Олександр Ткаченко

ПСИХОЛОГ НА ВІЙНІ
СИНДРОМ ПОВЕРНЕННЯ

Київ – 2021
ЦП «КОМПРИНТ»

УДК 821(477)

Ткаченко О. Психолог на війні: синдром повернення. -
Київ: ЦП «КОМПРИНТ», 2021. – 297 с.

ISBN 978-617-7986-84-28

Це не історичний опис подій чи мемуари-спогади «про війну». Це сама війна, що відбилась у психології автора і згодом відтворена у текстах. Автор намагався максимально об'єктивно переписати не лише те, що написала війна, але і те, що вона замовчує, примусити її заговорити мовою створеного в собі індивідуального образу-автопортрету.

ISBN 978-617-7986-84-28

© О. Ткаченко

Зміст:

Передмова. Мовчання війни 4
ДО ВІЙНИ. Психологічні есе
Люди і бульбашки.....5
Таємниця.....6
Красота по-дитячому.....10
Протест по-дитячому.....12
Де живе сонечко.....14
Звір.....15
Нещасна жінка з царем в голові.....18
Народження янгола.....21
Сиротинка.....23
Важкий спадок.....27
Сон сепаратиста.....30
Б*Е*ндерофобія.....31
ВІЙНА. Військові записки
Початок 36
Бойове хрещення.....40
Дебальцеве.....46
Герої.....67
Жінка на війні.....86
Зелений змій.....92
Військовий психолог.....98
Капелани.....119
Донбасівці.....124
На мирній території.....137
Різне 147
Війна як життя.....157
Смерть-відродження.....162
ПІСЛЯ... Мирні записки
Повернення 168
Синдром повернення.....213
Інтерв'ю.....274
Післямова.....296

Передмова

Мовчання війни

Війна мовчить зовсім не так, як мовчать гори, коли стоїш на вершині над хмарами, слухаючи дзвінку тишу, або як мовчить море, коли повний штиль і горизонт зливається з водною гладдю. Таке мовчання завжди величне і нескінченне, воно хвилює душу і змушує її тремтіти. Війна мовчить інакше. Мовчання війни насторожує і лякає.

Пам'ятаю одного офіцера, який від довгого перебування на передовій під обстрілами не міг спати в тиші. Пам'ятаю бійця, який при обстрілі вибігав на найвидніше місце з криком. - Ура! Війна!

Найгірше, коли про війну мовчать люди, які її пройшли. І не лише ті, хто воювали, але також їхні рідні та близькі, постраждалі мирні жителі. Це небезпечне мовчання. Таке мовчання дозволяє війні пускати глибоке коріння, спотворюючи не тільки психіку людини, але і гальмуючи розвиток суспільства. Таке було після Другої світової (Великої Вітчизняної), таке було після «афганської», таке було після «чеченської» та інших відомих і невідомих нам війн.

Щоб такого не сталося після закінчення «донбаської» війни на сході України, її (війну), як і бій, необхідно «вимовити», вихлюпнувши негативні емоції і почуття щоб перетворити їх в потенціал духовного досвіду життєтворення. Тільки так вдасться зрозуміти і осмислити всю правду війни – а значить підготувати людину і суспільство до прийдешніх глобальних потрясінь і трансформацій.

5

ДО ВІЙНИ

Психологічні есе

Люди і бульбашки

(04.2012)

Розмірковуючи про нашу національну еліту і їхню «справу життя», чомусь згадав повість американського письменника Стейнберга «Люди і миші». Суть повісті в тому, що один дуже фізично сильний і такий же не зовсім нормальний і нездатний відчувати чужий біль хлопець виключно по доброму, виходячи з самих благих спонукань спочатку загладжує до смерті мишу, потім улюблене щеня, потім скручує шию коханій молодій жінці ... Зрештою його самого застрелив кращий друг в потилицю з револьвера, коли той в черговий раз мріяв про своє ранчо. Показово, що цього «добряка» звали Ленні. Майже як всім відому людину, за заповітами якої ми жили більше сімдесяти років, варто лишень переставити одну букву,

Але на цьому мої асоціації не закінчилися. Чомусь згадалися інші «добряки», які так само діловито, з почуттям виконуваної великої місії методично знищували людей в Освенцімі. Про це я дізнався, побувавши там на екскурсії і з щоденників його керівників, викладених в книзі «Освенцим очима СС». Там все це навіть набуло характеру нашого соцзмагання. Вони дуже раділи, коли вдавалося знищити людей на тисячу більше ніж минулого разу, і засмучувалися, що не витримували печі в крематоріях і сповільнювався робочий процес. В пошуках нових методів вони навіть вдавалися до різних рацпропозицій. Цікаво, що основним засобом знищення людей в Освенцімі був препарат «циклон-Б», призначений для мишей і щурів.

Далі асоціації перенесли мене в наш час ... Зараз з такими ж «добрими» намірами, по суті знищується власний народ, а заодно і його культура. За статистикою, за час незалежності населення України зменшилося більш ніж на п'ять мільйонів (майже як в Освенцімі). Нещодавно вельми не дурний чоловік, якого я давно знаю по спільним проектам соціальних досліджень, при зустрічі мені заявив, що він вже «птах високого польоту» і з ним так просто говорити вже не вийде. Очевидно, з натяком на те, що став значущою фігурою в політичних іграх. У цей момент він мені дуже нагадував «бульбашку», яка надувається і ось-ось лусне.

Все більше приходжу до того, що основною проблемою нашого сьогоднішнього буття стали такі «люди-бульбашки», які надуваються

набагато більше, ніж реально з себе представляють. Вони займають все більше і більше життєвого простору, що особливо помітно в соціальній сфері - медіа, політиці, бізнесі, освіті, медицині, культурі, науці тощо. Складається враження, що ще трохи такого «самонадування», і все це лусне, провалиться крізь землю... В якийсь момент людина починає втрачати себе саму, свою людську сутність, перетворюючись в «щось», що зараз спостерігається як загальне лихо. Виникає питання, - «А що ж далі? Невже кінець неминучий?

В Євангелії від Іоанна Богослова згадую, що «спочатку було слово ...», а в кінці повинні бути «справи», за якими і буде вершитися суд. Залишається зрозуміти, що ці справи собою уявляють.

Таємниця

(03.06.2012)

Набравши повні валізи продуктів Іван з усією своєю родиною йшли з села на шлях. Автобус, який ходив два рази на день, давно поїхав і більше двох кілометрів довелося йти пішки, та ще з вантажем. Іван погано розумів, навіщо тягнути стільки того, що можна було в принципі купити і в місті. Хоча, в ті не особливо ситі часи та ще з зарплатою шкільного вчителя це було вельми проблематично.

Його дружина Інна в кожен їхній приїзд до її батьків в село завантажувалася по повній і все зазвичай доводилося тягнути на собі. В якості тари вони завжди використовували великі валізи, хоча набагато зручніше було б взяти мішки або сумки. Інна це знала, але, як вона вважала, їм потрібно було підтримувати статус культурної та інтелігентної родини. А показуватися на люди з мішками було не солідно.

Інна дуже пишалася своїм статусом учителя. Хоча спочатку за порадою батька вона вчилася на ветеринара, - потрібної і поважної професії в селі. Але після першої ж практики, на власні очі переконавшись як реально виглядає ця робота, вона навідріз відмовилася «все життя крутити коровам хвости». І не прогадала. З неї дійсно вийшов хороший учитель. Вона була в міру строга, вимоглива насамперед до себе і дуже працездатна. Але головне, - її дійсно любили діти. Вони навіть склали про неї цілий вірш:

Грім гримить, земля трясеться,
Наша Інночка несеться,
На високих каблуках,
Із німецькою в руках.
Тихо діти, ні шу-шу,
Бо в щоденник запишу.

Цей вірш Інна при кожному зручному випадку декламувала в приватній розмові чи компанії, при цьому голосно і заразливо сміючись.

Вони з Іваном справді були гарною і завидною подружньою парою - зразком радянської учительській сім'ї. Він - без п'яти хвилин директор школи, вона - шанована вчителька, і дві чарівні доньки. Якщо Інну ще можна було назвати селянкою, то Іван був інтелігентним, освіченим і вихованим чоловіком, тому не дивно, що на нього завжди задивлялися жінки. Це Інні дуже не подобалося і вона часто його ревнувала, зазвичай абсолютно безпідставно. Для нього сім'я і доньки були святе.

Інна була міцною українською жінкою, що називається, «і в хату ... і коня ...». Важко було зрозуміти, як зійшлися ці дві протилежності - тонка чоловіча інтелігентність і повна життєвих сил, породиста українська сільська жіночність упереміш з народною мудрістю і тому якоюсь нещадністю до чоловіка. Вона вважала, що справжній чоловік повинен бути перш за все здоровим мужиком.

В останньому Іван явно програвав. На цьому грунті у них часто виникали суперечності і навіть протистояння. Ось і зараз, ніяково оступившись, він впустив одну з важких валіз, яка розкрилася і з неї прямо на ґрунтову дорогу покотилися картопля, морква, буряки, сало. Інна відразу ж почала голосно обурюватися і в пориві гніву назвала його «угорілим інвалідом».

***

Коли Яну було вісімнадцять років, його батька репресували в тридцять сьомому як ворога народу. Вони з матір'ю намагалися з'ясувати подробиці арешту, але компетентні органи порадили їм назавжди забути про їх батька і чоловіка. А бувалі люди додали, що про нього не можна ніколи і ніде говорити і навіть згадувати. Напевно, дотримання цих порад сприяло тому, що Яну вдалося вступити до університету на гуманітарний факультет. Але закінчити його він не встиг, бо почалася війна.

Його призвали в армію і після короткострокових артилерійських курсів присвоїли звання сержанта й відправили на фронт. Він успішно провоював майже рік, був поранений і навіть заробив нагороди. Після лікування його знову відправили на передову. Там йшли запеклі бої, в нещадному протистоянні Червона Армія стримувала німців і вже почала переходити в наступ. В одному з таких боїв Ян був контужений і потрапив у полон. І тут почалося життя в'язня, де головним було - вижити.

***

Після півроку поневірянь по різних концтаборах для військовополонених їх привезли в Німеччину в один з великих німецьких концтаборів. Там Яну вдалося протриматись до кінця війни. Німці поспішали доробляти розпочате і остаточно вирішувати питання з в'язнями - знищувати. Для цього вже була створена і налагоджена ціла індустрія смерті, яка успішно працювала в концтаборах, де основним інструментом були газові камери і крематорії.

Дійшла черга і до Яна. Його разом з багатьма, що ще залишилися в живих, відправили в газову камеру. Людей було значно більше

розрахункової кількості - очевидно, німці не встигали і тому поспішали збільшити продуктивність. Коли пустили газ, Ян інстинктивно відразу ж впав на цементну підлогу і закрив обличчя руками, намагаючись якомога більше сповільнити дихання, щоб не ковтнути смертоносний газ. В наступний момент він відчув на собі вантаж падаючих тіл, яких ставало все більше. Вони й перекрили доступ газу. В останній момент, вже не в силах стримувати дихання, Ян почав потихеньку дихати і непритомніти.

Отямився він вже на вулиці від потоку свіжого повітря серед гори бездиханних тіл. Рухатися він не міг, ніг і рук майже не відчував, міг лише дихати і усвідомлювати, що залишився живий. Дивно, але якоїсь особливої радості він не відчував, оскільки не бачив перспективи свого подальшого існування. Раптом до нього долинули голоси. Це спеціальна табірна зондер-команда проводила обробку трупів. Так Ян лежав і чекав своєї черги. І сталося те, чого він ніяк не міг припустити.

Ян був привабливим і навіть красивим молодим чоловіком. Під час війни, коли чоловіки, причому кращі, гинули, багато жінок залишалися без належної чоловічої уваги. Серед таких виявилася і Ельза, молоденька німкеня, що жила неподалік від концтабору в невеликому містечку. Всі її потенційні залицяльники або пішли на фронт або були вже зайняті. До неї дійшли чутки, що серед в'язнів є багато російських військовополонених молодих хлопців, яких за невелику плату можна викупити.

Після сортування Яна, як живого, відклали осторонь, оскільки не знали, що з ним робити. Вся технологія була розрахована тільки на мертвих: газова камера - сортування - спецобробка - крематорій - купка попелу - все... Тому, прихід Ельзи виявився дуже доречним. Німецький офіцер, який відав цією процедурою, не дивлячись на всю німецьку педантичність і дисциплінованість, був не проти підзаробити, тому, особливо не вагаючись, погодився на пропозицію Ельзи показати їй кого-небудь, кого можна було б забрати. Незважаючи на виснаженість, обличчя Яна зберегло привабливість. Напевно, іноді, пройшовши через смерть, люди не втрачають людського виразу обличия і навіть стають кращими. Ельза відразу його помітила. Так Ян був остаточно врятований.

Ельза, очевидно зголодніла по турботі про ближнього, стала активно доглядати за Яном. Їй навіть вдавалося десь добувати молоко, щоб його відпоювати. І Ян досить швидко пішов на поправку. Поверталися сили і чоловіча привабливість. Це не забарилося позначитися на відношенні Ельзи, яка в нього закохалася. На цьому, за логікою сюжету хеппі-енду, можна було б і закінчувати. Але життя виявилося набагато складніше. Справжні проблеми тільки починалися. І прийшли вони разом з приходом своїх - переможної Червоної Армії.

Ян дуже пишався своїм прізвищем, оскільки воно пов'язувало його з великим польським поетом, якого свого часу навіть порівнювали з Пушкіним. Але життя все безжально перекроїло. Тепер це прізвище

пов'язувала його з ворогом народу, а перебування в полоні ще більше додавало масла у вогонь. Він уже зрозумів всю жорстокість і невідворотність радянської репресивної машини, яка не поступалася фашистській, а іноді була ще більш безжальною. Для тих, хто потрапляв в її жорна після полону і концтабору, був один шлях, - років десять концтаборів, але вже радянських. Проте, питання про повернення на батьківщину у нього не стояло - повертатися. На це навіть не могли вплинути всі вмовляння Ельзи.

Пересилити радянську репресивну машину було неможливо, але її можливо було просто обійти. Для неї боєць Червоної Армії Ян пропав без вісті. А разом з ним могли пропасти і всі його проблеми з владою, що її (владу) цілком влаштовувало. І це дійсно був вихід. Ян став Іваном. Прізвище теж довелося змінити на співзвучне. Так, перед радянським КПП в репатріаційній зоні постав новоспечений Іван з цілком правдоподібною життєвою історією, де вже не було ні репресованого батька, ні концтабору, ні зв'язку з німкенею. Тоді так робили багато з тих, хто опинилися в його ситуації. На диво, це цілком влаштувало тимчасові радянські репатріаційні власті, які йому вдалося переконати і отримати необхідні документи. В тій метушні і великій кількості народу, який повертався з Німеччини, ніхто не став особливо розбиратися. Прощання з Ельзою було дуже зворушливим, але таким же невідворотним. Вона знову втрачала здавалося б придбане щастя, а він знаходив здавалося б втрачену батьківщину, але вже з іншим ім'ям і прізвищем.

З тих пір історія перевтілення Яна в Івана залишилася в тумані до кінця його днів. Навіть найближчі, включаючи і сім'ю, так толком і не дізналися правди. Часи змінювалися, але ця таємниця так і залишалася до кінця нерозкритою, - настільки сильним був страх спочатку перед радянською владою, потім він став передаватися з покоління в покоління як родова спадщина. Радянська влада давно зникла, а страхи і таємниці залишилися.

***

Повернувшись, Іван знову вступив до університету, але вже іншого і в іншому місті. Екстерном закінчив філологічний факультет і отримав диплом вчителя російської мови та літератури. Він уже був іншою людиною - людиною з «таємницею», яку доводилося ретельно зберігати все життя.

Коли його доньки були в підлітковому віці, з якихось до кінця невідомих причин, йому довелося виїхати чи то до Польщі чи до Німеччини. Дружина Інна озвучила офіційну версію про їхнє розлучення через те, що, як тоді було прийнято говорити, «не зійшлися характерами». Інна все ж намагалася щось з'ясувати у компетентних органів, але отримала дуже категоричну відповідь - «забудьте все, що пов'язано з вашим колишнім чоловіком». Дітям вона теж строго-настрого показала, щоб вони «нікому нічого не казали».

Минуло ще багато років, у доньок з'явилися діти а потім і внуки, але «таємниця» продовжувала жити, набуваючи нових форм і варіацій, співзвучних з часом. Це було спочатку незрозумілим для членів їх сімей, але з часом всі звикли і змирилися з тим, що мама і дружина завжди багато приховує, часто незрозуміло навіщо, насамперед для неї самої. Просто «нічого нікому не можна казати».

Але все-таки не потрібно забувати відому філософську та й життєву істину - «все таємне, рано чи пізно стає явним».

Краса по-дитячому

(26.05.2013)

Ранок вступав у свої права. Ніч відступала за нерівним горизонтом кавказькиї гір, які все чіткіше з'являлися вдалині світло-червоного світанкового зарева. Ніч ще дихала гірською прохолодою, що було передвісником спекотного дня на кавказькому курорті.

Маленька дівчинка Ніка прокинулася в затишному теплому ліжку під охороною свого люблячого батька, який під ранок спав особливо міцно. Вона обережно і абсолютно безшумно, як метелик, перестрибнула через нього. Швидко одягла літнє платтячко, сандалі і випурхнула на вулицю. Курортне містечко вже прокинулося. Вулицями їздили автомобілі. Але Ніку це ніскілічки не бентежило. Вона сміливо, абсолютно впевнено у своїй дитячій правоті, буквально летіла через дорогу перед самим носом машин, не звертаючи уваги ні на них, ні на здивованих перехожих.

Куди це така маленька дівчинка біжить?

Одна!

Без батьків!

Але чомусь ніхто її не зупиняв і не намагався закликати до порядку, - настільки сильно від неї виходила повна впевненість в тому, що вона робить.

І так, пролетівши майже все місто, яке було невеликим, як і більшість таких курортних містечок в ті часи на Кавказі, Ніка наближалася до своєї заповітної мети.

- Джерела краси.

Вона різко зупинилася і раптом стала перетворюватися на зовсім іншу дівчинку. Її рухи стали плавними і граціозними, - до пари придворним дамам на урочистому балі. Вона повільно і довго набирала в долоньки цей еліксир краси, в чому вона була абсолютно впевнена. Ніка ретельно вмивалася, намагаючись нічого не пропустити, щоб бути красивою до останньої складки шкіри, до останньої клітинки на своєму обличчі. Своїми дитячими, але в той же час, граціозними пальчиками, вона проводила спочатку по бровах, потім по очах, щоках, губах, шиї. При цьому якось особливо мружачись і пирхаючи, що з боку виглядало дуже

зворушливо. На завершення, набравши повну пригорщу води, вона омила волосся і голову, остаточно позбавляючись від залишків сну і накопиченої за вчорашній день некрасивості.

Вся ця процедура займала досить багато часу. Біля джерела вже зібралася велика черга відпочиваючих. Але все виглядало настільки зворушливо і красиво, що всі терпляче чекали, не наважуючись якось прискорити цей процес. Завершуючи черговий акт набуття краси, Ніка нарешті помітивши цю чергу, трохи знітилась і навіть злякалась. Адже вона почувала себе начебто на сцені, куди люди прийшли помилуватися саме на неї.

Вона швидко, але плавно і граціозно завершувала свою найважливішу справу в житті.

- Вона хоче бути красивою.

На зворотному шляху Ніка забігла на ринок, де торговці щойно розклали свій смачний товар. Вони з подивом і розчуленням дивилися на маленьку дівчинку, яка діловито прогулюється між рядами і з цікавістю розглядає свіжі дивовижні для неї південні фрукти і овочі. З традиційною кавказькою гостинністю торговці пригощали її всім, на що вона клала свій дитячий погляд. Вони це робили насамперед просто по доброті душевній, а вже потім, щоб цим наврочити собі вдалий торговий день. Ніка брала все, що їй подобалося і зразу ж починала дегустувати. По дорозі додому хурма, інжир, мандарини, персики успішно з'їдалися. Вона тихенько пробралася в кімнату, роздяглася і лягла назад в ліжко. Тато ще міцно спав.

Минуло багато років. Ніка виросла і стала дорослою жінкою. З'явилася сім'я, діти, онуки. Але Ніка назавжди в душі залишалася тією маленькою дівчинкою. А прагнення не тільки бути красивою самій, а і оточувати себе красою, насамперед душевною, її ніколи не покидало. На п'ятдесятиліття вона написала таку пам'ятну листівку своєму Чоловікові.

Я завжди знала, що зможу покохати тільки абсолютно особливу людину.

Я знала - він буде сильним і в той же час ніжним.

У нього буде добре і відкрите серце.

Він буде розуміти мене як ніхто інший і я зможу йому повністю довіряти.

Він завжди буде поруч в потрібну хвилину і я у всьому зможу на нього покластися.

Я знала, що це буде людина, якою я зможу пишатися.

Людина, яка зробить мене щасливою.

Така людина як Ти.

12

Протест по-дитячому

(28.05.2013)

Ніка була щаслива і горда, що батько в черговий раз взяв її з собою. У свої неповні чотири рочки вона вже встигла побувати на багатьох заходах разом з ним. Чомусь тато, відомий в місті працівник і навіть керівник міського масштабу в системі народної освіти, любив брати її з собою. Вона мала право практично на все, - навіть сидіти з дорослими за святковим столом і займатися своїми справами.

І це нікому не тільки не заважало, а скоріше навпаки, надавало застіллю якоїсь родзинки. Принаймні, ніхто не дозволяв собі напиватися, лаятися або розповідати непристойні анекдоти. Всі намагалися бути милими, в міру ввічливими, дотепними, люблячими дітей. Словом, справжніми радянськими педагогами, вирощеними на ідеях Макаренка і радянської системи. Зазвичай, після третьої чарки, компанія все ж починала розслаблятися, розв'язувалися язики і думки. І тут, займаючись своїми дитячими справами, Ніка з властивою їй спостережливістю, починала бачити те, що насправді уявляли собою багато «радянських педагогів». Вони ставали особливо веселими, дотепними, іноді ховаючи від неї деякі анекдоти за тихим шепотом, після якого компанія вибухала сміхом.

В той день, в кінці п'ятдесятих минулого століття, після чергової наради обласного масштабу в системі освіти і невеликого застілля - зараз це називають фуршетом - вона йшла в компанії серйозних людей, тримаючись за руку свого татка. Дивлячись на них знизу вгору, Ніка зазначила, що майже всі чоловіки були в капелюхах і костюмах з вузькими піджаками і широкими штанами. Напевно тому, що на її татові такий костюм сидів особливо красиво.

У міру збуджена обговорюваними на нараді проблемами розвитку освіти і розслаблена фуршетом, поважна компанія вийшла на центральну міську площу. Тут Ніка раптом відчула якийсь сильний дискомфорт, відразу не розуміючи, звідки він взявся. В наступний момент, прислухаючись до того, про що говорили дорослі, у неї почала наростати злість і якесь обурення. Зазвичай такі добрі і милі всі раптом стали неприродно серйозними і трохи пихатими. Вони заговорили про якісь «ініціативи партії і уряду», що очевидно і стало причиною такої разючої зміни в їх поведінці.

Вона знала, що вони говорять неправду, не те, про що насправді думають. Знала не тому, що була розумною, - в той час навряд чи якийсь дитячий розум міг об'єктивно оцінити розмови дорослих. Вона знала тому, що зовсім інше досить часто чула вдома, коли батьки відправляли її спати, а самі віддавалися відвертим розмовам, які Ніка ненароком підслуховувала.

Її батьки були дуже красивою і авторитетною подружньою парою - приклад радянської сім'ї вчителів. Але в той же час вони залишалися безпартійними. І не тому, що їм не пропонували, а тому, що вони туди якось не прагнули, поступаючись місцем черговому бажаючому жаданого. А такі завжди знаходилися. Але головна причина була в тому, що таку владу вони обидва просто не любили і не хотіли від неї залежати, як не любили її їхні батьки. Батько одного був репресований, а в іншої, повернувшись з фінської війни інвалідом, називав владу не інакше як «банда заболотня». Свій внутрішній протест батьки завжди ретельно приховували. Ніка це бачила і відчувала. В глибині душі вона розуміла, що батькам чомусь не можна говорити правду. Але ж вона ще дитина і живе за іншими, дитячим законам, де їй це можна. Батьки завжди її вчили говорити тільки правду і не кривити душею.

І тут, на площі, Ніка раптом зрозуміла, що комусь коли-небудь потрібно відновити справедливість і сказати правду. Нехай це буде вона! У цей момент її погляд натрапив на пам'ятник людини, ім'ям якої було названо місто - про це їй говорили батьки. Вона також знала, що він символізує щось високе і недосяжне, від чого залежить багато чого в житті. Якесь внутрішнє почуття їй підказувало, що саме цим «високим і недосяжним» визначаються разючі зміни в поведінці її компанії.

У цей момент раптом почали різко позначатися наслідки випитої солодкої газованої води і з'їдених тістечок та цукерок на фуршеті. Ніка дуже любила солодощі, тому часто їла їх в надлишку. Тато їй це завжди дозволяв. Вона висмикнула свою маленьку ручку з великої татової долоні, швидко підбігла до пам'ятника, присіла і зробила те, що символізує пам'ятник «дівчинка що пісяє».

Все це відбулося на очах всієї компанії. Всі раптом різко замовкли, але не зупинилися, а лише трохи уповільнили крок, роблячи вигляд, що нічого не помічають. Позначалися відгомони сталінської епохи, коли «за таке» можна було потрапити «в місця віддалені». Всі покосилися на нікиного тата, який був абсолютно незворушний і спокійний. Він терпляче чекав, поки дитина справить свою природну потребу. Закінчивши, Ніка, помітивши спокій батька, привела себе до порядку, повернулася до компанії і, як ні в чому не бувало, знову взяла тата за руку.

Компанія продовжила свою ходу, але це були вже інші люди. Їм начебто вилили холодну воду на голови. Хвалебні промови і пихатість як рукою зняло і всі перейшли до обговорення реальних наболілих шкільних проблем - власне того, для чого і збиралися.

Наше місто, засноване як оборонний південний форпост Російської імперії, було назване на честь тодішньої цариці, згодом на честь партійного радянського лідера, зараз носить ім'я засновника

українського національного театру. Але пам'ятника йому поки що немає...

Де живе сонечко

(24.06.2013)

Пройшов теплий рясний літній дощ, виглянуло сонечко і з'явилась величезна на півнеба веселка. Наближався вечір, але сонце ще яскраво світило і на фоні веселки це був справжній шедевр картини природи.

Маленький Санька до свого трирічного віку вже не раз задумувався над важливим питанням — куди увечері сідає сонечко і ховається на ніч? Ця думка була для нього настільки важливою, що він вирішив нарешті це з'ясувати. Поділившись своєю ідеєю із старшим братиком, він взяв торбинку з шматком хліба з маслом, пересипаним цукром і вони мерщій вирушили у дорогу, щоб встигнути, поки сонечко не сховалось. Старший братик швидко погодився, але не тому, що розділяв санькову ідею, а тому, що просто переживав за молодшого, бо знав, що навряд чи вдасться його переконати цього не робити.

Сонце сідало за невеликий гайок на пагорбі за струмком навпроти їхнього будинку. Хлопчики швиденько спустились до струмка, ловко його перескочили по добре відомим камінцям і вузькою стежкою між дерев хутко піднялись нагору, вийшли на узлісся, перетнули польову дорогу і потрапили на колгоспний баштан.

Веселки вже не було, зате яскраве сонце вже здавалося ближчим. Підбадьорившись, хлопці пішли навпрошки через баштан, не звертаючи уваги на великі кавуни, що вже дозрівали. Захоплені ходою, вони не помітили, як перед ними зненацька з'явився сторож баштана дід Перека. Той, здалеку помітивши двох малих дітей з торбинкою, одних серед баштану, вирішив з'ясувати, чиї вони і куди зібрались. Хлопці добре знали, що сторож на баштані є представником колгоспної влади і з ним краще не сперечатись. Тому слухняно підійшли до нього і розповіли, що їхній тато агроном, мама вчителька у школі, а вони йдуть до сонця, щоб дізнатись, куди воно дівається.

Останнє дід не зразу зрозумів і тому перепитав. Почувши ще раз впевнену стверджувальну відповідь, таки змикитив у чому справа. Поглянувши на сонце, яке вже скотилось майже до обрію, потім на хлопчиків, дід Перека не розгубився, а зробивши привітне з хитринкою обличчя, запропонував трохи перепочити і покуштувати кавуна. Санько подивився на сонце, але спілий яскраво червоний й соковитий кавун, який щойно розрізав дід Перека, його переконав. Кавун дійсно виявився дуже смачним. Поки хлопці його їли, не счулися як сонце вже наполовину сховалось за обрієм. Побачивши це, Санько дуже засмутився, бо зрозумів, що вони вже не встигають. Дід Перека і тут не розгубився. Він дав хлопцям цілого кавуна і запропонував йти додому, а за сонцем запропонував сходити наступного разу. Робити було нічого, сонце вже

майже сховалось і хлопці хутко пішли назад, щоб встигнути пройти через лісок, поки було видно.

Олександр щойно купив спортивно-туристичного велосипеда і випробовував його на шоссе. Насолоджуючись почуттям єднання з природою і дорогою, проїхавши більше двадцяти кілометрів, він дістався до села свого дитинства. Тут більше п'ятидесяти років потому він жив з батьками і старшим братом майже п'ять років. Згадалось, як мама, коли стала директором сільської школи, нестандартно вирішила проблему розміщення учнів молодших класів. Приміщень не вистачало і вона добровільно віддала свою квартиру у пришкільному будинку. А сама разом з двома малими дітьми переїхала до так званого «готелю» в одну кімнату з глиняною холодною підлогою і такою ж глиняною кривою стелею. У цей момент батько навчався у Києві в аспірантурі, а коли приїхав, був дуже обурений, але справу вже було зроблено.

Олександр швидко знайшов школу і «готель» навпроти. Залишивши біля нього велосипеда, він спустився до струмка і йому здалося, що впізнав старі камінці. Пройшов через лісочок до дороги. На місці баштану була свіжа рілля, а навколо звичайна проза сільського життя. Олександр повернувся до готелю і дуже зрадів, коли з дверей їхньої колишньої кімнати вийшов старий чоловік і спитав, що він шукає. Олександр розповів, що вони колись давно тут жили. Дідусь щось почав згадувати, повеселішав і запросив до кімнати. А там майже нічого не змінилось — та ж глиняна підлога і та ж крива глиняна стеля. Тут Олександр зразу почуттями поринув у дитинство, коли ще був малим Санькою. Дивно, що вже тоді старий глиняний готель, простояв ще більше півстоліття і навіть не перекосився.

По дорозі назад Олександр відчув знайомий душевний стан, що був схожий на той, коли вони ходили шукати - куди ховається сонечко. Він раптом зрозумів, що цей стан прагнення до пізнання чогось невідомого його супроводжує все життя. Може це і є справжнє життя, коли намагаєшся пізнавати щось нове і невідоме...

Звір

(29.05.2013)

Звір прокидався, набравшись за ніч своєї звірячої сили. З вечора йому подарували смачний і соковитий скандал, завдяки якому Вона заснула з важкою душею. Це давало Звіру надію нарешті Її перемогти, - розтоптати, спопелити, розірвати на шматки, знищити. Адже це саме те, що він повинен зробити, для чого він взагалі існує - це його місія. За ніч він тиснув її важкими снами і набирався сил. І ось вони обидва прокинулися. Він - повний сил, ненависті, злості і рішучості нарешті її знищити. Вона - змучена важкими снами, з головним завданням, - встояти.

І так відбувається вже досить давно. Вперше вони зустрілися і виявили один одного пару десятків років тому. Це було уві сні. Вона

спокійно і безтурботно спала, насолоджуючись солодким і приємним сном. На той час Звір вже зміцнів і був готовий дати рішучий бій, щоб Нею заволодіти і підпорядкувати собі. До цього моменту Звір готувався давно і ретельно. Він намагався добре вчитися в школі і потім у виші, щоб знати всі Її слабкості. Особливу увагу він приділяв психології, якій почав серйозно цікавитися ще з підліткового віку. Найбільше йому було цікаво, де ж у Неї приховано головну зброю і опору, яку називають «совість». Він відчував і сподівався, що саме психологія могла йому в цьому допомогти. Велику увага Звір приділяв спорту і взагалі, здоровому тілу. Йому дуже не подобалася розхожа істина «в здоровому тілі здоровий дух» і він намагався її не тільки спростувати, а й перетворити в «здорове тіло проти здорового духу». Його дуже приваблювали бойові мистецтва. Адже з їх допомогою, прибравши всяку маячню з філософії й моралі, можна було ефективно руйнувати і знищувати. Головне, - будь-якими способами розділяти «тіло» і «дух». У житті Звір теж виробив свою тактику і стратегію,

- ніколи не відступати і йти до кінця», «якщо взявся за справу, обов'язково її заверши,

- завжди перемагати, а якщо це неможливо, то програвати так, щоб це було рівноцінно виграшу і т. ін.

Завдяки цьому можна було добре маскувати під благими намірами свої справжні цілі.

І, нарешті, зібравши все це воєдино і відчувши в собі силу, Звір вирішив дати бій. В Її щасливий і милостивий сон раптом незрозуміло звідки стала вриватися тривога, яка наростала як снігова куля так швидко, що не можна було зрозуміти її походження і що з нею робити. Її душа затремтіла і напружилася в очікуванні чогось страшного і глобального. Вона чітко зрозуміла, що це вирішальний момент її життя лише тоді, коли наростаюча тривога раптом прийняла образ якоїсь дивної личини. Відразу промайнула думка, що це нагадує Консультанта з «Майстра і Маргарити», - але в молодості. Ця личина була якоюсь блідою, без єдиної кровинки, без будь-яких ознак жалю і співчуття, - як живий мрець. Вона відзеркалювала досконалу безжалісність страшної людини, для якої немає нічого святого, готової знищити кого завгодно, будь то хворий старий, жінка, дитина. Це була личина Звіра в людському образі.

Найстрашніше і найголовніше в ньому були очі - якісь сіро-тьмяні і одночасно дуже виразні, не помітити які було неможливо. Саме вони притягували і висвітлювали саму сутність Звіра, де була прихована його головна сила. Вона зрозуміла, куди потрібно бити, щоб встояти і моментально з усіх сил вчепилася своїми очима в очі Звіра. У цей момент Її буквально підривала доведена до межі тривога. Але Вона чітко розуміла, що вибухати не можна, потрібно цей вибух поглинути в себе, виростивши себе до його масштабів і навіть трохи більше. У якийсь

момент Вона стала розуміти, що повинна чинити опір поза усяких меж, щоб не відвести погляд. Інакше кінець.

Але сили швидко вичерпувалися. Тільки відведи погляд і все скінчиться, вся тривога піде і Звір Нею повністю заволодіє. І тут, усвідомлюючи що тануть останні сили, Вона раптом цілком спонтанно звернутися за допомогою до Іншого. Він завжди в Ній жив непомітно і з'являвся лишень в критичні моменти життя.

На коліна! Тварюко!

Раптом буквально прогримів Її уявний голос. У цей момент очі Звіра зникли і на їх місці з'явився яскравий спалах вибуху. Все зникло і перетворилося в одну єдину точку, за яку потрібно було триматися з усіх сил, щоб встояти. Стало жарко, в вухах задзвеніло. Це була межа!

Раптом личина Звіра знову з'явилася, ще якийсь час продовжуючи випромінювати холодну силу і рішучість. І тут Вона зрозуміла, що ця личина дуже схожа на обличчя її самої, але в якомусь вкрай негативному прояві. З цього моменту почуття страху і жаху стало спадати. Від звірячої личини в паніці почали розбігатися якісь темні тіні, що нагадували фігури людей в непривабливих, перекручених страхом і злістю позах. До цього нерухома звіряча личина, раптом здригнулася, стала спотворюватися в безсилому оскалі і повільно, злегка похитуючись з боку в бік почала опускатися, начебто її ноги почергове підгиналися в колінах.

Досить швидко звіряча личина розпливлася і остаточно зникла. Вона відчула спочатку сильну знемогу, потім блаженство, після чого прокинулася в холодному поту з думкою, - вистояла.

Але Звір нікуди не зник, а лише зачаївся, щоб в подальшому в чергове спробувати свого звірячого щастя.

Тепер Вона і її Звір зустрічаються досить регулярно, в основному вранці. Вона зуміла виробити чіткий механізм боротьби зі Звіром, який включився і цього разу. Після важкого сну Вона перш за все бралася за своє тіло. Воно відправлялося на роками до автоматизму відпрацьовану процедуру з комплексу фізичних вправ, побудованих на багаторічному спортивно-бойовому досвіді. Остаточно йшов сон, поновлювалися всі функції організму тридцятирічної молодої людини. В якості контрольних тестів Вона змушувала тіло бігати на восьмий поверх наввипередки з ліфтом, робити відтискання від землі чи підтягування, взимку ходити босоніж по снігу і пірнати в купель тощо. Відразу змивались залишки кошмарних снів, вчорашніх неприємностей і іншого психологічного сміття. Вона в чергове переживала відчуття народження на світ, коли життя починається з «нуля» і кожен день потрібно доводити, що ти чогось вартий.

В чергове приборкуючи, підпорядковуючи і дресируючи свого Звіра за принципом - все що нас не вбиває, робить нас сильнішими - Вона стає сильнішою і готовою проживати свій черговий творчий день - робочий день Особистості, яка називає себе Психологом.

Нещасна жінка з царем в голові

(29.05.2013)

На думку істориків, життя однієї з найбільш відомих нещасних жінок - сумно відомої одіозної російської цариці Анни Іоанівни - було сповнене залежністю, невпевненістю і приниженням через важкі обставини. Навіть ставши государинею, вона продовжувала жити в постійному страху і тривозі. Будучи нездатною занурюватись у свій внутрішній душевний світ і знаходити там умиротворення, вона заспокоювалася і забувалася в розвагах, святах, оточуючи себе угодниками і підлабузниками.

Представляючи собою класичний тип барині-поміщиці, вона полюбляла бути в курсі всіх пліток про особисте життя підданих, збирала навколо себе багато блазнів і базік, щоб над ними потішатися. Анна постійно боялася змов. Двозначного слова чи перекручено зрозумілого жесту часто було досить, щоб потрапити в катівню, а то і взагалі безслідно зникнути. Особливий резонанс в суспільстві справили розправи з вельможами.

Це був яскравий тип нещасної жінки, яка не дозволяла іншим бути щасливими, проте волею випадку стала царицею.

Алевтина в молодості була стрункою, привабливою і досить товариською дівчиною. Але їй чомусь не щастило в стосунках з чоловіками. Коли починалося близьке знайомство і «стосунки», в якийсь момент їй зазвичай раптом «щось» дуже не подобалося, виникали незрозумілі сварки, конфлікти і все припинялося. Зате завжди добре складалося просування на службовому терені відповідального працівника. Комсорг в середній школі, потім педінституті, робота в міському управлінському апараті і т.ін. Їй завжди дуже подобалося керувати і бути начальником. Намагаючись долати свої «комплекси» як причину невдач, вона таки вийшла заміж і народила доньку. За радянських часів це було вельми важливо для кар'єрного зростання.

Але щастя материнства і сімейного життя тривало недовго. «Комплекси» перемагали, неприязнь до чоловіків сфокусувалася на власному чоловікові, який став для неї цапом-відбувайлом. Це виражалося у всяких необгрунтованих і безглуздих претензіях, дріб'язкових причіпках, що начебто він «смердить». Тому вона намагалась його відстороняти від дитини і часто виставляти з дому, бо вони жили в одній кімнаті в гуртожитку. Через четири роки такого життя вчергове виставлений з дому чоловік не повернувся. Але це не допомогло вгамувати адресовані чоловіку напади агресії. Алевтина просто переключилася на доньку, яка як на зло була схожа на тата. В такі моменти Алевтина зазвичай починала її виховувати. Але це теж тривало не довго і закінчилось трагічно.

Після чергового виховного акту Алевтина сильно вилаяла свою дитину і щоб закріпити це покаранням зі словами.

- А тепер залишайся одна і гарненько подумай над своєю поведінкою.

Закрила кімнату на ключ і пішла з дому у своїх справах.

Десь за годину вона охолола. В гарному настрої з передчуттям задоволення від виконаного виховного акту і материнського обов'язку що добре заміняє батька, вона поверталася додому. Ще здалеку вона помітила під вікном своєї кімнати на третьому поверсі якесь скупчення людей. А неподалік машину швидкої допомого. Сердце сразу пронизало недобре передчуття. Гарний настрій як рукою зняло, натомість возникла тривога і стала швидко наростати.

Не відчуваючи під собою ніг вона підбігла і побачила свою доньку. Її ще тепле але вже бездиханне тільце лежало на боці головою на бордюрі асфальтової доріжки в невеликій калюжці крові. Лікар швидкої допомоги констатував смерть. Тому тіло не чіпали в очікуванні міліції. У Алевтини відібрало ноги. В напівпритомному стані вона опустилася на землю поряд з тілом своєї дитини.

Далі вона погано розуміала, що відбувалося. Все було як в тумані - як приїхала міліція для огляду місця події, як забрали і відвезли тіло. Алевтину зовсім покинули сили. В шоці вона не могла ні плакати ні зв'язно говорити. Вона а в напівтямі повторювала одну-єдину фразу.

- Чому він так смердить?

***

Подальші кілька років Алевтина пам'ятала погано. Вони пройшли в постійних стресах і якомусь кошмарному тумані. Похорони доньки, лікування і реабілітація, думки про самогубство, розпродаж за безцінь всього майна, розлучення з чоловіком...

Починалися дев'яності роки. Все навколо розвалювалося. І її горе на тлі загального безлау, іменованого «глобальною кризою», вже не виглядало чимось особливим. Багато хто її жаліли, але були й такі, які засуджували. Їй пощастило, знайшлися співчуваючі люди і допомогли влаштуватися на роботу спочатку в дитячий садочок вихователькою, потім в більш серйозну організацію системи освіти. Вона набула іміджу «нещасної жінки», яку потрібно жаліти і тому допомагати за визначенням.

Алевтина різко змінилася. Її обличчя змарніло і набуло печатки горя. Вона сильно погладшала і стала важко пересуватися через постійні болі в суглобах. Її манера поведінки і спілкування все більше стали викликати співчуття. Вона потребувала допомоги не тільки медиків. У подібних ситуаціях зазвичай звертаються за порадою до Бога, духівників, психологів і парапсихологів, а також до просто мудрих людей, які знають життя. Це намагалася робити і Алевтина, але виходило чомусь якось невпевнено і нещиро, незрівнянно з масштабами лиха. Швидше, це робилося лише для того, щоб потім можна було сказати.

- Я зверталася за допомогою, але мені відмовили.

Натомість вона стала відчувати і розуміти привабливість і можливості іміджу «нещасної жінки», який їй вже відкривав багато дверей і допомагав вирішувати важливі життєві проблеми.

Незабаром «нещасна жінка» стала набирати сили і будувати власну кар'єру. Завдяки цьому Алевтину взяли на роботу викладача психологічного факультету, де її навіть пророкували в декани. Але позначився брак знань і досвіду роботи на такому рівні. Довелося швидко захистити кандидатську дисертацію, отримавши вчений ступінь. Виявилося, що для «нещасної жінки» при наявності необхідних коштів це не було великою проблемою, навіть не прийшлось проводити серйозне наукове дослідження. Адже збоку все виглядало цілком природньо. Нещасна жінка, яка потрапила в важку життєву ситуацію, з якою намагається впоратися і не втратити себе. Але все виявилось не так просто.

Великої проблемності і навіть небезпеки така ситуація набуває в тому випадку, коли така людина отримує можливість впливати на оточуючих, - наприклад, в якості викладача. У Алевтини в цьому відношенні ситуація склалася найсприятливішим чином. Незабаром, незважаючи на некомпетентність, їй було довірено завідувати кафедрою, а потім і керувати психологічним факультетом. Нарешті збулася мрія всього життя.

Вона стала великим начальником!

І все це завдяки «нещасній жінці». Віддаючи їй належне, Алевтина постійно ставила на своєму робочому столі фото загиблої доньки. А коли вона стала деканом, це вже було схоже на якийсь надгробний пам'ятник.

Чуття «нещасної жінки» не підвело. Алевтина зуміла знайти хороший контакт зі студентами, спираючись на їхню «психологічну дитину». Вона віртуозно грала на їх дитячих слабкостях, - поменше напружуватися і побільше отримувати задоволень. Велику увагу вона звертала на тих, хто збирався створювати сім'ю, де особливе місце займали вагітні дівчата. А серед студентів-психологів таких було достатньо.

З боку все знову виглядало досить пристойно.

Мудрий, битий життям викладач вчить молоде покоління не тільки професії, а й життя. Що може бути почесніше!

Але ... З часом у багатьох з тих, хто з нею щільно спілкувався, стали в житті з'являтися серйозні проблеми, пов'язані з розвалом сім'ї і навіть втратою дитини - аборти, викидні, завмирання плода.

Зазвичай першою про такі проблеми дізнавалася і повідомляла сама Алевтина, закликаючи оточуючих до співчуття і допомоги. Досить швидко число таких випадків помітно зростало. Утворився своєрідний «цвинтар» ненароджених дітей і деформованих життів. Через рік, як вона очолила факультет, він став буквально провалюватися. Багатьом найбільш професійним викладачам, які втратили перспективу творчого зростання, довелося піти. Перевага віддавалася підлабузникам, які часто виявлялися непрофесіоналами і дилетантами.

***

Досліджуючи психологію горя, вітчизняні психологи стверджують, що найбільш ефективний шлях його подолання, — це пережити горе до кінця. До кінця перестраждати і головне — осмислити і відповісти на головні питання: «за що?» і «для чого?». Інакше недопережите і недоосмислене горе з часом «бальзамується» на якомусь проміжному етапі. Це призводить до серйоезної деформації особистості, котра починає будувати своє життя в контексті цієї деформації.

***

А якщо за сприянням відповідного оточення невдале сімейне життя деформованої особистості бальзамується у вигляді «нещасної жінки» та ще й «з царем в голові», котра як мертва вода умертвляє все навколо, виникає питання. - Хто за це має відповідати?

Народження янгола

(2.07.2013)

Лєра була на небесах від щастя. Напередодні ввечері їй повідомили з лікарні, де вже котрий місяць лежав її Адамчик, що його стан покращився і його нарешті відключили від апарату штучного дихання. Лєра ледве дочекалася ранку і поспішала провідати свого синочка.

Адамчик народився здоровим і дуже бажаним. До цього щасливого моменту у Лєри було дві невдалі спроби народити: спочатку викидень, потім завмирання плоду. Важко було переоцінити радість її і найближчих родичів. Особливо раділа і переживала її мама, Дарина Владиславівна.

Дарина вже багато років працювала викладачем психології і потроху практикувала, проводячи психологічні консультації. Вона щиро намагалася вчити студентів і допомагати людям у вирішенні складних життєвих проблем. За це всі її поважали і любили. Тому їй було незрозуміло і навіть образливо, чому до її доньки життя виявило таку несправедливу жорстокість. За що вона вже два рази втратила так очікуване щастя стати бабусею. І ось нарешті сталося! Вона тримала на руках цей теплий клубочок щастя, яке дивилося на неї двома намистинками своїх оченят. Ім'я, з властивою їй категоричністю, запропонувала Лєра.

Рік щастя пролетів непомітно. І раптом Адамчик захворів. Дільничний жінка-лікар точного діагнозу поставити не змогла, але, про всяк випадок, запропонувала підключити дитинку до апарату штучного дихання. З цього моменту щастя змінилося пеклом довжиною в сім місяців. Змучені, доведені до межі невизначеністю ситуації з дитиною, яка періодично впадала в кому, батьки і найближчі родичі підключили все що тільки було можливо: кращих столичних лікарів, священиків, постійні молитви,

звернення через інтернет до західних фахівців, які швидко відгукнулися, але з умовою оплати, благодійним фондам і т. ін.

Намагаючись відповісти на питання - «за що?» - для Лєри і її мами це стало переосмисленням і переоцінкою цінностей усього життя. Дарина читала студентам лекції в тому числі і з психотерапії горя. Тому теоретично вона добре знала, що потрібно робити в подібних ситуаціях. Але вона навіть не припускала, як буває важко і складно, коли горе спіткало особисто тебе. Проте, ці знання все ж тримали її на плаву, не дозволяючи провалюватися в неадекватний стан, що могло вибити її з боротьби за життя внука та й доньки теж. Вона чітко розуміла, що в цьому протистоянні її і горя вона повинна перемогти, бо навіщо тоді вся ця психологія та й життя взагалі.

Коли Лєра прибігла в лікарню, їй повідомили, що дитина ... померла. Такого результату після поліпшення стану ніхто не очікував, все сталося раптово і стало шоком навіть для бувалого медичного персоналу. Навряд чи можна раціонально описати те, що в цей момент творилося в душі у Лєри. Все змішалося в купу - звинувачення на адресу лікарів, розчарування в священиках та й бозі взагалі, образа на близьких, жалість до себе ... Єдине, що вона змогла зробити, це зателефонувати мамі і повідомити про те, що трапилося.

В її голосі Дарина вловила нотки звинувачення і претензій на свою адресу, що було особливо важко. Але вона не могла, не мала права впадати в депресію, істерику чи щось подібне. Адже вона сама психолог, яка здатна допомагати іншим. Тепер потрібно було допомогти собі. Дивно, але вона раптом відчула, що десь в глибині душі була готова до такого результату і саме ця думка жевріла надією.

Хвилюючі питання -«цього не може бути?» і «за що?» - раптом почали відходити, оскільки зрозумілих відповідей на них знайти так і не вдавалося. Зате на їх місці все частіше стало виникати питання - «для чого?»... Раптом подзвонила Лєра і спокійним голосом сказала, що їх Адамчик став ангелом... Так сказав священик з лаври, до якого вона прийшла поділитися своїм горем.

Оговтавшись після першого шоку, Дарина знайшла в собі сили поспілкуватися з колегами і виговоритися. Стало легше. Потім прийшла думка звернутися до старця. Попередньо домовившись, вона приїхала в монастир, дочекалася своєї черги і розповіла йому про свою біду. Їй здалося, що старець слухає не тільки її, але і начебто ще когось. На завершення Дарина попросила допомогти їй зрозуміти, за які гріхи на них звалилися такі напасті.

Вислухавши все до кінця, старець раптом мовчки взяв її руку і поцілував, як зазвичай парафіяни цілують руку священикові.

- Це не за гріхи, це божа благодать зійшла на вас і ваше дитя поповнило боже воїнство.

Відповів старець. Потім додав, що у їхнього роді дуже міцне коріння, але поки мало гілок. А на завершення навіть попросив, щоб Лєра в своїх молитвах «за благо» згадала і його ім'я.

Вийшовши з монастиря, Дарина Владиславівна раптом відчула дивовижну легкість і навіть якусь благостність в своїй душі, як ніби її окропили живою водою. Кудись поділися питання, які раніше так хвилювали, вони стали якимись неактуальними і дрібними. Натомість почала з'являтись велика відповідальність за майбутнє життя. Адже в них тепер з'явився свій ангел, котрий буде оберігати їхнє родове дерево і слідкувати, щоб воно росло і кріпло.

***

А через рік у Лєри народилася чудова дівчинка, яку назвали Євою…

Сиротинка

(18.09.2013)

Художник готував чергову, четверту за рахунком персональну виставку. Вона давалася йому особливо важко. Хоча експозиція складалася всього з трьох картин, вона народжувалася майже шість років. Попередні три виставки пройшли одна за однією без особливих труднощів, що дозволило заявити про своє існування. Ця ж, четверта, була призначена для того, щоб мовою мистецтва сказати світові щось дуже важливе, доленосне. Вона пропонувала кожному заглянути в саму сутність свого життя і свого існування. Вона була втіленням життя самого автора, який таким чином сам для себе намагався відповісти на питання - «навіщо я живу?» і «що далі?».

***

Чоловік повернувся з Сибіру з ведмежого полювання, куди вони з компанією періодично літали на фактично персональному літаку. Так відпочивала і розслаблялася обласна еліта і члени їх сімей. Розпалений враженнями, свіжиною і «московською» горілкою, він увійшов в простору квартиру номенклатурного працівника.

Чоловік був дуже ревнивий і з порога в черговий раз його хвора уява почала малювати картини зради дружини. Коли вона з'явилася перед очима з привітним і спокійним від сну обличчям, він вже був впевнений - вона йому зрадилла - тому така задоволена. Старша донька була у батьків, а молодший Ігнаша, якому було не більше року, спав в дитячій кімнаті. Саме його народження і було для чоловіка підозрілим. Він чомусь був упевнений, що Ігнаша не його син.

Від цієї думки у нього в голові вчергове запаморочилось і душу почала роздирати страшна злість і ненависть до дружини і плоду її розпусти. Раптом промайнула думка - все, потрібно кінчати з цією мерзотою і її виродком. Не тямлячи себе від люті, він витягнув рушницю, зарядив і

кинувся до дитячої кімнати. Дружина ще не встигла отямитися, лише слідуючи материнському інстинкту, позбавленому страху, стала на шляху і закрила собою двері кімнати, де спав Ігнаша.

Прогримів постріл.

Розрахована на ведмедя картеч буквально розірвала тіло матері, яке зповзло на підлогу, відкриваючи двері. Вмираючи, вона встигла прошепотіти лише одне слово.

- Сиротинка ....

Так, відразу Ігнаша позбувся і матері і батька, якого суд засудив до «вищої міри». З тих пір його часто стали називати сиротинкою.

Пройшли роки, і таке звернення все частіше будило в ньому тяжкі душевні переживання, нагадуючи про зруйновану сім'ю та втрачених батьків. Про них Гнат знав лише те, що батько був художником, дід був високопоставленим номенклатурним працівником обласного рангу, а його предок працював на заводі виробництва сільгосптехніки у відомих в царській Росії промисловців братів Ельворті.

Його вихованням займалися багато хто, але по-справжньому ніхто. Тому основним вихователем стала вулиця. Ще в юності він потрапив в погану компанію, що привело на лаву підсудних. У «зоні» проходило становлення його як особистості і повернувся звідти чи то Гнат то чи якийсь «гнедьониш». Незабаром після повернення він одружився, народилося двоє синів. Але сім'я не склалася. Дружина виявилася алкоголічкою і наркоманкою, тому прожила недовго. Дітей забрали тітки і Гнат знову залишився один, почав сильно пити і покотився по похилій. Так би і згинув, якби не Катарина.

***

У його житті було якщо не все, то дуже багато чого. Безхмарне дитинство під опікою трьох жалісливих люблячих бабусь, не рахуючи сестри, яке лише іноді псувалося умовляннями на кшталт.

- Ах сирітка, ах бідненький!

При цьому він спочатку нічого особливого не відчував. Але з часом приходило розуміння і разом з цим жалість до самого себе. Потім до цього домішалася якась гидливість по відношенню до самого слова «бідненький» і стійка нелюбов до «запаху самотнього сирітки», який він відчував майже буквально.

Ця «ідилія» тривала до школи. Початкові класи проходили вже в інтернаті. Після пострілів в квартирі Ігнаша страждав на енурез. Це супроводжувалося стусанами, глузуванням і криками вихователів. Але в цілому все було ще цілком благополучно. Особливе захоплення викликали канікули. Спочатку перша зміна піонертабору, де Ігнаша був одягнений гірше всіх, чого дуже соромився. Потім домашня робота, що включала прибирання трьохкімнатної квартири, винесення сміття, чистку картоплі, заготівлю овочів, заняття з племінницею, яку він по-дитячому ненавидів, походи в магазин тощо.

Тільки після цього його відпускали гуляти до дев'ятої вечора. Гульня на вулиці була нагородою і бажаним плодом. Спали з племінницею в одній кімнаті, тому на ніч в обов'язковому порядку була казка або перегляд діафільму. Водночас, він примудрявся з пацанами по темряві обнести фрукти на одній-двох дачах.

У профтехучилищі з особистою свободою стало легше, але ... гульня напрополу зі старшими дружками до хорошого не призводила. Вдома в цей час ним вже ніхто особливо не цікавився. Сестра не помічала таланту художника, який в ньому почав пробиватися. Вона постійно доводила, що набагато краще Нахимівське училище з його романтикою і в майбутньому великими грошима.

Але море, якого Ігнаша ніколи не бачив, подобалося йому лише як мрія. Більше приваблювали картини з морськими сюжетами. У флоті подобалися лише чисті і бездоганні форми кораблів, але не служба на них. Коли приходили гості, його іноді відправляли в іншу кімнату, щоб потім між чарками спітнілі дядьки й тітки в хмелю могли навперебій хвалити сестру і зятя, - мовляв, у вас таки є талант («талантом» був Ігнаша)! Було одночасно і приємно і гидко.

Таке «веселе» дитинство тривало до олімпійського 1980-го року. Бабусі на той час вже пішли в інший світ, не дожили. В цьому ж році вулиця привела Ігнашу на лаву підсудних. За чужі гріхи отримав півтора роки колонії. За тодішніми законами це його позбавило права на житло, чим сестра і скористалася. Але Ігнаша не змирився, а одружився, отримавши не дуже добродійну дружину, але зате по справжньому люблячу тещу, по суті, другу матір. Але хоч якось насолодитися сімейним життям не дозволила армія.

В Казахстан довелося їхати дев'ять днів. Туди він потрапив в будбат як в рекрути. Спочатку там було важко, але будбатівське «виховання» скоро дозволило встановити відносну справедливість. Напочатку 1984 року трапилася бійка і Ігнашу, як раніше судимого, суд нагородив чотирма роками колонії суворого режиму.

В кінці 1987 року приїхав додому, але жити виявилося ніде. Раніше дружина подала на розлучення, яке задовольнили в односторонньому порядку. Йти було нікуди, тому влаштувався на завод токарем, але протримався недовго. «Зона» нагородила ускладненнями зі здоров'ям, з'явився туберкульоз. Водночас, завдяки активних занять спортом, сильний організм локалізував вогнища хвороби. В результаті стало можливим успішне хірургічне втручання, після якого стало легше.

Пішов працювати художником, - ліпити картини на кахельній плитці. З'явився заробіток, але і конкуренти. Вирішив відкрити свою справу, - в один день, як у вир з головою, не маючи ні майстерні ні бригади, ні стартових грошей для закупівлі матеріалів. Але, завдяки кільком хорошим замовленнями, справа пішла. Робив все сам - дизайн, оформлення замовлень, бухгалтерію.

Щоб зменшити податки, підприємство оформив на дружину, на чому й погорів. Дружина безконтрольно витрачала гроші, потім з'ясувалося, що вони йшли на наркотики. Далі гірше, став випивати, підприємство довелося прикрити. Дружина промотала залишену тещею квартиру і зникла разом з його паспортом. Він знову залишився на вулиці бомжувати. Була середина зими, і ... довелося взяти на себе не особливо тяжку провину і знову піти на «зону» ...

Знову побачив місто вже в 1998 році. Пару років шукав де і як жити. І життя дало останній шанс - познайомився з Катариною. Зажевріла надія, що найгірше позаду. З'явилася можливість виправлятися і ремонтувати місцями продірявлену душу. За все попереднє життя побачив стільки гидоти, злоби, байдужості і зради, що конкретно нудило. Змінюватися доводилося дуже важко, тому Катюші прийшлося витерпіти чимало. Але допомагало читання книг, звідки брав те, що лікувало душу - любов, відданість, увагу і роботу.

***

У Гната все більше почав пробиватися талант художника. Не зіпсовані художньою освітою, його авторські картини більше відображали внутрішній світ на тлі навколишньої дійсності. Може саме це і приваблювало Катарину, що зуміла розгледіти через картини поранену згорьовану душу художника, що благала про допомогу. Від природи жалісліва і співчутливо, вона його прихистила і почався важкий шлях відродження до життя. Незабаром стало зрозуміло, що таке відродження було потрібно їм обом. Якимось шостим почуттям вона, з природним жіночим чуттям, і він, з чуттям художника, розуміли, що вижити вони зможуть тільки разом. Це і зв'язало такий, здавалося-б, суперечливий з погляду звичайної життєвої логіки, сімейний союз прихованого таланту художника і можливості його розкриття завдяки дружині. Світ почав помічати Художника, здатного розкрити свій божий дар і Дружину художника, здатну йому в цьому допомагати. Це і стало головним в їхньому спільному житті.

За цей час Художник у Гната поступово витісняв в ньому ненависного «гнедьониша». Сказати, що це було важко і болісно - це нічого не сказати. Часті п'янки, гучні скандали з погрозами, приводи в міліцію, ночівлі в канаві, винос з дому цінних речей і їх пропиванням тощо - все це лягло важким тягарем на Катарину. Важко уявити, як вона все це витримувала. Подруги і просто співчуваючі не раз радили їй кинути цю затію і вигнати Гната з дому. Але вони не бачили і не розуміли того, що бачила і розуміла Катарина. Тільки вона бачила в Гнатові художника і розуміла, що крім неї йому в цьому світі вже ніхто не зможе допомогти.

***

Виставка пройшла успішно, принаймні для Гната. Її презентація кілька разів демонструвалася в новинах на обласних каналах телебачення і радіо. А в ранковій розважальній телепрограмі навіть прийшлось більш

детально викласти саму ідею свого творчого експерименту і показати динаміку картин за 10 років. Катарина смиренно спостерігала за всім цим «з-за лаштунків», і зловила себе на думці, що завдяки цій виставці Гнату таки вдалося «увійти в вушко голки» як віконце у світ, де править зовсім інший закон.

Важкий спадок

(11. 10. 2013)

Дорофей і Єфросинія - так їх шанобливо називали в селі - були працьовитими господарниками. Вони вважалися одними з найбільш заможних, їх будинок завжди був повний продуктів, всякого добра і грошей. Але після їх смерті все це незрозумілим чином кудись поділося. Дочки пересварилися і пішли в інший світ в невіданні одна про одну. Онукам дісталися пару старих глечиків і на додачу життєва мудрість в прислів'ях і життєвих історіях їх роду, включаючи невтішні характеристики і відверті прокляття**.**

***

Наближався Великдень, дід Дорофей збирався до Києва на пасхальне богослужіння, куди він відправлявся щороку, щоб віддати данину Господу Богу і відмолити накопичені гріхи. Дід був глибоко віруючою людиною, в будинку всюди висіли і стояли ікони, сам він постійно молився і ходив до церкви. Він, як і його дружина, були людьми що називається «від землі», вміли працювати і добре знали ціну шматка хліба.

Навіть за часів страшних голодоморів їхній сім'ї, в основному завдяки Єфросинії, вдавалося якимось чином зберігати продукти і не пухнути з голоду. Вони добре вміли зберігати своє добро завдяки дивовижній здатності ховати і не говорити де ні за яких обставин. Це було справжнє мистецтво заговорювання. Але все це виявилося не просто і з часом, через багато років, відгукнулося у вигляді своєрідного «голодоморного» синдрому.

У житті і господарюванні дід Дорофей був диктатором, що іноді доходило до самодурства. Напевно противагою у нього і було прагнення до Бога, щоб якось вгамувати стихію своєї натури, яка час від часу вибухала і вирувала. Коли така стихія починалася, як то кажуть, «всім місця було мало». Летіло все, що потрапляло під руку чи під ногу. Про це знали всі, починаючи від баби Фросі і закінчуючи курами і котами. Якщо раптом якась курка чи кіт забарилися і в цей момент опинялися на шляху, вони несподівано злітали, і вже в польоті з переляку починали шалено плескати крилами і сукати ногами з істеричним кудахтанням чи нявканням, а приземлившись, в одну мить зникали що називається «світ за очі».

Домашня худоба, яка необережно мукнула або бекнула, зразу ж в прямому сенсі отримувала по рогах чи боках, та так, що «мук» або «бек»

застигав на напівдиху і все миттєво замовкало. Тому, при появі Дорофея, все господарство відразу замовкало і ставало по стійці «смирно» - запановував порядок, всі були ситі й доглянуті. Баба Фрося була єдиною, хто міг знаходити лише їй відомі потрібні слова, щоб втихомирити діда Дорофея. Хоча завжди в глибині душі зберігала все більше накопичувану злість на чоловіка, яка з часом теж сильно деформувала життя нащадків.

Цікаво, що у виникненні таких випадкових збурень все ж простерігалася якась ситуативна закономірність. Найчастіше все це відбувалося тоді, коли потрібно було збиратися в дорогу або робити щось дуже важливе. Наприклад, займатися будівництвом чи ремонтом будинку.

Ось і тепер, збори діда Дорофея на паломництво до Києва як завжди були галасливі і весь дім стояв, як то кажуть, «на вухах». Дорога була неблизька, без малого кілометрів триста, тому, потрібно було добре підготуватися і виходити заздалегідь. Як паломник, Дорофей зазвичай частину шляху йшов пішки і частину, якщо пощастить, на перекладних. У дорогу він незмінно брав шмат сала з хлібом і улюблену свитку, так звану «московку», на тлі якої і починалася буря. Таких «московок» у діда було з півдюжини і яку саме він хоче взяти, до ладу не могли зрозуміти ніхто, в тому числі і він сам, - окрім баби Фросі. Коли Дорофей нарешті йшов, дома запановувала тиша й благодать. Великодні свята наповнювалися добром, смакотою, душевною теплотою і якоюсь особливою милостивістю.

Радянську владу дід не любив, передусім за лукавство і постійне прагнення нав'язати йому ілюзорні ідеї, які ніяким боком не вписувалися в прозу важкої сільської дійсності. Коли він чув по радіо патетичні рапорти про неіснуючі «досягненнях», в сказі хапав радіоприймач і зі словами - «банда заболотня» - жбурляв його куди попало. Баба Фрося потім як могла збирала ці шматки, перев'язувала мотузкою, приводячи в робочий стан. Але все скоро повторювалося, тому бідне радіо було вязане-перев'язане, проте все ж якимось незрозумілим чином працювало.

Накопиченими добром і грошима зазвичай розпоряджалася баба Фрося. Навчена голодоморним досвідом і керуючись правилом «не класти всі яйця в один кошик», вона намагалася все найцінніше ховати подалі, в різних, часто зовсім несподіваним місцях, про розташування яких особливо на старість, зазвичай відразу забувала. Тому, цінні речі і гроші в будинку і навколо нього можна було знайти буквально всюди, - в білизні, продуктах і навіть в купі вугілля, загорнуті в ганчірочку.

В решті-решт, після її смерті - вона пережила Дорофея років на десять - все це добро розійшлося по сусідах, знайомих і просто випадкових людях, які заходили в будинок. А прямим спадкоємцям дісталися залишки, що надалі стало предметом звинувачень і неприязні між ними. Як показало подальше життя, руйнівна енергетика спадщини з «голодоморного синдрому», «синдрому збирання в дорогу», «синдрому ремонту» і т. ін.,

втілилась в матеріальних цінностях, які цілком закономірно зникли. А нащадкам залишилася хіба що накопичена життєва мудрість роду.

***

Спочатку психічну діяльність людини вчені намагалися пояснити з позицій рефлексу, потім інстинкту, потім свідомості, нарешті несвідомого, куди витісняється все заборонене. Адже саме там зароджуються рефлекси і інстинкти. Утворюється порочне коло, що гальмує розвиток особистості, вийти з якого дуже непросто. Тому перед особистістю завжди стоїть вибір, куди спрямувати свою свідомість, в залежності від чого вона (особистість) розвивається або деградує. Один з найбільш відомих психологів Карл Юнг на схилі років відзначав, що для виживання людини однією з найбільш страшних проблем є її власна психіка і переживання, більшість з яких заганяють її в невроз, що веде до деградації і самознищення. Людська психіка схильна утворювати порочні «психологічні комплекси» з невирішених проблем, які втратили актуальність в реальності, але в несвідомій сфери вони продовжують наростати і жити власним життям, незалежним від свідомості особистості.

Якщо ж особистості вдається долати ці неврози, набуваючи цінний життєвий досвід, - відкривається шлях до розвитку і горе перетворюється в благо як драйвер життєтворення. Іншими словами, шляхом докладання великих зусиль людина знаходить в собі ресурси для вирішення проблем, осмислюючи і перетворюючи їх в продуктивний особистісний життєвий досвід. Якщо ж ні - проблеми остаточно переселяються в безмежний простір несвідомої психіки. І тоді лише випадкові події, сновидіння, обмовки, одягнені в життєву мудрість і творчість можуть відкрити доступ до їх вирішення. Такий досвід накопичується в культурі народу. Як не дивно, але так бажана для багатьох мрія про прекрасне в повному спокої щасливе безбідне життя веде до психологічної деградації.

***

Внучка діда Дорофея і баби Фросі Вероніка завжди мріяла бути красивою, щасливою і багатою. І вона дійсно була цього варта. Більше тридцяти років вона пропрацювала з дітьми що мають дефекти мови як вихователь і потім логопед. Вона добре розуміла, як може відбитися на долі дитини навіть незначне відхилення в психічному та інтелектуальному розвитку і які великі зусилля потрібно докласти для того, щоб їм допомогти залишитися повноцінними. Багато разів їй доводилося віддавати в буквальному сенсі всю себе на благо дитини.

Зате яке щастя було зустрічати своїх колишніх маленьких пацієнтів через двадцять і більше років повних життєвих сил і перспектив, вислуховувати щирі слова подяки. Так що з першими двома пунктами її мрії все склалося досить непогано - улюблена робота, що приносить душевне задоволення, люблячі чоловік, син і вже онук. Але з фінансовим і матеріальним благополуччям якось не складалося.

Це постійно її хвилювало, навіть ставало причиною гострих розмов з тими, на кого вона покладала цей тягар. В її поведінці на певному етапі життя почали проявлятися ознаки родових «комплексів», що все більше і більше створювало проблеми особистого і сімейного благополуччя. Цікаво те, що сама вона нічого цього не помічала, а в усьому звинувачувала близьких. Щоб це зрозуміти, одному з них довелося серйозно зайнятися психологією і навіть науково-дослідницькою роботою. Виходив парадокс. Здорові, освічені, з великим професійним і життєвим досвідом, постійно працюючі люди не можуть себе гідно забезпечувати матеріально?!

Але може бути в цьому простежується і прихована закономірність? Очевидно, саме здоров'я, освіта, професіоналізм, сімейне благополуччя і стали тими справжніми благами, за які доводилося платити матеріальним благополуччям.

Може тому, прислухаючись до своєї душі і професійної інтуїції, Ніка не тримала зла ні на діда Дорофея ні на бабу Фросю ні на своїх батьків, а скоріше була їм вдячною за успадковану життєву мудрість, що «не в грошах щастя».

Сон сепаратиста

(24.08.2014)

Він жив в невеликому провінційному містечку на сході України десь між Донецьком і Луганськом. Під час Євромайдану він, як і багато інших, активно спостерігав по телебаченню за всім, що відбувається, віддаючи перевагу російським каналам. Це і стало причиною того, що він став «сепаратистом» - так називали тих, хто більше підтримував Росію і самостійність Донбасу аж до відділення від України. Він став відвідувати всілякі мітинги і демонстрації і у нього вдома з'явилися відповідні атрибути - георгіївська стрічка, російський триколор, червоний прапорець з «СССР». Сказати, що він став проросійським активістом, то ні, швидше співчуваючим. У всякому разі, на різні оплачувані заходи він не погоджувався, шануючи моральну чистоту своїх поглядів.

Незабаром ситуація стала бурхливо розвиватися і після не зовсім йому зрозумілого «референдуму» з'явилися такі ж незрозумілі «республіки». Далі більше. Незважаючи на всю позірну активність, не вистачило духу вийти на вулицю 200-300 тисячам людей, щоб висловити свою думку і поставити крапку, як це було зроблено на Майдані. Покликали Росію на допомогу, яка виявилася своєрідною. У підсумку вона обернулася справжнісінькою війною, коли почали масово гинути люди, включаючи мирних жителів. Йому довелося відправити з міста свою дружину і дитину в глиб України, незважаючи на те, що він більше симпатизував Росії. Незабаром ситуація загострилася до краю. Через часті обстріли

йому доводилося багато часу проводити в підвалі, недалеко від будинку. В голові запанував хаос а в душі смута. Він уже був готовий прийняти будь-яку владу, аби припинилася війна.

Якось з ранку всі ЗМІ облетіла новина з фото і відео-підтвердженнями, як в Москві над однією з сталінських висоток на вершині зірки, перефарбованої в жовто-синій колір, був поставлений ще й український жовто-синій прапор. З такими думками і почуттями, черговий раз перебуваючи в підвалі, він задрімав...

Вся Москва раптом почала перефарбовуватися в жовто-синій колір - висотки, мости, стіни будинків, навіть кремлівські вежі стали преображатися. Це не могли зупинити ні поліція, ні заяви і попередження міської влади і політиків. Люди масово, нічого не боячись, з якимось невідворотним ентузіазмом перетворювали своє місто. Цю ініціативу дуже швидко підхопила вся країна. Спрацювала зформована за багато років традиція наслідування столиці. Буквально в лічені дні вся Росія, від Москви до Уралу, Сибіру, Далекого Сходу і Камчатки ставала жовто-синьою - будинки, бурові та телевежі, навіть щогли кораблів. Словом, все що раніше було сірим і непоказним. Було досить цікаво і, водночас приємно, спостерігати, як над жовто-синьою щоглою, висоткою, вежею чи вишкою розвивається російський триколор. Росія начебто стала оживати і наповнюватися добротою і привабливістю через заміну сірого і непоказного на теплий жовто-синій колір.

В такому приємному стані сепаратист прокинувся. Обстріл закінчився і він вийшов на вулицю, по якій їхала військова техніка з жовто-синіми прапорами. І це його чомусь зовсім не турбувало, скоріше навпаки, заспокоювало і радувало. По дорозі додому він з задоволенням підняв з землі жовто-синю стрічку, яка незрозуміло звідки взялася, щоб вдома прив'язав її на видному місці разом з іншими «сепаратистськими» атрибутами. Він зловив себе на думці, що таке сусідство було просто неможливим буквально кілька годин тому. Він також відчув, що душа стала заспокоюватися, а думки в голові прояснюватися. Але найбільшою несподіванкою стало те, що абсолютно спонтанно на вітання випадкового перехожого на вулиці - Слава Україні! - він такою ж майже бездоганною українською мовою не замислюючись відповів - Героям слава!

Він раптом згадав, що коли в дитинстві відпочивав у бабусі, всі в селі спілкувались українською…

Б*Е*ндерофобія

(08. 2014)

Страх перед тими, кого російська пропаганда охрестила «бендерівцями» як основними прихильниками Майдану, якимось дивним чином раптом

заполонив уми і душі здебільшого росіян і багатьох російськомовних українців. Цікаво, що під час активної фази Євромайдану страху перед тодішньою бандитською українською владою у більшості майданівців не було. Швидше навпаки, влада більше боялася майданівців, окрилених ідеєю боротьби за особисту гідність і єдину Україну,- вони безстрашно йшли і йшли на снайперські кулі. І влада не витримала, остаточно злякавшись, в паніці і страху втекла з країни.

Схоже, що цей страх, породжений злочинною українською владою, багаторазово посилений російською пропагандистською машиною, тотально охопив самих росіян. Причому, навіть тих, від кого нічого подібного ніхто не очікував, - наприклад багатьох представників авторитетної творчої інтелігенції. Очевидно, що він потрапив на сприятливий грунт, раніше підготовлений всілякими військовими конфліктами і терактами. Та так, що росіяни вже готові погоджуватися кинути в Україну армію, щоб запобігти «катастрофи», захистивши себе від Майдану.

Але ж реально в Україні ніяких бандерівців вже давно немає! І якщо це так, то виникає конкретне питання - Чого ж так сильно бояться росіяни?. Це питання задають собі багато людей. Задав собі його і я. І ось яку віднайшов відповідь.

***

Я народився в західній Україні якраз тоді, коли там ще були активні ті, кого називали «бандерівцями». Ще за радянської доби мої майбутні батьки, які там познайомилися і одружилися, були туди направлені як молоді фахівці для допомоги налагодження нормального життя. Батько - як працівник сільського господарства, агроном і голова колгоспу. Мати - як шкільна вчителька. Як відомо, тоді такі фахівці були «на прицілі» у бандерівців. Я звичайно не міг пам'ятати нічого того, що реально відбувалося, оскільки через рік після мого народження батьки виїхали в центральну Україну. Проте, навіть після сорокарічного віку я часто десь всередині, в глибині душі переживав якийсь незрозумілий страх, що з'являвся нізвідки, і чомусь виникала думка, що найстрашніші люди - це бандерівці.

Про своє життя в західній Україні батьки розповідали мало і не охоче. Але навіть в тих мізерних оповідях, як вони говорили, - «було всяке», - і вбиті радянські працівники, і за одну ніч спустошені села після акту депортації і багато іншого. Але я не пам'ятаю, щоб вони коли-небудь негативно відгукувалися про тих людей. Очевидно тому, що вони самі там були, працювали і бачили на власні очі, що реально відбувалося і розуміли складність і драматизм ситуації.

Ось як мати розповідала про першу зустріч, як вона говорила, з «справжнім бандерівцем». Тодішнє західно-українське село в своїй більшості було малограмотним. Навіть були випадки, коли голова сільради замість підпису ставив хрестик. Тому навчання і вчителів

здебільшого сприймали позитивно. Істотно допомагало те, що вони розмовляли українською мовою і особливих проблем ні з селянами ні з «людьми з лісу» не було. А шанобливе звертання «пані» надавало їх спілкуванню особливої поважності.

Якось моя мама зайшла в гості до своєї подруги, теж учительки, яка знімали кімнату у добродушної господині-западенки. Після занять вони сиділи і обговорювали поточні справи, не забуваючи гомоніти і про своє жіноче, бо були молоді і ще незаміжні. Раптом до кімнати зайшов той самий «справжній бандерівець» - молодий хлопець, чисто поголений, в охайній уніформі і зі зброєю. Від несподіванки дівчата замовкли і застигли в очікуванні. Бандерівець привітався і почав розпитувати, хто вони і звідки. Потім трохи розповів про себе, що він не «брудний, заросший і кровожерливий бандит» - так бандерівців представляла радянська пропаганда - а нормальна людина зі своєю ідеєю боротьби за «вільну Україну». Поговоривши, він ввічливо попрощався і пішов. Намагаючись зрозуміти, що це було, мати прийшла до висновку, що це була бандерівська контр-пропаганда.

На «западну» - так тоді називали Західну Україну - батько приїхав на кілька років раніше матері в складі групи з чотирнадцяти чоловік, з яких назад повернулися всього половина. Кілька разів батько сам був «на краю», хоча за родом своєї діяльності працював «на землі» і не брав в руки зброю. Він багато разів з добром і теплотою згадував свого кучера, поляка, який його оберігав, попереджав про підготовку засідок, тим самим рятуючи життя. Коли батько став головою колгоспу, раптом виявив, що там є «персональна корова» секретаря райкрому, від котрої тому постійно поставляли молоко. Батько це відмінив, за що невдовзі поплатився своєю посадою.

Були і більш драматичні історії. Наприклад, коли вони їхали по гірській дорозі в кузові вантажівки і підірвалися на гранаті. Батька викинуло в ліс і він залишився живий, але отримав травму хребта і став на все життя інвалідом. Проте, він практично ніколи не говорив про це і всіма силами намагався жити як повноцінний чоловік. З усіх оповідань мені особливо запам'яталися два.

Перше. Якось батько як агроном керував весняним сівом на полі, яке знаходилося поряд з лісом. Раптом звідти вийшов чоловік з гвинтівкою і, звертаючись до батька, запитав, хто він такий. Почувши, що він агроном з центральної України, вирішив його розстріляти. У відповідь на це батько заперечив, що він сіє хліб, щоб його ж потім годувати. У цей момент з лісу вийшов інший такий же чоловік, мабуть командир, і скасував розстріл. Напевно, аргументи батька як хлібосіятеля йому здалися переконливими.

Інший випадок був набагато драматичніше. Якось батько, як працівник обласного управління сільського господарства, в групі інших фахівців в супроводі бойової охорони виїхали в село, де до цього побували «бандерівці». Коли зайшли до сільради, побачили страшну

картину. Всі члени сільради були вбиті, а голова з відрубаними кінцівками, був ще живий, стікаючи кров'ю.

Зараз я знаю, що подібні методи застосовували спеціальні групи енкеведистів, щоб налаштувати місцевих мешканців проти повстанців.

***

В останні років п'ять свого життя батько переніс цілий ряд операцій, кожна з яких могла стати останньою. Одного разу він навіть потрапив до реанімації і більше доби був у комі. Нам, як близьким родичам, спочатку запропонували здавати кров, а потім повідомили, щоб «готувалися». Тоді все обійшлося. Після останньої операції батько сказав, що «тепер я буду жити довго» і ... буквально через тиждень помер. На похоронах було багато людей і мало сліз. Всі багато спілкувались і обговорювали його життя. Перед цим було похмуро і йшов дощ, а в день похорону раптом виглянуло яскраве сонце і процесія виглядала траурно-урочисто.

Після похорону я раптом відчув, що у мене пропав страх перед бандерівцями. Я став спокійно і навіть з цікавістю сприймати все, що стосувалося тих проблем і подій. Я раптом зрозумів, що це стало можливим тому, що цей страх буквально спалив в собі батько, коли все життя не давав йому панувати над собою, а в кінці життя йшов на чергову операцію як на останню. В інші світи він пішов зі спокійною душею, не залишивши нам, його дітям, важкого спадку страху переживань від наслідків свого життя.

Дивлячись зараз на вже таку обридлу ворожнечу між ветеранами УПА та Радянської армії, мене раптом осяяла думка. Адже і ті і інші щиро і «до кінця» воювали за одне і те саме - за свою Батьківщину, за Україну. І абсолютно не важливо, на чиєму боці вони були. Але, мабуть, зі своїм власним страхом, як відлунням внутрішнього «раба», взрощеним роками репресій, голодоморів і як результат комплексом «вивченої безпорадності», ми поки що так до кінця і не впоралися.

Якщо одним, в основному з україномовних західних регіонів, під час Майдану це вдалося краще, то іншим, представникам російськомовних східних регіонів України, у яких цей «раб» очевидно засів набагато глибше і виявився сильнішим, це поки ще вдається значно менше. Але якщо це вийшло у мого батька, то чому не може вийти і у них!? Він теж все життя був переконаним комуністом і щирим прихильником радянської влади, а пішов в інші світи з традиційною молитвою і відспівуванням, тому з легкою душею.

Потрібно в своєму житті просто не боятися йти на страх. Приблизно так, як це робили майданівці в Києві, вірні присязі військові в Криму, замучений і по-звірячому вбитий депутат Рибак з Горлівки, який прагнув поставити український прапор і багато інших. Зараз тодішній бандерівський дух все більше переростає в національний український патріотизм і стає символом боротьби з цим страхом, причому, не тільки в Україні ...

З психологічних позицій, щоб уникнути «розриву мозку», я пропоную чітко розділити, перш за все в своїй голові, терміни «бЕндеровець» і «бАндерівець» щодо розуміння нинішніх подій в Україні.

«БЕндеровець» - це суто психотехнологічний, штучно створений сучасний емоційний фейковий образ глибинного внутрішнього «раба» людини нашої сучасної культури, який не має нічого спільного з реальними подіями і тому фактично безглуздий, тобто - невротичний. Це означає, що ті, хто переживає страх перед «бЕндерівцями», можуть вважати себе звичайними невротиками.

«БАндерівець» - реально існуючий в минулому символ українського патріота - Пасіонарія. Але, завдяки подіям, пов'язаним з феноменом «Майдану», його невротична емоційна складова «згоріла», а залишився патріотизм і національна гідність, що виражається як «Слава Україні! - Героям слава!». Саме як символ свободи і особистої гідності він вже вживається навіть у самій Росії.

Далі все просто. Якщо людина орієнтується на «бЕндерівця» - вона може вважати себе невротиком. Якщо людина орієнтується на «бАндерівця» - вона може вважати себе вільною особистістю.

36

ВІЙНА

Військові записки

Початок

Мобілізований доброволець

На початку 2014 року з окупацією Криму у нас в Україні з'явився новий чи може давно забутий термін «мобілізовані». Стало очевидним, що російський агресор в Криму не зупиниться, а українська армія на той момент ледве жевріла окремими підрозділами. Залишалась остання надія на український народ. І народ вчергово не підвів. Спротив агресору, що був закладений ще на Майдані, природнім чином подрейфував на схід добровольчими батальйонами зразу ж після перетинання російською армією українських кордонів у Криму. Майже одночасно це неминуче спонукало владу об'явити загальну мобілізацію. Була запущена перша хвиля, потім друга, третя і… Так майданівців, добровольців і волонтерів доповнили ще й мобілізовані. З'явився і став поширюватись зовсім новий людський соціум з іншою свідомістю.

Туди потрапив і я, але з суттєвою корективою - таким собі мобілізованим добровольцем. Перша спроба це зробити була ще з самого початку у березні з першою хвилею. Але тоді ще ніхто не очікував серйозності ситуації що склалася і аж ніяк не думав, що дуже скоро у повітрі запахне війною, а у людській свідомості з'явиться черговий новий термін - «гібридна війна». У воєнкоматі майор подивився на мене особливим поглядом, у якому було все – здивування, повага, нерозуміння, і навіть якась злість і агресія, природу і спрямування якої я тоді не зрозумів. Він різко вирвав з мого воєнника офіцера і пошматував мобілізаційний припис. Зрозумівши, що у воєнкоматі розмови не вийде, я на всякий випадок заїхав ще й на призивний пункт нацгвардії, де мене зписали у резерв. На цьому моя перша спроба піти на війну на хвилі патріотичного пориву завершилась. Коли поділився цим з дружиною, вислухав багато докорів.

А час ішов і зі сходу з Донбасу приходили все більш сумні і тривожні повідомлення. Вони буквально краяли душу і все більше розпалювали почуття патріотизму і власної попраної гідності й відповідальності за все, що відбувається в країні. Збиті бойові літаки, нарешті загибель транспортного Іл-76 з півсотнею наших десантників та членів екіпажу, збиття малазійського боїнга… Останньою краплею стала Іловайська трагедія, що відбувалась під час святкування чергової річниці Дня

незалежності з військовим парадом. Все це був справжній розрив мозку, який підкріплювався картинками на екранах телебачення, де чергувались страшні кадри масової загибелі наших бійців під Іловайськом, приправлені знущаннями над нашими полоненними з кадрами військового параду.

Тоді прийшло чітке розуміння, що це війна не стільки за території і економічні ресурси за допомогою зброї, скільки за свідомість і душі людей. Це війна психологічна і тому там головною фігурою мав би бути насамперед професійний психолог. Проте - Яким саме? В якій ролі? Що і як робит? – Не було жодних уявлень. Під впливом цих питань у мене навіть була спроба створити спецкоманду психологів-волонтерів. Але після першої ж невдалої спроби спілкування з батьками полоненних стало зрозуміло, що наявних знань і досвіду замало. Є щось таке, що можна побачити і зрозуміти лише побувавши там. Абсолютно чітко було зрозуміло одне – якщо ти психолог, чи таким себе вважаєш, ти повинен бути там. На цій хвилі вже базального патріотизму відбулась друга спроба потрапита на війну, яка виявилась вдалою.

Мене часто запитують - як я потрапив на війну? Завжди відповідаю, що не піти просто не міг. Але вийшло це все одно випадково. Так би мовити - «закономірна випадковість». Тільки-тільки починався вересень 2014 року. Тільки що трапився «іловайский котел» і країна почала усвідомлювати його наслідки. Істинну картину трагедії, що трапилася, у нас в Кіровограді стали розуміти після того, коли почали прибувати перші бійці, які звідти вийшли. Серед них були і наші, з одного з трьох батальйонів територіальної оборони.

Пару десятків з них потрапили в реабілітаційне відділення психіатричного диспансеру, де працював психологом мій колишній студент. Від нього я дізнався, що бійці пішли в себе. Ні з ким із психологів і психіатрів не йшли на відверту розмову і до себе не підпускали. Аргументація була гранично проста.

- Ви там не були і нас ви не зрозумієте.

Отже, висновок був такий же простий.

- Щоб їх зрозуміти, треба «там» побувати.

Починався новий навчальний рік. Але не було ясності щодо моєї навчального навантаження. Було зрозуміло одне - воно буде мінімальним. За такі кошти неможливо буде годувати сім'ю і платити все зростаючі комунальні витрати в умовах невпинного падаючої гривні і так само стрімко зростаючих цінах. На ці та інші актуальні питання у мене відповіді не було.

У цих думках я їхав на своєму велосипеді, з якого не злазив четвертий рік. Що називається - четвертий рік в сідлі. Недалеко від переходу на перехресті я вирішив перетнути дорогу і навскоси поспішив на зелене світло пішохідного світлофора, на якому блимали останні секунди.

Раптом ззаду справа мене мимохіть зачепила червона «таврія», водій якої очевидно поспішав на свій «зелений», який мав ось-ось спалахнути. Я впав, злегка обідравши коліно. Велик витримав, тільки трохи зрушив багажник. З «таврії» вискочив схвильований водій і, переконавшись що все в порядку, вже спокійно повернувся назад. Поки я, притуливши велика до стовпа, поправляв багажник, до мене раптом підійшов водій «таврії» і попросив почекати, щоб я підписав якісь папери, що не маю до нього претензій.

Без будь-якої задньої думки, не особливо замислюючись, я погодився. Заодно вирішив відпочити, присівши на бордюр. Тут я помітив, що водій і його пасажир щось обговорюють, час від часу кудись телефонуючи. Незабаром під'їхала міліцейська машина, з якої вийшов майор. Він коротко переговорив з водієм і його пасажиром (стало зрозуміло, що це одна компанія). Потім він попросив мене сісти поруч з ним в машину. І тут я раптом дізнався, що скоїв ДТП, збивши своїм великому «таврію», завдавши їй ушкодження. Очевидно, піймавши здивований вираз мого обличчя, раптом з'явився водій, який поспішив показати мені вм'ятину на задньому крилі на рівні мого правого ліктя. Розуміючи всю абсурдність цієї ситуації, у мене чомусь не було бажання її припиняти. Просто хотілося додивитися її до логічного кінця і зрозуміти, що це було. У підсумку вони вимагали від мене три тисячі гривень за ремонт машини. За сприяння майора міліції взяли мої паспортні дані і залишили свій телефон для зв'язку.

Уже вдома я раптом чітко усвідомив, що є головою родини і відповідаю за її благополуччя. Останній раз я про це серйозно замислювався ще в березні, коли Росія окупувала Крим, почалися події на сході України і була оголошена перша хвиля мобілізації. Тоді дружина мене налаяла, мовляв, кидаєш нас напризволяще. Але зараз, після Іловайських подій і фактичного вторгнення російської армії була інша, набагато серйозніша ситуація. Крім суто матеріальних проблем я відчував і розумів: що в небезпеці окупації опинилася вся Україна (в підтвердження цьому країна стрімко об'єднувалася, з усіх боків лунало «Україна єдина»); що комусь із родини треба йти захищати Батьківщину; що якщо не піду я, піде мій син, у якого росте свій маленький син і мій улюблений онук.

Наступного дня я, повний рішучості, на хвилі патріотичних, батьківських та цілого ряду інших почуттів повторив спробу потрапити в армію і пішов до військкомату. Дивно, але все вирішилося позитивно і досить швидко. Закінчувалася третя хвиля мобілізації, яку продовжили на кілька днів, а віковий ценз призовників було піднято до 60 років. Якраз формувалася нова Кіровоградська бригада і були вакансії офіцерів по роботі з особовим складом. Мої документи викладача та психолога виявилися дуже до речі. Я відразу заявив про себе як про практикуючого психолога, здатному працювати з бійцями в екстремальних ситуаціях. На

той момент потреба в такого роду фахівцях була більш ніж очевидною. Мені пощастило. У ці дні, на щастя, дружини не було вдома. Їй вдалося дістати пільгову путівку в санаторій. У мене було два тижні в запасі, щоб остаточно вирішити всі проблеми потрапляння в армію. Через пару-трійку днів я вже був у військовій частині.

Народження військового психолога

З перших днів перебування до воюючої армії я усвідомив для себе кілька правил.

Перше - все починається з нуля. Забудь всі свої заслуги, регалії та посади минулого життя. Можна залишити, хіба що, тільки життєвий і професійний досвід. Починається зовсім інше, нове життя, в якому ти поки що «ніхто» і звуть тебе «ніяк». Треба заново доводити, що ти саме той, за кого себе видаєш, заробляти реальний авторитет.

Друге - я психолог. На той час в армії офіційно замість інституту замполітів був введений інститут офіцерів по роботі з особовим складом, більшість з яких мали ВУС (військово - облікову спеціалність) - «офіцер-психолог». Про те, що повинен робити психолог в воюючою армії, ніхто толком не знав. Тому, за звичкою, працювали як замполіти. Я з порога заявив про себе як про практикуючого психолога, який сам знає, що треба робити. Надалі виявилося, що адекватний військовий психолог - це, по суті, антизамполіт. Цим, фактично, позбавив себе права на помилку. Я розумів, що після першого ж «косяка» мені про це нагадають і змусять виконувати функції замполіта.

Надалі, вижити в професії психолога на війні виявилося мало не найбільш важко вирішуваною проблемою. Легше було просто перебувати на передовій, виконуючи функції лінійного бійця, проводити фіктивні «розслідування», писати «дебільні» відповіді на такі ж «дебільні» телеграми тощо.

Третє - забути про свій передпенсійний вік. Ти перш за все боєць, який має штатну бойову зброю, і при необхідності треба вміти її застосувати. Я не міг собі дозволити якось відставати у фізичній підготовці від більш молодих. І саме з цим все було гаразд. Дуже допоміг відпрацьований за багато років «здоровий спосіб життя». На тлі багатьох інших, значно більш молодих військовослужбовців, які були схильні часто заглядати в чарку, це було дуже помітно.

Четверте - для тебе всі однакові. Це було одне з найбільш важко виконуванихих правил. З одного боку, в армії існує жорстка субординація підпорядкування молодшого старшому (за посадою і званням). Це цітко упорядковує і визначає відносини між військовослужбовцями. Але на війні це не працювало. Там все, в тому числі і відносини між бійцями і офіцерами, визначала реальна бойова ситуація. А ця війна, по своїй суті, виявилася психологічною. Сильніше і ефективніше був не той, у кого

більше і краще зброя, старша посада чи військове звання, а той, хто краще орієнтувався в бойовій обстановці і сильніший духом (психологічно). Тому, з іншого боку, домінуючими були психологічні особливості і стосунки, які реально складалися і диктувалися проблемами виживання і виконання бойового завдання.

Ще один момент. З позицій адекватної психологічної практики, як для лікаря, головним є лікування хворого, для психолога - робота з психологічно проблемною людиною. Так, п'яниця він і є п'яниця, - командир батальйону чи простий боєць. Так і в психології. Людиною з неадекватною психікою може бути хто завгодно, від бійця до командира бригади. Тому, я для себе вирішив з усіма будувати відносини тільки в професійному контексті, тобто наявності / відсутності психологічної проблематики, не зважаючи на військову субординацію. Допомогало те, що я був практично найстаршим в бригаді за віком, навіть комбриг був на півроку молодшим. Старший за мене на цілих три дні був тільки Дядя Вова з Одеси, але з ним ми відразу зрозуміли один одного і знайшли спільну мову.

Це давало мені моральне право так-сяк реалізовувати це правило. Більшість зі сказаного я остаточно зрозумів вже потім, в зоні бойових. А в ППД (пункті постійної дислокації) все це більше приймалося інтуїтивно, на свій страх і ризик. У міру служби та роботи в бойових умовах цей список постійно поповнювався і корегувався.

Бойове хрещення

Психологія вибуху

На початку листопада ми потрапили в зону бойових дій. Вже у другій половині місяця я вперше об'їжджав опорні бойові пункти та блокпости одного з наших батальйонів. Намагався пробути на кожному з них не менше доби, щоб зрозуміти психологію їх життя і зміст «психологічного поля» їх співіснування з переднім краєм. Мені потрібно було якнайшвидше побувати на лінії безпосереднього зіткнення з противником, щоб зрозуміти психологію «передка». Без цього ефективна психологічна робота з бійцями була практично неможлива. Того, тих хто «там не був», вони просто не сприймали.

Це був один з найбільш напружених ВОПів (взводних опорних пунктів). Мене вивантажили з кузова «Уралу» практично на ходу, оскільки в тому місці працював снайпер противника. На щастя, погода була похмура і через погану видимість у нього був перепочинок. Мене зустрів командир ВОПу, якого звали Коля (зазвичай там користуються позивними, але Коля залишився при власному імені). Психолога на ВОПі

сприймали як дивину. Думали, що приїде жінка, а приїхав зрілий мужик, що дещо розчарувало.

Як і зазвичай, перші пів години мені довелося терпляче пояснювати, що мені потрібно і що взагалі я тут роблю. Дивилися на мене насамперед, як на людину, а вже потім як на психолога. Коли в ході невимушеного спілкування з'явилося перше порозуміння, я відразу взявся за справу - тестування та бесіди, в тому числі і з найбільш проблемними бійцями. У цій ознайомчій процедурі пройшов перший день. Ранок наступного дня видався сонячним і холодним. Почав працювати снайпер противника. У відповідь випустили пару «равликів» (так називають магазини з гранатами) з АГСа (автоматичного гранатомета) і начебто все заспокоїлося ...

... Вибух пролунав не те, щоб несподівано, але якось нелогічно, що називається - як грім серед ясного неба. Я почув гучний «бабах» і побачив яскраво білий спалах в районі печі, поруч з якою, прямо навпроти мене, знаходився Коля. Перед цим я збирався снідати, поставив на піч запарюватися мівіну. Минуло кілька секунд розгубленої мішанини після вибуху, перш ніж я спробував оцінити обстановку. У момент вибуху зразу зауважив, що моя мівіна разом з тарілкою кудись полетіла. Коля в цей момент знаходився між піччю і мною, - очевидно, тому мене не зачепило, а всі уламки прийняв на себе він. В наступний момент почув, як Коля скрикнув, різко піднявся, схопився за живіт і ліву руку, зробив кілька кроків у бік від грубки, потім опустився на коліна біля купи землі, зігнувся і став втрачати свідомість.

До нього одразу підбіг боєць (позивний Хом'як), який вже давно перебував на ВОПі і пережив не один обстріл. Він взяв Колю під голову і, побачивши, що той втрачає свідомість і починає синіти від нестачі повітря через щільно закритого рота і стислих зубів, криком зажадав рацію і почав викликати машину, повідомляти про вибух і п'ятьох «трьохсотих». В наступний момент він закричав, що Коля вмирає, щоб швидше їхали машини.

Але, як завжди це буває, - в одному місці немає водія, в іншому зламана машина і т.ін. Не обійшлося і без курйозу. На межі розпачу, по рації Хом'як вийшов на хвилю швидкої допомоги, сподіваючись потрапити в контрольований українською армією місто Дзержинськ (зараз Торецьк). Але йому раптом відповіли.

- Швидка Горлівки слухає (а це місто знаходилося під контролем противника).

Пару хвилин за всім цим я спостерігав начебто з боку, оцінюючи обстановку. У мене поранень не було. Ззаду, біля «бехи» (бойової машини піхоти) хтось надавав допомогу пораненому бійцю, який в момент вибуху стояв праворуч від мене боком до грубки. Очевидно, рана була глибока, тому що стояти йому було важко. Трохи правіше від мене стояв офіцер і тримався за ногу в районі паху, на брюках виднілося

невеликий закривавлений отвір. Я остаточно включився, коли Хом'як попросив ложку, щоб розтиснути Колі зуби і дати йому можливість дихати. Я підбіг до кухонного столу і взяв дерев'яну лопатку, щоб не травмувати зуби. Але мене хтось випередив і дав Хом'яку алюмінієву ложку, якою той почав розтискати рот. Я став допомагати і лівою рукою підтримувати Колі голову, щоб Хом'яку було легше розтискати щелепи. У нього вийшло, Коля почав дихати, обличчя стало наливатися рум'янцем, очі відкрилися - він приходив до тями.

Я подивився йому в очі і запитав, чи бачить він мене.

- Я Анатолійович. Якщо бачиш мене, кліпни очима.

Коля моргнув. Всі навколо полегшено зітхнули. Коля ожив ...

Але через деякий час він раптом широко розплющив очі, так, що вони стали як дві двадцатип'ятикопійочні монети, підняв голову і подивився в блакитне небо, потім заплющив, залишивши невеликі шпаринки. Ліва долоня в нього була розрубана навпіл, але крові практично не було, очевидно тому, що біля плеча руку перетягнули джгутом. Стирчали оголені білі кістки пальців, куксами великого, вказівного і середнього він весь час намагався стискати кулак, очевидно перевіряючи наявність руки. Решта пальці з частиною долоні висіли на шкірі і вже ніяк не реагували. Нарешті приїхала вантажна машина. Колю і ще двох поранених бійців повантажили і повезли. Ми знову зітхнули з полегшенням. Раптом Хом'як, дивлячись на мене, показуючи рукою на мою ліву ногу, схвильовано сказав.

- У вас кровь, вы тоже ранены!

Я болю не відчував. Подивившись на скривавленное коліно, я полегшено зітнхув – то была коліна кров. Я забруднився, коли коліном підпирав його голову.

Потім згадали про пораненого офіцера, котрий в бліндажі за допомогою медика перев'язував собі ногу і руку. Знову викликали машину й помогли ему дійти до безпечного КП. Чекали хвилин десять-п'ятнадцать, але мені здалося значно більше. За цей час встиг поговорити с бійцем на КП — батьком двух синіве, один з яких теж воює. Спонтанно разом помолились за них і здоров'я поранених. Приїхав ротний, забрав офіцера і ще одного пораненого. В машині було ще одне місце і він запитально подивися на мене, потім мовчки закрив двері і поїхав.

Коли всіх поранених відправили і бійці трохи заспокоїлись, я спробував ще по гарячому відрефлексувати свої переживання і думки. За психологічною реакцією на вибух і відповідною поведінкою бійців можна було разділити на три категорії.

Перші — це ті, хто отримав поранення і їх поведінка насамперед визначається допомогою самому собі. Хоча деякі навіть зразу не усвідомлюють, що поранені і намагаються жити за інерцією попереднього моменту.

Другі — це ті, хто зразу почав надавати допомогу пораненим. Як правило, такі вже давно знаходились на ВОПі і мали досвід надання допомоги.

Треті — це ті, хто зразу кудись поділись або взагалі не з'явился, незважаючи на тривожне повідомленні про вибух.

Місяців через три, коли наслідки цього вибуху логічно прояснились і організаційно завершились за результатами розслідування поведінки всіх суб'єктів, до мене підійшов один з тих поранених, хто вже одужав, щоб висловити загальну думку щодо поведінки психолога, який виявився «нормальним мужиком».

Реінкарнація

Коля виявився досить цікавою особистістю. Про нього я чув ще перед виїздом в АТО від одного з бойових ротних командирів. До війни він завідував кладовищем. Потрапивши в зону бойових дій, заслужив довіру товаришів і, будучи за військовим званням простим солдатом, став командувати одним з найбільш небезпечних ВОПів по лінії розмежування під Горлівкою. Увечері, в день мого приїзду на цей ВОП, він погодився повністю пройти психологічне тестування і нам вдалося відверто поговорити.

Ми сиділи в компанії з його другом і земляком в старенькому кунхі, зрешеченому улаками від вибуху міни зовсім поряд. Уламки застрягли в обшивці, так і не пробивши її наскрізь. Тоді їм пощастило. Коли дійшли до теми життя і призначення людини, Коля помітно пожвавішав. Він захоплювався буддизмом, намагаючись перебувати в стані щастя. Це з'ясувалося під час відповіді на тестове питання.

- Пошук щастя - найважливіше для мене?

Над ним він задумався і сказав, що постійно прагне відчувати стан щастя. Потім зізнався, що не вірить в Бога, але щиро вірить в реінкарнацію. Йому було дуже важливо гідно прожити своє життя, щоб не було соромно перед нащадками. Все було мирно, спокійно і нічого не віщувало летального результату ...

Наступного дня Коля отримав важке уламкове поранення і його доправили до міської лікарні Дзержинська. Всі були впевнені, що він здоровий мужик і вибереться. Але відомості, які надходили з лікарні про його стан, були все тривожнішими. Заговорили про необхідність термінової операції, яку можуть зробити тільки в Харкові. По рації запитали, чи буде психолог їхати з посту. Але я вирішив залишитися. На той момент я чітко розумів, що не можу поїхати, оскільки потрібен тут. Хлопці втратили не просто командира, а й того, хто «вирішував проблеми». Мене навіть стали називати «батьою». Я не міг виїхати, що означало кинути бійців у важкій ситуації. До того ж, я виявився на той

момент старшим по військовому званню. Тут я вже не був психологом, а просто офіцером і звичайною людиною.

Всі обговорювали Колін стан і тяжкість поранення. Згадували, який він міцний і обов'язково не тільки вибереться, але і повернеться на пост ... Але вночі з лікарні повідомили, що Колі не стало. Я ночував у Коліному кунхі. Практично не спав і думав про мінливості долі і самого життя. Ще й ще раз прокручував в пам'яті і почуттях минулий день. Особливо врізався той момент, коли Коля широко відкрив очі і подивився в небо. Мені здалося, що в цих очах, чистих і карих, які він широко розкрив перед смертю, я побачив той самий стан щастя. Хотілося б сподіватися, що він пішов у кращий світ з чистою і щасливою душею, - як підтвердження істинної божої любові. Адже саме у той день було релігійне свято Святого Михайла.

Коли я повернувся на базу, то перше, що відчув і озвучив.

- Я повернувся іншою людиною.

Я почав розуміти, що на цій війні у людини включається якась нова особистість, здатна існувати в іншому, ще незрозумілому нам житті. На моєму бушлаті ще довго залишалася ледве помітна пляма від коліної крові, яку я так і не затер. Згодом вона сама по собі пропала.

Бій з їжачком

Психологія першого бою - це відомий феномен, який визначає подальшу психологічну організацію особи бійця. Поведінка в першому бою багато в чому розкриває людську особистість і те, наскільки вона здатна виконувати бойове завдання. Але бувають і смішні ситуації. Питання про думки і почуття в першому бою були одними з головних в психологічному тестуванні в процесі моїх відвідин ВОПів. На пропозицію розповісти про свій перший бій, Коля трохи подумав, лукаво посміхнувся і відповів, що це був бій з їжачком.

Вночі під час бойового чергування в посадці ще необстріляні молоді бійці почули шелест у траві, де повзав їжачок. Вони прийняли його за противника і відкрили вогонь. Бійці іншого посту, який розташовувався навпроти, теж відкрив вогонь у відповідь. І ті й інші прийняли один одного за противника.

Невідомо, чим би все це закінчилося, якби Коля адекватно не оцінив ситуацію і скомандував припинити стрілянину. Коли він пішов перевіряти пости, то на одному з них хлопці лежали, втиснувшись у землю обличчям вниз, намертво вчепившись в траву пальцями рук. Абсолютно незворушним виявився лише їжачок. Він спокійно продовжував свою справу, шукав в траві поживу. Незважаючи на шалений обстріл, жодна куля його не зачепила.

Після цього я ще не раз вислуховував історії про перший бій чи перший обстріл. Часто бувало таке, коли хтось з усіх сил втискався в землю або ховався в окопі, намагаючись уберегтися від куль чи уламків. Виявляється, що не так вже й складно сплутати звичайного їжачка з реальним противником і почати війну.

Чим більше я перебуваю в зоні АТО і стикався з різними негараздами цієї війни, тим більше мене відвідувало почуття якоїсь її віртуальності чи нереальності. Незаперечною реальністю було лише те, що гинуть люди, причому масово. І за це комусь доведеться відповісти.

Невже «їжачкові» !?

А може таки знайдеться якийсь розсудливий «Коля», припинить це безумство і все поставивши на свої місця ?

Повернення з шансоном

Я повертався з першого виїзду на передову по опорникам одного з наших батальйонів. На кожному з них затримувався мінімум на добу, щоб не тільки там побути, але і прожити хоча б один бойовий добовий цикл. Якось вдало траплялось, що в мої візити не було обстрілів, хоча на сусідніх ВОПах постійно чулися розриви. Практично кожну ніч було чутно і видно заграви від вибухів в районі Донецького аеропорту. Але на останньому опорнику я сповна наситився переживаннями бойових дій, коли на моїх очах був важко поранений і до вечора помер його командир.

Тоді мені довелося вперше в житті дивитися в очі вмираючої людини. Я намагався в них побачити щось незвичайне, що проявляється тільки перед смертю. За словами медиків, зазвичай у людини, яка вмирає від хвороби чи старості, очі тьмяні і наповнені стражданням. Дивлячись в широко розкриті, чисті, світлі, карі очі вмираючого командира, в результаті я так толком і не зрозумів: чи то радість здобуття бажаної реінкарнації (саме про це він говорив напередодні), чи навпаки, покарання за віровідступництво (в цей день було свято Святого Михайла). З цими думками і після другої практично безсонної ночі на останньому опорнику я повертався на базу.

У зв'язку з ситуацією з заміною командира опорника всі планові машини пішли, і мені було запропоновано добиратися самостійно «на перекладних». В останній момент вдалося вскочити в перший-ліпший старенький і розбитий бусик-фургон, який незабаром був по максимуму завантажений ящиками з боєприпасами (патрони, міни, гранати для РПГ). У підсумку я виявився в компанії з бійцем напідпитку і помітно нервовим водієм, який дуже переживав за свій бус, постійно нагадуючи, що це його власність.

Так і їхали. Незважаючи на прийняту заздалегідь дозу «заспокійливого», боєць сильно нервував після вчорашнього «чепе»,

постійно щось сумбурно розповідав, граючись затвором свого автомата з ріжком від кулемета. А незадоволений перевантаженим бусом водій, як би в помсту, не минав жодної ями і вибоїни. При цьому ящики раз у раз підстрибували і сповзали, тому нам доводилося їх постійно притримувати, щоб не привалило. Тверезо оцінюючи ситуацію, я мигцем уявив, що буде, коли боєць, граючись затвором ненароком зніме автомат із запобіжника і вистрілить в ящики з боєприпасами. Тому постійно поглядав на двері, щоб встигнути вискочити, якщо що.

Але найцікавіше почалося, коли ми заїхали на сусідній опорник, де вже добре «підігріті» бійці захотіли з'їздити на заповненому боєприпасами бусі «за пальним». Водій звісно був проти цієї ідеї і почав хапатися за свій автомат, повний рішучості припинити викрадення «свого майна» будь-якими засобами. Спостерігаючи все це, я раптом зрозумів, що в ту ситуацію що виникає на передовій, не можна втручатися, а просто необхідно дати їй завершитися само собою. Вже зараз я розумію, що такими були «психотерапевтичні методи» війни. І дійсно, ситуація незабаром також швидко затихла, як і виникла. Здоровий глузд взяв гору.

Незабаром ми благополучно доїхали до КП батальйону, де я пересів на інший, новий бус-іномарку з двома такими ж як я «дідами» волонтерами. По розбитій військової дорозі, під гучний шансон, порушуючи правила дорожнього руху, при цьому показуючи ментам середній палець, вони довезли мене до бази. Ніколи до і після цього випадку я з таким задоволення не слухав шансон, насолоджуючись психологічним «відходняком» після всього недавно пережитого бойового досвіду донбаської війни.

Дебальцеве

Плановий відхід

Кажуть, що поразки і невдачі вчать краще і більше, ніж перемоги і успіхи. Приблизно до такого висновку я приходжу, розмовляючи і проводячи психологічну роботу з бійцями, які воювали під Дебальцеве, а потім відійшли на позицій другої лінії оборони. Ця обставина була основним предметом і стимульним фактором, що змушував задуматися і аналізувати не тільки загальну обстановку, але і особисті переживання і психологічні стани. Можна сказати, що ця ситуація «планового відходу» показала справжній стан справ у цій бойовій обстановці, а також як лакмусовий папір, проявила особистісні особливості людей.

Справжні «знавці» військової справи, військової стратегії і тактики, «великі воїни», як правило добре екіпіровані й обвішані різними видами зброї і «примочками» до них, які раніше виявляли бурхливу активність

щодо бойової обстановки, раптом знітилися і загубилися в тилах, окопах, бліндажах і інших всіляких «норах». Але більшість була таких, які стояли до кінця, до останньої можливості, захищаючи свої позиції, і пішли останніми, залишаючи за собою поле бою, засіяне «двохсотими» і підбитою технікою противника. Загальна думка таких українських бійців зводилась приблизно то такого.

- Ми однозначно сильніші росіян і сепаратистів. Сильніші насамперед духом. І ми ніколи від цього не відступимо.

Але, на жаль, такими не є ті, хто керує армією і країною ... І в цьому головна проблема. У зв'язку з цим з'явилося багато матеріалу, яким хотілося б поділитися.

Дорога в нікуди

Для багатьох росіян, які прибувають на Донбас, строковиків і кадрових військових, у вигляді так званих «добровольців» - це дрога в один бік. У розмові з одним з офіцерів, який брав активну участь в бойових діях поруч з населеним пунктом під Дебальцеве, я поцікавився кількістю знищеної живої сили противника. Недовго думаючи, він відповів.

- Неміряно.

А потім додав, що вони це визначали за кількістю вороння, яке там збиралося після бою. (За статистикою співвідношення загиблих українських бійців і російських терористів становить приблизно один до семи чи навіть до десяти).

Нещодавно в інтернеті з'явилося відоме відео російських інтернет - видань, де показані особисті відеозаписи наших хлопців, що стояли в селі Чорнухіне під Дебальцевим і відеозапис вже якогось росіянина їхніх понівечених тіл, очевидно «журналіста», що збирає «гарячі факти». Цікаво, про що думав і що переживав російський «журналіст»?

Про факт їхньої загибелі ми дізналися ще два тижні тому, але ніяк не могли вивезти тіла, щоб це підтвердити. Виявляється, загиблі теж стали предметом торгу. І тепер представлене відео розкрило подробиці цієї трагедії, а скоріше, лише одного з епізодів цієї війни на знищення.

Тепер стало абсолютно ясно, що російський танк атакував українське село Чорнухіне, яке захищали українські бійці, мої побратими і однополчани. Зав'язався жорстокий бій, який майже для всіх них був першим. В кінці фрагмента, який знімали вже росіяни, чітко видно цей російський танк в якомусь десятку метрів з башнею, ствол якої дивиться на будинок, де були наші бійці. Розстрілював впритул. Танк підбили, але й самі героїчно загинули.

Підбитий танк заблокував подальше просування техніки противника по цій вулиці. Незабаром він був добитий і знищений остаточно. А після вибуху боєкомплекту зірвана башня перекрила всі проходи і просування противника по вулиці в цьому місці було зупинено.

Але російські інтернет-ЗМІ, як завжди, влаштували з цього чергове пропагандистське «реалтішоу на крові». Хочу нагадати, що не можна забувати непорушний життєвий закон бумеранга - все неправедно скоєне завжди повертається, причому, часто сторицею! Це відео переглянули наші бійці, друзі і побратими загиблих. У виразі їхніх облич можна було прочитати багато: співчуття і співпереживання, прикрість, злість і навіть якусь праведну ненависть, душевний біль і ще багато чого. Таке байдужим нікого не залишає. Не було лише страху чи паніки (чого очевидно домагалися російські ЗМІ). Швидше навпаки, навіть у тих, хто ще не був у боях або виявляв нерішучість, загострилося почуття патріотизму і з'явилася рішучість в жадобі помсти і перемоги.

Думаю, що при правильному осмисленні подібних відео російської пропаганди у людей з пробудженим почуттям особистої гідності і патріотизму ще більше зростає бойовий дух. Ще більше розуміється неприпустимість подібного жаху в країні, де живуть їхні сім'ї та близькі. Про такі факти я чую постійно.

У мене все більше зріє впевненість в тому, що це війна росіян проти свого ж народу, де виникає небезпека знищення не тільки людей, а й людського в них, накопиченого російським народом тисячоліттями. Це дорога в нікуди.

Я намагався зрозуміти думки і почуття російського журналіста, очевидно чітко зарядженого на отримання дивідендів від пропаганди «смажених фактів». В інтернеті я знову натрапив на інше відео, яке ще більше перекручувало істину подій у Чернухіно. Там українські силовики начебто розстріляли своїх солдатів в спину. Воно було опубліковано кілька раніше і остаточно розвіяло ілюзії нібито «людського ставлення і переживання» творців подібних пропагандистських матеріалів за «українських воюючих молодих хлопців» і «їхніх матерів». Воно остаточно показало їхню воістину єзуїтську сутність.

Чи може бути таке, щоб обезголовлений чоловік, тікаючи від українського «загороджувального загону» нацгвардії аби перейти на бік противника, був убитий пострілом в спину. Виявляється, що може!? Таким, за версією російських горе пропагандистів, виявився наш боєць, який за тиждень до цього героїчно загинув у Чорнухіному в бою з російським танком. Наші хлопці, його друзі, дуже уважно кілька разів переглядали це відео і однозначно впізнали його на фото в паспорті, який демонструвався росіянами.

Мені важко уявити, до якої ще аморальності і нелюдською ницості можна дійти творцям цих відео. Що вони думали і відчували, звертаючись до матерів загиблих із звинуваченнями на адресу українських військових, які нібито не дають забрати тіла їхніх синів ...? Що думали і відчували режисери та виконавці цих відео?

Те, що вони роблять, - це дорога в нікуди, бо це прагнення знищити не тільки фізично, а й морально цілий народ - росіян, що проживають в Україні. Натомість народ, який вже пережив тотальні репресії, війни і голодомори, який здобув особисту і національну гідність - ні фізично ні морально знищити неможливо, бо він сильніший духом будь-якого зовнішнього агресора. А ось агресору доведеться відповісти за «вчинене». І це буде значно важче витримати, ніж те, що зараз доводиться витримувати і переживати українцям.

Кулеметник

Йшли останні, найбільш трагічні дні Дебальцівських подій. Українські війська здійснювали «плановий відхід». Це відбувалося вже в період чергового «перемир'я». А російські «добровольці» разом з донбаськими терористичними угрупуваннями займалися своєю звичайною справою в період того ж «перемир'я» - били в спину з усього що було, включаючи танки, САУ, гаубиці, «гради» тощо. В цей день я був помічником оперативного чергового по бригаді. Ми стояли в Констахі, недалеко від Артемівська, де накопичувалася основна маса наших військ. Артемівськ вже був переповнений, і частина з них направлялася до Костянтинівки, в тому числі і на територію дислокації нашої бригади.

На ранок перед сніданком раптом затих штабний движ, моя зміна закінчувалася і я смакував відпочинком після напруженого добового наряду. Раптом, в районі КПП при в'їзді на територію бригади почулася якась стрілянина. У тому районі на в'їзді / виїзді з Констахи стояв блок - пост нацгвардії. І там часто було чути подібна стрілянина. «Нацики» часто розважалися стрідяниною по собакам чи просто так, щоб відчути себе на війні. Дивно, але тут, всього в півтора десятках кілометрів від реальної війни, у них була зовсім інша психологія. Розуміючи, що сюди нічого не прилетить і немає безпосередньої загрози для життя, вони явно нудьгували і прагнули хоч якось виправдати своє перебування в зоні бойових. Напевно, щоб було хоч щось потім розповідати про війну.

Незабаром стрілянина стихла і я заспокоївся. Але хвилин через п'ять-сім виникла якась метушня біля штабу. Хтось голосно і матерно лаявся. Це мене теж не дуже здивувало. Схоже, йшов звичайний виховний процес. Але незабаром якась метушня перемістилася в штабне приміщення і я побачив групу військових. Це були не наші. По характерному зовнішньому вигляду вони щойно прибули з маршу - втомлені, брудні, обвішані зброєю і боєприпасами. Найбільший з них, по всьому видно командир, голосно лаяв двох бійців. З його тексту можна було зрозуміти тільки одне.

- Якого хе..а ви стріляли.

Один з них, молодший, був без зброї, а його автомат висів на плечі безпосереднього командира. Другий, дещо старший, обвішаний через

плече наполовину порожньою і ще зарядженою кулеметною стрічкою 7,62, міцно тримав свій кулемет. На них було одночасно смішно і страшно дивитися. Складалося враження, що вони ще толком не розуміли, куди потрапили і що відбувається. Тому, мабуть не знаючи що відповідати, просто мовчали.

Та й що було говорити. Ще кілька годин тому вони були в справжньому пеклі і ніхто не знав, чи вийдуть живими. Прекрасно це розуміючи, командир на завершення виховного процесу, мабуть для порядку, звично з'їздив молодому своїм, завбільшки з пивний кухоль, кулаком по фізіономії. На це той особливо не відреагував, лише трохи хитнувся. Начебто так і треба. Після фінального «пішов на х ... р», вже з вуст безпосереднього командира, він швидко пішов.

Черга дійшла до другого, старшого за віком, з кулеметом. Судячи з усього, тут ситуація була серйозніша. До нього командир звертався набагато обережніше. Вік кулеметника точно визначити було неможливо. Мабуть що щойно пережите його істотно підкоригувало. Заросле густою, давно нечесаною бородою обличчя, тільки помітною сивиною видавало, що йому було вже далеко за сорок.

- Навіщо ти стріляв по КПП?

Намагаючись говорити якомога спокійніше, кілька разів і з різними варіаціями питав його командир.

- Та я думав ..., мені здалося ..., адже я тільки по верху, над головами ...

Щось сумбурно намагався пояснити кулеметник.

- Над головами то над головами, але майже пів стрічки висадив ...

Уточнював командир.

- Коротше, ти говорив, що тобі потрібен психолог?

Після цих слів він м'яко взяв кулеметника під лікоть і повз мене підвів до столу нашого комбрига, який стояв на невеликому подіумі. Сказавши йому, щоб той відпочив і почекав його тут, він вийшов зі штабу, не звертаючи на мене уваги.

Ми залишилися наодинці.

Я - зовсім недавно будучи на расслабоне, що спокійно збирався відпочивати після добового чергування.

Кулеметник - з зарядженим кулеметом в руках, який щойно обстріляв наш КПП. І не зрозуміло, що ще може прийти йому в голову і які вороги йому можуть привидітися.

Так, в повному мовчанні минуло кілька хвилин. Командир не вертався і я зрозумів, що треба працювати. Клієнт, що називається, на лице. До цього моменту кулеметник вже помітно заспокоївся, сидів на подіумі мирно схиливши голову, проте не випускаючи з рук свій кулемет, який ще тримав мертвою хваткою. Я тихо підійшов, присів, щоб наші обличчя були навпроти, ще трохи почекав і, відчувши внутрішній контакт, спокійно сказав.

- Я психолог, мене звуть Анатолійович. Ти ж казав, що тобі потрібен психолог.

Кулеметник підняв очі і, навівши на мене різкість намагаючись бути якомога спокійніше відповів, що все вже нормально. Я запитав, як він себе почуває, чи розуміє, де він і що з ним відбувається. Уже цілком адекватним і зрозумілим тоном він відповів.

- Так ...

І після короткої паузи додав, що все розуміє і ... стріляти не збирається. Ще якийсь час ми так сиділи мовчки, один навпроти одного. Я намагався відрефлексувати ситуацію і зрозуміти стан мого візаві. Він просто дивився на мене і мовчав, очевидно, все більше приходячи до тями. Коли моє внутрішнє хвилювання вляглося, я уточнив, де вони розташувалися, як його звуть і пообіцяв увечері зайти до нього в намет для більш докладної розмови.

На той час я помітив цікавий ефект впливу присутності психолога на схвильованого бійця. Як тільки той розумів, що йому доведеться безпосередньо спілкуватися з психологом, відразу намагався вести себе якомога спокійніше й адекватніше. Виявляється, що сам факт присутності врівноваженого і адекватного психолога вже сам по собі стабілізував ситуацію.

Незабаром увійшов командир. Упевнившись, що все в порядку з його бійцем, попросив віддати кулемет. Той спокійно віддав свій ПКМ разом з стрічками. Вони пішли з миром.

Після обіду я все ж зайшов в зазначений кулеметником намет. Але ... Я раптом побачив, що добра половина з усіх присутніх дуже схожі на мого Кулеметника - такі ж зарослі і сивобороді дорослі мужики. Я спробував з'ясувати, хто з них мій ранковий клієнт. Але у відповідь один з них мені протягнув наповнений до половини пластиковий стаканчик горілки і настійно запропонував для початку випити за загиблих.

Тут я помітив, що вони практично всі вже під порядним «шафе» і осмислено говорити просто немає з ким. Проте, я там все-таки затримався, оскільки бійцям треба було хоч куди-небудь скинути напругу, яку вони вже почали гасити спиртним.

Я для них був «людиною зі штабу», тобто причетним до їхніх бід. Тому, мені відразу довелося не тільки випити за загиблих, а й вислухати, що вони думають про наше командування. Всі претензії зводилися до того, що їх зрадили і під шумок «перемир'я» кинули на знищення.

Коли вони помітно виговорилися і спустили пар, я запитав.

- Ну і що тепер робити, сидіти і бухати, перетворюючись в алкашів?

Такий оборот когось обурив, але хтось задумався. Помітивши у деяких з них явно недоброзичливі погляди, я не став далі розвивати цю тему. В знак закінчення розмови побажав подумати про сказане і про життя взагалі. Якими вони збираються повертатися додому - кінченими

алкашами чи нормальними мужиками, здатними захищати батьківщину. Попрощався і пішов, не чекаючи відповіді.

Це війна на знищення

Невдовзі мені знову довелося спілкуватися з бійцями, які щойно вийшли з бою з-під Дебальцево, ще збудженими в стані актуального бойового стресу. Це були вже дорослі мужики, які багато чого в житті бачили і пережили, чимось здивувати яких було складно. Але і вони в своїй більшості знаходилися в такому стані, коли «потрібен психолог». Зазвичай в таких випадках звертаються до спиртного.

Мене прийняли не відразу. Спочатку звернули увагу на те, «чи був я там», потім на мій вік, професійний і життєвий досвід, досить детально розпитали про моє особисте життя і навіть були «питання на засипку», що стосуються знання предмета роботи. Серед бійців часто трапляються такі фахівці. Так що «ліпити горбатого» не вийде, вони відразу бачать підступ і в кращому випадку просто відмовляються розмовляти.

Коли це випробування я пройшов, вчергове запропонували випити за загиблих. І лише після всього цього почалася розмова. Тепер вже я задавав питання, які для них виявилися більш складними і примушували задуматись.

- Скільки ви ще збираєтеся «воювати» в обнімку з зеленим змієм?

- Чи можна алкоголем вирішити проблему своїх переживань?

Стало зрозуміло, що зовнішній ворог, з яким воювали на полі бою, виявився менш страшним, ніж внутрішній, з яким потрібно воювати вже силою власного духу - наприклад, утриматися від алкоголю і спробувати «включити голову» за допомогою психолога.

Вистачило духу у небагатьох. Для одного з них це вже була не перша війна, і він міг аналізувати ситуацію. З огляду на свій особистий попередній військовий досвід і те, що відбувається зараз, він сформулював це так.

- Це війна на знищення ... Подібне осмислення того, що зараз відбувається на Донбасі, я вже зустрічав і раніше.

Терпляче вислуховуючи ці тексти, я подумки сам собі задавав випання.

- Так кого і що ми знищуємо !? Добре було б, якби тільки скверну людську ...

Бій, який лікує

Всім відомий гучний факт дебальцівських подій, коли дві невеликі групи українських бійців, перебуваючи в повному оточенні, чотири доби тримали оборону в Вуглегірську. Разом з підрозділом нацгвардії там були

наші протитанкісти, з якими мені прийшлося працювати. Передбачалося, що після їхнього повернення там буде багато проблем, пов'язаних з бойовим стресом. Але в дійсності виявилося, що психологічна допомога більше була потрібна не тим, хто брав активну участь у цьому бою, а тим, хто з боку спостерігав і активно переживав за своїх друзів, перебуваючи в цілковитій безпеці.

Виявляється, що в активному і грамотно проведеному бою людина психологічно зміцнюється і стабілізується, навіть розвивається як особистість. Головне, - наявність позитивної патріотичної смислової морально-етичної мотивації і грамотно й ефективно проведеного бою, незалежно від його завершення. Саме так вийшло й цього разу.

Мені вдалося поспілкуватися з командиром і деякими бійцями, завдяки чому зробити для себе важливі висновки і навіть невеликі особисті відкриття. Виявилося, що важливу роль в цій ситуації зіграв командир з позивним «Грач», для якого це був лише другий бій. Хоча бійці в спілкуванні між собою називали його шанобливо - «командор» або «комбат».

Після докладних розпитувань і з'ясування для себе ходу і психологічної суті цього чотиридобове бою я прийшов до висновку, що завдяки вмінню і грамотній поведінці командирів вдалося зберегти майже весь особовий склад (втрати склали всього два бійця). І, що ще більш важливо, не тільки зберегти, але навіть поліпшити їх психологічний стан. Схоже, цей бойовий стрес позитивно вплинув на багатьох бійців. До речі, щось подібне спостерігалося і на Майдані. Люди туди йшли, щоб уникати негативних психологічних переживань за рахунок активних дій в екстремальній ситуації, перебуваючи в тому особливому соціально-психологічному середовищі переживання свободи і особистої гідності.

Тепер детальніше про сам бій. Його психологічну смислову картину я почав створювати ще коли спостерігав за ним як помічник оперативного чергового по бригаді . У перший день під дією сильного артилерійського обстрілу і потім потужної танкової атаки з метою збереження бійців і вибору кращої позиції для оборони підрозділ Грача відійшло з околиці міста в глиб, закріпившись в добротному будинку школи-інтернату. Там їх незабаром оточили росіяни і декількома танками з піхотою почали періодично атакувати. Танкові обстріли змінювалися атакою піхоти. Спочатку піхота підходила дуже близько і нахабно, майже впритул до дверей будівлі, так що чітко можна було розгледіти форму російських десантників. З характерним російським говором вони кричали.

- Укропы здавайтесь, у вас нет другого вихода!

Але бійці Грача здаватися не збиралися. Вони були готові стояти до кінця, що називається «на смерть». На крайній випадок було прийнято колективне рішення про самопідриви. Для цього була спеціально підготовлена вибухівка і боєприпаси. По суті, психологічно вони

виявилися «далі смерті». Можливо, це посунуло почуття страху і на перше місце вийшло почуття особистої гідності і непідробного патріотизму. Серед росіян наші бійці помітили багато таких, яких з великими труднощами взагалі можна було назвати росіянами. Було зрозуміло, що Росія дійсно багатонаціональна країна, де багато таких, кого можна посилати що називається «на забій». Так і вийшло.

В результаті грамотно організованої оборони з кожною новою атакою навколо школи-інтернату з'являлося все більше і більше «двохсотих» і «трьохсотих». Це підтверджувалося, хоча і не однозначно, таким собі «російським військовослужбовцем» в інтернеті, який вказував, що «... наша 3-тя бригада потеряла под Углегорском 300 человек убитsми». Так тривало чотири доби, поки не стало зрозуміло, що потрібно відходити. Кажуть, що для цього українським командуванням навіть була підготовлена спеціальна операція. Але наші командири вирішили діяти за власним планом, застосувавши обхідний маневр. Очевидно, саме це і дозволило зберегти бійців. Вони вчинили абсолютно нелогічно. Викликавши вогонь своєї артилерії «на себе», відійшли в протилежний бік у напрямку Горлівки, де їх ніхто не чекав. Правда, деякі місцеві жителі, які ще кілька місяців тому «радо» зустрічали українських військових, кидали в них гранати і намагалися стріляти з рушниці ...

Мимоволі згадую мій візит в Вуглегірськ ще в кінці грудня 2014 року і розповідь українського комбата. Коли вони звільняли це місто, там були невеликі руйнування, і він виглядав мертвим. Але вже через тиждень став оживати, на вулицях з'явилися жінки з дітьми. Пам'ятаю також голосіння підхмеленої жінки, місцевої жительки.

- За що це нам, що ми такого зробили !?

Пам'ятаю молодого хлопця, з вигляду кінченого алкголіка, який прилип до нас як банний лист і до самого опорника виливав душу.

- Мені тільки двадцять чотири роки. Але я вже алкоголік і не знаю, як далі жити! Куди йти? Що робити?

Хотів запропонувати піти воювати за Україну, але вчасно зупинився. Але щиро було шкода. Адже пропаде. Зараз, коли місто захопили росіяни, за словами бійців, які вийшли з оточення, воно виявилося практично зруйнованим. Цікаво, що зараз буде голосити ця жінка, якщо, звичайно, вона залишилася жива ... А хлопець - алкаш, напевно, упокоївся в ході чергової атаки бойовиків. Для таким там була одна дорога.

Це інша війна

Потрапивши в армію, мені відразу стало цікаво, яким чином мобілізовані ветерани-афганці можуть допомагати іншим швидко адаптуватися до бойових умов. Першим таким «афганцем», з яким мені вдалося поговорити ще в ППД, був Саша. Це був досить високий, худорлявий і, по

першому враженню, відчайдушний мужик віком років під п'ятдесят. Напевно, тому і прийшов добровольцем. Неформений для піхоти, його блакитний берет і такий же смугастий тільник, недвозначно кричали.

- Я десантура!

День йшов до вечора і він вже був добряче під «шафе» в стані «не проти поговорити з психологом». У воюючій армії мені довелося звикнути до розмов з бійцями під «шафе», оскільки в звичайному стані вони рідко були відверті. Це було одне з перших, але далеко не останнім «порушенням» правил традиційної психологічної практики, через яке мені довелося переступити. Розмова вийшла короткою, але змістовною. Саша повністю підтримував ідею розподілу «афганців» по підрозділах, щоб вони в разі чого, змогли оперативно психологічно допомагати іншим бійцям. Але, як мені здалося, він більше сам рвався воювати, ніж допомагати іншим.

Тоді я його запитав, що він зробить на війні, якщо там зустріне свого колишнього однополчанина по Афгану. Саша, не вагаючись, відповів, що в кращому випадку, прострілить йому ногу. Якщо той прийшов зі зброєю до нього додому, розмова коротка і думати тут нічого. Коли через пару тижнів я знову приїжджав в цей підрозділ, Саші - «афганця» там вже не було. Мені сказали, що він перевівся в іншу бригаду і вже воює десь під Донецьким аеропортом.

З іншим «афганцем», Мироничем, ми зустрілися ще в військкоматі, перед самою відправкою на збірний пункт. Він, як і я, планувався в ту ж бригаду на посаду офіцера по роботі з особовим складом. Він уже мав досить великий стаж армійської служби, понад дванадцять років в якості замполіта, включаючи участь в бойових діях в Афганістані. Хоча, даний факт він намагався не афішувати і говорив про це дуже неохоче, тільки будучи під хорошим «шафе». За Афган він отримав орден Червоної зірки і інвалідність третьої групи після поранення. Пізніше в цьому букеті став особливо проявлятися ще й сумнозвісний посттравматичний синдром в застарілій формі. На його прикладі мені вдалося поспостерігати прояв цього відомого наслідку участі в бойових діях, оскільки ми з Міронич так поруч і прослужили до його дембеля. Очевидно, через цей синдром він всю війну просидів в тилу, так жодного разу і не зважився виїхати на передову.

Ще з одним «афганцем» мені довелося спілкуватися безпосередньо на передовій в момент активізації бойових дій в ході дебальцівських подій. В результаті дводобового бою і масованих артобстрілів разом з групою бійців він відступив з опорника на лінії поділу перед Горлівкою. У підсумку в нашій обороні утворився прохід, який негайно треба було закривати. Основною причиною стала втрата зв'язку і загибель командира, якого розірвало прямим попаданням снаряда.

- Немає зв'язку, не воюй.

Повторював він як «отче наш», в виправдання свого відходу. Він, з позивним «Сивий», фактично залишався старшим на опорнику і вважав себе відповідальним за рішення про відхід. Його поселили до мене в кімнату для «реабілітації» і ми могли спілкуватися наодинці. За вікном йшла війна. На всю бухало і баха. Але, міни та снаряди падали досить далеко, що називається, «не по нам». Так що під такий акомпанемент розмова вийшла особливо відвертою, начебто в останній раз.

Переді мною сидів чоловік, на вигляд ще не старий, який вже досить багато чого побачив в житті, яке навалилася на нього всією своєю масою, зігнуло, але ще не зламало. Було помітно, що Сивий дуже переживав з приводу їх відступу. Можливо тому постійно повторював, що їх загиблий командир до останнього моменту вміло і успішно керував обороною, що якби він не загинув, вони б не відступили, що його треба негайно представити до звання «Герой України». Навіть намагався з цього приводу дзвонити якомусь депутату.

Сивий був на межі. Його емоції і переживання ось-ось могли вихлюпнутись через край. Щоб він перевів подих, я перемкнув нашу розмова на іншу, важливу для мене тему - психологію афганської війни. Секунду забарившись, очевидно перемикаючи «тумблер» в голові, Сивий швидко «зловив тему» і сказав, що «там була зовсім інша війна». Там вони воювали на чужій території і просто знищували «ворога». Для цього у них було все необхідне: особиста зброя, авіація, «гради», артилерія і т. ін. В будь-який момент в лічені хвилини на перший поклик все це могло обрушитися на голови «ворогів» - афганців,- стираючи з лиця землі цілі села і кишлаки разом з будинками, людьми, тваринами ...

Сивий там був десантником і мав на своєму рахунку близько вісімдесяти бойових виходів. Там вони чітко засвоїли правило війни - «немає зв'язку, не воюй». Але тут, як він вже почав розуміти, працювали зовсім інші закони. Тут все навпаки, - ці «гради», снаряди, міни обрушуються тобі на голову. Але ти на своїй території. Ти захищаєш свою землю. І це зовсім інша психологія. Тут треба триматися до останнього. Трохи перепочивши на афганській темі, Сивий знову повернувся до нашої ситуації.

Він сильно переживав, що в метушні відходу вони так і не змогли забрати з собою хоч що-небудь з останків від розірваного командира. Адже інакше не буде прямих свідчень факту його смерті і він півроку буде значитися таким, що «пропав безвісти». А це сильний стрес для родичів. Без свідоцтва про смерть вони не зможуть його навіть по-людськи поховати і отримати належну виплату за загиблого. Надалі, очевидно за наполяганням Сивого, була організована ціла спеціальна операція, щоб з боєм забрати ці останки. У підсумку, командир «Героя...» так і не отримав. Отримав орден, посмертно ..., разом з комбатом, замполітом і ще кількома штабними працівниками.

Мені ще не раз доводилося спілкуватися з «афганцями» на війні. Одні просто йшли в запій і згорали під вагою «афганського» синдрому. Інші намагалися особливо не рватися на передову і якось перекантуватися по тилах. Але багато було й таких, які рвалися в бій, але ... Це було більше для себе, щоб задовольнити свого «звіра», який прокинувся ще в Афгані. Словом, «погоду» на війні вони не робили. У підсумку, мої надії на істотну психологічну допомогу від «афганців» іншим бійцям так і не виправдалися. Головна причина цього те, що там, в Афгані, була зовсім інша війна - війна на знищення «ворога», яким були звичайні афганці.

Тут, в Донбасі, ми захищаємо - захищаємо свою землю, свою Батьківщину. А це інша війна і зовсім інша психологія.

Відплата

Про цей випадок я вирішив написати через рік. Раніше якось не складалося. Не було впевненості в тому, що таке могло статися.

В районі Єнакієвого в кінці листопада 2014 року на позиції лінії розмежування з боку російсько-терористичних формувань заходила велика колона живої сили і техніки з російськими військовослужбовцями. За неперевіреними даними це були професійні розвідники-диверсанти спецбригади ГРУ Росії для проходження тренувань в бойових умовах. Про важливість цієї колони свідчило те, що вів її відомий російський генерал Ленцов, що займає високу посаду в генштабі російської армії. Був період «перемир'я» і росіяни під таким прикриттям рухалися відкрито і впевнено, що називається, «як у себе вдома». З іншого боку лінії розмежування в районі міста Вуглегірська тримав оборону український батальйон територіальної оборони з Кіровограда, який нещодавно ввійшов до складу ЗСУ, який росіяни, очевидно, взагалі не вважали за противника («партизани» з одним автоматом на трьох).

Тоді нашу оборону сильно турбували т.зв. «Блукаючі міномети» - хитромудрий винахід сепаратистів. Суть його в тому, що міномет розташовувався на пересувній платформі (зазвичай автомобільної або залізничної), виявити і накрити який було дуже важко. Але українські артилеристи знайшли ще більш ефективну протидію. В результаті добре поставленої розвідки вони фіксували найбільш «жирні» цілі і брали їх під контроль. Нагадаю, що в період «перемир'я» ми могли давати тільки так званий «адекватну відповідь» і те, лише з дозволу вищого начальства. Хоча, ступінь адекватності оцінити було важко. Зрозуміло, що в умовах великої витоку і зливу інформації таке «дозвіл» наші артилеристи отримували пізніше, ніж противник інформацію про обстріл. А протидія полягало в наступному. Як тільки починали працювати ці «блукаючі міномети», давалася відповідь не по ним, яких там уже не було, а по добре пріцеленним «жирним» цілям. Цього разу такою метою виявилася

колона російських військових, які в тій ситуації вже ставали «терористичним угрупуванням».

Головну роль в знаходженні і спостереженні за «жирними» цілями грала артразведка і особливо спостерігачі-коригувальники (або т.зв. «очі»), які безпосередньо спостерігали за метою під час ведення вогню. Такі «очі» мали велику цінність і їх берегли і охороняли особливо ретельно. Для цього навіть організовували спеціальні опорники (опорні бойові пункти) в безпосередній близькості до супротивника. В українського батальйону ця робота була поставлена для тих умов на вищому рівні. Від моменту цілевказівки до моменту «приходу» першого снаряда проходили лічені хвилини. За цей час піти від обстрілу було неможливо.

Була пізня осінь. Російська колона заходила в нічний час і їхали в ній відчували себе в цілковитій безпеці. Навіть бувалі досвідчені розвідники-диверсанти не припускали нічого підозрілого. Приблизно в цей час десь заробив «блукаючий міномет» і наші міномётники й артилеристи отримали команду на «відповідь» по вже відомих координатах колони. Мета була велика і майданна, тому працювали «по равлику», тобто по квадрату приблизно триста на двісті метрів. Тоді нам, що називається, «сам Бог допомагав». Перша ж міна потрапила в ціль, якої виявився вантажівка з боєкомплектом. Цю картину спостерігали два корректировщика, «очі» українських військових. Від потужного вибуху в результаті детонації загорілися поруч йдуть машини. Що з'явилося заграва ще більш чітко визначила мету, включилася в роботу гаубична артилерія. І почалося пекло для окупантів, які прийшли на чужу землю. Йшла попереду головна машина, очевидно належить командиру колони, від прямого попадання злетіла, кілька разів перекинувшись в повітрі, впала вже в вигляді купи палаючого металевого непотребу. Їхали ззаду КамАЗи з живою силою і іншу техніку спіткала та ж доля. Удар артилерії був настільки потужним і несподіваним, що врятуватися було дуже складно. Навіть для бувалих наших коректувальників розгорнулася картина здалася страшним видовищем знищення ..., знищення агресора, який прийшов до тебе додому з однією метою - вбивати і руйнувати. Об'єктивним свідченням цього бою може бути фрагмент радіообміну в ефірі.

Навіть через рік, коли я намагався вивести цих українських військових, очевидців того бою, на відверту розмову, мотивуючи бажанням докладно розповісти про військове вміння наших бійців, у мене нічого не вийшло. Відповідь була приблизно такою. Ми воюємо Не проти росіян і не для того, щоб їх вбивати. Ми воюємо за свою Батьківщину, яку треба захищати. Тому хвалитися вбивством людей, навіть якщо це терористи, які прийшли знищувати тебе і твою сім'ю, блюзнірство. Досить того, що вже зроблено, а решта нехай розсудить життя і Бог. Після такої відповіді мені навіть стало ніяково за свою

наполегливість і нічого не залишалося, як деякі подробиці додумувати самому. Благо справу, мені вдалося ще тоді, по свіжих слідах поспілкуватися з комбатом і безпосередніми виконавцями. Уже тоді, спілкуючись з бійцями, я виявив так званий «Іловайськ синдром» - психотравмуючі наслідки від зради і приниження бійців батальйону, які побували і на Саур-Могилі і в Іловайську. Безумовно, вони мали право на праведне помста, вони мали право знищувати ворога, який тоді безжально знищував їх, розстрілюючи з артилерії як в тирі, користуючись обманним обіцянкою «надати коридор». За словами очевидців, тоді росіяни вчинили як завжди підло, дозволивши вийти половині колони, ніж притупили пильність інших, яких спіткала приблизно така ж доля, як і спецуру під Єнакієво.

Коли все було скінчено, відкрилася страшна картина з горіла і догорающей техніки, маси убитих і поранених. Врятуватися вдалося небагатьом, в тому числі і високопоставленому генералу Ленцову. Він на своїй машині буквально влетів на опорник нашого батальйону перед Вуглегірська, де і був зупинений. Йому пощастило, що його машину не розстріляли відразу. Розпалений генерал намагався обурюватися, але його швидко заспокоїли. Ще б трохи, і як мінімум, поклали б «мордою в землю», надававши перед цим стусанів. У цих хлопців ще свіжі були переживання і спогади після Саур-Могили та Іловайська. Добре, вчасно нагодився комбат. Я потім розмовляв з комбатом і він мені розповів зміст того короткого, але дуже показового розмови високопоставленого російського генерала і простого українського комбата, під командуванням якого була розбита колона російської спецури. Постараюся передати зміст цього розмова максимально близько до оригіналу.

Розпалений і очманілий генерал відразу звернувся з претензією до комбата, - хто він такий і яке він мав право стріляти під час «перемир'я». Комбат спокійно представився, що він представляє ВСУ і в свою чергу попросив представитися генералові. Представляючись, той зробив акцент на тому, що він генерал російської армії. І ось тут сталося те, що повалило генерала в повне замішання. Комбат відповів, що за заявами російського президента на Донбасі російських військ немає ...? Генералу крити було нічим і він остаточно заспокоївся в положенні полоненого.

Починало світати і з поля бою стали прибирати убитих і відвозити поранених в швидкої допомоги із сусіднього міста. Цей процес тривав приблизно дванадцять годин - з четвертої ранку до четвертої вечора. Спостерігачі нарахували близько восьми камазов з убитими і незліченна кількість рейсів карет швидкої допомоги, які вивозять поранених. Через деякий час на одному з сайтів в інтернеті з'явилося повідомлення, що в кінці листопада 2014 «за два дні на Донбасі загинуло 300 російських військових», а російсько - терористичні формування а районі Єнакієве відвели свої позиції подалі від позицій українського батальйону. Навіть

ходили чутки, що розбитий російський спецназ оголосив український батальйон і персонально комбата своїм особистим ворогом, чому сам комбат, дізнавшись про це, тільки з гордістю усміхнулася.

Через два місяці батальйон відвели на ротацію, що з якоїсь випадковості (а може бути і закономірності) збіглося з початком активної фази Дебальцевкой операції противника, що закінчилася для ЗСУ загрозою оточення і здачею Дебальцеве. Тоді у мене (і не тільки у мене) склалося враження, що якби кіровоградський батальйон не був відвели, або зробили це більш грамотно і продумано, можливо не було б таких важких наслідків в боях за Дебальцеве.

Пройшов рік. Батальйон знову на передовій. Змінився комбат, ним став один з тих коректувальників. Він розділяє людей на війні на дві категорії. Перші - це ті, які завжди «дають», тобто б'ють противника в будь-якій ситуації. Вони вже заздалегідь настроєні на перемогу. Інші - це ті, які завжди «отримують», яких б'ють в будь-якій ситуації. Вони вже заздалегідь настроєні на поразку.

А зовсім недавно передові підрозділи батальйону таємно вночі захопили позиції противника, які ті тільки що підготували і пішли ночувати в інше місце. Коли вранці повернулися, нарвалися на вогонь наших бійців і, втративши близько сорока чоловік убитими, відійшли. Вів

Комбриг і Першийзам

Наш Кобриг був за всіма статтями найбільший. Найбільший за зростом (до двох метрів) і вазі (за сто кілограмів). Найгучніший. Коли він гримів на когось своїм голосом, особливо на того хто провинився, то душа йшла в п'яти і про якийсь спротив чи непідкорення не могло бути й мови. За словами майора, який забирав нас з призовного пункту в бригаду, у Комбрига були найбільші кулаки, приблизно як людська голова (я особисто не вимірював, але близько того). Він більше всіх міг випити і при цьому спокійно і грамотно керувати процесом (командував бригадою).

Посперечатися з ним у всьому цьому міг, хіба що, тільки його Першийзам. Вони були як єдине ціле, як дві сторони однієї медалі, добре доповнюючи один одного. Але, в той же час, і як два бика в одному стійлі, які постійно змагаються один з одним. Дивно, але таке «поєднання непоєднуваного» йшло на користь справі і бригаді. Може тому, що вони не перетиналися в своїй спеціалізації. Комбриг більше займався організацією і господарством. Первийзам, будучи артилеристом, був незамінний у обороні і веденні бойових дій.

У період всієї Дебальцевської кампанії і відразу після неї саме артилерія робила погоду. У найбільш напружені дні за добу йшло до тисячі «огірків». Ми навіть з цього приводу жартували. Тоді в Горлівці,

яку ми контролювали по всьому периметру, знаходилося теж близько тисячі особового складу російсько-терористичних військ. І якби кожен «огірок» влучив у ціль, то війна в Горлівці закінчилася.

Тоді ми постійно були в напрузі. Всім видали подвійний «бека» (боєкомплект). Вся техніка мала подвійну заправку з запасом ходу. Були скасовані всі відпустки. Крім особового складу в Горлівку нагнали ще кілька сотень одиниць бойової техніки, в тому числі і важкої з великими калібрами. Ми з дня на день очікували наступу, про який без угаву розповідала російська пропаганда. Причому, мова йшла просто про «наступ», без чіткого уточнення, кого саме і куди. Схоже, що наші противники по своїй простоті це розуміли буквально і тому намагалися нас випередити. Ми ж іти «в наступ» не збиралися, оскільки лінія поділу з боку Горлівки була добре укріплена ешелонованою обороною з бетонними укриттями. Та й навіщо звільняти переконаних «ватників», які будуть тобі стріляти в спину (на той час в своїй більшості населення цього міста було саме таким). Тому, ми зміцнювали свою оборону, поглибше вриваючись в землю, готові «захищати».

Таким чином, відбувалося своєрідне психологічне протистояння - хто кого перестоїт і у кого міцніші нерви. Програвав той, у кого першого здавали нерви і він «йшов у наступ», наражаючись на потужну оборону і несучи великі втрати. Довгий час в різних районах периметра лінії поділу противник висувався в бойові порядки з технікою та особовим складом. Спостереження і розвідка у нас працювали добре, чітко передаючи відповідні координати. Тоді ми, завдяки волонтерам і своїм «кулібіним», вже мали добре відпрацьовану комп'ютерну систему виявлення цілі і наведення. Це були в основному промзони, де зазвичай накопичувалася техніка противника. Якщо цілі противника розташовувалися в житлових кварталах (а таке бувало частенько, особливо в оперативному порядку), для нас це було однозначним «табу».

У такі моменти Першийзам був «на коні». Він починав дерегувати артилерійської симфонією. Спочатку пару-трійку «огірків» йшли на пристрілювання, а потім вступав основний оркестр і починалося ... Навколо бухало і гупало, поки не надходила інформація, що бойова техніка противника полетіла як сірникові коробки і вже ніхто нікуди не висувається і не наступає. Коли надходили інші координати, артсимфонія поновлювалася. Так тривало до початку травня 2015 року.

Потім, чи то набридло «наступати», чи то закінчився особовий склад і техніка, чи то ще щось ... Але все припинилося. Противник перейшов до тактики «локальних операцій», більше нагадували просте зривання безсилої люті, ніж якусь продуману стратегію. Судячи з усього, російські підрозділи таким чином просто тренували свою бойову виучку в реальних умовах. Правда, не завжди успішно. Напруга спала, і нарешті у нас були зняті заборони на відпустки.

Тоді за справу брався «зелений змій». Горе було невдасі бійцю-п'яниці, який попадався Комбригу на виховання. Спочатку такому давали можливість протверезіти на вулиці вночі, пристебнутим до бетонної плити. Іноді на ранок мені доводилося спілкуватися з таким невдахою. Сидить перед тобою такий бідолаха, який щойно почав тверезіти - замерзлий, весь в синцях, в стані жорстокого «бодуна» ... З деякими з них я спілкувався раніше і пропонував.

- Хочеш випити, йди до психолога.

У ці моменти таке нагадування було дуже до речі. Єдине, що я міг зробити, це підготувати його до наступного етапу виховання, який проходив вже перед строєм в нашому корівнику, де зазвичай проводилися шикування. Проводив його особисто Комбриг. Ледве тримаючись на ногах, такий бідолаха поставав перед величезним Комбригом, який гучно проводив заключний етап виховного процесу. З кожним його словом, як ударом молота, нещасний щулився, стаючи все менше і менше. Здавалося, він був готовий взагалі провалитися крізь бетонну підлогу нашого корівника.

Проте, наші бійці виявлялися міцними горішками. Більшість з них навіть після такої процедури все повторювали спочатку. У небагатьох вистачало духу побороти «зеленого змія». Тому, на війні ця проблема часто переважала бойові дії, особливо в періоди «перемир'я».

Наш кубрик-бункер розташовувався поруч зі штабом, і мені досить часто доводилося стикатися з Комбригом, що називається, ніс до носа. Зазвичай це відбувалося вранці, під час водних процедур після зарядки. Він, як і я, намагався вести здоровий спосіб життя. Але поговорити по душам так і не вийшло. Хоча за віком я був все ж старша за нього на «цілих» півроку і загальні теми у нас були - наприклад, та ж проблема пияцтва. Вистачило тільки на короткий.

- Як справи?

На що я завжди відповідав.

- Нормально.

Це було схоже на дружню підтримку одного «діда» іншим.

Я досить часто спілкувався з простими бійцями в наметах і бліндажах, тому добре знав їх ставлення до цієї проблеми. Вони прекрасно бачили і знали, хто скільки п'є. Проте, Комбрига всі поважали і вважали батьою. Насамперед за те, що він завжди йшов назустріч у вирішенні особистих сімейних питань, які там завжди домінували.

Комбриг був одним з небагатьох, хто спілкувався лише українською мовою, хоча і був одеситом (за моїми неперевіреними даними). На відміну від послідовників, кожне шикування він закінчував гучним.

- Слава Україні!

На що увесь стрій дружно відповідав.

– Героям слава!

Це добре підтримувало наш патріотичний бойовий дух. Він мав моральне право посилати людей на смерть. Він умів це робити рішуче і безальтернативно. Війна є війна. Я іноді спостерігав ці процедури в штабі. Схоже, що і ті, кого це безпосередньо стосувалося, теж сприймали такі накази / прохання як належне. Все це якимось дивним чином у моїй голові пов'язувалось з його неодноразовим напуттям бійців перед строєм ще перед виїздом на війну.

– Ми йдемо захищати Батьківщину. Головне ваше завдання – зберегти своє життя.

А потім додавав.

– І виконати бойове завдання.

Зараз, через більше року, коли емоції вляглися, можу сказати, що і Комбриг і Першийзам були б справжніми бойовими командирами нової української армії, яка тоді народжувалася - народжувалася в боях. Але ... і Комбриг і Першийзам, які вміли воювати і захищати Батьківщину, посилаючи людей на смерть і знищуючи ворога, не захотіли служити далі, хоча їм і пропонували.

Перший просто по- тихому поїхав на дембель. Другий все ж перед цим «грюкнув дверима», пославши на хе ... одного з чергових новоприбулих вищестоящих начальників «по ротації», ще зовсім «свіженького» щодо «повоювати», але вже запопадливого щодо «покомандувати». Те, що стало з'являтися як «нова українська армія», виявилося «старим совком» в гіршому варіанті.

Енша

Ен-ша (начальник штабу) з'явився не зразу. До цього його функції виконував зе-ен-ша (заступник начальника штабу), до якого вже почали звикати. Новий Енша зразу справив подвійне враження. З одного боку з нього самого і його поведінки що називається всіма фібрами душі і тіла демонструвалось.

– Я бувалий.

Добре поставлений командирський голос, вивірений відповідно військового статуту і головне, погони полковника, свідчили про певний військовий досвід. Впадало в очі невисокий зріст, зате добре підібраний імпортний камуфляж. А у вуха – добірний російський мат, який звучав мабуть не менше, ніж «русская речь». Російський мат і російська мова якимось дивним чином добре гармонували і, здавалось, не могли існувати нарізно. Щось забери - і Енша немає, він стає звичайною особливо ніким непомітною людиною.

Очевидно останнє було іншою стороною його особистості, яка різко дисонувала з «бравим вояком». Особливо це було помітно, коли перед строєм у процесі пояснень змісту військової служби для мобілізованих, густо замішаних російським матом, зненацька дзвонив його мобільник.

Енша якось зразу переключався (мабуть добре знав/відчував абонента з іншого боку). Було помітно, що цей абонент за значущістю переважає для нього стрій бійців. Енша брав слухавку і кожного разу звучала майже однакова фраза.

- Мама, не волнуйся, у меня все хорошо.

Після цього мобільник відключався і знову включався Енша з добірним матом. Виховання бійців продовжувалось.

На війні Енша намагався триматись якось окремо від інший старших офіцерів. Принаймні, не розділяв їхні неформальні обговорення військових і життєвих проблем. Єдине, чим він завжди виділявся – це гучним голосом з характерним тембром і добірним російським матом.

Попри все це, він виявився єдиним, хто з вищого керівництва побував під Дебальцево і отримав Богдана третього ступеня...

Бойовий штаб

В армії штаб - це мозок, звідки йдуть всі розпорядження і вказівки, які потім повинні неухильно виконуватися. У звичайних умовах штаб працює згідно командам і розпорядженням командира. В ході донбаської війни, особливо в Дебальцівський період загострення бойових дій, великої небезпеки масштабного наступу противника і вторгнення російської армії, все було інакше. Це була зовсім інша психологія чи навіть філософія роботи бойового штабу, обумовлена базальним патріотизмом українських бійців, як основною противагою російській агресії.

У різні періоди - при загостренні бойової обстановки, при «перемир'ях» або коли зникла небезпека масштабного наступу і вторгнення армії противника - мені часто доводилося перебувати в штабі бригади в якості помічника оперативного чергового. Спостерігаючи за його роботою і, як то кажуть, життям-буттям, зазначу, що воно мало істотні відмінності в кожному з цих періодів.

У Дебальцевський період, обумовлений активними бойовими діями, наш штаб жив і працював за якимись не зовсім раціонально зрозумілими психологічним законам і правилам. У нас майже всі були мобілізовані і добровольці. Багато з них вже порядком послужили в армії, як правило, ще радянської. Про українську армію у них були в основному негативні спогади, пов'язані з її розвалом. Але і радянські, чи то пак «совкові», закони теж вже не працювали. Вони вважалися більше «ворожими», оскільки були прерогативою російсько-терористичних військ, яким ми протистояли.

У мене склалося суб'єктивне уявлення, що для нас тоді було якось неприродно будувати свої відносини за «совковими» правилами. Все було підпорядковане безпосередній бойовій ситуації, круто замішаній на

стані «базального патріотизму» наших бійців. А в тих умовах регулярного «зливу» противнику оперативної інформації про стан і переміщення наших військ, одним з найбільш ефективних наших альтернатив-протиотрут було - випереджати і вміло маневрувати (хотілося написати хитрувати). Тобто, реалізовувати прийняті рішення раніше, ніж вони через доповіді «на верх» дійдуть до супротивника. Очевидно тому, всупереч будь-яким правилам секретності, ми були відкриті і всі перебували в одному великому приміщенні. Всі бачили і чули один одного, тому знали все, що відбувається.

Вказівки, розпорядження і навіть обговорення деяких майбутніх операцій чули всі, не лише безпосередньо до них причетні, а і всі інші просто до них дотичні, тому рішення приймалися до виконання практично відразу. Іноді мені здавалося, що штаб живе за правилами і законам якогось тільки йому - «штабу» - відомого простору. І всім тільки треба було цих правил і законів дотримуватися.

Щось схоже відбувалося на Майдані і називалося «самоорганізацією». Спостерігаючи все це, мені іноді здавалося, що ось зараз народжується зовсім нова, Українська армія, більш боєздатна і сильна, передусім духом, ніж у нашого супротивника. Я не великий знавець військової, тим паче, штабної справи, але у мене було враження, що тоді всі ті формальні, ще «совкові» армійські правила і традиції, теж летіли до біса. Приблизно як і правила традиційної психологічної практики.

Воювали більше з натхнення і інтуїцією, ніж згідно із затвердженими планами і наказам «зверху». Тим більше, що на той час таких наказів майже не надходило, або може я цього просто не помічав. Було враження, що «вони» самі толком не знають, що відбувається і що робити. Тому, просто перестрахувалися і, очевидно все скидали на незрозумілу оперативну обстановку і необхідність прийняття рішень безпосередньо в бойових підрозділах на передовій згідно оперативної ситуації.

Це була якась інша війна, ніж та, про яку я раніше читав у відповідних книгах, в тому числі і по психології (за рідкісним винятком). Цю війну треба було тільки бачити, але не чути чи про неї читати. Завдяки цьому навіть у найгостріші періоди бойових дій нам вдавалося зберігати спокій. У нашому штабі практично не було зайвого шуму, метушні і паніки, що мене особливо вражало. Правда, іноді «енша» зривався, і штаб наповнювався добірним російським матом. Але це швидше підбадьорювало і приводило в тонус, ніж вибивало з колії. Пізніше я розшукав в інтернеті хорошу статтю про шкоду російського мату і вплив його на здоров'я і навіть потенцію того, хто матюкається, прикріпивши її на видному місці. Начебто стало тихіше. Такий мій спосіб боротьби з матом пізніше навіть зацікавив одного перевіряючого з «геенша» (генерального штабу).

Одного разу, коли справа йшла до весни і тепла, але обстановка ще була напружена і всі чекали масштабного наступу противника, раптом від

одного з КП на периметрі базового табору в штаб надійшла інформація, що в наш бік рухаються дві невідомі «бехи» (бойові машини піхоти). Це такі собі два танчика, оснащених 80 мм. гарматою з особовим складом до 10 осіб під бронею. А що можуть зробити два таких танчика з добре озброєною і оснащеною піхотою в тиловому таборі, який живе не бойовий життям передової, передбачити було не складно. Було ясно, що їхньою першою ж ціллю буде саме штаб. Прийнявши цю інформацію, оперативний черговий згідно з інструкцією дав команду по табору про підвищену бойову готовність.

Все в штабі відразу ж прийшло в спрямований рух. Півтора десятка його мешканців стали швидко і без зайвої метушні збирати і пакувати свої документи та інші матеріали, одягати броники і каски, перевіряти особисту зброю. І, буквально через пару хвилин, штаб практично спорожнів. Всі тихо розійшлися по своїх бойових місцях, забравши необхідне майно. Залишилися тільки ми з оперативним і ще Комбриг. Я уважно спостерігав за його спокоєм і інтуїтивно розумів, що тут щось не те.

Поспостерігавши весь процес до кінця, витримавши ще невелику паузу, Комбриг озвучив інформацію, що ті «бехи» - це два трактори, які виїхали в поле на весняну оранку. А боєць-спостерігач на КП, чи то від хвилювання, чи то через погану видимість, то чи за спеціальним розпорядженням, прийняв їх за «бехи» противника. В результаті вийшло гарне тренування боєготовності штабу і нашого прифронтового табору до нападу. Це було дуже до речі, оскільки на той час надходило багато повідомлень про проникнення до нас в тил диверсійно-розвідувальних груп противника.

Приблизно через годину, коли все розсмокталося і всі зрозуміли, що це тренування, штаб так само без зайвої метушні повернувся у попередній робочий стан. Штаб працював практично цілодобово. У будь-який час дня і ночі можна було прийти і вирішити важливе питання або зайнятися своєю справою. Було цікаво за цим спостерігати з боку, особливо в нічний час.

Хтось командує артилерією, припиняючи чергову спробу висунення бойової техніки і живої сили противника.

Хтось займається зв'язком, стежачи за його справністю і постійно слухаючи ефір.

Хтось займається бухгалтерією, тому що скоро день зарплати.

Хтось працює над документами, стежачи за їх впорядкованістю.

Хтось шариться в інтернеті і фейсбуці, стежачи за останніми новинами.

Хтось просто дивиться фільм або грає на комп'ютері в «танчики».

Дрімає оперативна група на випадок «чепе».

Іноді заходить хтось із командирів переконатися, чи все в порядку.

І ніхто нікому не заважає! Йде нормальна робота бойового штабу.

У такому режимі я геть забув про існування нормованого робочого дня, вихідних, свят, обідів та інших атрибутів гражданки. З кінця весни і початку літа 2015 року різко зменшились ризики масштабного наступу, і разом з нею спала психологічна напруга. Пішла на дембель наша третя хвиля мобілізації, і прийшла нова, яка вже не пройшла «дебальцевого» і не отримала того бойового гарту. Змінився і штаб. При відсутності активних бойових дій на зміну бойової народної армії прийшла «паперова» бюрократична, від якої за версту несло «совком», причому, не кращої штибу.

Мої чергування по штабу стали все рідше, оскільки з'явилося багато бажаючих зайнятися такою службою. Та й стало вже просто не цікаво, оскільки все заполонила звичайна армійська рутина. В інтернеті з'явилися «фейсбучні» герої, які смачно описують свої подвиги, часто з фото і відео оформленням. Вони відразу завойовували популярність мережі, витісняючи в свідомості користувача інтернету реальні події і справжніх героїв донбаської війни.

Пам'ятаю, як зразу після заходу в зону бойових на одному з шикувань нас попереджали про дотримання інформаційної безпеки і підступність противника. Адже ми мали справу з криміналом. Наводився приклад, що за подібний «героїчний» пост одному з українських бійців довелося незабаром ховати всю сім'ю, що знаходилася далеко в тилу.

А після дебальцівського періоду залишилося відчуття якоїсь глобальної гри з назвою «донбаська війна». Але не дитячої комп'ютерної, де можна зберегтися і отримати кілька життів. У цій «грі» вбивали і гинули по-справжньому, часто лютою смертю. Складалося враження, що це глобальна гра з самим життям, яка ніби перевіряє людину на «вошивість» - боягузтво, підлість, жлобство, а також моральність, правдивість, совість, духовність…

Багато цю перевірку не пройшли, але досить і тих, хто її витримав з честю. І це не перший, але й не останній етап цієї глобальної гри ...

Герої

На війні все проявляється в чорно-білих кольорах. У зоні бойових дій, чим ближче до передової, тим чіткіше вимальовується справжня особистість і тим менш драматично, але більш конструктивно переживається страх.

Цю здавалося б парадоксальну закономірність я спостерігав з моменту перетину порога призовного пункту військкомату, потім бойового злагодження в пункті постійної дислокації, потім в зоні бойових дій і особливо безпосередньо на передовій, лінії зіткнення. На всіх цих етапах психологія українського військового істотно змінюється передусім під впливом етичних чинників у міру зростання почуття реального

патріотизму, аж до досягнення його всеосяжного «базального» рівня. Лише гідно пройшовши всі ці рівні, людина здатна досягати стану «далі смерті» і тільки тоді можна коректно говорити про реальний героїзм в цій війні.

Кіборги з людським обличчям

Вперше я таких зустрів ще в ППД в Кіровограді. Це були саме ті спецпризначенці 3-го полку, які звільняли від терористів Донецький аеропорт і потім його утримували, за що і вперше отримали звання «кіборгів». Я тоді перейнявся ідеєю побудувати психологічний профіль «елітного українського бійця» і проводив з ними відповідні тести і бесіди.

У невеликому магазинчику обласного центру центральної України Кіровограда (зараз Кропивницького), де продається всілякий камуфляж, щось собі вибирали кілька молодих хлопців у формі українських десантників. Молода продавчия, явно з метою привернути до себе увагу, стала їм пропонувати придбати, як їй очевидно здавалося, «хіт сезону» - наліпки з написом «кіборг». Тоді в Україні так стали називати бійців, які захищали Донецький аеропорт за їх непереможність і стійкість. Але реакція вийшла явно несподіваною для дівчини.

Один з хлопців досить різко відповів, що купувати таку наліпки вони не будуть. Дівчина здивувалася і також весело і грайливо запитала.

- Чому?

І отримала ще більш несподівану відповідь.

- Ми не кіборги, а прості люди, і вмираємо як звичайні люди. Від цього обличчя дівчини раптом стало серйозним, мені здалося, що вона вловила суть такої відповіді. Адже вона до цього вже багато перебачила таких хлопців, які купують камуфляжний одяг і аксесуари явно не для пікніків або полювання.

Нещодавно мені вдалося досить щільно поспілкуватися з цими спецпризначенцями і поспостерігати за ними з боку в процесі психологічного тестування і особистих бесід. Це були молоді, міцні хлопці віком до тридцяти років. В результаті з'явилася така формула для їх короткої характеристики - «кіборги з людським обличчям».

На питання, як їм вдається так ефективно відбивати всі атаки не тільки звичайних «ополченців», а й російського елітного спецназу, була дана трохи несподівану відповідь.

- Ми не маємо права відступати, тому що не буде кому захищати.

- Ми не маємо права вмирати, оскільки за нами наша Батьківщина і крім нас нікому буде її захищати, щоб зупинить той ідіотизм і кошмар, який йде зі сходу.

Виходить, що наші «кіборги» - це бійці, які не мають права ні відступати ні вмирати. У цьому може полягати та головна формула їх стійкості, заснована на глибокій і енергетично потужної ідеї, яку ще

належить осмислити і сформулювати, але яка вже чітко окреслилася в гаслі.

- Слава Україні! - Героям слава!".

- Ми ніколи не відступимо.

Це була остаточна відповідь «кіборгів».

Але в цьому не можна бути впевненим щодо наших паркетних генералів, політиків і ще багатьох тих, для кого ще не знайоме почуття патріотизму і гідності. Крім цього загальне враження - абсолютно ніяких «понтів». Якби зустрів такого хлопця на вулиці, ніколи б не подумав, що це той самий «кіборг». У цих хлопців, так напружено і практично безперервно воюють, практично не виявляються загальновідомі за підсумками в'єтнамської, афганської та інших воєн, психологічні синдроми. Виявляється, що на цих хлопців бойові дії і відповідні стреси здійснюють позитивний, творить вплив - очищає і облагораживающее. Цілком можливо, що вони і їм подібні (ті ж представники Небесної сотні) є носіями істинної соборної ідеї подальшого розвитку нашого суспільства. Тоді логічно випливає питання визначення сучасного національного «героя». Ось такі «кіборги з людським обличчям». Позитивно і іноді навіть захоплено сприймаються сучасною молоддю, вони цілком можуть стати прикладом для наслідування. Прикладом тих, хто здатний створювати своє майбутнє вже в інший, вільної і великої країни. Вони можуть зайняти місце героїв радянської епохи, УПА, Холодного Яру, знаменитих українських козаків і далі вглиб...

На питання, як їм вдається так ефективно відбивати всі атаки не тільки звичайних «ополченців», а й російського елітного спецназу, вони відповіли дещо несподівано.

– Ми не маємо права відступати, але і не маємо права вмирати, оскільки за нами наша Батьківщина і крім нас нікому буде її захищати, щоб зупинити ідіотизм, що йде зі сходу.

Виходить, що наші «кіборги» - це бійці, які не мають права ні вмирати ні відступати - в цьому може полягати та головна формула їхньої стійкості, заснована на глибокій і енергетично потужної ідеї, яку ще належить осмислити і сформулювати. Загальне враження - абсолютно ніяких «понтів». Якби зустрів такого хлопця на вулиці, ніколи б не подумав, що це той самий «кіборг». У цих хлопців, які так напружено і фактично безперервно воюють, практично не виявляються загальновідомі за підсумками в'єтнамської, афганської та інших воєн, психологічні синдроми. Виявляється, що на цих хлопців бойові дії і відповідні стреси впливають скоріше позитивно, - як очищення і облагородження. Тоді логічно випливає питання визначення сучасного національного «героя».

Здавалося б очевидно, що ось такі «кіборги з людським обличчям», що позитивно і іноді навіть з захопленням сприймаються сучасною молоддю,

мають стати прикладом для наслідування для нашого молодого покоління, здатного створювати своє майбутнє вже в інший, вільній і великій країні.

Командир, якого любить Бог

З цим Командиром ми зустрілися ще до мого виїзду в АТО. Він щойно звідти повернувся разом зі своєю ротою. Мені було цікаво дізнатися з перших вуст про психологічні особливості поведінки в зоні бойових дій.

Командир почав несподівано.

- У зоні АТО вже була моя друга війна. А перша почалася за право участі в бойових діях.

На той момент хвиля патріотизму буквально накрила Україну.

«Єдина Країна» - звучало, демонструвалося, обговорювалося буквально у всіх ЗМІ, на вулицях, ринках, в громадському транспорті, в сім'ях.

Ця хвиля з такою ж силою раптом виникла в душах людей, які відчули себе вільними громадянами вільної великої країни і готові були її захищати до останнього, як недавно захищали Майдан в Києві. Це було гідною відповіддю супостату на війну, яку він розв'язав здавалося б без будь-якої об'єктивної причини, на порожньому місці.

Великою несподіванкою і загадкою стала тотальна народна підтримка росіянами супостата, який відразу перетворив братський народ, дружба з яким ще вчора здавалася непорушною, в лютого ворога - «фашиста», «б*е*ндерівця», націоналіста і бог ще знає кого. Весь цей абсурд і з психологічних позицій, відверту маячню, переважною більшістю супостатовского народу приймався як істина в останній інстанції, яка сказана самим «царем». На думку одного з авторитетних російських психологів Олександра Асмолова, росіяни «депортувались» з реалій цивілізованого культурного життя, людських цінностей в «касту знедолених».

З'явилися жертви, яких ставало все більше, причому, з обох сторін. Стали з'являтися все більш потужні засоби вбивства людей, які вже можна було порівняти з масовим знищенням «живої сили». Всі реально дізналися, що таке «гради», «смерчі», «урагани» і подібні інші позначення цієї страшної зброї. Всі раптом дізналися і стали говорити про «трьохсотих» і «двохсотий». Виявилося за щастя отримати цілим і не знівеченим мертве тіло свого сина, чоловіка, батька і поховати по-людськи.

Багато хто отримував їх останки просто в закритих цинкових трунах, целофанових мішках чи взагалі нічого, крім «безвісти зниклий», дізналися про експертизи ДНК тощо. І все це відбулося за якісь місяці. Нічого подібного ще рік тому ніхто собі навіть не міг уявити ні в якому страшному сні.

Бажання потрапити в зону бойових дій АТО у Командира виникло задовго до його реалізації. І це була його перша війна. І це була війна не на сході країни з явними ворогами російськими бойовиками зі зброює в руках, а щирого реального патріотизму й особистої гідності проти корумпованої і криміналізованої влади всередині України.

Схоже, кинувши клич народові - «Всі на захист вітчизни», при цьому маючи на увазі насамперед себе), - влада не очікувала, що це здійме величезну хвилю патріотизму українського народу. Схоже, що вона сама цього злякалася. Адже насправді це була війна народу проти корупції і криміналу у владі, на яких, як на китах, вона трималася. Нова влада, яка отримала право керувати країною з рук народу що переміг, очевидно ще не могла так само швидко розпрощатися з цими «китами». Очевидно вона бачила в Командирі і тих кого він відбирав, реальну загрозу, здатну впоратися з цими «китами». І це викликало страх не менший, ніж втрата незалежності і гідності під ударами зовнішнього ворога. Тому, перш ніж отримати право захищати Батьківщину і участь в бойових діях, Командиру довелося довго і наполегливо це доводити у всіляких владних кабінетах, аж до найвищих.

Як тільки нарешті сформована рота перетнула кордон зони бойових дій, Командир вишикував особовий склад і почав інструктувати бійців щодо поведінки в бойових умовах і особливості виконання бойового завдання. Всі почали сприймати не тільки розумом, але й інтуїтивно, навіть на рівні якогось фізіологічного відчуття нову реальність близькості смерті.

Закінчивши інструктаж, Командир раптом згадав про жменю хрестиків, подарованих йому зовсім випадково незнайомим священиком після служби в церкві. Так, про всяк випадок, він вийняв з кишені цю жменю символів віри як «божого захисту» і запропонував своїм бійцям. І тут раптом сталося щось несподіване. Командир добре знав своїх підлеглих, серед яких не було особливо віруючих. Але в цей момент практично всі потягнулися за хрестиками і швидко стали їх розбирати. Але на всіх не вистачило. І треба було бачити щире засмучення на обличчях тих, кому хрестика не дісталося.

До того моменту рахунок загиблих вже йшов на тисячі. Для Командира почалася друга війна. Його рота воювала активно і успішно. Доводилося виконувати завдання, які були під силу лише досвідченому спецназу. Але за весь час боїв практично не було втрат,- всього один «трьохсотий». Хоча противнику їх рота завдала втрат у живій силі і техніці набагато більше своєї чисельності.

Я поцікавився секретом такого успіху. Командир замислився, поринув у себе і задумливо відповів.

- Напевно, нас любить Бог.

На завершення розмови я запитав у Командира, яка з двох вигранних ним воєн була важче. Особливо не замислюючись, Командир відповів. - Звичайно перша, - війна проти власної корумпованої влади.

У свою чергу Командир теж запитав мене.

- Чому мене так не любить влада?

На що я відповів. - Зате Вас любить Бог.

Командир задумався, посміхнувся і замовк.

Батя

«Батею» в армії, особливо на війні, зазвичай називають найбільш авторитетного командира, який непідробно піклується про своїх підлеглих, оберігає їх від неприємностей і нерідко рятує життя, як власним синам.

Баті, з яким ми зустрілися в ході чергової першої бесіди з новоприбулими бійцями, було всього тридцять сім років. Але на перший погляд я йому дав би всі п'ятдесят. За зовнішнім виглядом це був дорослий мужик, який вже пройшов війну. У нього була велика сім'я, п'ятеро дітей (троє синів і дві доньки). З початком спілкування стало зрозуміло, що у нього великий бойовий досвід. Хоча перший бій він прийняв лише трохи більше року тому.

Оскільки наша розмова проходив під час бесіди з бійцями про психологію війни, а Батя на той момент був їх замполітом, то наше спілкування повністю співпало з контекстом теми. Завдяки йому відразу вдалося говорити про війну і її психологію саме таку, якою вона є насправді.

- Не вірте тому, що вам показують по ТБ.

З цієї фрази він почав своє одкровення.

У недавньому минулому Батя командував підрозділом спецпризначенців одного з кращих полків в Україні ... і не тільки. Зі своїми хлопцями він з боями пройшов найбільш складні і важкі ділянки війни на Донбасі, такі як Донецький аеропорт, Саур-Могила та ін.

Батя мовив спокійно і природно. Всі його слухали мовчки і дуже уважно, ні разу не перебиваючи. За весь час його одкровення, намагаючись вгамувати внутрішнє хвилювання, він викурив одна за однією пів пачки цигарок.

Я закцентував на розмові про Донецький аеропорт. Батя відразу підхопив тему і розповів один з яскравих епізодів його бойової біографії. Спочатку, на моє питання про співвідношення загиблих там, він відповів, що у нас втрат було на третину менше, але гинуло по обидва боки багато. Валили дуже сильно з усього, що тільки можна було, тому вижити було практично неможливо. Але вони виживали, за що і отримали від противника прізвисько «кіборги».

Одного разу, після такої чергової атаки вони залишилися практично повністю без боєприпасів. З боку противника якраз зайшов російський спецназ. Ситуація загострилася до межі. Розуміючи все, що відбувається, Батя скомандував своїм хлопцям йти в бік Пісок.

Коли хлопці почали відходити, він дістав свій бойовий ніж і пішов прямо на супротивника. Він показав, що він один і без зброї. Запропонував рукопашний бій один на один з командиром або кимось іншим з російських спецпризначенців. Вийшов командир, в якому Батя впізнав свого колишнього однополчанина. Той Батю теж впізнав. Подивився на нього і сказав, що він не один і запропонував озирнутися.

Батя озирнувся і побачив за собою своїх хлопців, теж з ножами, готових до останнього рукопашного бою ...

У підсумку переміг кодекс честі десантників і армійське братство. Останнього бою вдалося уникнути. Сторони мирно розійшлися. До українських захисників аеропорту прийшла допомога - боєприпаси, продукти, зброя. Оборона тривала.

А російські спецпризначенці після цього взагалі відмовилися воювати і пішли з аеропорту.

Ярослав

З Ярославом ми познайомилися коли в ході літньої ротації 2015 року забирали поповнення з навчальної військової частини під Києвом. Виявилося, що ми приїхали з різних підрозділів бригади за новобранцями. У нас з'явився час для спілкування. У таких розмовах, як це часто буває, коли волею випадку життя раптом зводить людей, цікавих і корисних один для одного, вони бувають особливо відвертими.

У Ярослава недавно в АТО призвали сина, і його головним завданням стало перевестися в частину, де той служить. З дружиною у нього не склалося, зате з сином контакт зберігся. І, схоже, що прийшло його (батька) час серйозно спілкуватися і оберігати сина. Батальйон, в якому служив Ярослав, стояв на передовій і вже більше півроку постійно вів бойові дії. А сам Ярослав, як командир розвідпідрозділу, знаходився на одній з найбільш небезпечних ділянок. Це був той самий плаский терикон, на якому в кінці квітня ми з капеланом Сергієм працювали з «аватарами». Там вже все було облаштовано і цілком функціонально. Схоже, наша робота не пропала даремно.

У день від'їзду з Києва у нас виявилося близько чотирьох годин вільного часу. Ми вирішили його використати для культурної програми. Пройшлися по Хрещатику, з'їли по парі порцій знаменитої київської «перепічок», закусили не менше знаменитим морозивом в конусоподібних вафельних стаканчиках. Спочатку прогулялися, а потім трохи відпочили

в Маріїнському парку, заглянули до Святого Володимира на схилі Дніпра, відвідали Михайлівський собор.

Весь цей час, спостерігаючи за Ярославом, я помітив якесь приховане, незрозуміле хвилювання. У всьому, що він говорив і робив, відчувалася якась фатальність, ніби все це в останній раз. Він особливо трепетно сприймав відвідування святих місць і навіть погоджувався фотографуватися. Хоча при його військової спеціальності зайві фото зазвичай не роблять. Кілька моментів мене насторожили. У переході під Майданом Незалежності повз нас пройшла пара - висока блондинка разом з чоловіком. Уже на виході з переходу Ярослав раптом зупинився і став виглядати цю пару на виході з іншого боку. Уважно придивившись до блондинки, він раптом впізнав в ній свою кохану, з якою недавно розлучився. Він навіть кілька разів поривався їх наздогнати і поговорити. Але в останній момент передумав.

Перед входом в невелику старовинну церкву поруч з новобудовою Михайлівського собору якась стара жінка раптом наполегливо стала питати у нас.

- Котра година?

Хоча прямо над її головою на церковній дзвіниці були великі куранти. Ярослав зреагував дуже різко, швидко зайшов до церкви, тягнучи мене за собою. Вже там він сказав, що це дуже погана прикмета, як ніби-то почався відлік останніх хвилин чийогось життя. Стара зайшла за нами і продовжувала намагатися добитися свого. Тільки підійшовши до вівтаря, де проходила служба, вдалося заспокоїти ситуацію. На цьому наш час і культурна програма закінчилися.

До Констахи доїхали спокійно, без особливих пригод. Позначилася серйозна попередня робота з бійцями в плані розповіді, що їдемо в інший світ, де війна, що головне там - тверезa голова і чисті помисли.

Приблизно через місяць, в середині серпня, коли противник різко активізувався і почалися масовані обстріли наших передових позицій із застосуванням великокаліберних мінометів, танків і САУ, Ярослав був важко поранений і через кілька днів його не стало. Світла йому пам'ять!

Мені вже не перший раз доводиться спілкуватися з людиною перед його загибеллю на війні. Минулого разу це був Коля, який «не вірив в Бога, але вірив у реінкарнацію». Очевидно, в такі моменти люди говорять правду, про найнаболіле. Єдине, що я можу - це написати про це.

Саня

Я їхав в чергове відрядження з Костянтинівки до Києва за поповненням. У черзі за залізничним квитком переді мною поруч з касою стояли в очікуванні нижнього місця двоє чоловіків у військовій формі. Вже дорослий великий чоловік з паличкою в руці проводжав щуплого

хлопчину з усміхненим обличчям. Як тільки я взяв собі верхнє, незважаючи на мій передпенсійний вік, відразу з'явилося нижнє. Чоловік теж взяв один квиток і віддав його хлопцеві разом з тростиною зі словами.

- Бери свій інструмент.

Вони обнялися, попрощалися і розійшлися. Хлопець взяв свій наплічник, броніки і, спираючись на тростину і помітно накульгуючи, пішов на перон. Мені відразу стало цікаво з ним поспілкуватися.

На пероні ми присіли на парапет, познайомилися і розговорилися. Щуплим хлопчиною з усміхненим обличчям на ім'я Саня виявився боєць спецпідрозділу одного з бойових батальйонів. А проводжав його заступник комбата. Він отримав поранення пару місяців потому, трохи підлікуватися в місцевій лікарні і їхав до столичного шпиталю доліковуватися.

У недавньому минулому він був кримським морпіхів. А його особиста війна почалася ще на Майдані, де був безпосереднім свідком розстрілу Небесної сотні. Воювати пішов відразу ж, як оголосили мобілізацію, спочатку в добровольчий батальйон, потім в українську регулярну армію. У бесіді мене відразу привернув його захоплива і докладна розповідь про добру стару «трьохлінійку» і її переваги перед сучасною снайперською зброєю, тією ж «есведешкою». Я висловив здогадку, чи не снайпер він.

Саня лукаво посміхнувся і, трохи подумавши, показав мені на своєму смартфоні ряд фото із зображенням себе і своїх товаришів, на яких фігурувала і та сама «трьохлінійка». Бажаючи уточнити ситуацію і остаточно розвіяти свої сумніви - аж ніяк не в'язалися в добродушного Сані усміхнене обличчя і грізна фігура бойового снайпера - я задав кілька уточнюючих питань з приводу психологічних особливостей особистості снайпера і кількості уражених цілей.

По першому питанню він відразу почав говорити охоче і дуже докладно, вдаючись в суто професійні деталі, так що тут сумніви відпали. Проте, я наполягав на другому питанні, на яке Саня почав відповідати не відразу, дуже неохоче і завуальовано, обмежившись лише одним словом.

- Багато.

Я продовжував так же завзято і завуальовано наполягати на уточненні. Типу «більше десяти або менше ста» і т. ін. У кінцевому підсумку, мені вдалося вивудити, що у нього більше півтораста уражених цілей, які він ще рахував, але потім збився з рахунку.

Хочу нагадати, що у американського снайпера-легенди Крістофера Скотта, який воював в Іраку, на рахунку було 225 уражених цілей, з яких офіційно підтверджених 160. Про нього навіть знятий в Голлівуді повнометражний фільм.

Відчувши, що Саня пішов на відверту розмову, я питав далі і поцікавився.

- Війна більше калічить або лікує.

Покосившись на свою поранену ногу, Саня відразу відповів, що калічить. Але, на мить замисливши, і, кинувши погляд на мене - перед цим я вже зізнався, що є військовим психологом - твердо відповів, що деяких і лікує. Причому, лікує душу, роблячи людину краще, сильніше духом, патріотичніше. З його вуст це прозвучало якось буденно і без будь-якої патетики.

Надихнувшись, я питав далі і попросив уточнити, чи були серед тих уражених цілей такі, які залишили важкий слід у душі і за які хотілося б покаятися. Він відразу відповів, що ні, що це війна... Але трохи подумавши, щось згадав і раптом сказав, що була одна ситуація.

Ту ціль потрібно було вражати обов'язково, бо в іншому випадку наслідки могли б бути важкими. Той російський терорист очевидно добре засвоїв закони загарбницької війни. Він прикривався дитиною, притиснувши її міцно до своїх грудей, постійно тримаючи прямо перед собою. Здається, то був хлопчик. У прицілі своєї гвинтівки Саня побачив його обличчя - воно виражало смертельний переляк. Але вражати ціль, до якої було близько шестисот метрів, потрібно було обов'язково. І він її вразив, зробивши це вміло і холоднокровно, не зачепивши дитини. Причому, про це він сказав дещо пізніше.

Якусь мить я думав, що дитина загинула разом з терористом. Тому, навіть не знав, як реагувати і продовжувати розмову. Коли все зясувалось, я спробував осмислити цю ситуацію і припустив, що він врятував не тільки дитину, а і іншого снайпера. Адже той міг би виявитися не таким вдалим.

Далі подали потяг і оголосили посадку. Саня їхав в іншому вагоні. Я взявся допомогти йому віднести його речі. Він подав мені свою валізу, а броніки - це була пам'ять про загиблого товариша - ніс сам. Перед вагоном ми встигли ще поговорити про його родину. Він їхав до Києва додому, де на нього чекали дружина з майже трирічною донькою і мама, які повинні були зустрічати на вокзалі. Але про поранення ніхто з них не знав. Дружина теж виявилася психологом, але працювати з ним у неї не виходило. Я запропонував свою візитку.

Приїхавши до Києва, я про всяк випадок підійшов до саніного вагону. Його зустрічали дружина з донькою і мама. Незважаючи на тростину і помітну хромоту, на фоні своєї сім'ї Саня виглядав дуже впевнено і гідно. Він одягнув нову форму і виглядав цілком переконливо і солідно. Кудись подівся той щуплий хлопчина з Констахи. Не зважаючи на поранену ногу, він крокував впевнено і твердо. Навіть хромота додавала йому ще більшої поваги як до героя, який повертався з війни.

Згодом, всякого штибу «спеціалісти» мене багато критикували за цей текст стосовно кількості уражених цілей і особливо щодо того самого пострілу з шестисот метрів. Тому я спеціально додатково з'ясовував ці

питання у справжнії бійців, які мали реальний бойовий досвід, у тому числі і снайперський.

Виявилось, що в екстремальній ситуації психологія бійця сильно міняється і неможливе стає можливим. А в цьому я сам не раз переконувався… як спеціаліст з психології.

Койот

Він і Смерть.

Він – молодий командир взводу, нещодавно закінчив учєбку і отримав звання молодшого лейтенанта, але десь у дорозі вже був наказ на лейтенанта.

Вона – просто Смерть.

Він був старшим головної машини, коли їхній батальйон заходив у чергове донбаське місто, яке вже почали звільняти наші десантники. Вже кілька днів йшов бій у центрі міста. За останніми даними розвідки дорога мала бути вільною. Та несподівано прямо на дорогу за кілька десятків метрів від машини вибіг гранатометник і вистрілив по колоні. Почався бій.

Перше, що Він відчув – страх. Через кілька секунд бою майнула думка.

- Чому я ще живий?

Адже за усіма законами війни старший машини і водій мали б загинути першими!

В наступну мить шкірою відчув холодок і по спині роєм побігли неприємні мурашки.

Поряд сиділа Вона.

Він її не бачив, але абсолютно чітко відчував усіма фібрами душі і тіла. Від відчуття такої реальності стало зовсім моторошно. Помилки бути не могло.

Від Неї йшов абсолютний холод, абсолютний спокій і якась незворотність і фатальність.

Наступної миті промайнула думка.

- Невже пора!? Я ж ще нічого не встиг у цьому світі?

Ще сидячи в машині Він почав відстрілюватись з вікна. Страх кудись пропав і перейшов у щось інше. Якщо раніше небезпека і смерть були десь поряд, але не біля нього, то в той момент він чітко усвідомлював, що все це відбувається саме з Ним.

Коли загинув ротний, само-собою вийшло, що саме Йому прийшлось взяти на себе командування. Коли побачив, як людина що навчила тебе всьому, щоб вижити, падає з броні мертвою, промайнув цілий клубок почуттів, які не передати словами. Але це треба було відчути і пережити.

Він взяв на себе командування і зразу ж стало легше. Стан нормалізувався, почалась бойова робота.

Це був його перший справжній бій, як і для багатьох інших. Всі вони були всього чотири дні на війні. Бій був перший і нерівний. Але, попри те, що одночасно як по закону підлості, посадили радіостанції й мобільники. Попри те, що група кадрових офіцерів спецназу сиділа в тилу разом з колонною техніки і на допомогу чекати не приходилось, вони не лише вистояли, а й пройшли вперед, зайшли у місто і остаточно його звільнили.

Трохи згодом з'ясувалось, що неподалік їх чекав в засаді у повній боєготовності батальйон росіян, щоб під виглядом місцевих бойовиків під шумок добивати при відступі. Але вони не відступили, відступили росіяни.

Найтяжче йому далась смерть ротного і близького друга. Від цього ще довго прийшлось оговтуватись. Після бою Він сильно змінився, але помітив це не зразу, лише тоді, коли побачив інше ставлення до себе товаришів. Його почали по справжньому, по чоловічому поважати, слухати і виконувати всі команди. З боку було цікаво спостерігати, як дорослі мужики хутко без обговорення виконують команди і розпорядження зовсім молодого хлопця. Йому стали довіряти і були готові за Ним йти куди завгодно.

Згодом Він став кращим командиром взводу, потім роти, навіть виконував обов'язки комбата. За майже чотири роки війни йому ще не раз приходилось бути поряд з Нею, бачити і переживати смерть товаришів. Але то вже було щось інше…

Передова.

Койот - це позивний Романа, феномен якого я відзначив для себе ще в листопаді 2014 року, коли був у нього на ВОПі під Горлівкою на донецькій трасі. Вже тоді про нього говорили як про кращого командира взводу, який користується повагою і авторитетом серед бійців. Одного з тих, хто здатний успішно і вміло воювати. Все це особливо виділялось на тлі його досить щуплої комплекції і якогось юнацького завзяття.

Вдруге ми знову зустрілися десь через півроку. Це сталося на командному пункті батальйону, куди я приїхав для проведення анкетування. Він приїхав на своїй бойовій «таблетці». Я його одразу впізнав. Все той же светр від «британки» і на стегні незмінний «стечкін». На поясі з'явився сірий хвіст, як він сказав чи то вовка чи то койота, і відповідне тату. Схоже, він повністю злився зі своїм воєнним позивним і самою війною. Койот помітно змужнів. На тлі все того-ж юнацького завзяття в очах з'явилася жорсткість, а у виразі обличчя і розмові домінували ознаки накопиченого бойового досвіду.

Про це свідчила добре мені відома ситуація з перебіжчиком, якого вдалося затримати і розшифрувати завдяки команді Койота. Наші бійці під його керівництвом спрацювала філігранно. Вони влаштували цілий спектакль, видавши себе за сепарів, зімітувавши їхні методи допиту і

страшилки про «кровожерливих укрів». На фоні уточнень деталей цієї ситуації ми почали розмову і швидко знайшли спільну мову.

Коли ми приїхали в розташування його підрозділу в Зайцеве, відразу з'явилося відчуття якоїсь особливої аури. Саме місце було досить цікавим. В логовині, на території невеликого заводу в селі поряд з Горлівкою. Звідси до противника було не більше трьохсот метрів. Рота Койота підійшла впритул і відчутно його щемила, створюючи нервозність і панічні настрої. Наші бійці зберігали спокій, бадьорість духу і почуття якогось внутрішньої переваги, адже вони на своїй землі. Таке було моє перше враження.

Несподівано у мене відразу ж з'явилося багато роботи. Крім планового анкетування, якось природно стали підходити бійці з особистими проблемами. При цьому кожен з них, запитально дивився на Койота з упевненістю, що він привіз психолога саме для нього. Робота йшла швидко і злагоджено, оскільки люди вже були до неї практично готові. Я планував поговорити з однією людиною, але подужав півдюжини. Мій «кабінет» перебував посеред двору на очах у всіх і позначався лише двома пеньками для психолога і «клієнта». Але дивним чином спілкувались повністю відверто і, що найцікавіше, конфіденційно.

З перших слів, не звертаючи ніякої уваги на оточуючих, мій черговий візаві відразу починав говорити про найбільш наболіле. З тих, хто були навколо, одні спокійно займалися своїми справами, інші просто чекали своєї черги. Пізніше я зрозумів, що це була та сама аура, створювана Койотом в підрозділі.

Відпрацювавши з бійцями, я все ж поставив питання і самому Роману, яке давно мене хвилювало. Йшлося про життя людей цього краю після війни.

Склалася усталена думка, що багато місцевих жителів продемонстрували себе як тимчасові виконавці на цій землі. Що їм вона потрібна була лише як засіб особистого достатку і матеріального існування. Навіть хвалені донбаські шахтарі піддалися спокусі швидкого заробітку і воюють проти України. Ці люди практично відсахнулися від своєї Батьківщини заради шматка хліба. Буквально вбили собі в голову «вату» російської пропаганди з якихось ефемерних ідей і готові вмирати за чужого царя-супостата. Адже такі новий Донбас не побудують.

Зовсім інша ситуація склалася у тих донбасівці, які воюють за Україну. У них дійсно почуття патріотизму загострене і має своє особливе емоційне забарвлення. Розмовляючи з ними, у мене склалося враження присутності якоїсь роздвоєності. Адже у багатьох з них на окупованій території залишилися рідні та близькі, друзі та знайомі. І там до них ставлення м'яко кажучи неоднозначне. У них поки дороги додому немає. Та й вдому, як такого, у них теж немає. Їм свій дім потрібно створювати заново.

Ця війна, як і будь-яка інша, рано чи пізно закінчиться і треба буде далі жити. Цілком можливо, що люди, які воювали за свою Батьківщину на Донбасі, особливо самі донбасівці, тут можуть стати ключовими фігурами. Адже на війні у людини не тільки пробуджується «звір», здатний забезпечити виживання, а й оголюється душа, розкриваючись своїми кращими справами і вищими помислами. Часто люди на війні не тільки прикипають душею один до одного, але і до землі, яку захищають і звільняють. Напевно, знайдуться такі з них, які залишаться тут і захочуть будувати новий Донбас, але вже одухотворений. Можливо, це будуть такі як той же Роман. Цю ідею я йому коротко виклав.

Наприклад, він увійде в управління якимось містом і до нього за старою звичкою прийде «вирішувати питання» якийсь бандюк ... Рома лукаво на мене подивився і лише розсміявся своєю рівнозубою посмішкою. Було зрозуміло, що той головний механізм організації життя в Донбасі «за поняттями» для нього вже вирішена проблема.

Оперативний тил.

По дорозі в наш тиловий табір я ще раз зрозумів, як сильно відрізняється психологія на передовій від психології другої лінії, яка знаходилась в міській межі.

На зворотному шляху я вирішив прихопити з собою бюст чи то Леніна, чи то Дзержинського, чи то Мічуріна чи ще когось із радянських символів, що валявся біля офісних будівель заводу. Його хотіли використати як мішень. Виходить, що я його врятував.

На базу мене відвозили на бойовій машині ротного, яку водій, прапорщик Михалич, ласкаво називав «моя ластівка». Він постійно голосно на всіх лаявся, але чомусь ніхто його не боявся. Всі добродушно посміхалися і навіть жартували, що від його голосу прокидаєшся швидше, ніж від вибухів мін.

У супроводі охорони з двох екіпірованих бійців, озброєних автоматами з підствольниками, ми виїхали на базу. На виїзді нас пригостили смачною смаженою рибою. Мені дісталося два великих шматка, які я смакував майже пів дороги. До сьогодні я нічого смачнішого не їв.

Наш бойовий «уазик» без вікон і номерів, легко стрибаючи по купинах військової дороги, легко ніс нас у вечірню прохолоду, яка м’яко напливала після жаркого літнього дня. Сонце вже було біля горизонту і треба було поспішати, щоб встигнути повернутися завидно. Так, весело і непомітно, об'їхавши контрольований блокпост по грунтівці, ми в'їхали в місто, на краю якого знаходився наш базовий табір.

Уже перед поворотом на базу нас раптом зупинив ваішник. І тут я став свідком чи то живого анекдоту чи то нових реалій нашого буття і за формою і за змістом.

Найважливішим в свідомості Михалича, який постійно їздив по передовій, було не потрапити під обстріл або в засідку і доїхати куди

треба. А якісь правила дорожнього руху, права і номери в його свідомості пішли далеко на задній план.

У свідомості ваішника очевидно не було ніякого розуміння про передову, зато права, номери та інші водійські атрибути природно були на першому місці. Це він і пред'явив Михаличу, який ніяк не міг зрозуміти, що від нього хоче ця людина з жезлом. Він зміг розбірливо сказати лише те, що везе на базу з передової психолога. Ще більше він здивувався і навіть обурився, коли ваішник почав натякати на штраф майданчик.

Після такого «нахабства» Михалич вже став закипати. Але ситуацію розрядив швидкоплинний погляд ваішника, кинутий на два автомати з підствольниками, які поки що мирно спочивали на колінах у бійців нашої охорони. Очевидно, це і привело його до розуміння того, де він знаходиться.

Зі словами.

- Щоб це в останній раз.

Ваішник вирішив нас відпустити. Михалич заспокоївся і додав.

- Ми ще будемо вертатись.

По дорозі до бази Михалич ще кілька разів чортихнувся.

- Мою «ластівку»! На штрафмайданчик!?

Коли приїхали, я встиг сфотографуватися з «ластівкою» і вивантажив врятований бюст чи Леніна, чи ...

Прийшов виграти війну.

Поговорити серйозно по душам з Койотом мені вдалося лише в базовому таборі. Він приїжджав у своїх справах і у нього виявилося півгодини вільного часу. У минулу зустріч, коли я був на його опорнику в Зайцевому, цього часу не було в принципі і відверта розмова була неможлива, оскільки бойова ситуація не терпіла конкуренції. Ще тоді мені здалося, що і сам Рома чекав цієї розмови, очевидно маючи велику потребу в одкровенні.

Ці півгодини він говорив практично без зупинку, начебто боявся, що чогось не встигне сказати або щось завадить. Тому, я його не перебивав і тільки слухав, намагаючись йти за ходом його думки, яка нагадувала «потік свідомості». Його просто потрібно було вислухати, вислухати все, що нагромадилося і наболіло, що навряд чи кому-небудь іншому можна було б сказати, з гарантією адекватного розуміння.

Він почав несподівано.

- З самого початку я йшов сюди виграти війну.

Ця фраза відразу мене заінтригувала і налаштувала на найсерйозніший матеріал. І я не помилився.

Далі говорилося саме те, про що я вже давно думав і чому присвятив останніх років двадцять життя і наукових пошуків, відмовившись від швидкого захисту докторської ще років десять тому.

Рома почав з Майдану, до якого він ставився спокійно, поки не з'явилися убиті. З того моменту вся ця ситуація для нього стала набувати найсерйозніший оборот. Він навіть висловив свою ідею проведення наступного Майдану, який, судячи по всьому, має бути на порядок більш масштабним і енергетично насиченим. Такий Майдан може бути успішним лише в тому випадку, якщо буде абсолютно ненасильницьким, добрим, але незламним і невідворотним. Щось на кшталт цунамі в теплому океані. Рома начебто читав мої думки, викладені в ході розвитку Майдану в мїх «зверненнях» і статтях.

Він навіть висловив ідею, як це зробити. Потрібно всім просто стояти, незважаючи ні на що, можливо навіть оголеними до пояса, щоб були абсолютно очевидні мирні наміри, наміри абсолютного ненасильства. Підняти силу духу людської особистості на найвищий рівень.

До військкомату він прийшов відразу після розстрілу Майдану. Сам, без повістки, будучи на той момент молодшим лейтенантом. Там запропонували піти добровольцем. Уже в учебці став командиром взводу і почав шукати власний формат служби. Армійські закони ще радянських часів вимагали триматися від підлеглих на відстані, так би мовити - тихіше і на ви.

Але Роман вирішив інакше. На перше місце він відразу поставив істинно людські, морально-етичні пріоритети - закони совісті, непідробного патріотизму, людських стосунків. З входом в зону бойових дій з перших боїв стало ясно, що життєві принципи Романа починають працювати. Вони гідно витримують ці випробування. Ці принципи пройшли апробацію війною - в боях, під час обстрілу, в боротьбі з пияцтвом і боягузтвом. Вони вистояли і в підсумку виявилися сильнішими і надійніше старих, радянських.

Варто відзначити, що ще десять місяців тому я проводив дослідження, де центральним тестом були враження про перший бій. Найбільш адекватно і осмислено з усіх тестованих відповіли на це питання комбат і Койот.

Я все ж поставив своє запитання.

- А як бійці його роти сприймають ці принципи? На передовій я прямо у них питав, за що вони люблять свого командира. Ті поправляли.

- Не любимо, а поважаємо - за справедливість.

Койот відповів, що таких у нього більшість. Потім додав, що інші просто довго не тримаються, не витримують. На цей момент у Романа за спиною було більше року війни в якості командира бойового підрозділу. За цей час він втратив вісім убитими і вдвічі більше пораненими. Про це він говорив з гіркотою і якимось внутрішнім відчуттям вини. З усього було видно, що за їх загибель і поранення він з себе провини не знімає, як це часто роблять, мовляв - сам винен.

Я вже не став його питати, як на це реагує його совість, розуміючи можливу глибину відповіді. Це тема окремої розмови.

За загальним враженням від відвертості Койота я дійсно став розуміти і навіть перейматися його особистою ідеєю або навіть переконаністю.

- Виграти цю війну, навчившись жити по совісті, і далі також вчити жити інших. Схоже, зі своїми бійцями в роті це виходить. Я це бачив сам, коли з ними спілкувався. Я це чув і на стороні, спілкуючись з його бійцями в госпіталі. Про це свідчили бойові дії.

Такі люди - це надія не тільки Донбасу і всієї України. Це нове покоління, яке в боях знайшло себе, свої власні закони совісті, від яких вони вже ніколи не відійдуть і не відмовляться і будуть проводити їх і в мирному житті. Саме вони здатні облаштувати наше майбутнє, перебудовувати країну.

Таких як Роман на війні я зустрів не багато, їх одиниці. Ця війна рано чи пізно завершиться, але процес, запущений Майданом і багаторазово розвинений війною на Донбасі, схоже, тільки набирає обертів. Це процес кардинального переформатування, перебудови або навіть перетворення всього суспільства, і не тільки українського і російського, а й усієї Європи. Зараз цей процес творять люди. Хотілося б сподіватися, що ця війна вже створила необхідну критичну масу таких людей, коли процес розвитку суспільства стає незворотнім. Поживемо побачимо…

Міна уповільненої дії

На схилі капоніра навпроти солдатських наметів нашого тилового табору ледве помітна в бур'яні виднілася символічна братська могилка. У центрі вкопана невелика табличка, яка стала традиційною, з іменами загиблих і зображенням свічки. Поруч встромлений кимось прутик, який проріс і красувався молодими листочками.

Лашкул Віталій,
Мокляк Саша,
Шверненко Женя,
Карнаухов Микола,
Іскандаров Віталій,
Кравченко Паша.

Герої не вмирають! Шість прізвищ, шість доль, шість смертей, шість героїв.

- Таку ціну заплатила «спеціальна» група нашої бригади, відправлена під Дебальцеве «для посилення» під час активізації бойових дій в січні-лютому 2015 року. Цю символічну могилу встановили після Великодня безпосередні учасники тих подій і побратими загиблих.

Про обставини того бою в Чорнухиному я вже писав. Уже тоді викладений в них матеріал настільки схвилював моїх колег-психологів, що вони навіть мені запропонували пройти реабілітацію. Можна лише

припустити, як вплинули ті події на психіку самих безпосередніх учасників.

Я це добре знаю, оскільки відразу після їх повернення на базу мені довелося з ними спілкуватися, а з деякими проводити індивідуальну психологічну роботу. Тоді навіть вдалося залучити одного з кращих столичних психологів, який реально працює з атовцями. Ми планували провести не тільки серйозну психологічну роботу з реабілітації, але і залучити ЗМІ, центральні каналів ТБ і т. ін. Але, якось так сталося, що практично нічого із запланованого не вийшло.

На згадку про ті події залишилася тільки ця символічна братська могила і пару моїх «записок». Невдовзі безпосередні очевидці цих подій демобілізувалися понесли з собою не тільки всю психологічну тяжкість тих подій, але ще й істотний доважок від байдужого (бездушного) до них ставлення з боку офіційних органів.

Проблема в тому, що реальний психологічний зміст, який відбився у свідомості очевидців, істотно різниться з їхнім подальшим трактуванням і оцінкою. Боягузи раптом стали героями, а герої, котрі загинули за Батьківщину, залишилися практично непоміченими офіційними органами. До високих нагород однаково представили і тих і інших, чим фактично їх зрівняли. Тим самим незаслужено піднесли одних і принизили інших.

Це стало останньою краплею зневаги і обурення. Вже краще б нікого не нагороджували.

- Казали побратими загиблих.

Слухаючи інші подібні історії про героїзм і забуття справжніх захисників Батьківщини, приходжу до такого висновку, що подібний факт далеко не поодинокий у складній життєвій ситуації. Це мимоволі призводить до тривожних роздумів про те, що дуже скоро все те краще, що було видобуто і здобуто нашим народом і так дорого оплачено сотнями людських життів кращих його (народу) синів і під час Майдану і на Донбасі, може затьмаритись і перекручуватись. З'явиться маса фальшивих «орденоносців» і «учасників бойових дій», які прагнуть лише до кар'єри і пільг. Ще гірше, якщо ті, хто вже покривив душею і пішов на угоду з совістю, на гребені відродженого не ними патріотизму і національної гідності, будуть відтісняти реальних героїв і рватися до влади.

Це неминуче буде повертати країну «на круги своя» до корупційно-кримінального минулого, яке може бути ще більш витончено аморальним і лукавим, ніж попереднє. Але може бути і так, що тим самим закладається «міна уповільненої дії». Вся ця камарилья з фальшивих «паркетних генералів», «орденоносців», політиків та інших «героїв», які шукають лише особисту вигоду і роблять кар'єру на людському горі і чужому патріотизмі, доведе таки до критичної точки вже запущений глобальний механізм оновлення та духовного відродження нашого

суспільства, який вже пройшов точку неповернення. І тоді, нарешті, остаточно і безповоротно «... покажемо, що ми, браття, козацького роду».

Минуло два роки війни чи трохи більше з початку другого українського Майдану. Непомітно стало змінюватися розуміння подій, які там відбувалися. На тлі загальної життєвої суєти все більше відокремлюється Небесна сотня, гібридна «війна» на Донбасі, бойові події в Іловайську, Дебальцевому, Донецькому аеропорті. На зміну зовсім недавно так актуальному, часто на хвилі загальної ейфорії, почуттю патріотизму, приходить емоційний спад, у одних супроводжуваний тверезим розумінням дійсності, у інших - апатією і песимізмом.

Домайданна країна йде в минуле, захоплюючи з собою одних, і з'являється якась нова, ще незрозуміла нам країна, яку повинні будувати вже зовсім інші, ще незрозумілі нам особистості. Можливо, такими особистостями будуть ті, хто пройшов з честю всі ці випробування, - пройшов процес зміни свідомості. Став кращою частиною українського народу, де формуються нові життєві цінності і пріоритети. Адже країна, збурена майданами і війною, продовжує жити і розвиватися, все далі рухаючись в невідомість буття, перебуваючи на вістрі стріли, запущеної в вічність Творцем.

Зараз вже менше стало тих, хто схиляється перед учасниками АТО тільки за визначенням. У розчарованих людей бійці, що повертаються, стали викликати роздратування. Одні жаліються на те, що «нічого не змінилося», інші, що «стало ще гірше».

Якось у фейсбуці я натрапив на пост бійця одного з батальйонів нашої бригади Макса Громова, який змусив задуматися. Ось цей пост у скороченому вигляді.

«Подяка і «людяність». Коли в серпні 2014 року ми прийшли на Домбас, самі, ще ніде не оформлені, а просто як добровольці - ми були героями, незалежно від віку, місця проживання та професії - Крим і Кіровоград, школяр і банкір, 17 і 39 років ... Початком була Саур-Могила, бої за взяття і оборону, вихід з оточення - нас не було в списках частин, нас не було ніде, не було нагород, спасибі що залишилися живі ...

Потім Дебальцеве і Міус ... Потім у когось Санжарівка, у когось Маріуполь ... І знову разом.

До речі, в батальйоні ми зустріли людей, які займають досить високі посади, які отримали нагороди за Саур, що ностальгують за ним, але .... які ніколи там не були ... Загальні спогади якось не вдаються ...

Взяття своїм розвідвзводом частини Жованского лісу в Зайцевому - нахабно, без єдиного пострілу. Війна, яка ніяк не оформлена, без бойових тисяч, але з щоденними зіткненнями і обстрілами, тому що командирам страшно і лінь займатися своїми обов'язками і оформленням паперів ...

Виконання доручень командування батальйону без бойових наказів, по тихому.

Звичайно, може ми самі винні, що завжди виконували їх без зайвих розмов, і створили ілюзію, що нам аби постріляти і підривати. Але ми - живі люди, зі своїм життям і переживаннями. А це був Обовя'зок. Обовя'зок перед Батьківщиною, який ми готові виконувати і далі. А натомість - усна похвала, формальна гордість перед волонтерами... А нагороди отримували інші, та й Бог з ними, на той світ не понесеш…

Коротше, в подяку за свою службу нас нагородили зняттям з посад і «загальним презирством»... ».

Моє перше враження про вісімнадцятирічного Макса ще наприкінці 2014-го року було двоістим. З одного боку, я побачив рожевощокого ще з явно помітними залишками дитячого виразу обличчя вчорашнього випускника-старшокласника. З іншого боку, на мене дивилася людина з обличчям загартованого бійця з ознаками уже проступаючої чоловічої жорсткості і готовності захищати Батьківщину навіть ціною власного життя.

Це незабаром підтвердилось, коли Максима підвищили в званні і призначили командиром групи. До мене звернулися бійці його групи, набагато старші за віком, з дивним проханням. - Якось умовити Максима не так явно проявляти свої військові і бойові вміння та навички і, що найцікавіше, свою сміливість і героїзм ...

- Адже він командир і нам доведеться йти за ним, а ми не такі сміливі і у нас сім'ї і діти.

Таким був головний аргумент бійців.

Після цього ми з Максимом не раз спілкувалися в тому числі і індивідуально. У мене почало складатися загальне враження прикладу того, яким може бути громадянин майбутнього суспільства, що з'являється в Україні. Воно корелювало і з «кіборгами» і з іншими прикладами. Я на власні очі побачив, як виглядає справжній герой і як він відрізняється від офіційних стереотипів, які починають формуватися в нашому суспільстві. За великим рахунком, це їх протилежність.

Жінка на війні

Фронтова сім'я

Кажуть, що жінка на кораблі - до нещастя. А жінка на війні?

Кажуть, що війна - це чоловіча справа. Але ця війна, схоже, ламає всі правила і стереотипи, в тому числі і щодо участі в ній жінок.

На цій війні я зіткнувся з двома історіями створення фронтовий сім'ї. У першому випадку це була радше історія нещасливого кохання.

Молодий хлопець, щирий патріот України, пішов захищати свою Батьківщину. За ним слідом пішла його кохана дівчина. Все виглядало досить романтично. Перед самим від'їздом прямо на пероні вони дали обіцянку після повернення одружитися і створити сім'ю.

Але життя і війна розпорядилися інакше. Виявилося, що хлопець прийшов на війну захищати Батьківщину, пройшов Іловайськ, вижив, але став жорсткішим і вимогливішим до себе, життя і майбутньої сім'ї. Дівчина прийшла на війну створювати сім'ю і, не витримавши вимог свого хлопця, - вийшла заміж за іншого.

В іншому випадку це була історія створення або вірніше «війни за сім'ю», яка проходила на мїх очах. Ця сім'я створювалася, здавалося б, в абсолютно суперечливих для цього не сімейних, військових умовах. Дружина примудрялася бути поруч з чоловіком-розвідником буквально всюди, де тільки можна, включаючи передову.

В обох випадках гостро стояло питання - воювати за Батьківщину або створювати сім'ю? У першому випадку ці два поняття поєднати так і не вдалося. Чоловік прийшов на війну захищати Батьківщину, а жінка створювати сім'ю - це протиріччя виявилося нездоланним. У другому випадку на це питання, поставлене мною сім'ї розвідника, я отримав несподівану відповідь.

- Ми прийшли сюди захищати сім'ю.

Судячи з усього і тому, що я бачу, ця війна за сім'ю велася з перемінним успіхом. Буваючи на передовій, я зазвичай цікавився у бійців, за що вони воюють, і отримував практично однакову відповідь.

- За свою Батьківщину Україну. Потім зазвичай уточнювали.

- За сім'ю, за дітей, за дружин і матерів, за те, щоб той ідіотизм, який йде зі сходу, не прийшов в їх будинку і сім'ї.

Виходить, що якщо воювати за конкретну сім'ю, то в кінцевому підсумку захищаєш і сім'ю і Батьківщину. А якщо воювати за абстрактну Батьківщину, то можна втратити сім'ю ...

Захищати, а не вбивати

На мене дивилися очі рисі - світло-сіро-зелені. Вона в будь-який момент готова була атакувати свого ворога, який спокусився на найсвятіше - її матір, її дітей, її сім'ю, її Батьківщину. А на війну прийшла з патріотичних спонукань, які і дають їй сили.

Зовсім недавно вона не могла влучити з гвинтівки в ростовую мішень. Але на Майдані зрозуміла, що у неї є Батьківщина, яку треба захищати і плекати точно так же, як і хвору матір. Якимось дивним чином у неї почуття патріотизму, Батьківщини, родини, матері, дітей злилися воєдино і сконцентрувалися в прицілі її гвинтівки. Як тоді, на Майдані, молоді хлопці кидали шматки бруківки не для того, щоб розбити голову таким же як вони строковикам внутрішніх військ, а вичавлювали з себе

страх разом з «рабом». Так і вона, швидше стверджувала в собі патріотизм і людську гідність, ніж намагалася вразити ціль.

- Я прийшла сюди не вбивати, а захищати Батьківщину.

Так відповіла на моє запитання про уражені цілі жінка-снайпер, напевно, одна з небагатьох в ЗСУ, які воювали на Донбасі.

Зустрічі з Риссю (її псевдо) я шукав давно. Мені була цікава психологія жінки-снайпера. Про таких жінок ходить багато всяких легенд і небилиць. Для кращого розуміння їх психології в якості орієнтира я взяв характеристику відомого російського психолога Китаєва-Смика про жінок-снайперів на чеченській війні.

- Стрес під прицілом снайпера через його невідчутності і як-би ірреальності є найбільш психотравмуючим. Виникають вкрай болісні відчуття у всьому тілі і переживання в душі, у деяких виникає невротизація, а у окремих стан, схожий на шизофренію. Така психологічна ситуація значно ускладнюється, якщо снайпером-вбивцею виявляється жінка. Вона сприймається не просто жінкою, але втілює собою складний, психологічно комплексний образ матері-дітовбивці.

Образ невловимого снайпера іноді виривався з підсвідомості у солдатів і набував таємничість. Чутки перетворювалися в легенди, наприклад, про литовських снайперш в білих колготках. В очах чеченців це вже була не зовсім жінка, а «жеро» («вдова», яка може мстити за вбитого чоловіка).

З перших секунд спілкування з Риссю всі ці стереотипи зруйнувалися вщент. Напевно, ця війна для українців, які воюють за Батьківщину, кардинально відрізняється від «афганської» чи «чеченської». Переді мною сиділа щупла жінка, в берцях тридцять шостого розміру. На її фоні есведешка, яка висіла у неї на одному плечі і автомат на іншому, виглядали грізною зброєю. Проте, у розмові Рись постійно повторювала, що вона слабка жінка.

І дійсно, в ході спілкування в її очах зникала рись і з'являлася та сама «слабка жінка». Вона говорила про сім'ю, чоловіка і дітей, про будинок, якому потрібен господар. Випередивши моє запитання, чому воювати пішла вона, єдина жінка в сім'ї, а чоловіки залишилися вдома, відповіла на нього так.

- Це було загальне нелегке рішення.

Я задав ще одне, більш інтимне питання, чи є в її житті любов.

Вона відразу ж відповіла ствердно. Її очі остаточно стали жіночими, беззахисними і з якоюсь лукавинкою, навіть інтригою. Мені здалося, що я потрапив в точку, що визначає її знаходження тут. Вона прийшла сюди саме за цим, до чого нестримно прагне кожна жінка. Вона прийшла за любов'ю.

Дивно, але мені здалося, що саме тут, на війні вона знаходить любов до сім'ї, чоловікові, матері, Батьківщині. Все це незрозумілим для мене чином концентрується в роботі снайпера, робота якого - вбивати.

Пізніше я дізнався від її командира, що вона свої цілі зазвичай не знищує фізично, а лише підстрілює, тим самим просто зупиняючи. Може, в тому числі і тому між собою бійці її ласкаво називають «Риська». Так, дійсно, зайвий раз переконуюся, що зрозуміти люблячу жінку, її душу - неможливо.

Волонтерка

Буваючи на передовій, я часто зустрічався і спілкувався з волонтерами, які привозять бійцям на опорники і блокпости продукти, речі, всілякі індивідуальні замовлення та ін. Здебільшого це були міцні мужики, які мають пристойний достаток і часто особистий бізнес. У розмові я завжди ставив одне запитання.

- А навіщо вам це треба?

Адже тут вони не мають ніякого прибутку, а одні збитки. Вони ризикують так само, як і звичайні бійці. Їх так само беруть в полон і вбивають, розстрілюють і палять їх машини. І завжди отримував практично однакову відповідь, що зводиться до можливості таким чином знайти душевний комфорт і спокій завдяки почуттю своєї необхідності і корисності для конкретних «пацанів», які захищають Батьківщину.

Жінку-волонтера я зустрів на передовій в самий розпал бойових дій у другій половині січня 2015 року. Ситуація була напружена і я навіть не запитав її імені. Спочатку я звернув увагу на зовсім молодого хлопця, який розвантажував продукти, явно молодше призовного віку. Потім на досить молоду, міцну і добре збиту жінку разом з ним. Вони спілкувалися щирою українською мовою. Як потім виявилося, це був її п'ятнадцятирічний син. Вони вели себе спокійно і впевнено. Схоже, що передова і обстріли для них були звичною справою. Я задав їй все те ж питання.

- Навіщо вам це?

Вона вказала на сина і відповіла.

- Для нього. Не хочу, щоб йому прийшлося воювати при досягненні призовного віку. А без допомоги волонтерів ця війна швидко не закінчіться.

Більше питань у мене не було.

За коханням і щастям

Знайти в своєму житті кохання і щастя - заповітна мрія кожної жінки. Заради цього вона готова на що завгодно - навіть піти на війну.

Перед самим дембелем я хотів наостанок поспілкуватися з одним нашим прапорщиком, який п'ять разів повертався під Іловайськ для виведення бійців свого батальйону. Трохи подумавши, очевидно занурюючись в ті події, він відповів.

- А що казати! Війна - це бруд, кров, смерть.

Так до цього дня і не поговорили.

Щось подібне про війну я чув не раз від тих бійців і командирів, хто її реально пройшов. І тут все зрозуміло. Чоловік йшов на цю війну захищати свою країну, сім'ю, рідних і близьких. Він був готовий до всього, в тому числі і до бруду, крові, смерті. Це вважалося ніби само собою зрозумілим і не викликало особливих заперечень.

А ось навіщо йшла на війну жінка !?

Я давно задавався цим питанням і навіть прагнув шукати на нього відповідь, намагаючись зрозуміти:

жінку- фронтову дружину, яка прийшла на війну оберігати свого чоловіка;

жінку- снайпера, що прийшла на війну захищати Батьківщину і свою сім'ю;

жінку- заступника командира бойового батальйону по роботі з особовим складом, яка прийшла на війну замість своїх трьох чоловіків;

жінку-волонтер, яка переживає за свого підростаючого сина;

жінку- бійця-добровольця і згодом політика;

жінку-поетесу, яка кинула виклик російській пропагандистській машині…

І у всіх випадках я помічав щось спільне - незвичайне, до кінця мені не зрозуміле, не схоже на все, що до цього знав і водночас таке знайоме. І ось зараз, здається, щось починає прояснюватися. Хоча ... Говорити про повне розуміння, коли мова йде про жінку, та ще й ту що воювала, досить необачно. Але, все ж спробую.

Вчергове я брав участь у літературному проекті для ветеранів, які почали на війні писати тексти. Ця тема мене давно приваблювала, оскільки сам пишу подібні тексти ще з війни, що й допомагало виживати в професії психолога і зберігати здоровий глузд. Група підібралася цікава, різнопланова і різновікова, де були представники практично всіх суб'єктів цієї війни.

На питання, навіщо вона пішла на війну, Лера прямо і впевнено відповіла.

- За коханням.

Така відповідь і вона сама відразу привернули мою увагу. Це була висока, стрункa «жінка без віку». Коротка стрижка і усміхнене обличчя з ледвеуловимими, проте досить помітними суровинками війни, що не псувало його (обличчя) миловидність. Це останнє було особливо привабливим на тлі орлиного носу з горбинкою, що ще більше підкреслювало загальну гармонію в образі жінки, яка повернулася з війни. І при цьому, вона якимось незрозумілим чином не тільки зберегла, а й примножити свою жіночність.

Останнє було особливо помітно по відсутності ненормативної лексики в спілкуванні, особливо на тлі молодої дівчини, що стояла поруч і на всю катушку хизувалася нецензурщиною.

Такий «критерій жіночності» я помітив ще на війні. Часто, перше, чому прагнула навчитись жінка, яка приходила в армію і особливо на війну – це чоловікоподібності, передусім матюкатись і пити горілку, щоб якомога менше виділятись серед чоловічого загалу. Але найбільш привабливими були ті, які попри все намагались зберегти свою етичну стерильність а відтак і жіночність. Тут я навіть відкрив для себе «ефект жінки», що позитивно впливало на бійців як найпотужніший психотерапевтичний ефект.

Мабуть саме такою була на війні і Лера. Але головне було те, що в ній відчувалася якась таємниця, яку вона сама для себе ще не розгадала і напевно до цього прагнула. Це була не та штучно-модна загадковість, якою часто користуються досвідчені фліртуючі дами. Це було щось інше, справжнє, обпалене війною і відполіроване життєвою суворістю.

У мене відразу виник до неї професійний інтерес. В ході невимушеного кулуарного спілкування вдалось запитав все, що в цей момент приходило в голову, незалежно від гостроти і навіть певної інтимності запитань. Лера виявилася товариською, відкритою і розумною жінкою. Останнє демонстрували її добре дозовані, які не видають нічого зайвого, але в той же час змістовні, відповіді на запитання та коментарі. Було зрозуміло, що почуття і думки у неї добре дружать між собою.

У той же час, при спілкуванні з нею не покидало відчуття, що треба бути уважним, щоб самому не потрапити в халепу і ненароком залишити поза увагою її внутрішній світ, де причаївся «ніжний звір» з вченим ступенем, який за всіма ознаками з мого досвіду, з'явився на війні, виріс, зміцнів і був добре віддресерований. Будь-яке незручне слово чи жест могли стати приводом для команди «фас», що в результаті могло, як мінімум, поставити співрозмовника в незручне становище, а то і зовсім його «загасити».

З огляду на все це, вдалося пройтися в спуртовую режимі по її потенційним життєвим «хоррорам» (страхам - в термінах бодинаміки). Лера впевнено, а головне розумно і змістовно, відреаговувала всі питання. В результаті склалося враження сильної жінки, позбавленої зайвих владних амбіцій, з великим потенціалом життєвої енергії, що вимагає свого гідного використання.

Інтригувало ще і те, що її не влаштовувала перспектива роботи викладачем одеського університету з можливістю отримання професорської посади. А саме це для багатьох працівників вузу є заповітною мрією всього життя, реалізація якої відкриває перспективу безбідного існування «шанованої людини»…

Зелений змій

Аватарія

Терміном «аватар» в індуїзмі називали бога, який зійшла в матеріальний світ з певною місією. Найбільш відомим аватаром був бог Крішна. У нашому повсякденному армійському житті «аватарами» стали називати безпробудних п'яниць, за ознакою їх «синяви», що відповідає кольору шкіри аватара з відомого однойменного голлівудського фільму.

Для боротьби з ними в армії вирішили збирати їх в якомусь одному місці і перевиховувати працею з ризиком для життя. На війні таких місць було достатньо, скажімо, для зміцнення оборонних позицій на передовій. Одне з таких місць спочатку жартома, а потім цілком серйозно стали називати «Аватаія». Це виявився плоский террекон. Нагорі досить убога рослинність, але якої було цілком достатньо для приховування позицій. Грунт - кам'яна порода після шахтної виробки з невеликими прошарками землі. Тому, копати лопатою дуже складно і без кирки чи лому неможливо. Крім цього, все плато усіяний слідами від розривів «граду». Розташоване в безпосередній близькості від лінії вогню на передовій практично в сірій зоні. Кращого місця для успішної роботи з «аватарами» годі бажати. Умови і можливість трудового застосування при будівництві бліндажів та інших укріпспоруд з безпосереднім ризиком бути накритими при артобстрілі чи атаці піхоти були ідеальними. Цілком зрозуміло, чому саме сюди стали звозити п'яниць - «аватарів».

Туди ж відправили і нас - мене з капеланом-волонтером Сергієм (в минулому офіцером-танкістом) для духовно-психологічної роботи. Зроблено це було спонтанно, без будь-якого попереднього повідомлення, в звичайному режимі відправки «аватарів». Так що першу добу ми з Сергієм були на загальних правах і працювали нарівні зі звичайними «аватарами» - копали бліндажі, тягали і укладали колоди і т.ін. Лише до кінця першого дня один з них, придивившись до нас і, очевидно не помітивши характерних ознак «аватара», таки запитав.

- А вас за що сюди?

Тільки після цього ми представилися як ті, хто повинен з ними працювати і нас стали відрізняти. Контингент Аватарії виявився теж своєрідним. Приблизно більше половини були раніше судимі з пристойними термінами (до 10-15 років в'язниці і «зони»). Саме з такими жителями Аватарії довелося працювати в першу чергу. Виявилося, що вони цілком адекватні особи з власною життєвою позицією і навіть часом філософією. Але головне, що об'єднувало їх усіх - почуття патріотизму і готовність воювати за Україну. Мені навіть доводилося чути ідеї піти в сусіднє місто (Горлівку), що знаходиться під контролем противника, і в центрі підняти український прапор. Через пару днів, після перших

серйозних обстрілів ситуація набула динамічності і стала змінюватися на краще. Якщо в першу ніч практично всі дружно бухали, то в другу, коли був інтенсивний обстріл практично всієї лінії оборони, всі різко протверезіли. Виявляється, що війна має свій позитивний «терапевтичний» вплив.

Ці дві перші ночі ми, як і більшість аватарців, спали на голій землі під зоряним місячним небом. Була майже повний місяць і яскраві зірки. Чомусь тут вони виглядали особливо красиво, створюючи контраст стріляючій з гармат і мінометів, бабахаючій розривами снарядів і мін, свистячій кулями, дзизтящій уламками і іншими ознаками бушувала поруч війні. Але особливо контрастно виглядала вже розбухана навколо весна.

Закінчувався квітень і починався травень. Почали пахнути квітучі дерева, розпускатися молоді листочки і польові квіти. Ще більше контрастував війні дзвінкий спів солов'їв, який звучить в нічному вологому повітрі солюючою скрипкою цієї симфонії боротьби життя зі смертю. Вночі було досить тепло, до плюс десяти градусів, тому спати було цілком терпимо. Єдину тривогу викликали свистячі і тріскучі пролітають над нашими головами міни та снаряди. Потрібно було уважно прислухатися і розраховувати, де впаде. Штук п'ять упало досить близько, метрів за п'ятдесят під террекон. Але все це так і не змогло скласти гідну конкуренцію весни і сну. Весна, втома і сон перемогли страх.

На ранок я запропонував старшому по Аватар відправляти до мене по одній людині на психологічну бесіду, на що отримав згоду. Влаштував собі психологічний кабінет з двох ящиків недалеко від загального місця збору, але в досить затишному місці на тлі панорами передової, звідки в будь-який момент могло щось «прилетіти». До обіду вдалося відпрацювати трьох, після обіду ще двох. Відпочивав на укладанні колод. На наступний день почав активну роботу капелан. Вранці і ввечері жителі Аватар вирішили слухати його проповіді і молитися. Сергій побудував цю роботу досить грамотно, вміло підстроївшись під зміст ситуації. Вранці звучали настанови на день прийдешній і виконання поставлених завдань, а ввечері підбивалися підсумки зробленого за день з акцентом на найбільш важливих і цікавих моментах. Все це надавало гармонії в роботі тандему психолога і капелана. Перший, працював словом правди для осмислення себе як особистості і душевного життя на цій війні. Капелан же словом молитви допомагав привести все це до духовної гармонії з істинами святого писання. На подив, наша робота в екстремальних умовах війни і важкої праці жителями Аватар сприймалася цілком адекватно. Сподіваюся в подальшому розповісти про це більш детально.

Покайся

З ситуацією Сергія я зіткнувся ще до «аватарії». Це був конфлікт з командиром на грунті вживання алкоголю. Вина була обопільна, але покарали лише Сергія. В результаті він потрапив на терекон. Він один з перших пішов на контакт і серйозну розмову. Відчувалося, що у нього багато наболіло і необхідність не просто висловитися, а що називається, «вилити душу», тут відсунула всі побоювання і сумніви.

Почали з відомого конфлікту, далі більше. Виявилося, що у Сергія складне і важке життя в купі з солідним кримінальним минулим. Важке дитинство в неблагополучній сім'ї, батька практично не знав, ще дитиною втратив матір і залишився сиротою, далі дитячий будинок і інтернат. В кінцевому підсумку - кримінал, близько десяти років відсидки в «зоні», включаючи карцери і одиночки. Там, щоб вижити фізично і морально, не втративши людської гідності, крім фізичної та психологічної гарту він став багато читати, формувати власну життєву філософію і навіть писати.

Сергій показав мені свою невелику записну книжку, густо списану рівним бісерним почерком, в основному віршами власного витвору. Деякі з них, за змістом досить прості і навіть по-дитячому примітивні, а значить правдиві і відверті, навели мене на серйозні роздуми.

Нуждаюсь в помощи много лет...
Я пришел к людям, но Они сказали мне — Покайся!
Я пришел к Богу, но Он сказал мне — Покайся!
Я пришел к Дьяволу, но Он тоже сказал мне — Покайся!
К кому еще обращаться и идти, я уже не знаю.
Одним словом, все хотят святого
Но всем наплевать на мою судьбу.
Но причем тут вместо помощи
Ваши слова — «Покайся» — я никак не пойму?!

Отже – покайся! Думаю, що для Сергія це може стати ключем до розуміння вирішення його життєво важливого питання, що відкриває для його особистості двері в життя, але суті якого він поки не розуміє. Схожа ситуація, пов'язана з «гібридною» війною, склалася і на Донбасі. Я також впевнений, що ключ до її вирішення, теж може бути каяття. Каяття за зраду і, що ще гірше, торгівлю своєю Батьківщиною. Адже за таке за версією «Божественої комедії» Данте людина після смерті потрапляє в дев’яте коло пекла прямо в кігті Люцефера.

Адже занадто далеко все зайшло, занадто велика ціна з горя, смертей і крові такого каяття. Але ситуація перейшла критичну межу «неповернення», коли вже немає вороття назад.

На цій війні я зустрів багато бійців з кримінальним минулим, але готових захищати Батьківщину. Також я бачив і багато тих, хто прийшов сюди заради власних інтересів і кар'єри з бажанням відсидітися подалі від передової, щоб отримати «учасника бойових дій». Чесно скажу, що перші, які постійно перебувають під обстрілами і ризикують життям, мені набагато симпатичніше, ніж ці «добропорядні» громадяни, як потенціал нової бюрократії в старій країні.

На цій війні я також зрозумів, що існуюча бюрократична машина, щільно просякнута корупцією і майже абсолютною аморальністю, яка функціонує навіть тут, в ході реальних бойових дій, є більшою небезпекою для майбутнього України, ніж російські війська і одурманені ворожою пропагандою сепаратисти разом з їх танками, САУ, «градами», диверсійними групами тощо.

А все так просто і водночас так недосяжно…

И много лет я живу одной мечтой
Создать семью найти свою любовь
Увидеть счастье реальными глазами
Дарить счастье, любовь, розы и видеть радостные слезы
И купаться в океане любви от девчонки своей мечты.
Но видно еще не скоро улыбнется мне судьба…

Миронич

З Мироничем ми зустрілися ще в військкоматі перед самою відправкою на збірний пункт. Він, як і я, планувався в ту ж бригаду на посаду офіцера по роботі з особовим складом.

Миронич вже мав за плечами понад дванадцять років стажу армійської служби в якості замполіта, включаючи участь в бойових діях в Афганістані. Про цей факт своєї біографії він говорив неохоче і тільки під хорошим «шафе». З Афгану він повернувся з орденом «Червоної зірки» і третю групою інвалідності після поранення. А пізніше до цього букету вишенькою на торті додався ще й сумнозвісний посттравматичний синдром, який вже набув застарілої форми.

Далі ми з Міронич практично не розлучалися всю війну. Якось так виходило, що ми завжди були поруч. Поруч стояли наші ліжка в ППД. Ми обидва отримали по однакому «сучці» (короткоствольний автомат АКСУ). У зоні бойових ми поруч жили в одному кубрику-бункері в базовому таборі бригади. Так тривало до самого його дембеля. Я його проводжав після звільнення з армії на вокзал в Констахі.

Але друзями ми так і не стали. Хоча у нас постійно відбувалися дуже відверті розмови, завдяки яким мені вдалося поспостерігати прояв справжнього «петеесер» як відомого наслідка участі в бойових діях. Швидше за все, в мені працював прихований психолог, а в ньому

з’являвся такий же прихований клієнт. Після Афгану пройшло без малого три десятки років, але «звір», розбуджений там, нагадував про себе досі. Напевно, саме цей внутрішній «звір» призвів Миронич і на цю війну.

Найбільше «звіра» заспокоювало спиртне в великій кількості, щоб довести людину до запою, що у нас прийнято називати «бухання». Тому, Мироничу доводилося періодично його підгодовувати, що наклало серйозні корективи на весь спосіб життя. Така багаторічна життєва практика навчила Миронич поєднувати непоєднуване - роботу і бухання. Він це робив так майстерно, що навіть наш замполіт бригади з цим змирився. Він навіть іноді ставив Миронич в приклад як хорошого працівника, здатного в точності виконати будь-яку його вказівку, особливо не замислюючись про її сенс і доцільність.

Крім роботи по службі, завдяки Мироничем, у нас було тепло в кубрику, тому що він майстерно зробив з нічого грубу і димар для нашої «буржуйки». Ми навіть взимку могли помитися, тому що він примудрився зробити щось на кшталт зимового душу з підігрівом від тієї ж «буржуйки». Управлятися з бензопилою, дістати і напиляти дрова, - все це Миронич встигав робити вчасно і якісно.

У моменти чергового запою душа Миронича розслаблялася, він добрів, стаючи як «котик-мурчик»,- так влучно його називав наш заступник замполіта. В цей час Миронич зазвичай спав. А в періоди неспання він по телефону спілкувався з матір'ю або виховував свої сім'ї,- двох дружин і кількох дітей. Для цього він всім їм подарував мобільні телефони і буквально вимагав з ним розмовляти під загрозою забрати подароване.

В проміжках «виховного процесу» ми з ним вели відверті розмови. Вірніше, був відвертим він, а я слухав, виконуючи функцію «вільних вух». На війні така функція була дуже важливою. На той час не тільки бійці, а й колеги в мені вже визнали психолога, нагородившись позивним «Професор».

Для нормального спілкування я вже не міг вимагати тверезості, але просив хоча б не матюкатися. Це Миронич сприйняв і йому навіть сподобалося. Про те, що Професор йому заборонив матюкатися, він постійно наголошував під час виховних бесід з сім'ями щоразу, коли у нього з язика, як би ненароком, злітало подібне слівце. Але це вдавалося не завжди. У моменти особливого роздратування лився триповерховий мат, незалежно від адресату на іншому кінці телефонної розмови - «звір» завжди встигав брати своє.

Як я для себе потім зазначив, «звір» ще маленьким «звірятком» вперше у Миронич прокинувся, коли він ще у якості молоденького офіцера знаходився в супроводі великої колони, яка везла з Союзу «дружньому афганському народу» гуманітарний вантаж в перемішку з озброєнням, боєприпасами, пальним для «обмеженого контингенту». Загалом, все як і зараз в Донбасі. Тільки на Донбасі, тепер уже російські

«гумконвої», українці пропускали безперешкодно. А афганський народ, мабуть за своєї «темноти», такі конвої знищував.

Так сталося і того разу. Конвой на гірській дорозі потрапив в засідку і його добра половина була знищена разом з вантажем і людьми. Але Мироничу пощастило. За своєю недосвідченістю він сховався під бензовоз, по якому вівся інтенсивний вогонь. Дякуючи товаришу десантникові, який його буквально виволік звідти і заштовхав на «беху», він разом з іншими врятувався із зони обстрілу. Але не врятувався від важкого наслідку тієї війни.

На той час броників ще було мало, але були розвантажувальні жилети, куди бійці складали магазини для автоматів. Якщо їх напхати побільше, то виходив хоч якийсь захист. Такі магазини і пом'якшили удар уламка, який потрапив Мироничу в живіт і зробив свою чорну справу. Трохи затримавшись в автоматних магазинах, він потрапив в низ живота, прошив очеревину і застряг десь в районі нижньої частини хребта. Хірурги його дістати так і не змогли. Тому, він спочивав там до теперішнього часу.

У ході розповіді Миронич мені показував характерний уламковий шрам в низу живота і, киваючи в бік спини, вказував його подальший шлях. При цьому постійно примовляв.

- Це було дуже страшно.

Схоже, що той страх так і не пройшов. Швидше навпаки, разом із «звірятком» зростав і міцнів, перетворившись на справжнього «звіра». Мабуть тому на передову Миронич так жодного разу і не виїхав. Як тільки з'являлася подібна перспектива, він йшов в черговий запій.

Крім цього, Миронич не раз розповідав історію про свого батька, який багато років працював в шахті на Донбасі. Коли з'явилися життєві проблеми, характерні для тих часів, він разом з сім'єю пішки прийшов в центральну Україну, де вони і оселилися. Так що Донбас для Миронича, вважай, був рідною землею, яку він прийшов захищати.

Миронич також кілька разів розповідав про свого геройського кума. Він був теж ветераном- афганцем і на той момент за його словами, воюва десь в районі Донецького аеропорту. Розхвалював його неймовірну силу, сміливість і зухвалість, яку час від часу той не раз демонстрував в критичних життєвих ситуаціях.

Особливо виділяв ситуацію, коли той з напарником виходив з «іловайського котла». Зброю і військову форму вони сховали десь у «схроні». Залишили тільки на всякий випадок саперні лопатки. Якщо що, то можна відбитися або хоча б поховати по-людськи «укропских фашистів», не залишаючи на радість бродячим собакам і воронячу. Йшли по гражданці, тільки ночами, косячи під бомжів. Вдень відсипалися в посадках. Коли підходили до своїх, натрапили на «російських добровольців». Справа була вночі. З окопів чулася російська мова з далеко не донбаським говіркою. Прориватися зі стріляниною і піднімати

шум було дуже ризиковано. Вирішили все зробити по-тихому. Просто, в буквальному сенсі, прорубали собі дорогу саперними лопатками, залишаючи позаду «двохсотих» з «російських добровольців». По дорозі, слідуючи правилу для подібних випадків, збирали документи і військові медальйони. «Добровольцями» виявилися тихоокеанські морпіхи. Це ж треба було так «заблукати» ...

Розуміючи, що Миронич щось перебільшує, я попросив його познайомити мене з його кумом щоб поспілкуватись. Адже ми тоді були недалеко від аеропорту і Пєсок, куди я прагнув якось потрапити. Миронич ухилився від відповіді, потім пішов у запой, потім взагалі ця ситуація затьмарилася дебальцевськими подіями. Остаточно я переконався в здатності Миронича до драматизації і фантазування, коли він, щойно вийшовши запою, повідомив, що наших хлопців, які повертались з-під Дебальцевого, розбомбили… Очевидно, десь «чув дзвін…», але толком з бодуна не розібрався, «де він».

А наших хлопців через якихось двадцять хвилин ми з вигуками - Герої! Герої! – зустрічали на нашій базі.

Уже перед його дембелем між нами раптом став «батюшка». Це був один з новоприбулих по ротації офіцерів. Він називав себе священиком і навіть демонстрував відповідне посвідчення..? Він примудрився у Миронича сцибрити казенну плащ-палатку. Причому, зробив це так майстерно, що саме мене зробив крайнім. Перед дембелем Мироничу треба було здати все майно і він просто взяв мою плащ-палатку. Коли я звільнявся, про плащ-палатку навіть не згадали, вважаючи її як дрантя. Так що все закінчилося мирно і спокійно. Але «батюшці» був записаний по життю великий «мінус».

Всі ці історії багато говорили мені як про самого Миронича, так і його психологію. Я бачив «звіра», який прокинувся від страху і поранення на неправедній війні, що мучило його все подальше життя. Але я також бачив і чоловіка, який прагнув з усіх сил боротися з цим «звіром» у спосіб створення сім'ї (і не одної); забезпечення і виховання дітей; прагнення бути повноцінною особистістю; нарешті піти на війну щоб захищати Батьківщину, намагаючись зберігати своє людське обличчя.

Тому, зважуючи всі «за» і «проти», у мене до Мироничем завжди було позитивне ставлення, як до справжнього мужика.

Військовий психолог

Тоді, у чотирнадцятому майже ми всі, у тому числі і наші командири, були мобілізованими і мало хто уявляв що таке війна, яка все більше розгоралась і набирала сили на сході України. Звідти постійно надходили все більш невтішні часто протирічні звістки. Було схоже на те, що ніхто, включаючи керівництво не лише армії, а і країни, толком не знали що

насправді відбувається. Кожен бачив війну так, як сам розумів, а скоріше уявляв. Майже завжди це було перебільшення через призму власного емоційного сприйняття.

Після кількох невдалих спроб з'ясувати офіційну позицію, я як психолог бригади, вирішив також сформувати власне науково обгрунтоване бачення, застосувавши всі можливі для тієї ситуацуії психологічні інструменти. А саме - тестування, особисті бесіди, групову та індивідуальну психологічну роботу тощо. Словом, все що було можливим.

Було зрозуміло, що війна – це явище рівня соціальної катастрофи, яке вже неможливо повторити для уточнення певних питань. Тому треба було працювати за принципом - чим більше накопичувати об'єктивних даних, тим краще. А вже потім розбиратись щодо їх цінності.

Окрім суто наукових інтересів треба було насамперед робити справу власне бригадного психолога. Попри те, що штаткою було передбачено ціле відділення офіцерів по роботі з особовим складом начолі із відповідним заступником бригади по РОС (роботі з особовим складом) з ВУСом «офіцер-психолог», реально, чим має займатись психолог, толком ніхто не знав. Тому, я як психолог цим скористався, заявивши що сам знаю що робити, оскільки маю достатній досвід практичної роботи. Таким чином були спалені мости щодо відступу у вигляді некомпетентності. Найперше потрібно було з'ясування, що собою уявляє психологія цієї війни, яку вже назвали «гібридною».

Зробити це можна було лише після особистого спілкування з тими, хто вже встиг отримати бойовий досвід, взявши участь у бойових діях. Але, дещо дивним було те, що зробити це виявилось не просто. Ті, з ким вдавалось спілкуватись, зазвичай лише зачепили війну краями і окрім емоційних виплесків нічого більш-менш цілісного добитись не вдавалось.

Пригадую відверту розмову з групою бійців одного з наших батальйонів перед самим виїздом в зону бойових дій, який жартома називали «бандою Маруськи» (чи то за їх відчайдушну сміливість, чи то тому, що так звали кішку комбата). Щойно відбулися іловайські події і ситуація на фронті різко загострилася, незважаючи на встановлене «перемир'я». Розуміючи, куди їдуть, хлопці були максимально відвертими, але дещо схвильованими. Виділялися такі, які вже тоді починали переживати страх, проте, захоплені хвилею патріотизму, були готові його долати.

Через пару місяців я деяких з них зустрів на передовій під Горлівкою в свій перший бойовий виїзд. Ми пізнали одне одного не відразу. Дійсно, війна швидко і радикально міняє людину. І справа навіть не стільки в відповідній бойовій амуніції, а передусім в вираженні облич, які стали набагато жорсткішими і помітно потемніли від невидимого донбаського вугільного пилу. Нарешті вони мене почали впізнавати і вітати. Вітати зовсім не так, як на гражданці- кивком голови чи потисканням рук, а щиро обіймаючись і радіючи зустрічі зі знайомою людиною, з якою

спілкувалися по душам ще там, в іншому мирному світі. Я спочатку дещо сторопів від такої відвертості, але незабаром зрозумів, що це інший світу, в якому панують зовсім інші закони. Я зрозумів, наскільки важливими були ті наші бесіди ще в «старому» світі, до входу в зону бойових, завдяки яким у мене не було проблем з налагодженням контакту, як це зазвичай буває на гражданці. Швидше навпаки, я ледве встигав перетравлювати потоки одкровень, на які їх «пробивало» в ході наших індивідуальних бесід-консультацій, що відбувалися де завгодно - найчастіше в бліндажах і, якщо дозволяла оперативна обстановка і не було обстрілів, то і десь на вулиці у відносно відкритому місці.

Ці одкровення буквально виливалися, як з переповненої судини, яка ось-ось могла розвалитися від непомірного тягаря недопережитих емоцій і невисловлених думок. Тоді я сам вперше почув «прихід» великокаліберної кулі снайпера противника на рівні своєї голови - різкий, не надто гучний, але чіткий і характерний удар об бетонну стіну, біля якої щойно проходив. Спочатку я навіть не звернув на це увагу. Але, коли прийшло розуміння того, що могло статися, якби я трохи затримався, в голові відбулося перше «клацання» інстинкту самозбереження.

Я інстинктивно пригнувся і пішов на напівзігнутих. Це був мій перший «прихід» снайпера. Пізніше хлопці мені сказали, що можливо ворожий снайпер полював саме за офіцером з бригади, бо на враженні такої цілі він міг заробити значно більше, ніж за солдата.

Нові правила

На війні багато з традиційних правил психологічної практики, прописаних у відповідних кодексах, що вважалися непорушними, полетіли до біса. Це я зрозумів з першого дня перебування в воюючій армії, укомплектуваній здебільшого мобілізованими,- дорослими, такими що раніше служили, зрілими бувалими по життю чоловіками.

Питання стояло просто.

- Якщо хочеш ефективно працювати як повноцінний психологг, тобто виконувати відповідні завдання морально-психологічного забезпечення в ситуації війни що реально склалася, забудь все, чому ти навчився раніше і почни з чистого аркуша. Залишити можна тільки життєвий і професіоналний досвід. Добре, що такого у мене було достатньо, що і надавало впевненості в собі і в тому, що все вийде.

Отже, ось ті основні правила, які мені довелося порушити.

Недирективность.

Ви коли-небудь бачили недирективність в армії? Цікаво, яка б це була армія ?! Наказ і його виконання - на цьому в армії все стоїть і працює.

Я бачу, що у бійця психологічна проблема. Але до психолога, за рідкісним виключенням, він сам не піде. Хіба що коли проблема взяла за

горло чи військовий з психологом в дуже довірчих стосунки. Зазвичай, такого бійця першим помічає його безпосередній командир. Перш за все тому, що це заважає службі, за що командир відповідає особисто. Йому не потрібен «дивний», «ненадійний» чи «обезбашений» (надто сміливий), просто «дурник» чи відвертитй «придурок» тощо. Щоб не брати на себе всю відповідальність, командир посилає його до психолога, зазвичай попередньо це обговоривши.

Після такої пропозиції-наказу боєць звертається до психолога, оскільки в іншому випадку його просто будуть, що називається, «кінчати» (армійський термін). Після спілкування психолог пропонує рекомендації, які після узгодження з бійцем доводяться командиру. Як правило, після цього боєць намагається цих рекомендацій дотримуватися, щоб не погіршувати своє становище. Так що все відбувається фактично за наказом. Немає наказу, немає психологічної роботи. Є наказ, все починає працювати.

Інша справа, коли психологу в такій ситуації вдається грамотно і повноцінно провести необхідну психологічну роботу. Це особливо стосується психологічного консультування. Тут на перше місце виходить досвід, авторитет і ще щось невидиме і ірраціональне, коли необхідно приймати нестандартні рішення.

Невтручання («не просять, не лізь»).

Але не завжди командир хоче помічати і, тим більше, вникати в проблеми бійців і залучати психолога. На війні бійці зазвичай довгий час, по кілька місяців і більше, знаходяться в замкнутому просторі, існуючи як в бункері. Наприклад, де-небудь на опорнику. Виникає т. зв. «бункерний ефект». Буває, що бійці опорників що знаходяться поруч, не підозрюють про існування один одного. Особливо, якщо вони з різних військових з'єднань чи родів військ. Іноді, навіть живучи поруч по кілька місяців в одному бліндажі, вони не знають імені один одного, оскільки спілкуються тільки по позивним.

В таких умовах психологічні проблеми мають благодатний грунт, а проблемний боєць сильно впливає на інших. У таких випадках психолог сам періодично заїжджає на опорники, знаходить такого бійця (зазвичай за підказкою інших) і намагається працювати. Часто це відбувалось приховано, без чіткого полиціювання «психолог-клієнт», в контексті звичайного спілкування. Я це робив періодично, коли не було виїздів за спеціальними завданнями.

Коли виникали якісь кризові ситуації, наприклад на якомусь опорнику, зазвичай заїжджав туди з вечора і мінімум на добу, щоб ще і прожити, відчути і зрозуміти особливості сформованого «психологічного поля». А таке на кожному опорнику було своє, унікальне. Тільки в такому випадку робота мала шанс на успіх. Крім планової діагностики, залежно від величини і особливостей опорника, вдавалося відпрацювати п'ять-шість проблемних осіб.

Екологічність (не брати близько до серця проблему бійця).

Щоб зрозуміти психологію бійця, з ним треба було жити одним життям, їстит з одного котла, спати на однакових «ліжках» (чи спальниках), дихати одним повітрям війни, однаково, перебуваючи під обстрілами, нюхати запах і слухати «виходи» і «приходи» мін та снарядів різних калібрів. Інакше він вас не прийме, і вам не повірить. А головне, перед ним треба вміти відкривати свою душу і впускати його почуття і переживання, щоб потім вже йому допомогти їх зрозуміти і осмислити. Для цього необхідно, щоб ваша душа була хоч трохи дорослішою, мудрішою, сильнішою.

А без емпатії і співпереживання це неможливо.

Позитивність і неагрессівность.

В звичайному житті у стосунках з клієнтом необхідно намагатися бути позитивним. Всіляко його заспокоювати, знижуючи агресивність, злість, ненависть тощо.

На війні все навпаки. Бійцеві необхідно допомогти пробудити в собі «звіра», який потім забезпечить йому не тільки ефективне ведення бойових дій, а й просто виживання. Для цього «звіру» необхідно було дати відчути «запах крові» і «живого м'яса». Подібного «матеріалу», в тому числі і відео, сама війна, а також російські ТВ та інтернет-пропаганда, надавали в надлишку. Краще, щоб це робив професійний психолог ще до першого реального бою (зазвичай бойового зіткнення чи обстрілу).

В іншому випадку, що найчастіше і відбувалося, такий несподівано розбуджений «звір» може відразу травмувати або навіть знищити психіку непідготовленої особистості бійця. В результаті маємо боягузтво, дезертирство, пияцтво, посттравматичні розлади тощо.

Тому після першого ж бою необхідно допомогти бійцеві такого «звіра» заганяти в «стійло» і одягати на нього «вуздечку». Причому, робити це так, щоб боєць надалі міг цього «звіра» грамотно вирощувати, розвивати, дресирувати, виховувати. А головне, окультурювати і служити «на благо» в подальшому мирному житті.

Не працювати з клієнтом під дією алкоголю.

Це була взагалі притча во язицах. Адже в іншому стані військовий (за рідкісним виключенням) просто замикався або відбувався формальними фразами. Бажаного ефекту вдавалося досягати тоді, коли сам психолог приєднувався до такої «душевної розмови». У цьому випадку, щоб самому не потрапити під вплив алкоголю, довелося використовувати спеціальну «дозу» (гільзу від АГС або стакан запалу гранати РГН), яка вміщала не більш 15-17 грам. Таке зазвичай бувало відразу після бою.

Табу на душу і все, що з нею связано.

На донбаській війні тільки на такому, душевному та духовному рівні, можна було реально працювати з бійцями. Не випадково саме бойові капелани виявилися значно ефективніше військових і інших психологів,

що спиралися на традиційні, як правило імпортні, методики. Щось інше, «психологічне», «психофізіологічне» тощо не сприймалося чи навіть мав місце зворотний, негативний ефект. Не випадково, донбаські ветерани при одному згадуванні про психолога, як правило, втрачають будь-який інтерес і просто уникають спілкування.

Найбільш ефективно працювало почуття патріотизму. Можна сказати, що це був особливий непідробний рефлксований стан «базального» патріотизму. Він грунтувався на особистих переживаннях власної гідності та за свою сім'ю, дітей, батьків, близьких.

Психолог на передовій

До цієї теми я йшов давно, ніяк не наважуючись її торкнутися. Постійно чогось не вистачало. Лише на п'ятому місяці перебування в зоні бойових дій (ЗБД), переживши і більш-менш осмисливши пасивну фазу «перемир'я», активну «дебальцевого» і знову увійшовши в «перемир'я» стало зрозуміло, що цикл завершився і його можна аналізувати. Певним стимулом і своєрідною життєвою підказкою став початок публікації у ФБ моїх «Нотаток ...» і пропозиція колег щодо психологічної допомоги. Стало зрозуміло, що прийшов час відрефлексувати своє становище як військового психолога на передовій.

Десь в середині лютого 2015 року по телебаченню натрапив на виступ якогось професора психології про необхідність проведення масштабної психологічної роботи з українськими військовослужбовцями в процесі і після АТО. Він сказав, що в країні вже є близько 30 тисяч підготовлених психологів, які могли б таку допомогу надавати. Теоретично виходило, що до кожного військовослужбовця, який зазнав травмую чого впливу війни, можна приставити персонального психолога. Виглядає вражаюче!

Але звернемося до реалій. Відомо, що найбільшого травмуючого впливу зазнали перші добровольчі батальйони і військовослужбовці, які воювали збільшого на основі почуття патріотизму, ніж ефективної зброї і знання військової справи. Серед них, за офіційними даними очільників відповідного вдепартаменту ЗСУ, постраждалих від психологічних травм виявилося близько 80%. Перші результати психологічної допомоги, наприклад тим же бійцям, які вийшли з «Іловайського котла», показали, що головною умовою її ефективності є те, щоб психолог мав особистий досвід перебування в умовах бойових дій.

Отже, за чотири місяці перебування в ЗБД, пройшовши як пасивні (перемир'я) так і активні (бойові дії) фази, включаючи досить тривалий період перебування безпосередньо на передовій, я практично не зустрів жодного реально працюючого штатного військового психолога. Певним винятком став п'ятиденний візит в один з наших батальйонів, який щойно вийшов з передової, двох психологів-волонтерів. Найбільший

ефект від їх роботи, який сприйняли бійці, було те, що вони жінки. Професійна ж сторона виявилася в тіні і мало ефективною.

Узагальнюючи накопичений досвід, спробую по гарячих слідах в спрощеній прагматичній формі сформулювати умови, що дозволяють ефективно працювати психологу на передовій і в другій лінії.

- Наявність особистого досвіду перебування в умовах БД. Але тут важливо не захоплюватися і не забувати, що ви психолог, а не лінійний боєць. Ваша основна зброя - слово. Необхідно чітко розуміти, що в якості «трьохсотого» або тим паче «двохсотого» психолог нікому не потрібен. І щоб не стати непотрібним тягарем, необхідно особисто для себе розуміти і рефлексувати межі своєї участі в подіях на передовій.

З особистого досвіду,- безпосередньо на передовій можна перебувати в період режиму перемир'я, а в період режиму активних бойових дій краще перебувати на КП батальйону.

- Розуміти, для чого ти ідеш на війну. Якщо просто тікаєш від поганого життя в пошуках нових вражень і дешевої реклами, щоб потім цим хизуватися перед колегами, називаючи себе «військовим психологом», тоді краще сиди вдома. Іти на війну можна лише тоді, коли відбувся як особистість (в особистісному, сімейному, професійному та ін. планах). ЗБР не сприймає профанів і дилетантів.

- Добре знати і беззаперечно виконувати правила перебування на війні і особливо на передовій, щоб не бути там тягарем і «білою вороною», наражаючи на небезпеку і себе і інших.

- Мати особистий досвід «спільного життя» з бійцями: дихати одним повітрям, їсти із загального котла, спати в наметах і бліндажах, переживати одні події (наприклад поранення або загибель товаришів) і т. ін. Але при всьому цьому ви не повинні бути повністю «своїм хлопцем», а залишатися для всіх «іншим», здатним допомогти дізнатися істину. Якщо психолог жінка, вона повинна залишатися жінкою і не перетворюватися в солдафона, навіть будучи у військовій формі.

- Мати авторитет «нормальної людини», здатної зрозуміти іншу людину, якою б хитромудрою не була його життєва і психологічна проблема, особливо та, яка проявилася в бою або під час обстрілу.

- Працювати «з чистого аркуша». Намагатися не «тиснути на авторитет», а більше слухати і виходити на особистісний контакт. Боєць повинен бачити перед собою гідну особистість, здатну його зрозуміти. Вміти «включати душу» в найбільш відповідальні і драматичні моменти.

- Не намагатися самому «віщати», але передусім вислухати. Не намагатися «мудрувати», а максимально просто і осмислено допомагати шукати суть проблеми.

- Орієнтуватись на посттравматичне зростання. По можливості відходити від контексту «травми» та «хвороби», а формувати смислові змісти розвитку здорової та повноцінної особистості під впливом тієї ж «травми» як нормального наслідку критичної ситуації.

- Головним орієнтиром в роботі з особистістю повинен бути «мотив захисника», спрямований на захист Батьківщини, близьких і рідних, відстоювання особистої і національної гідності, ґрунтований на етичних (духовних) засадах.

– Знаходити розвивальний (позитивний) смисл після бою, незалежно від того, як він завершився, перемогою чи поразкою (відступом). Показати бійцеві, що після бою він отримав можливість стати кращим.

Головна проблема психологічної практики, яку намагались конвертувати в АТО традиційні «кризові психологи» полягала в орієнтації на роботу з травмою як «хворобою», що обмежило подальший розвиток ціннісно-смислового потенціалу, попередньо закладений в ході «майданів». Безоціночне (бездумне) використання лише імпортних методик і технік, створюваних здебільшого на основі досвіду «загарбницьких» воєн на чужій території, здебільшого виявилось неефективним і навіть шкідливим. Такий підхід більше пасує російським терористам. Для українських бійців-захисників, в кращому випадку, це створювало лише видимість професійної роботи. З огляду на особливість донбаської війни для українців як «захист Батьківщини і гідності», необхідно шукати нові, власні підходи і методи, засновані на вищий ціннісно-смислових орієнтирах моралі і духовності.

Бойовий психолог

Йшла друга половина січня 2015 року, ситуація на донецькому і горлівському напрямках загострювалася з кожним днем. До останнього моменту мені не було незрозуміло, куди їхати на передову, - в Донецький аеропорт, де потрібно було працювати з нашими екіпажами «маталіб», чи під Горлівку, де виникла небезпека прориву російських бойовиків.

Вранці, на початку двадцятих чисел січня противник почав активно атакувати один з наших опорників під Горлівкою. Я виїхав туди у складі терміново сформованої групи підтримки. Але доїхати до місця бою так і не вийшло з-за постійних атак піхотою і наростаючою інтенсивністю обстрілів мінометів і важкої артилерії. В очікуванні виїзду на передову я провів майже дві доби на КП батальйону.

Незабаром надійшли повідомлення про двох «двохсот», яких ніяк не могли забрати із-за інтенсивних обстрілів. Потім героїчно загинув боєць Артемка, перед тим підбивши «маталібу» і газель, обладнану крупнокаліберним «утьосом». Поле бою перед опорником покрилося кількома десятками «двохсотими» і «трьохсотими» терористами. В результаті противник відійшов і почала працювати його «арта» - міномети, САУ, танки.

У другій половині другого дня бою, коли все навколо тремтіло від постійних вибухів, які лягали все ближче і точніше і майже прямим влучанням був зруйнований бліндаж і, нарешті, коли прямим влучанням

був убитий командир і зник зв'язок з КП, захисники опорника вирішили відійти. В результаті в нашій обороні утворився пролом, куди міг кинутися противник в тил наших військ. Невдовзі, через години півтори ми з ними нарешті зустрілися. Що називається, «якщо Магомет не йде до Гори, тоді Гора йде до Магомета».

Ситуація загострилася до межі і потрібно було вживати термінових заходів, щоб повернути бійців на бойові позиції. Напевно, ті вечір і ніч запам'ятаються мені надовго. Перебуваючи на КП протягом дводенного бою, я був в курсі всіх подій. І коли ми з бійцями зустрілися і я побачив їхні обличчя, мені відразу стала зрозуміла психологічна ситуація. Кілька хвилин на ганку штабу ми мовчки стояли, дивлячись один на одного. Я, - в повній бойовій готовності, оскільки надійшла команда готуватися до оборони. Вони,- що вийшли з бою, ще не усвідомили, що залишилися живі, брудні, змучені, багато з напівочманілими виразами облич.

Для більшості з них це був перший серйозний зустрічний бій. Дехто мене впізнали, оскільки з цим батальйоном мені вже доводилося працювати досить щільно ще на базі формування. Мені було ясно, що говорити про щось зараз з ними було марно. Ця німа сцена продовжувалась хвилин 5-10. Коли напруга почала спадати і включилися мізки, мовчання порушило пропозиція одного з бійців сходити за горілкою.

Згодом потроху прийшло розуміння, чому на цьому ганку я опинився один з офіцерів, які перебувають в штабі батальйону. Чому всі вони раптом кудись поділися при виході з будівлі і ніхто не зустрічав збуджених бійців. Тоді я думав тільки про одне.

- Про що з ними говорити і яким чином працювати. Тоді домінувало лише одне- розуміння того, що це той самий момент, коли повинен працювати саме психолог. Адже першим їхнім бажанням було - розстріляти командирів, які їх нібито «зрадили», залишивши без допомоги і прикриття.

За спільною вечерею бійці почали спілкуватися і ділитися враженнями з приводу щойно пережитого. Я непомітно приєднався до них, прихопивши з собою свою «дозу» з гранати для передової. У таких ситуаціях бійці бувають гранично відвертими і говорять те, що потім уже ніколи і нікому не скажуть. Щоб знати правду, потрібно стати «своїм» і пити разом з ними за загиблих.

В ході групової, а потім індивідуальної психологічної роботи у мене відразу раптом, як мені здалося, до краю загострилися всі мої болячки, накопичені за майже 60 років життя. Різко заболіла голова, вуха, зуби і ще щось, що я вже не міг зрозуміти. Але я знав одне, що не маю права не те, щоб відмовитися від роботи, а навіть показувати свій біль. Тому навіть довелося звернутися до медиків за знеболювальним засобом, який дають пораненим щоб уникнути больового шоку. Біль затихла і, крім групової

роботи, мені вдалося відпрацювати з декількома бійцями індивідуально і навіть трохи поспати.

У професійні подробиці своєї роботи вдаватися не буду, але викладу найбільш характерні моменти такого спілкування. Відразу ж після бою за зовнішніми психологічними ознаками і напрямками роботи бійців можна було розділити на три характерні групи.

Ступорні.

Мовчать, повністю або частково занурюються в себе в свої переживання бою. Рідкісні фрази, в основному з приводу свого страху, особливо коли на очах розриває твого командира, коли позиції в упор розстрілюються танком і потім він заїжджає на позиції і починає все трощити. Очі перелякані, у виразі обличчя страх, паніка, безпорадність. На запитання про самопочуття повторення однієї фрази.

- Страшно, ... страшно.

На розмову не йдуть, кажуть.

- Може якось потім.

Вони найбільш важкі для психологічної роботи. Тут найбільш ймовірне виникнення посттравматичного синдрому, тому потрібен індивідуальний підхід і персональна робота з кожним окремо.

Гіперактивні.

Багато і постійно говорять, в основному про особисті враження обставин бою. Особливий акцентують на своїх «подвигах». Намагаються всіляко фантазувати, прикрашати свою роль і дії тим, як багато вони стріляли з автоматів. При цьому роблять акцент на «багато», а не «куди». Як швидко з викрутасами вони заскакували в бліндаж або окоп під час вибуху, звертали увагу на товаришів, їхні неприродні пози і тощо.

Все це можна було назвати емоційним осмисленням бою, а скоріше способом виходу емоцій і почуттів через виговорення бою. У роботі з ними важливо відразу дати можливість якомога більше «вимовити бій», зменшити емоційну напругу, не звертаючи уваги на зміст, слухати будь-яку нісенітницю, фантазії, відвертий «трьоп» і т. ін. Робити це можна відразу ж, поки боєць ще «не вийшов з бою». Важливо допомогти всім і кожному зокрема завершити бій найбільш оптимальним чином.

Головне, як би фактично бій не закінчився (перемогою, відступом або навіть поразкою), його психологічне завершення для кожного бійця має бути позитивним.

Мислячі.

Такі намагалися якомога адекватніше осмислити сам бій і всі події, які там мали місце. Ці бійці були найбільш ефективними в психологічній роботі, особливо, коли осмислення супроводжувалося ще й малюнком бою.

Окремо відзначу, що мені довелося відмовитися від більшої частини свого попереднього досвіду роботи в звичайних умовах і рекомендованих зарубіжних методик. У такій екстремальній ситуації, характерної для цієї

війни, все виявилося зовсім інакше, якщо не навпаки. Довелося залишити за дужками такі базові принципи загальноприйнятої гуманістичної психологічної практики як «добровільність», «недирективної», «йти за клієнтом» і т. ін.

Потрібно було чітко розуміти, що маєш справу з щойно що розбудженим «звіром» в людині, якій ледь вдалося уникнути загибелі і яку необхідно повернути в бій, але вже більш сильнішою і впевненою в собі.

Але ще більш важливо.

- Запропонувати варіант приборкання цього «звіра» в подальшому житті особистості. Для цього, на перше місце спонтанно і якось зовсім природно вийшов духовний фактор патріотизму, особистої гідності, любові до своєї родини та Батьківщини. Тільки завдяки цьому вдавалося успішно завершувати психологічну роботу, знайшовши необхідні аргументи повернутися на позиції, одночасно зберігаючи гуманне ставлення до людини як до особистості.

Наступного ранку майже всі бійці (за винятком кількох з гострими нервово-психологічними проявами бойового стресу) повернулися на позиції.

У другій половині дня мені довелося відпрацювати вже практично на передовій з ще однією групою іншого опорника, бійці якого відійшли більше через паніку під впливом відходу сусідів (попередніх). З ними я вже почав спілкуватися з ходу, оскільки основні причини мені були зрозумілі по роботі з попередньою групою.

Приблизно протягом години бійці «виливали» на мене свої «образи» і «претензії», істотно спустошуючи свій резервуар негативних емоцій, заспокоюючи пробудженого і наляканого внутрішнього «звіра». Істотно підбадьорював ситуацію і надавав їй необхідної серйозності акомпанемент «прильотів» арти противника в ході усієї розмови. Було зрозуміло, що розмова буде тривати рівно стільки, скільки треба для того, щоб бійці самі прийняли правильне рішення.

Пару мін впало зовсім поруч, що змусило здригнутися і мого власного «звіра». Але, виявляти своє хвилювання я не міг в принципі. Щоб його (хвилювання) «заховати», я бійцям запропонував тестування на стресостійкість. Тішило спостерігання за тим, яак вони відповідали на питання між «прильотами» мін. Ті, кому вдалось відпрацювати тест до кінця, повертаючи мені заповнені бланки, вибачались, що не на всі питання відповідали до кінця обдумано.

Тоді я відзначив для себе цікавий «ефект тестування» на передовій. Виявилось, що це відволікає бійця від руйнівних емоцій і включає раціональне мислення.

Помітивши, що більшість бійців заспокоїлись і прийшли до тями, їхній командир опорнику, з яким ми теж спілкувались ще в ППД, скомандував

вантажитись на машину. Надвечір більшість из них теж повернулись на позиції.

Після цього я ще кілька днів працював на КП батальйону, пока ситуація на линії фронту повністю не збалансувалась. Після повернення на базу першими моїми словами були.

— Я нарешті наситився передовою.

Лише через п’ять місяців після тієї ситуації я вирішив її відрефлексувати. Я вже вислухав ще кілька незалежних розповідей про той бій від інших до нього причетних, уточнюючи деякі деталі і нюанси.

Тоді я рвався на передову, щоб безпосередньо взяти участь у бої як психолог. Зараз розумію, що головною зброєю психолога на передовій є не автомат, а необхідне слово, сказане у відповідному місці в потрібний момент. А інколи найціннішим в такій ситуації може бути просто мовчання, яке виявляється найбільш красномовним.

Такі слова як і ситуації не можна передбачити і заздалегідь підготуватись. Адже критична ситуація завжди унікальна як і утворене нею «психологічне поле» бою. Саме адекватне розуміння такого «психологічного поля» і є справжнім робочим простором військового психолога. На ньому лише він володіє неохідними компетенціями для здійснення необхідної психологічної работи.

Після цієї ситуації мені приходилось ще не раз працювати з бійцями після бою, тому було з чим порівнювати. Але саме тоді для мене це був мій найбільшй серйозний бой, мій «пи*доріз» для військового психолога, котрий запам’ятовується на все життя.

Мій «Аеропорт»

Тоді, в кінці січня 2015 року, мені з «об'єктивних причин» (так мені пояснювали відмову) не вдалося потрапити в Донецький аеропорт чи селище поряд. Ми стояли недалеко і я хотів поспілкуватися з реальними «кіборгами» безпосередньо на передовій. Менше з тим, попрацювати з бійцями після аеропорту все ж довелося, хоча вже дещо пізніше. З бесід з ними я зрозумів, що там у людини було як право вижити так і право померти. Вибір залишався за ними.

Йшли останні дні оборони Донецького аеропорту українськими «кіборгами». У найбільш напружені моменти щільність вогню була така, що з боку це виглядало як суцільний простір вибухів, криків, автоматно-кулеметної тріскотні, уламків всякого сміття і зруйнованих конструкцій, який незрозуміло яким чином утримували українські воїни-захисники, - живі, поранені, мертві, закривавлені фрагменти тіл ... Все це перемішалося так, що щось розібрати було практично неможливо.

В такому хаосі опинилися наші «маталіби» з екіпажами, відправлені на допомогу захисникам аеропорту на чолі з капітаном Івановичем. Маталіби були старі і в будь-який момент могли підвести в бойовій обстановці, зламатися або взагалі відмовити в найнебезпечніший момент. Але бойове завдання потрібно було виконувати. Воно полягало в тому, щоб завозити нових бійців, боєприпаси, продукти для поповнення і забирати поранених і загиблих.

Після першого ж виїзду ситуація прояснилася. Не знаючи до ладу ні території ні орієнтирів, вони потрапили в пекло. Під акомпанемент вибухів і стрілецької тріскотні їм на ходу вдалося вивантажити поповнення і вантаж та завантажити поранених. Одну з маталіб підбили. Екіпаж і бійці, які знаходилися в кабіні, потрапили в полон. Серед них був легендарний український комбат десантників, який потім став відомим за свою незламність. Екіпажу, де був Іванович, пощастило більше. Їм вдалося влаштуватися за українським танком і врятуватись.

За словами російського журналіста і письменника Сергія Лойко (автора відомого роману «Аеропорт») психологія цієї битви за аеропорт українських «кіборгів» (його добровільних захисників) була схожа з психологією радянських воїнів під час Сталінградської битви.

Щоб в цьому переконатися, я перечитав відомий роман Василя Семеновича Гроссмана «Життя і доля» і, якщо бути точним, скажу більше. За своєю психологією захисники Донецького аеропорту були схожі на захисниками відомого будинку «шість дріб один» (за версією В.С. Гроссмана), що стало прототипом «будинку Павлова» (офіційна версія радянської пропагани). За романом Гроссмана психологічна правда захисників будинку «шість дріб один» істотно відрізняється від офіційної радянської героїчної патетики.

Головним і загальним в психології сучасних українських «кіборгів» і радянських бійців в будинку «шість дріб один» було те, що і ті й інші в тій пекельній м'ясорубці знайшли для себе с в о б о д у.. Свободу в праві захищати свою Батьківщину так, як вони вважали за потрібне це робити. Саме там вони були повністю вільні, оскільки єдиним критерієм було життя або смерть. Там це було зрозуміло кожному бійцю. Там поняття захищати «до останнього подиху», до «останньої краплі крові» були реальними, як критеріями і умовою тієї свободи. Це відсувало смерть і страх на задній план. Це підносило людину на вищий, духовний рівень буття. Адже на той момент Донецький аеропорт вже був повністю зруйнований і не уявляв собою будь-якої матеріальної або військової цінності. Зате для українських «кіборгів» він став символом вищої моральної і духовної стійкості. Наша бригада стояла по сусідству. Ми це добре відчували і переживали, оскільки постійно моніторили цю ситуацію завдяки радіообміну, інтернету і особистого спілкування.

Стояв ДАП. – Стояли ми.

За щільністю вогню і кількістю застосовуваної військової техніки битва за Донецький аеропорт була цілком порівняною з битвою за будинок «шість дріб один». В обох випадках більшість захисників цих практично повністю зруйнованих об'єктів загинули. Але згодом тоді трапився Сталінградський котел і корінний перелом у Вітчизняній Війні. Я впевнений, що щось подібне, як тоді в психології радянських людей, сталося і в психології українців,... і не тільки. Але тоді основну роль в перемозі народ приписав своєму вождю. А зараз поки ще ніяк не може повірити, що переміг саме він - Народ, а не його очільники.

Припускаю, що з Донецького аеропорту розпочався корінний перелом не лише у донбаській війні, а насамперед у психології українців. Ми нарешті втямили, що можемо здолати не тільки російського агресора, а насамперед горезвісний свій комплекс меншовартості.

Ведмідь одразу домовився з командиром сусідів за дві «бехи» і одну «мотолигу», але тут виникла непередбачувана і, схоже, нездоланна складність. «Механи» навідріз відмовлялися їхати в КАП. А чого туди їхати, якщо це квиток в один кінець? Вони прекрасно знали, що на цьому проклятому «маршруті слідування колони» останнім часом згорає все, що рухається. (Курсивом тут і надалі уривки з роману Сергія Лойко «Аеропорт»).

Коли я натрапив на цей момент, читаючи роман Сергія Лойко «Аеропорт» в українському варіанті, відразу зрозумів, що мова йде про хлопців нашої бригади, які були надіслані до ДАП на підмогу.

«Героїзм і любов до Батьківщини — справа, звісно, добровільна, але, блін, не настільки ж», — укотре подумав Ведмідь перед розмовою з маленькою групкою механіків-водіїв із сусідньої бригади, які навідріз відмовлялися їхати «на смерть» у КАП.

— Хлопці, значиться так, аби ви не сцяли кип'ятком під час цієї пригоди, я поїду разом із вами, от сяду в «мотолигу» поряд з тобою, — Ведмідь указав на худого довготелесого хлопця. Це був водій МТЛБ у брудній замасленій синій матерчатій курточці із драним облізлим хутряним коміром, такі носять ремонтники-поденники на дешевих придорожніх автостанціях.

— Там все одно стрілок не дуже потрібний, калібр не той.

Добре пам'ятаю молодшого брата того самого «худого довготелесого хлопця», якому на вигляд було трохи більше двадцяти. Через кілька днів після цих подій він возив мене на «таблетці» під Дзержинськом, де стояв один з наших батальйонів. Там противнику вдалося розбити один з опорників і треба було терміново ліквідувати пролом в обороні. Він постійно запитував у нас про свого брата, дуже хвилювався, не знаходячи собі місця.

На той момент ми вже майже напевно знали про трагічні події, які спіткали групу наших водіїв «маталіб», які були надіслані до ДАПу. Його брат загинув. Але, поки залишалася хоч найменша надія, говорили, що точно невідомо, швидше за все, потрапив в полон. Але це його не

заспокоювало, скоріше навпаки. Від невідомості він розхвилювався до такої міри, що навіть не міг вести машину і передав кермо санітарові.

Я бачив «свого клієнта». Але, зважаючи на серйозність моменту, сам до нього не підходив (як це зазвичай робив у подібних випадках). Я добре розумів, що тоді саме мені доведеться сказати йому страшну правду. Схоже, що і він, знаючи, що я «психолог з бригади», з яким можна говорити «по душах» і дізнатися правду, теж не звертався за допомогою. Бувають ситуації, коли гола правда може вбити людину з ще не зміцнілою психікою. Це був саме той випадок. За це я йому внутрішньо був дуже вдячний. Адже відмовити я не міг, як не міг і хитрувати, навіть використовуючи прийом «обману на благо». Просто не мав морального права в тій ситуації. Хоча тоді сам перебував, що називається, на межі.

Довелося працювати з двома групами бійців, що відступили зі своїх опорників після дводобового бою, яких треба було повернути назад. Через пару днів ситуація розрулилася і напруга спала, але молодшого брата «худого довготелес хлопця» я вже не знайшов.

Хлопці, правда, ну чого ви сците? З вами поїде сам Ведмідь, блін. Ви про мене чули? Троє водіїв похмуро закивали головами, дивлячись собі під ноги й топчучись при цьому на двадцяти трьох своїх бичках.

— Зі мною всі звідусіль виходять живими, навіть із самої дупи.

— Та ми ж не виходимо, а, типу, входимо разом із вами в цю саму… — спробував пожартувати один із трійці.

— Коротше. Ви все знаєте й зрозуміли, — не зважаючи на цей військово-польовий сарказм, продовжив Ведмідь. — Хлопців треба витягувати! Хто, якщо не ви? І я поклопочу перед вашим командуванням про відпустку й нагороди, у разі чого…

Ведмідь зрозумів, що переборщив із цим «у разі чого», схоже, усе зіпсував. Одначе цього разу, на щастя або, як виявилося пізніше, на нещастя, він помилявся.

Насправді, комбат Ведмідь дійсно помилявся, як помилявся і наш комбриг Титан, засуджуючи хлопців за те, що вони не хотіли вмирати. Адже іноді смерть буває «марною», - тільки тому, що хтось із високого начальства прорахувався, перестрахувався чи просто тупо здавав позиції наших бійців, маршрути пересування техніки і т. ін.

Та х…й із ними, з тими-во, з нагородами, значиться, вашими, з них той-во, сала не наріжеш, — несподівано заговорив найстарший із трійці, з великою розмазаною по запалій неголеній щоці плямою машинного масла, зі збитими в сальні пасма сивими скронями на давно не митій і нечесаній голові. — Коротше, ми, цей-во… Ми, той-во, поїдемо… Тому що, цей-во, значиться, з вами, товариш Ведмідь.

Ведмідь усміхнувся, переводячи подих, і мало не пожартував, типу «тамбовський вовк тобі товариш, товариш сцикун», але вчасно прикусив язика.

«Найстаршим із трійці» був Іванович, якому було вже під п'ятдесят. У минулому військовий льотчик-винищувач і його навряд чи можна було звинуватити в боягузтві.

- Старий, вже пожив, можна вмирати.

Говорив про нього роздратований Титан, дізнавшись про те, що його хлопці відмовляються їхати в ДАП. Я як раз тоді був помічником оперативного чергового по бригаді і міг спостерігати всю картину подій, що розгортаються. Тоді у мене і з'явилася ідея самому з'їздити в Піски, де на той момент були наші хлопці, щоб з ними поспілкуватись. Цією ідеєю я поділився з замполітом. Але мені сказали, що там уже все скінчено, будівля терміналу підірвано. А хлопці скоро самі повернуться на базу, де з ними і можна буде працювати.

Пізніше я зрозумів, що з тими думками і патріотично-героїчними установками, якими ми всі, включаючи мене, на той момент були просякнуті що називається до мозку кісток, там нічого було робити. Все виявилося складніше і драматичніше.

Чому ми постійно маємо виїжджати на цьому б…дському героїзмі? — думав Ведмідь, поки йшов додому. Швидко замерзала, вже не хлюпала, а потріскувала під ногами багнюка. — Чому ми самі весь, б…дь, час заганяємо себе в ці котли й оточення, нічого не робимо, поки смажений півень не дзьобне, а потім на героїзмі виїжджаємо з такими, б…дь, втратами адськими? Навіщо так довго тримали цей безглуздий КАП? Заради якої, блін, стратегічної мети? А тепер, Ведмідь, бери людей, яких нема, бери машини, яких нема, і розрулюй цей грьобаний ад, да? Так, б…дь, виходить, так, б…дь?

Пізніше Іванович згадував, як вони довгий час (йому здалося хвилин сорок) з пораненими на борту не могли знайти вихід із зони бою, час від часу натикаючись на противника, який їх атакував. По тонкій шкаралупі «маталіби», яка легко пробивається навіть малокаліберним снарядом, барабанили кулі і уламки. Всі, хто знаходився всередині, із завмиранням серця прислухалися до цієї какофонії бою, в очікуванні влучання снаряда чи гранати ручного гранатомета. Тоді кінець всім, нікому з пасажирів всередині вижити не вдасться. У кращому випадку залишиться обгоріле і понівечене тіло, яке можна буде впізнати.

Дякуючи водієві, якому вдалось вчасно помітити і зуміти влаштуватися позаду нашого танка, що їхав за поповненням боєкомплекту. В результаті вдалося отримати захист і дорогу до порятунку і виходу з цієї «дупи світу».

«Мотолига» пішла далі без зупинки. Заміс був крутий. Трупи на броні поступово перетворювалися на решета.

Ведмідь відчинив люк і відразу побачив: з боку пожежки летить «світлячок». Прямо до них. Водій не вимкнув світло всередині. Відкритий люк виказав їх у темряві.

Спалах, удар. Ведмідь закрив руками лице, розплющив очі й побачив, що горить. Спробував збити полум'я. Вивалився злюка лицем у свіжісінький сніг. Сніг зашипів. Ведмідь не відчував обличчя.

Збивши полум'я, він потягнувся назад до люка, щоби дістати автомат, побачив, що водій згорнувся калачиком. Смикнув його за плече — голова, наче гумова, впала набік. Пів голови немає.

Відразу після виходу з бою Іванович швидко оцінив ситуацію і прийняв рішення, - більше своїх хлопців, що не знали території і які не мали достатнього бойового досвіду, на вірну смерть не посилати. А маталіби він передав досвідченішим десантникам, які добре знають територію аеропорту. В результаті вийшла неоднозначна ситуація з подвійним смислом. З одного боку, Івановича звинувачували в боягузтві - в тому, що він не до кінця виконав бойове завдання. Але, з іншого боку, - Іванич зберіг життя своє і бійців. А насправді він зберіг онукам діда, дружинам чоловіків, батькам синів, дітям батьків. І тут я згадую дуже важливу думку з роману В. С. Гроссмана «Життя і доля». - «Є право більше, ніж право посилати, не замислюючись, на смерть, - право задуматися, посилаючи на смерть».

Про це замислювалися розсудливі командири під час Сталінградської битви. Очевидно, про це задумався і Іванич тоді в Донецькому аеропорту.

Коли закінчилася «дебальцівська кампанія» і ситуація на лінії поділу стабілізувалася, мені ще досить багато довелося спілкуватися з «групою з аеропорту», для якої ця подія виявилася сильним психологічним шоком і травмуючим досвідом. Той бій відбився незгладимою віхою в їхній психіці і житті. Щоб це не закарбувалося у їхній психіці у вигляді якогось посттравматичного синдрому, було дуже важливо осягнути смисл того що відбувалося в позитивному контексті. Проте, деякі з них так і не пішли на контакт, повністю замкнувшись в собі разом з руйнівними травматичними переживаннями. Інші, як правило сімейні, обмежилися короткими поверхневими бесідами, особливо не заглиблюючись в суть проблеми, що теж не давало надію на гарантовано позитивни й результат.

Єдиним, хто почав виходити з цього стану і адекватно осмислювати ситуацію, виявився Іванович. З ним ми спілкувалися з певною періодичністю кілька місяців. Він усіма силами намагався залучити до наших розмов і інших хлопців, але ... безуспішно. У всіх наших психологічних бесідах головним смисловим орієнтиром став вибір «права на смерть» або «права на життя». Іванович вибрав друге для себе і своїх хлопців ... Який з цих виборів легше і який правильніше ...? Не знаю. Життя покаже.

Російська пропагандистська машина вміло використовувала архетип «Сталінградської битви» у впливі на людей, поставивши з нею на один

рівень фейк «перемоги під Дебальцеве». І більшість росіян це «зхавали», прийнявши за чисту монету.

Щодо осмислення українцями битви за Донецький аеропорт, важливо враховувати не тільки найвищий героїзм і самопожертву його захисників «кіборгів», а й тих, хто не готовий був померти, залишаючись при цьому не менш патріотичним і корисним захисником Батьківщини. Таких було набагато більше. Думаю, що це додасть даному символу вищої стійкості українського духу ще більшу вагу і масштабність у вихованні нового покоління в новому суспільстві.

Людина чи «звір»

На війні, щоб вижити, потрібно розбудити в собі «звіра». У психології, якщо говорити спрощено, це якась субособистість або психологічний комплекс «рептилії» з усім набором способів мислення, емоцій і почуттів, поведінки, спілкування, дій тощо, що дозволяє людині, яка потрапила на війну (в зону бойових дій) бути адекватним бойової ситуації і просто фізично вижити. Дійсно, такий «звір» дозволяє бійцеві зберегти себе в бойовій ситуації. Але що в мирному житті? Там він залишається і продовжує свою звірину справу. У психології це можна порівняти з загальновідомим посттравматичним військовим синдромом (на кшталт «в'єтнамському» або «афганському»).

І що тоді, що з ним робити. Адже такий «звір» може абсолютно холоднокровно і безжально психологічно і фізично третирувати близьких або навіть убити товариша по бліндажу чи вчорашнього бойового соратника-ветерана. Так він діяв на війні, так він діє і в мирному житті. Такого «звіра» я виявив і у себе без малого років двадцять тому. Уявіть собі великого собаку або навіть дикого звіра, що живуть поруч з людиною. Якщо їх не підготовувати і одночасно правильно не дресирувати, то рано чи пізно вони можуть травмувати або навіть вбити саму людину.

І це для них природно, тому що вони звірі і в певних (зазвичай екстремальних) ситуаціях існують за звіриними законами на кшталт законів війни - «якщо не ти, то тебе». Але шляхом виховання, навчання, тренувань, дресури їх можна підпорядкувати людським законам життя. Мало того, в цьому випадку «звір» стає найнадійнішим і вірним другом і помічником, здатним виручити і навіть врятувати людину в найскладніших ситуаціях.

У багатьох бійців елітного українського спецназу, які захищали в початковій фазі Донецький аеропорт, яких противник прозвав «киборгами», такий «звір» став найкращим помічником. У них практично не проявлявся ні посттравматичний військовий синдром, ні неадекватна поведінка в звичайному житті. Зовні ці хлопці спокійні і миролюбні. Такого зустрінеш на вулиці і ніколи не подумаєш, що він здатний

знищувати елітний спецназ противника, перебуваючи у важких нелюдських умовах, в яких воювали «кіборги». У своїх «записках» я їх назвав «кіборгами з людським обличчям», тому що їм, завдяки почуттю патріотизму та розумінню праведності своєї справи, вдалося приборкати і свого «звіра».

Відомо, що в більшості випадків мобілізовані атовці - це звичайні пацани і мужики, які не мають ні необхідної підготовки ні бойового досвіду «кіборгів», - нічого, крім почуття патріотизму і особистої гідності. Коли справжніх «кіборгів» замінили на цих звичайних пацанів і мужиків, багато з яких навіть не вміли толком розібрати і зібрати автомат, в них прокинувся цей «звір» плюс патріотичні почуття, посилені внутрішнім відчуттям себе «кіборгами». Завдяки цьому вони триматися до останнього і багато героїчно загинути під уламками терміналу. Думаю, що цей подвиг кращих представників українського народу, подібно до Небесної сотні, стане прикладом у вихованні майбутнього молодого покоління нашого народу.

Тому, головне завдання психологічної роботи та життя після АТО - це ні в якому разі не знищення, але виховання, приборкання, навчання свого розбудженого «звіра» для життя в цивілізованому суспільстві на основі здобутого патріотизму і особистої гідності. Скажу більше, саме завдяки такому процесу відбувається значне особистісне зростання і духовне вдосконалення людини, здатність прагнути до досягнення свого вищого призначення, реалізуючи «справу життя».

Доза

На війні мені часто задавали питання.

- Чому наші військові, особливо мобілізовані, так багато вживають алкоголь?

Тоді це була чи найбільша проблема, яка особливо в періоди «перемир'я», оберталась втратами, співмірними з активними бойовими діями.

Аналізуючи цю ситуацію з усіх боків, я приходив до загального висновку, що таким чином військові просто намагаються зменшити психологічну напругу від невідомості - нерозуміння того, для чого вони прийшли на війну, що відбувається взагалі і з ними особисто і т. ін. Тобто, гостро постала проблема смислу. Ця проблема виявилась значно масштабнішою і серйознішою, ніж психопрактичний потенціал психологів, які намагались допомагати її вирішувати. Я це зрозумів ще перед приходом у армію.

Виявилось, що війна сама по собі і всі її жахіття лише зривали запобіжник з поринання особистості в свої глибини осмислення власного життя. Шоб хоч якось полегшити чи скорше затуманити таке осмислення, очевидно і виявилися у пригоді «зелений змій» з усім набором його

інструментів. Боротись з ним виявилось дуже важко. На це були здатні лише одиниці – найбільш психологічно, морально і етично стійкі бійці і офіцери.

Я розумів, що в лоб перемогти «зеленого змія» практично неможливо. Але його можна спробувати перехитрити. Наприклад шляхом застосування способу «дози». Це випливало з різниці фізіологічних і психологічних особливостей дії алкоголю на людину. Основною метою вживання алкоголю є отримання задоволення. А це є категорію психологічною, в чому немає нічого поганого і для цього потрібна лише невелика доза алкоголю, величина якої може суттєво мінятись в залежності від психологічної напруженості ситуації.

Для себе розмір такої дози я визначив об'ємом гільзи від АГСа чи чашечки для запала гранати РГНки, що складало не більше 15-17 грам. На суху практично ніхто з бійців на розмову не йшли, рівно як і з психологом, який не розділяє ритуал «випити за загиблих» теж мало хто бажав відкривати душу.

Саме таким чином вдавалось заробити довіру у бійців дати їм виговоритись. Як правило, такі одкровення починались з подій війни і в основному розгортались вже у глибинах власного життя. Після таких розмов бійці, звичайно, від алкоголю не відмовлялись, але вживали його значно менше. Лише для того, щоб краще переварити (осмислити) проговорене.

Додому на війну

Я повертався на війну після першої своєї армійської відпустки в першому купе плацкартного вагону потягу Одеса-Костянтинівка. «Ви на вайну?» - це перше, що у мене запитала провідниця, яка, як мені відразу здалося, була з Донбасу. Напевно, мій вигляд мобілізованого добровольця після двомісячного перебування в зоні АТО і може ще щось зрозуміле тільки їй, дозволило зробити такий висновок. Я дещо зволікав з відповіддю, намагаючись знайти кращий варіант чи може взагалі відмовчатися, щоб не загострити ситуацію і не зіпсувати собі поїздку. Але вона ще раз повторила своє питання вже більш наполегливо.

Не мудруючи лукаво, я вирішив відповісти прямо.

- Так, на саму що ні на є війну.

Мабуть така пряма відповідь її цілком задовольнив, оскільки вона відразу оголосила, що є пиво, горілка, коньяк. В купе було ще три жінки, які їхали до Горлівки, де на той момент активізувалися бойові дії. Дві постарше, десь пенсійного віку, а одна - молода мама з дивовижним дворічним хлопчиком Ванею. Вони поверталися додому після піврічних поневірянь по родичах і знайомих. Саме Ваня і розрядив дещо напружену обстановку.

З усією своєю дитячою безпосередністю, мовлячи тільки йому і мамі зрозумілою мовою, він просто почав зі мною гратись. Мені було не

складно йому підігравати, оскільки тільки кілька годин тому я попрощався зі власним онуком-першокласником. Ваня настільки розігрався, що у нього навіть почало проскакувати щось схоже на «тато». Мені навіть стало незручно. У таких випадках дуже важко одночасно зберегти нейтралітет і не образити дитину холодним ставленням. Адже тато, до якого вони їхали, міг бути моїм військовим супротивником.

Я прийняв вигляд військового, який дозволяє собі бути добрдушною забавкою для малюка. Вані така гра сподобалась. І на цьому тлі стала розгортатися основна тема нашого спілкування в купе - тема війни. Жінки постійно розмовляли по телефону зі своїми знайомими і родичами в Горлівці, де розгорявся один з найбільш інтенсивних обстрілів після прибуття чергового російського «гумконвою». У таких випадках зазвичай стикаються практично всі суб'єкти військового конфлікту - місцеві сепаратисти і кримінал, козаки, кадировці, російська армія, ті ж партизани і ще тільки бог знає хто. У такій каші міжосібних розбірок бойовиків, до яких у випадках «прильотів» на нашу сторону підключається і українська армія, практично неможливо зрозуміти, звідки прилетіло і впало в житловий квартал. У таких випадках місцеві жителі зазвичай вибирають собі «ворога» за власним бажанням. Думки жінок в купе з цього приводу також розійшлися, але все ж домінувало розуміння того, що це більше міжусобні розбірки.

Такий здоровий глузд особливо був помітний на тлі обурення однієї з них, явної сепаратистки.

- Чому українська армія бомбить житлові будинки, хоча зовсім поруч залишаються недоторканими блок-пости ополченців?

З такого коментаря будь-яка розсудлива людина відразу розуміє, - хто бомбить.

У міру наближення до Донбасу обстріли в Горлівці наростали і жінки помітно хвилювалися. Лише Ваня залишався цілком спокійним, багато грався, мало вередував, хоча було вже досить пізно і йому давно пора було спати. Це і вселяло в усіх спокій і навіть якусь упевненість, що все закінчиться добре. У спонтанній розмові на військову тему всі зійшлися в тому, що все це треба припиняти, питання тільки - як?! Спостерігаючи за тим, як маленькому Вані вдається всіх мирити і своїм спокоєм і безпосередністю вносити впевненість у дорослих, я розумів, на кого ми повинні орієнтуватися в вирішенні проблеми цієї війни.

Всім було зрозуміло, що на тлі забезпечення пристойного майбутнього для наших дітей і онуків, а також загального радянського минулого у простих людей немає ніяких протиріч. Проблеми починаються лише тоді, коли в нормальні людські стосунки вклинюється політика і штучні, надумані маніпулятивні ідеї, які з відомих причин щільно всмоктались в донбаський благодатно криміналізований ґрунт людських стосунків.

Адже тут фактично завжди правили кримінальні життєві поняття. А радянська ідея приймалася лише тоді, коли вона вписувалася в це життя

«за поняттями», яка визначається лише матеріальними благами - роботою, зарплатою, пенсією. Про якусь особисту чи національну гіддність, що сприяють розвитку душі і сили духу, мови не йшло. Тому і вийшло так, що фактично по один бік барикад опинилися і ті, хто на війні заробляє величезні гроші і кримінал, який все це обслуговує, і обдурена «ватяною» російською пропагандою більша частина народу, який сприяє цій війні. І ця нікому з нас не потрібна війна триватиме, поки останні не знайдуть в собі таку ж національну і особисту гідність, як це зробила Україна.

Щось подібне я виклав в доступній формі жінкам в купе. Особливо жорстко бив мій аргумент, що люди без особистої гідності, національної ідентичності та в кінцевому підсумку без душі - не мають майбутнього. Було помітно, що мої слова їх явно зачепили, оскільки якихось серйозних заперечень не пролунало. Я помітив, що в тих умовах, коли в твоєму місті рвуться міни і снаряди, в звичайному житті пафосні високопарні і тому далекі істини стають близькими і зрозумілими. Вони примушують під страхом смерті задумуватись і робити доленосний вибір – бути чи не бути.

А потяг все наближався і обстріли Горлівки все наростали. У підсумку я запропонував своїм сусідам в купе по приїзді в Горлівку підняти український прапор. І так само, як вони недавно під російським прапором, підігріті ідеологічним алкоголе, кричали - Росія! Росія! - на хвилі вже щирого душевного пориву кричати - Слава Україні! І хай буде, що буде.

На вокзалі мене і ще кількох відпускників вже чекав наш «шишарик».

Було дивне відчуття, що ми приїхали додому. Додому на війну.

Капелани

«Далі бога»

Чим більше поринаю в психологію війни на Донбасі, тим більше розумію, що її сутність полягає в якійсь глобальній ціннісно-смисловій терапії нашого суспільства. Щоб краще зрозуміти цю сутність, потрібно дивитися, так би мовити, «далі бога» (розуміти правильно).

Як показала моя військова психологічна практика, найбільш продуктивним в психологічній роботі з бійцями виявився тандем військового психолога і військового капелана, що мають особистий досвід перебування на передовій в ході бойових дій. Бесіди з такими капеланами виявилися для мене дуже продуктивними, навіть з наукових позицій, і навіяли цікаві думки. Головним об'єднуючим фактором виявився досвід перебування в умовах бойових дій, що загострювало і актуалізувало, з одного боку, цінність і важливість життя, а з іншого, віру в Бога, який береже.

Не менш важливим фактором також була наявність сім'ї і відповідного життєвого досвіду, що робило ще більш переконливою як психологічну роботу так і проповідь Бога і божої волі. Мимоволі згадую, коли при відвідуванні психологами-волонтерами одного з батальйонів нашої бригади один боєць запитав жінку-психолога, чи є у неї діти і, отримавши відповідь, що дітей немає, зате є собаки і коні, відразу втратив до неї і її психології інтерес. Напевно, недолік особистого життєвого і реального професійного досвіду роботи на передовій плюс перевантаженість невирішеними особистими психологічними проблемами є основною причиною недостатньої ефективності наших «кризових» психологів.

Важливо також, що капелани намагалися не рекламувати свої конфесії, а основний акцент робили на вірі в Бога. Вони свято вірили, що їх на це служіння закликав саме Він і їм нема чого боятися. Це спочатку мене трохи насторожувало, але потім навпаки, наші розмови ставали все більше довірчими. Допомагало те, що я вже раніше стикався у своїй практиці «духовно-природної психотерапії» з тим, що в критичних ситуаціях людиною хтось або щось ніби «веде» і якщо цього слідувати і приймати «на віру» (без будь-якого аналізу і сумніву), тоді все виходить дуже добре. І навіть зараз, через багато років, я не знаходжу в своїх тодішніх діях особливих помилок. Хоча добре пам'ятаю різку критику, що межувала з обуренням своїх колег-психологів.

Зараз, майже через двадцять років, життя все стає на свої місця. Виявилося, що дії і вчинки, скоєні на основі чистої інтуїції і почуття «ведення», були оптимальними і єдино правильними. Напевно, військові бойові капелани тут перебувають приблизно в тому ж стані, як і я в процесі «духовно-природної психотерапії». Зараз вони це однозначно пов'язують з Богом, де ключовим поняттям є «віра». Щоб більше точно розуміти все, що відбувається, оскільки я як учений, базуюся не на вірі а на знанні правди життя, повинен дивитися на речі таки би мовити «далі бога». Тобто, віру втілювати в знання. Я звернувся до юнгіанской психології, християнської філософії, особистим щоденникам і листам життєпису відомих класиків літератури, що у підсумку привело до формулювання поняття «справа життя». Щось подібне я спостерігав і на донбаській війні.

Дуже серйозною проблемою української армії, яка воювала на Донбасі, стало те, що у військовослужбовців (особливо мобілізованих) раптом утворився надлишок вільного часу або своєрідний «смисловий життєвий вакуум» (щось на зразок «екзистенціального вакууму»), який вони не знали чим заповнити. З цієї причини більшість з них, не маючи нічого кращого, заповнювали його банальною пиятикою. І навіть «бог» тут виявився малоефективним. Тому і доводилося дивитися і думати начебто «далі», шукати правду життя, а вірніше, його смисл. Саме це я спробував робити в спілкуванні з капеланами і запропонував їм варіант

осмислення символу «бога» в контексті прагнення особистості до досягнення вищого призначення.

Капличка

Про капличку ми всерйоз почали замислюватися, коли до нас стали регулярно приїжджати капелани. В черговий приїзд наше керівництво раптом остаточно прозріло і виділило окреме приміщення в торці свинарника ферми, де розташовувалася наша база. Я відразу підбадьорився з надією, що в цьому ж приміщенні вдасться розташувати і робоче місце психолога. Нарешті реалізується вже давно очевидна ідея тандему психолога і капелана в роботі з бійцями!

Я активізувався в обладнанні як робочого місця психолога, так і капелана (як собі це уявляв). Знайшли диван, що призначався для роботи психолога, над яким повісили національний прапор і мою картину, привезену спеціально для «проходження передовії». Два саморобних столи, що призначалися для капелана, накрили плащ-наметами. На одному з них розташували релігійну літературу, в тому числі і ту, яка давно лежала в коробці мертвим вантажем, ще з ППД передана священиками, які проводжали нас в АТО. На іншому, поставили дерев'яний різьблений православний хрест, який я заздалегідь купив на базарі. На стіні навпроти повісили ікону, десь роздобуту замполітом бригади. Навіть знайшлося кілька церковних свічок, які можна було при бажанні запалити і молитися. Начебто вийшло не погано.

Незабаром капличка стала оживати і наповнюватися праведним духом. На сміх, поруч проходила «стежка аватарів», по якій схильні до вживання алкоголю військові таємно ходили за «пальним». Проходячи повз, вони поглядали на відчинені двері каплички, іноді щось коментуючи, часто сміючись. Я, перебуваючи в середині, не міг розібрати, про що вони говорили, але по сміху загальний зміст був зрозумілий.

Іноді вони заходили просто так, подивитися і оцінити, наскільки їм це треба, заодно перекинутися парою слів з психологом. Найбільш «просунуті» заходили для серйозних розмов. І це вже була справжня робота психолога-консультанта. В ході таких бесід я помічав, як позитивно корелює задушевна бесіда психолога та духовна атрибутика капелана. Іноді після консультацій молилися і брали щось з духовної літератури спеціально для учасників бойових дій.

Особливої ваги капличка почала набувати, коли в неї стали регулярно навідуватися перевіряючі офіцери з Генштабу і Міноборони. Спілкуючись з ними, я відчував, що тут ми ніби зрівнювалися в правах перед чимось вищим, ставали однаково відповідальними за те, чим займаємося в воюючій армії. Вони передали методичну літературу для психолога і командира. Я з ними ділився досвідом психологічної роботи з бійцями.

Тоді я зміг запитати в одного з них про те, що мене і багатьох інших наших військових, найбільше хвилювало. Питання стосувалось зради вищого командування. Мій співбесідник про це був прекрасно обізнаний, але на це питання у нього відповіді не було. А швидше за все, просто не міг відповідати в силу свого положення. Тоді я почав розуміти, наскільки глибоко засіла проблема корупції і аморальності в нашому суспільстві і в армії в тому числі, навіть воюючій.

Наступала і все більше входила в свої права весна. Зазеленіла трава, стіни каплички стали підсихати після накопиченої зимової вогкості. З'явилися ластівки, які звили гніздо і почали висиджувати пташенят. Я з нетерпінням чекав постійного капелана, з яким ми нарешті налагодимо нормальну повноцінну морально-психологічну і духовну роботу з бійцями. На початку літа такий з'явився. Це був офіцер, який показав і посвідчення священика. Останнє на наше керівництво подіяло магічно. Йому відразу було запропоновано освоювати капличку. Між собою ми його навіть стали називати «Батюшка».

Спочатку все начебто йшло нормально. Батюшка активно взявся за справу. Одягнув рясу, хрест і що там ще належить і пішов по наметах проводити служби і проповідувати бійцям свою релігію. Але, схоже, він їх не переконав і дуже скоро служби припинилися так само швидко, як і почалися.

Потім Батюшка взявся за капличку, вирішивши перво-наперво зробити там ремонт. Він виявився за фахом будівельником. Це для каплички стало фатальним. Дуже швидко гніздо разом з ластівками було викинуто. Свою картину я ледве встиг забрати, оскільки Батюшка різко запротестував щодо її присутності як «не ікони», як і проти суміщення робочого місця психолога і капелана. Ікона була розбита, а різьблений дерев'яний хрест кудись і зовсім пропав. Пропали також рушник, подарований нам місцевими жителями разом з хлібом з сіллю на одному зі свят. і мій плащ-памет. Згодом рушник з боєм таки вдалося повернути, а плащ-намет зник назавжди.

На передову Батюшка не рвався. Але, менше з тим, незабаром став начальником над капеланами в секторі!? Подальша його доля мені достеменно не відома. Не здивуюся, якщо він випливе десь ще більшим начальником. В кінцевому підсумку, капличку зайняли замполіти і вона перетворилася в «замполітичку». Але, справедливості заради, треба відзначити, що бійці і далі називали її по старому - капличка.

Вже на гражданці у мене мої колеги цікавились щодо цього «батюшки». Дехто його знали ще перед виїздом в АТО доволі позитивно. З цього я вчергове підтвердив для себе те, що на війні людина сильно міняється. Там чітко проявляється її позитивне і негативне єство. Вона впадає в крайнощі. Дуже важливо, що стане провідним в її особистості після війни.

В мирних умовах такі «батюшки» зазвичай приймають зовсім інший, «праведний» образ, намагаючись вчити нас доброчесного життя. При цьому маючи отруєну душу. Розпізнати їхнє справжнє єство допомагає війна.

Злісний старець

Перед самим від'їздом з Києва з черговою командою поповнення мені вдалося на кілька годин потрапити до Києво-Печерської лаври. День наближався до вечора, було сонячно, але не жарко. Я ходив по території Лаври і насолоджувався її святістю і чистотою духу. Не покидало відчуття, що тут як ніде, особливо після Донбасу, можна було при бажанні навіть відчути істинний дух стародавнього Києва.

В одному з великих лаврських соборів почалася вечірня служба, яка була добре чутна на вулиці завдяки винесеним гучномовцях.

- Вже і до православ'я дістався технічний прогрес.

Відмітив я про себе. Я зайшов до собору, поставив свічку за загиблих і став вслухатись в святий дух. Озирнувшись, побачив багато людей в чорних рясах, як досить молодих, так і сивочолих бородатих старців, які всім своїм виглядом демонстрували віру і святість. Не намагаючись глибоко вникати в їхгню людську суть, мені раптом спало на думку попросити у когось із них благословення на добрі справи. Я вибрав одного з найбільш сивочолих і бородатих, що, за загальним розумінням, відповідало б життєвій мудрості і духовній глибині. Він сидів, схиливши голову, очевидно молився. Я підійшов до нього, трохи постояв і попросив про благословення. Той не відразу підняв очі, потім уважно подивився на мене. Я був в одностроїі військовослужбовця української армії.

Перепитавши, він відповів, що не священик і не може благословляти. Я вже хотів йти, але старець раптом вирішив уточнити.

- Про які саме справи йдеться.

Я відповів, що є психологом в армії. Старець став далі уточнювати.

- В якій саме армії.

Це мене вже насторожило. Я відповів.

- Звичайно ж в української.

І тут сталося для мене щось несподіване. Старець різко змінився в обличчі, його очі раптом злісно блиснули і він вибухнув обвинувальною тирадою про вбивство жінок і дітей на Донбасі і ще про щось, що практично повністю відповідало російській пропаганді, яка у величезних кількостях виливалася з «зомбоящика».

Ця тирада вже якогось «злісного» старця мене одночасно здивувала, обурила і спантеличила. Я сів поруч з ним і пояснив, що я там на Донбасі живу і працюю з людьми, тому краще знаю правду. А де правда, там і Бог.

Злісний старець якось знітився, замовк, очевидно не знаходячи відповідних аргументів, знову опустив голову і зник в собі.

Я посидів поруч ще кілька хвилин, щоб відрефлексувати ситуацію, що склалася. Буря в душі досить швидко стихла, після чого я встав і вийшов з собору.

Незважаючи на цю ложку дьогтю злісного старця загальне позитивне враження від Лаври залишилося непохитним. Склалося враження, що до духовного коріння Києва ні цей «старець» з його «ватяними» мізками ні вся російська пропаганда ніякого відношення не мають. Уже в потязі мені зателефонувала дружина, запропонувавши послухати шматок проповіді українського Патріарха у нас в Кіровограді, де він на центральній площі говорив про те, що «де правда там і Бог».

А правда в цій війні на боці України. Після закінчення справжній український Патріарх благословив дружину і мене.

Донбасівці

Дорожня лабораторія

Я їхав в свою другу чергову військову відпустку, яка планувалася ще на Великдень. Потім була відкладена до травневих свят через очікування фронтального наступу противника. Реальна можливість зявилась лиш через півтора місяці. Проте, навіть в день від'їзду відпустка була під питанням, оскільки черговий раз загострилася ситуація і з ранку довелося виїхати на передову. Але, слава Богу, все обійшлося.

Виручив бойової капелан Олег, який раптом з'явився ніби з нізвідки, але дуже вчасно. Раніше він вже побував в Донецькому аеропорту і на нього можна було цілком покластися в тому числі і в психологічній роботі. Така взаємодія військового психолога і капелана з досвідом роботи на передовій виявилась дуже продуктивною.

На вокзалі і перші дві години в потязі я ще не був до кінця впевнений, що спокійно доїду. Ніяк не міг позбавитись відчуття, що раптом ще щось трапиться і мене знімуть з потягу. Після Краматорська мене нарешті попустило і я озирнувся навколо. В купе їхало ще чотири чоловіки, які між собою досить жваво розмовляли. Двоє з Макіївки, схожі на шахтарів, їхали «з того боку». Двоє були з Артемівська, підконтрольної території. Спочатку вони крадькома скоса поглядали на мене і в розмові дещо обмежувалися. Але невдовзі начебто перестали мене помічати, розговорився і розмова ставала все більш відвертою. Мабуть спрацювала моя професійна звичка у спілкуванні з людиною займати позицію стороннього спостерігача і всім своїм виглядом сприяти до одкровення.

Всіх їх можна було віднести до сепаратистів, які вважали себе обдуреними, але кожен по різному і в різному ступені. Самим адекватним виявився колишній шахтар (пенсіонер), який відпрацював більше 20 років в забої. За цей час побудував будинок собі і синові, зробив

євроремонт і тут ... війна. Дітей і онуків відправив в Україну, а сам з дружиною вирішив вартувати будинки. На зупинці, коли ніхто не чув, він мені зізнався, що якщо прийдуть грабувати або «конфісковувати на потреби республіки», сам все спалить. Я ще порадив обзавестися «дашкою» (великокаліберним кулеметом) щоб відстрілюватись.

Інший, начебто шахтар, але якийсь хитрий, увесь час говорив про неефективне законодавство і свою маму, затяту сепаратистку, через неї він не може піти в ЗСУ. Двоє інших виявились більше «ватними», але все одно лаяли референдум і те, що в результаті отримали. Вранці у нас було чотири «трьохсотих» і з ними говорити мені не було про що. Та і з ким говорити? До того ж я віз в Кіровоград берці для похорону нашого «двохсотого». Так що мені ці розмови «ні про що» були не цікаві. Але я продовжував за ними спостерігати. Ці мужики були схожі на шкідливих котів, які намагалися виправдовуватися, боячись самим собі зізнатися, що натворили і винні.

Трохи пізніше, відразу після повернення з відпустки, по дорозі у відрядження мені знову в потязі довелося спілкуватися з «донецькими». Цього разу це були дві жінки-лікарки. Одна з них відрекомендувалася як професорка, доктор медичних наук. Друга, її подруга, теж виявилась медиком, але звичайним лікарем. Обидві були з Донецька, але працювали в Слов'янську, позиціонували себе як українські патріотки. Знову ж скаржилися на життя. Навіть маючи високі наукові ступені і звання, вони зараз живуть як неприкаяні, не маючи певного місця проживання.

Зароблена чесною працею протягом життя квартира залишилася в Донецьку і там живуть сторонні люди. З гіркотою говорячи про це, вони дивилися на мене і запитували, чи можу я це зрозуміти. В той момент я раптом згадав недавній Майдан, коли у нас у всіх хотіли відняти Батьківщину і перетворити на бидло. Тоді ми вийшли, заявили про свою гідність і ціною Небесної сотні прогнали головних бандюків.

Відповідаючи на питання співрозмовниць, я нагадав про Майдан і запропонував зробити в Донецьку щось подібне. Адже тоді, в Києві, народ був один на один з владою, а в Донецьку з ними вся Україна з боєздатною армією. Варто тільки вийти і заявити про свою гідність. Трохи помовчавши, очевидно переварюючи мою пропозицію, жінки помітно зменшили свій патріотичний ентузіазм і відповіли тільки одне.

- Страшно.

Потім, ще трохи подумавши, одна з них додала, що коли йдеш по вулиці українського Слов'янська і бачиш військового зі зброєю, ніякого страху немає. А коли таким же чином ідеш по Донецьку, побачивши людину зі зброєю чомусь охоплює дикий страх і хочеться відразу кудись втекти. У розмовах і поведінці і шахтарів і лікарів було одне спільне - страх, який в різному ступені пронизує їхнє єство. Це спільна риса теперішніх «донецьких».

На той час у мене вже склалася загальна думка про всі сторони цієї війни серед місцевих донбасівців. Всі вони нікому не потрібен і всі бажають все це зупинити. Але також було зрозуміло, що завдяки їм запущений якийсь глобальний механізм переформатування суспільства, який вже зупинити неможливо, але важливо зрозуміти його смисл. Ясно одне - потрібно перемогти свій внутрішній страх, який відображає ступінь розвитку в кожному свого внутрішнього «раба». Адже адекватно зрозуміти і осмислити все, що відбувається може тільки вільна людина з почуттям особистої гідності.

А на таке донбасівці поки що нездатні.

Я ніколи не буду воювати

З Микитою і його мамою ми зустрілися в прифронтовому місті Дзержинську в будівлі профілакторію для шахтарів, де розміщався штаб одного з наших батальйонів, під акомпанемент вибухів мін і снарядів, які лягали зовсім поруч. Тут вони знайшли притулок, рятуючись від обстрілів. Їхні обличчя виражали тривогу і розпач. Коли вони сіли на диван в холі перед телевізором, я сів поряд. Відчувши напругу важкої мовчанки між ними, я представився що психолог і запропонував психологічну допомогу.

Чомусь відразу звернувся до хлопчика, звичайно ж за згодою мами. Вона охоче погодилась і полегшено зітхнула. Стало остаточно зрозуміло, що до цього моменту між ними була якась напруга, очевидно породжена нерозумінням того, що відбувається.

Обличчя Микити виражало не дитячу дорослість, тому я зразу поцікавився його віком.

- Мені вісім років.

Відповів хлопчик, виявляючи бажання до спілкування. Він виявився живим і досить балакучим. Я дізнався, що вони приїхали з Артемівська, який постійно обстрілювали. Коли в їхній будинок потрапив снаряд, вони вирішили поїхати до родичів в Краматорськ. А трохи більше місяця до того Микита отримав серйозне поранення в тазостегнову область. Йому пощастило. Уламок пройшов навиліт внизу лівої частини живота. Рана швидко загоїлася і він вже нормально ходив і навіть не кульгав. Молодий організм взяв своє. На моє прохання Микита показав свої шрами і навіть дозволив їх сфотографувати і розмістити в інтернеті.

Коли я запитав, як до всього цього ставиться його батько, мама відразу його випередила і відповіла, що з чоловіком вони не живуть, але його мати до них ставиться добре. Я відразу припинив розпитування на цю тему, розуміючи її делікатність. Адже чоловік міг перебувати серед російських бойовиків.

Я вирішив не втрачати ініціативу і назвав Микиту повноправним учасником бойових дій. Той відразу відповів, що хоче стати військовим і у нього буде автомат. Тоді я ризикнув поставити головне питання.

- На чиєму боці будеш воювати?

Микита раптом зі своєю дитячою безпосередністю і дорослою серйозністю відповів.

- Я ніколи не буду воювати.

Потім трохи подумав і додав.

- І ніколи не візьму в руки автомат.

Я вирішив внести ясність в таку суперечливу ситуацію. Продовжуючи микитину логіку, запропонував йому стати військовим психологом. Помітивши в його очах певне нерозуміння, для аргументації сказаного додав.

- Я військовий психолог і у мене теж є автомат, але яким я ще жодного разу не користувався за прямим призначенням.

Микита якось відразу повеселішав. Сказав, що йому вже тут подобається. А через деякий час він уже вільно спілкувався з українськими бійцями.

Розмова по душах

Це відбілося наприкінці 2014 року в ході моїх відвідин одного з опорників нашого батальйону, який знаходився практично на нейтральній території на Вуглегірській шахті, яка ще функціонувала і там працювали люди з непідконтрольної території. Склалася така смішна ситуація, шахту контролюємо ми, а на наій працюють сепаратисти. Саме там мені вдалося поговорити по душам з одним з працівників охорони з Горлівки. Він просив не називати його імені, тому умовно нехай буде Льоха. Віком близько 50 років, переконаний сепаратист, можливо навіть встиг повоювати. А потім, мабуть після поранення, перейшов на більш легку роботу. Розмова проходила наодинці і тому він був максимально відвертим.

Вже тоді, з перших моїх спілкувань з донбасівцями, особливо з непідконтрольної території, я помітив, що зі сторонньою людиною і в безпечних умовах вони можуть бути дуже відвертими. Мабуть на той час загальна ейфорія «руського міру» видихлась і у декого з них почали з'являтись ознаки здорового глузду і спроби зрозуміти те, що накоїли.

Я відставив у бік свій автомат і почав з того, що ми обидва відносимся приблизно до одного покоління, вчилися в однакових школах, виховувалися на однакових комуністичних ідеалах. З'ясувалось, що у обох вже були діти і навіть улюблені і люблячі нас онуки. Тому я зразу запропонував відкинути політику і сконцентрувалися на головному - що ми передамо нашим онукам.

Такий початок розмови сподобався Льохі і буквально через кілька хвилин був налагоджений тісний контакт. Коли простір спілкування було очищено від політичного сміття, відразу стало зрозуміло, що все, що відбувається на Донбасі - нікому з нас не потрібно і це треба припиняти.

Проте, Льоха ще спробував попручатись і апелювати до Мінських домовленостей щодо ДНР. На моє зустрічне запитання, чи багато там, в ДНР, криміналу, він не вагаючись, відповів.

- Усі.

Це він зрозумів що називається на своїй шкурі і на підтвердження відразу розповів один випадок. Коли він був на «роботі», зателефонувала дружина і в паніці повідомила, що їхні сусіди влаштували розбірки із застосуванням зброї і навіть гранат. Всі сусіди сильно злякалися і позакривалися в своїх квартирах. Все закінчилося двома «двохсотими» і одним важким «трьохсотим».

В ході подальшого спілкування ми все більше стали розуміти, що нам нема чого ділити і ми взагалі знаходимося в цій війні по один бік барикад. А по інший бік знаходяться ті, хто заробляє на цій війні величезні статки і кримінал, який їм служить і прикриває. По суті, це єдине олігархічно-кримінальне утворення, куди однаково входять і російські і українські «виродки». Вони вміло використовують наші людські слабкості, зіштовхуючи між собою. Масштабно застосовують психотехнології, спираючись на «ватяні» мізки, витісняючи почуття національної гідності, батьківщини і душі. Уміло грають «ковбасними» інтересами, замішаними на тваринному страху у жителів Донбасу.

Це стало зрозуміло, коли я запитав у Льоху, чи є у нього Батьківщина і як вона називається. Він відразу відповів.

- Так. І це Україна.

Через паузу додав, що його кращий друг воює проти неї. Після цих слів у Льохи очі заблищали сльозами.

Тоді я запропонував підняти в Горлівці український прапор і кричати.

- Слава Україні!

Приблизно так, як вони кричали.

- Росія, Росія!

Якщо вони це зроблять, через кілька годин ми вже будемо в Горлівці.

Льоха знітився, трохи подумав і якось з сумом невпевнено сказав.

- Але ж ми боїмося. Нас усіх просто переб'ють.

Стало зрозуміло, що тваринний страх – це те, що примушує Льоху і всіх іншиї донбасівців і далі мовчки, як бидло, зносити приниження і знущання місцевого і прийшлого криміналу та іншого людського непотребу, якиї заповнив Донбас.

Приходжу до сумної думки.

- А може дійсно ці люди заслужили те, що зараз отримують, відмовившись від душі і людської гідності під впливом страху і бандитських понять заради ковбаси і тваринних потреб.

Надія Донбасу

Влітку 2015 року повним ходом ішла ротація. Демобілізовувалась або йшла на контракт третя «бита» хвиля і приходили ще «небиті» новобранці. Лінія зіткнення переходила від фронтального до позиційного протистояння. В оперативному тилу почали з'являтися нові форми активізації особового складу, спрямовані на взаємодію з місцевим населенням у контексті патріотичного виховання. У зв'язку з цим група наший військових була запрошена на святкування Дня незалежності України в Олександр-Калинове. Це одне з донбаських сіл, що знаходилося в зоні бойових дій неподалік від передової в межах досяжності артилерії противника.

Це було вже не перше святкування, на яке нас запрошували місцеві жителі. Після таких заходів у мене зазвичай залишалося подвійне відчуття. З одного боку, начебто і багато української символіки і співають українські пісні, але все-ж, щось не те.

- Немає правди і душі. Про це хочу поговорити окремо.

За розповідями мого товариша по службі, це сепаратистське село, неподалік якого недавно загинув його побратим. Тому, особливих ілюзій з приводу привітної зустрічі у мене не було. Але, з перших хвилин після приїзду, я буквально занурився в українське. Навколо безліч української символіки, що не завжди побачиш в подібних ситуаціях навіть у нас в центрі України. Дівчата і жінки не просто в вишиванках, а в цілих ансамблях зі стрічок, віночків, квіточок і всього іншого. Це крім учасників творчих колективів, одягнених в свої концертні костюми, які приїхали на свято з усього району.

Навколо столи ярмарки з виставкою-продажем всіляких виробів в національному стилі, включаючи традиційнї короваї. Був навіть імпровізований парад вишиванок і інших українських традиційних суконь. Звучали виключно українські пісні. Я відразу ж почав фотографувати все підряд, що називається, документувати українське свято. По ходу я побачив, що не один такий. Крім фотокореспондентів помітив і професійну команду з телебачення. Все було організовано по, хочеться сказати, «вищого» розряду. Я намагався знімати реальні сюжети без попередження. На мій подив, ніхто не намагався ухилятися, а багато хто навіть встигали причепуритись і прийняти відповідну позу. У цьому святковому настрої навіть наші озброєні бійці не псували загального позитивного настрою. Скоріше навпаки. З огляду на розташування села в прифронтовій зоні та можливість провокації, вони виглядали як гідна охорона і навіть, як мені здалося, вселяли спокій в святкуючих людей.

У всьому цьому різноманітті української символіки, пісень, виробів та т. ін. я для себе відзначив багату культуру нашого українського народу.

Однією національною символікою можна просто накрити якого завгодно опонента. А якщо до всього цього додати ще й пасіонарну енергетику етносу ... Але цього якраз я і не відчув. За всією зовнішньою строкатістю і різноманіттям національних кольорів і музики я не відчував такої ж багатої і багатогранної української душі.

І раптом я впіймав себе на тому, що об'єктив мого фотоапарата чомусь весь час вишукує серед святкуючих дітей, одягнених в костюми з українською символікою. Адже дитину не обдуриш. І якщо вона не захоче щось одягати, насильно зробити це дуже важко. Якщо навіть це і вдається, то відразу буде видно по виразу її обличчя. А якщо врахувати, що одяг з українською символікою коштує не дешево, то по дітях можна судити і про батьків. Я навіть намагався крупним планом заглянути в їхні очі і зловити вираз обличчя.

Раптом згадав восьмирічного Микиту, який переніс важке уламкове поранення, тому спочатку захотів стати військовим, але потім сказав, що ніколи не буде воювати і не візьме в руки автомат. Згадав також інших пацанів, котрі вітали наші військові машини. Щоправда, після «Слава Україні!», вони часто просили десять гривень, або патрончик, а краще гранату.

А дійсно. Якщо з дитинства діти Донбасу будуть рости в дусі української культури. Нехай таких буде не так багато. Може рано чи пізно пасіонарна енергетика візьме своє і Донбас поверне себе в Україну. Адже цей край уже дав багатьох борців за українську культуру, готових йти до кінця ... Але до цього ще треба дожити.

Урок мужності

В День знань 1-го вересня ми отримали запрошення з декількох сільських шкіл Костянтинівського району взяти участь в «уроках мужності» серед старшокласників. Волею випадку мені знову попалося село Олександро-Калинове, де ми недавно були на святі Дня Незалежності України.

Разом з двома бійцями ми приїхали заздалегідь, коли діти і батьки тільки почали збиратися на свято. Чекаючи організаторів, ми стояли біля входу і розмовляли, обмінювалися враженнями. Більшість селян мовчки проходили повз, ніби нас не помічаючи. Якась жінка була в чорному жалобному вбранні, мабуть недавно когось поховала. Вона лише кинула на нас байдужий погляд. Але деякі все-таки віталися, один чоловік навіть потиснув нам руки і тихо сказав - «Слава Україні».

Коли хлопці докурили, я підійшов до директора і визначився з процедурою нашої участі в святі. Нам виділили почесне місце поряд з представниками керівництва сільської та районної адміністрації. Свято розпочалося. Я спостерігав за дійством і в душі радів, що перше враження «українського села» ще з минулого разу все більше підтверджувалося. Вся процедура була добре організована. Хоча школа і невелика, але все

виглядало як то кажуть, «честь по чести». Урочисто старшокласники вивели першокласників за руку на спеціально підготовлені почесні місця. Одночасно з підйомом Державного прапора пролунав гімн України. Почалися вітання від керівництва та гостей. Дійшла черга і до мене.

Я раптом зазначив, що вже майже рік не стояв перед аудиторією, тим більше, такою особливою. Хотілося сказати щось добре і душевне, щоб витіснити дух війни, яка вирувала буквально в декількох кілометрах. Ще не вивітрилися приємні почуття від попереднього візиту. З цих вражень і почав. А закінчив побажанням, щоб, коли нинішні першокласники через десять років поведуть за руку першокласників майбутнього, то це відбувалося б вже в зовсім іншій країні і новому Донбасі.

- Донбасі, який знайде свою Душу і Батьківщину і де будуть жити гідні, мужні і вільні люди.

На цій фінальній фразі я раптом зловив себе на сплеску почуттів і тремтінні в голосі. Довелося навіть вибачатися перед слухачами. Але, схоже саме це їх ще більше переконало в моїй щирості. Далі все пішло якось по-доброму. Перед уроком нас запросили на невеликий сніданок в компанії з керівництвом з премідікаціею. Потім почався сам урок. Тут теж все було добре сплановано і організовано. У класі, крім двох десятків старшокласників, сиділи ще батьки і запрошені гості. Нам знову виділили почесні місця. У загальній програмі спочатку звучали невеликі повідомлення про рідний край. Потім кілька старшокласниць виступили зі своїми віршами і виконали патріотичні пісні про Україну. Все йшло природно і душевно. Словом, коли дійшла черга до мене, аудиторія вже була як то кажуть, «розігріта».

Я відразу заявив тему «мужності» і запитав, як цей термін розуміють школярі. Я зазвичай перед лекцією починав з того, щоб налагодити контакт з аудиторією відповідно обговорюваного предмету. Схоже, до такого повороту зі зворотним зв'язком учні готові не були, тому виникло хвилинне замішання. За своїм звичаєм, я став виділяти найбільш активних і досить швидко почалася предметна розмова про мужність.

Найбільше активізувалися дівчата. Прозвучали різні розуміння, які зводилися в основному до героїчної тематики. Але було і одне питання, яке змусило задуматися і мене. Очевидно, маючи на увазі мій вік, одна найбільш активна дівчина запитала, чи є у мене сім'я і як вони ставляться до того, що я тут. Тут вже довелося бути відвертим і мені самому.

Відповів прямо, що пішов на війну як найстарший у нашій родині що її захищати. А родина- це сімя моя і сина. Контакт був налагоджений і далі я запитав, чи дивився хтось із них в очі мужньої людини. Почувши одне «так», я розповів дві історії, як приклади мужніх людей і їх вчинків. Це були ситуації з «Батею», який один пішов проти російського спецназу в ДАПі і вже згаданого Микиту, який запевнив, що ніколи не воюватиме і не візьме в руки автомат.

Після закінчення уроку у нас ще залишався час і ми встигли побувати в гостях у сільського керівництва. Там я несподівано побачив на стіні портрет Ілліча (Леніна) і навіть з ним сфотографувався. На прощання ми отримали запрошення взяти участь у святі «Дня села».

Бумеранг

Схоже, що російська пропагандистська машина відносно України переграла (перехитрила) саму себе, роблячи основний упор на факторі страху - залякування і приниженні українців, одночасно всіляко звеличуючи себе і свої імперські амбіції. Основна ставка була зроблена на те, що українці злякаються і розбіжаться, залишивши свою Батьківщину на розтерзання супостату.

Але прорахувалися. Українці на Майдані перемогли страх. Тоді молоді хлопці з дерев'яними і бляшаними щитами пішли на снайперські кулі і не відступили, не злякалися. Почуття особистої гідності і патріотизму перемогло. Перемогло ціною Небесної сотні. Зате злякалася і відступила влада. Зараз цей фактор (або скоріше синдром) страху фактично накрив жителів Донбасу, особливо на територіях, непідконтрольних ЗСУ. Зараз страх визначає їхнє життя.

Якщо у українських військових все тримається на почутті патріотизму і особистої гідності, то у формувань бойовиків, російських військових і мешканців на непідконтрольній території все тримається на страху. Я це чітко бачив і відчував, спостерігаючи і спілкуючись не тільки з українськими військовими, а й з місцевими жителями, в тому числі і з Донецька.

Я їм кажу прямо.

- У вас немає духу на те, щоб мати особисту гідність і власну думку.

Вони зазвичай спочатку намагаються заперечувати, як правило киваючи на поганого Порошенко і хорошу Росію, яка їх зараз годує, але дуже скоро замовкають і опускають очі, не маючи більш вагомих аргументів, коли доходить до їхньої власної особистості. Адже ті приниження людської гідності і розорення власного будинку, які вони спровокували і тепер дозволяють панувати всякому місцевому криміналу і прийшлим російським «добровольцям» різних мастей, крім як твариним страхом пояснити не можна. Вони навіть воюють від страху, що їх знищать свої ж. Прийшлі російські війська це вже чітко продемонстрували своїми зачистками незалежних банд-формувань бойовиків.

Наші бійці на передовій це не раз спостерігали, особливо в моменти безпосередніх зіткнень з противником і його поведінки після наших дій у відповідь. Ступор, паніка, істерика – часто звучали у ворожому ефірі як звичайна реакція на страх.

Очевидно, що поріг адекватної реакції на страх у росіян виявився значно нижче, ніж в українців. Тому, російська пропаганда більше залякала своїх же росіян. Це яскраво демонструє відома реакція полонених російських ге-ре-ушників, які потрапили в полон. Вони відразу виклали всі секретні дані і панічно боялися, що під час хірургічної операції після поранення злісні українські хірурги виріжуть у них внутрішні органи. Тому, навіть відмовлялися від наркозу.

Я сам, проводячи психологічну підготовку молодого поповнення до бойових дій, використовував російське відео з інтернету, спрямоване на залякування наших бійців. Реакція виявилася зворотною! Після перегляду хлопці ставали ще більш зібраними і готовими йти в бій, чітко розуміючи, від кого і від чого потрібно захищати свою Батьківщину, причому, навіть ті, у яких до цього були якісь сумніви. Я навіть підозрюю, що переважна більшість росіян, які так «люблять» свого президента, роблять це теж від страху. Тому що не знають, як бути і як жити далі, що робити зі своєю такою великою територією з таким приниженим і ображеним російським народом. Та ще й з «ватою» в голові.

Може тому і зачепили Україну, яка вже знайшла свою єдність і гідність, сподіваючись на допомогу? Але зробили це, за звичаєм, не по людськи, по дурному. Може настав час попросити вибачення за скоєне і покаятися, щоб потім попросити про допомогу ... Поки ще не пізно. Залишається сподіватись, що знайдеться у росіян та «краще меншість», у якої все-таки вистачить духу це зробити.

Фантазії про Донбас після ...

На війні я намагався уважно спостерігати за інформаційним інтернет-простором Горлівки, яку блокувала наша бригада. Одного разу наштовхнувся на матеріал відомого горлівського блогера. В своїй статті «Життя після України» він намагався знайти майбутнє Донбасу, аналізуючи його минуле. У протидію я запропонував уявити долю Донбасу у контексті розуміння його сьогодення й погляду в майбутнє.

Зараз говорять про Донбас як про якусь «особливу зону» з «широкою автономією» як альтернативу війни. З розмов з місцевими жителями, в основному на територіях, підконтрольних української армії, практично всім ця війна набридла, ніхто не хоче її продовження. До того ж, в розпалі весняні роботи, коли день рік годує. Тому, потрібно вибирати, незрозуміло навіщо воювати або забезпечити себе продуктами на поточний рік.

Я помітив, що спільним і у путінської Росії і у проросійського Донбасу - є повне відторгнення, неприязнь і якийсь мало не тваринний страх перед українським Майданом. Вивчаючи цей феномен ще з 2004 року, я також зауважив одну важливу особливість в його оцінках. Ті, хто там був, жив і діяв, оцінюють його як вищий прояв морально-етичних, духовних

якостей українського народу, що виявилися в прагненні до патріотизму, особистого і національної гідності, самоорганізації.

І навпаки, ті, хто там ніколи не був, хоча і знаходився зовсім поруч, ті самі антмайданівці, оцінюють його як збіговисько покидьків суспільства і прояв аморальності і деградації українців.

Тепер щодо жителів Донбасу, які підтримують сепаратизм і війну проти України, в основному, в результаті російської пропаганди і тих хто просто не визначився, але бажаючих тільки одного - спокою і матеріального достатку. За півроку в АТО я не раз спілкувався з ними під Горлівкою, в Вуглегірську в магазинах, на ринках, на шахті. Якщо говорити коротко, то в загальному напрошується характеристика, запропонована ще Настею Дмитрук - «духу немає у вас бути вільними». У багатьох проявляється страх перед свободою і прагнення будь-якою ціною зняти з себе відповідальність за власне життя і долю. Перекласти її на наглядача, свого пахана-президента чи російського президента. В крайньому випадку, навіть на простого українського сержанта, командира опорного бойового пункту, розташованого на шахті Булавінська поблизу однойменного шахтарського селища.

Адже ще рік тому, на хвилі ейфорії незалежності Донбасу, «російської весни», ідеї «Новоросії» тощо, було варто вийти 200-300 тисячам (для майже семи мільйонів мешканців Донбасу це мізер), заявивши про свої патріотично-українські прагнення, і все було б вирішено без будь-якої війни. Але ж ні ... Духу не вистачило. А що тепер?

Може трапитися так, що Донбас виявиться в положенні тієї самої мавпи. Чи то з відомого анекдоту, де вона «і розумна і красива», тому не знає, куди бігти. Чи то з відомої китайської притчі, де вона чекає, сидячи на дереві, поки внизу б'ються два тигри, щоб потім, коли вони знищать один одного, отримати видобуток просто так.

Але може трапитися і так, що підтвердиться наша гіпотеза «дрейфу» Майдану. Адже гіпотеза «дорослішання» Майдану вже підтвердилася в Україні, а в Білорусії він вже почав «маршірувати». І раптом, під впливом цієї «війни» щось подібне з'явиться на Донбасі, в анексованому Криму чи навіт десь у Росії.

Можна уявити, що там він напевно значно подорослішає, стане набагато більш масштабним і енергетично потужним. А російські війська, як головні суб'єкти цієї «війни», рушать на Москву. Цікаво, що тоді буде з Донбасом і Кримом?

Донбасівська бабуся

Вчергове по дорозі з Київа до Кропивницького (Кіровограда) робив пересадку вночі у Знам'янці, де доводиться три години чекати до ранкової електрички. Завдяки зручній кімнаті відпочинку цей час вдавалось з комфортом скоротати. Цього разу поруч виявилася бабуся, на вигляд

років сімдесяти з невеликим, але досить жива і товариська. Вона звернула на себе увагу питанням,- чи їду я до Костянтинівки?

З цією назвою донбаського міста у мене асоціювалася дорога на війну, яку я протягом попередніх майже півтора років проїжджав багато разів. Часто спілкувався в поїзному купе з жителями окупованих територій. Ще тоді зазначив, що з українським військовим вони були набагато відвертіше, ніж між собою.

Бабуся їхала з Херсона в Донецьк. Вона всім виглядом демонструвала бажання поспілкуватися і стала пропонувати повечеряти. Не чекаючи згоди, простягнула мені яйце з помідором, а потім ще і шматочок копченого сала. Відчуваючи якусь внутрішню неприязнь, я все ж не став особливо відмовлятися. Мабуть не стільки з елементарної поваги до старості, а скоріше за все тому, що просто був голодним з дороги. А випитого чаю ще перед виїздом мені явно не вистачало. Бабуся всіляко намагалася демонструвати «російську доброзичливість і хлібосольність» - чомусь саме так я про себе інтерпретував її поведінку. Вона неодноразово повторювала завчене - «їж синочок». Мені це дуже нагадувало по тону - «ось коли приходили хлопці з ополчення ...» - у виконанні інших донбаських жінок. Мабуть саме це і викликало у мене приховану неприязнь.

Повечерявши, виявилося, що немає чаю, щоб запити. Але пізно вночі в будівлі вокзалу все було зачинено. Проте бабуся це бажання, начебто про себе, повторила кілька разів, скоса поглядаючи на мене. Коли мені таки вдалося завдяки своєму статусу убедешника роздобути чай, вона була щиро рада, задовольняючи свою пристаркувату фізіологію.

Відчуваючи, що ось-ось вона почне озвучувати «зомбоящик» і зіпсує так добре розпочате спілкування, я вирішив випередити і запитав.

- Як там у Донецьку?

Бабуся уточнила, що вона з Макіївки.

- Все одно, як там на окупованій території?

Перепитав я.

Тут бабуся дещо напружилася, помітно образившись за «окуповану територію», але нічого з цього приводу не сказавши, обережно стала хвалити Путіна.

- Він своїх росіян шкодує, платить тим, хто туди виїхали по чотири тисячі пенсії.

Потім додала, що від денеера вона отримує дві тисячі і одну тисячу від України. Вона особливо наголосила на різниці в цифрах, без уточнення валюти. Адже путінські чотири і денеерівські дві тисячі були в рублях, а одна українська - в гривнях. Я вирішив м'яко розвинути цю тему нещирості донбаських жінок і розповів таку ситуацію.

Будучи на одному з наших опорників, розташованому практично в сірій зоні на території сепаратистської шахти, якось запропонував одній нашій поварисі, у якої чоловік воював з іншого боку і періодично

обстрілював нас і її з дітьми в тому числі, переконати його піти з війни і повернутися в сім'ю. На той момент війна вже всім простим людям, особливо донбасівцям, неабияк набридла і всі вони хотіли, «щоб перестали стріляти». Жінка трохи подумала і відповіла.

- А хто мені буде заробляти гроші?

Після згадки про заробляння грошей бабуся помітно пожвавішала і продовжила цю тему. Розповіла, що в денеері за війну платять добре, по п'ятнадцять тисяч (рублів) і там хороші умови роботи. А головне - «на свіжому повітрі». У шахті, де працює її син, умови набагато гірше і платять значно менше. Далі раптом згадала, що вона сама з Воронежа і що там всі росіяни так думають.

Я знову вирішив оживити розмову і уточнив, що сам недавно з Донбасу, де воював в українській армії. А її син, можливо, воював проти мене. Бабуся зразу ж уточнила, що її син не воював. Він хотів, але його не взяли, бо там треба здоров'я і туди без блату потрапити важко. Трохи згодом, очевидно згадавши куди повертається, з надією додала, що зараз ніби затишшя.

В цей час по телебаченню почалися нічні новини, де повідомлялося про часті обстріли і активізацію російських бойовиків на Донбасі. Але донбаська бабуся якось швидко почала влягатися спати, і коли звучала ця інформація, вже тихо як дитина посопувала.

У мене залишалося в запасі ще близько півтори години щоб трохи понишпорити в фейсбуці і перевірити інтернет-пошту. Під передранкову дрімоту трохи задумався. Донбаська бабуся і їй подібні не йшли з голови.

Адже людина прожила не просте важке життя. Тому за логікою має бути мудрою і далекоглядною. А тут якась дивна непохитна однобокість погляду на світ і життя. Бачить і розуміє тільки те, що стосується - «заробляти гроші», «Путін росіян жаліє», отримання двох пенсій від денеера і України тощо. Проте, цілком щиро не розуміє і не помічає, що гроші заробляються на крові. Причому, в тому числі і своїх же рідних і близьких. Що другу пенсію, причому вдвічі більшу, платить Україна з кишень тих же українців, з якими Путін закликає воювати. Що вона цим мовчки підтримує війну.

І при всьому цьому вона може зі спокійною душею подорожувати по Україні і ділитися з випадковим співрозмовником, який воював за Україну тим, що побоялася б сказати своєму сусідові в Макіївці.

Вкотре таке вислуховую, але ніяк не можу знайти хоча б якусь логіку чи тим паче смисл. Єдине, що приходить в голову – це «ватяні» мізки.

На мирній території

Харківський шпиталь

У шпиталь я потрапив, слава Богу, не через поранення. Просто почали сипатися зуби і з'явилися супутні проблеми з гастро … Очевидно, позначилася психологічна напруга за майже рік перебування в зоні бойових дій, плюс донбаська екологія і ще багато чого. Пройшла психологічна стимуляція, породжена патріотичним куражом, який стрімко йшов в небуття донбаської війни. Натомість і починалася армійська буденність, яка все більше наповнювалась совковою військовою прозою не кращого ґатунку.

Наша група хворих і поранених попередньо комплектувалась у лікарні Часового яру, де я вже побував за кілька місяців перед цим разом з групою наших бійців на концерті з участю Ади Роговцевої з донькою. Тоді я там помінив пам'ятник Сталіну, навіть поряд з ним сфотографувався і виставив у фейсбук. Правда, мені потім пояснили, що це не Сталін, а хтось інший, чи то Орджонікідзе чи ще хтось. Менше з тим, коли ми туди заїхали ще через місяць, цього пам'ятника вже не було. Мабуть це теж помітив хтось з наших військових начальників сектору «С», який розташовувався недалеко.

Ми їхали групою в старенькому, критому «шішаріку» (ГАЗ-66), який менше з тим, добре йшов як по военній дорозі, так і по шосейці, долаючи круті підйоми, майже не зменшуючи швидкості. Весь шлях до Харкова, де знаходився військовий шпиталь, до якого ми були приписані, без особливих проблем здолали за шість годин. По дорозі проїжджали зруйновані мости, розбиті будівлі корпусів промислових підприємств, які зовсім недавно працювали, недавно побудовані, але вже понівечені житлові будинки з зрешеченими кулями і уламками металевими парканами. Це була дорога війни, що вирувала тут зовсім недавно.

Незважаючи на відсутність будь-яких зручностей в повністю заповненому «пасажирському салоні», його мешканці особливо не ремствували, оскільки звикли до набагато менш комфортних умов транспортування. Серед нас добра половина були зовсім недавно поранені з ще закривавленими пов'язками, які вже трохи підлікувалися для транспортування. Решта, як я, їхали зі звичайними людськими болячками, які загострилися на війні.

При в'їзді в Харківську область нас зупинив блок-пост для огляду на предмет перевезення зброї та боєприпасів. Огляд допомагала проводити втомлена за день вівчарка, яка до цього лежала на асфальті, поклавши голову на передні лапи з абсолютно байдужим виразом морди. Проте, вона уважно стежили за нами своїми очима. Отримавши команду, вона повільно піднялася і стала обнюхувати навмання вибрані для огляду

кілька рюкзаків, серед яких був і мій. Я згадав, що там були кілька железяк- сувенірів. Тому не дивно, що саме в моєму рюкзаку собака щось винюхати і його вибрали для детального огляду.

Треба було бачити вираз облич моїх попутників, коли перевіряючий нацгвардієць став по черзі виймати патрони від великокаліберного кулемета, які після пожежі стали непридатними і гільзи-чарки від АГСа, які я віз в якості сувенірів. Нацгвардієць уважно їх роздивився і, переконавшись в безпеці цього вантажу, акуратно склав назад в рюкзак, після чого ми продовжили шлях.

Вже на останній зупинці перед самим Харковом до мене підійшла невисока середніх років жінка, спочатку уважно подивилася мені в обличчя і потім поцікавилася, звідки ми їдемо. Дізнавшись, що в машині поранені і хворі, сильно журилася, що знову неспокійно, хоча і «перемир'я». Вона виявилася волонтеркою і давно возить на передову все необхідне. Я вперше зустрів харківського волонтера і був приємно здивований, що туди теж проник патріотичний дух.

Шпиталь нас зустрів не дуже привітно. Я згадав, що мені ще в бригаді казали, що харківський шпиталь сепаратистський і там до наших бійців ставляться не особливо доброзичливо. Невдовзі я зрозумів, що потрапив в казарменну обстановку, де хворий знаходиться на правах арештанта, що незабаром зіграло зі мною злий жарт.

Перші дні в шпиталі у мене були пов'язані з боротьбою за місце в докторантурі на психологічному факультеті Київського університету. Раптом виявилося, що терміново потрібно дослати відповідні документи. Серйозною проблемою раптом стали госпітальні порядки, що не дозволяло мені навіть вийти за межі, щоб підготувати необхідні документи. А в самому шпиталі доступу до потрібної оргтехніки та зв'язку із зовнішнім світом не виявилося. Проте, як часто буває в таких ситуаціях, зявились добрі люди, які допомогли зробити що треба без особливої мороки.

Сусідами по палаті виявились дуже різні люди, дехто з яких виявилися доволі цікавими я склав для себе про них перші враження, яким хочу поділитись.

Денис на псевдо Доктор, лікарю-хірург МНС з Києва, було близько сорока років. Він лежав з двома проникаючими уламковими пораненнями в живіт. Отримав їх в кінці червня під станицею Луганська, коли почалися інтенсивні обстріли. Як свідчить військова медична практика з подібними пораненнями часто не виживають. Тут головне, вчасно і правильно надати першу допомогу, зробити необхідну операцію. Будучи лікарем-хірургом, Денис все це встиг. Фактично, він сам керував власним порятунком. Відразу ж були зроблених необхідних медичних маніпуляцій він наполіг, щоб його евакуювали до Києва для проведення операції. Там його вже колеги, які зробили все необхідне, завдяки чому Денис вижив.

З того моменту пройшло більше двох місяців. Денис постійно був в гарному настрої, багато жартував, начебто висміюючи недавню небезпеку смерті. на його тілі окрім двох шрамом від уламків ран я побачив ще один великий шрам через весь живіт вже від хірургічного втручання. Рухомий професійню цікавістю психолога, що межує з лікарським цинізмом, я попросив його уточнити деякі подробиці вилучення уламків. І навздогін навіть поцікавився, чи відчував він тоді холодок смерті. При всьому професійному цинізмі лікарів і особливо хірургів, це питання Дениса дещо спантелило. Після короткої паузи з властивим йому гумором він подякував за можливість викласти «настільки інтимні подробиці». Коли він це робив, вже мені прийшлось поринути у власні ще дитячі переживання операції апендициту

Після цього я зрозумів, що дійсно все було дуже серйозно і я спілкуюсь з людиною, яка повернулася з «того світу». Мені відразу стало цікаво, що він думає про цю війну і як вона (війна) відбилася в його психіці, зокрема до і після поранення. Мені здалося, що Денис чекав такого питання. Він без вагань розповів, що відразу після поранення не думав ні про що, крім термінових дій. Думати було ніколи, треба було діяти. Потім до цих роздумів повертатися особливого бажання не було. Добре, що все закінчилося добре. Йому пощастило. Але згодом час від часу почала з'являтись потреба зрозуміти, що і для чого це було.

Він зазначив, що після поранення і операції став спокійніше і впевненіше в собі. Ще Денис постійно говорив по телефону з дружиною і сином. Він обурювався госпітальними порядками і дивною поведінкою лікарів, які, боячись відповідальності, не хотіли приймати рішення про його комісування з армії. Хоча, після такого поранення це було абсолютно очевидним. Розуміючи глибину проблеми, я не став її копати глибше. Тоді я вже знав, що війна лише відкриває «скриню пандори» глибинної психологічної проблематики людини, яка туди прийшла.

Двох інших сусідів, військових пенсіонерів, я відразу відніс до «сепаратистів». Перший, Петрович,- виявився колишнім особістом. Він мав позаду вісімдесят три роки життя, трьох доньок і купу онуків, ще цілком добре збережену пам'ять і розумінням здорового глузду. Він постійно щось розповідав зі свого життя, видаючи «секрети», які давно перестали бути такими за давністю років. Для мене він був цікавий як особіст що «вижив» як особистість. Очевидно тому, що займався не людьми, а технікою, тобто матеріальною частиною.

Інший, якому було далеко за сімдесят, виявився набагато більш вираженим «сепаратистом», очевидно через обернено пропорційний ступінь вираженості розуміння здорового глузду. Подібних унікумів я за останній час не зустрічав навіть на Донбасі. У містах і селах, звільнених і добровольцями і українською армією, місцеві сепари вже провели необхідну «роботу» і навчили любити Україну. З вуст цього «унікума» постійно звучали звинувачення в бік України і інші фейки з російського

«зомбоящик». Тож не дивно, що він постійно скаржився на те, що через психічні переживання не може нормально спати.

Дивлячись на нього, я дивувався, як з такими «ватяними» мізками взагалі ще щось можна розуміти. Коли я побачив, що ці розмови всім мешканцям палати порядком набридли, прямо запитав у нього.

- Ввідки ви отримуєте пенсію, можливість безкоштовно лікуватися і ще купу пільг?

На мить піймавши здоровий глузд, він відповів.

- Від України.

- Так чому тоді ви на Україну постійно плюєте!?

Він ще більше задумався і … замовк. Не думаю, що він став переглядати свої погляди. Швидше за все, просто злякався, що хтось донесе … за старою радянською і тепер уже сепаратистською звичкою.

Тут я з сумом почав розуміти, що пенсіонери, особливо харківські, серйозно зациклені на «такому хорошому житті в радянські часи» і суто матеріальних цінностях. А про якісь моральні і духовні пріоритети з ними говорити марно.

Але були і приємні моменти. Це концерт артистів Харківського театру імені Шевченка. Це був один з кращих концертів, які я бачив за час перебування в АТО. В кінці ми, мешканці госпіталю, сфотографувалися з артистами.

Постмайданний Харків

Хочу викласти свої харківські враження після перебування спочатку в шпиталі з казарменними порядками, а потім на волі, в режимі денного стаціонару. Ще залишився в пам'яті ефект першого враження, але вже з'явилося певне розуміння психологічних особливостей цього регіону.

Вчергове прийнявши необхідні процедури, я вирішив у вільному режимі прогулятися по місту. Погода була під стать бабиного літа, вже не жарко, але ще цілком комфортно, тепло, сухо і сонячно. Вийшовши з шпиталю, я запитав у першого-ліпшого перехожого, яким виявився пенсіонер, як пройти в центр міста. Той попросив уточнити, оскільки центр великий. Тоді я назвав площу Леніна.

- Площа Леніна?

Перехожий якось сумно посміхнувся і показав, куди йти. Коли я прийшов на цю площу, відразу зрозумів дивну реакцію перехожого, оскільки на площі Леніна, - Леніна, одного з найбільших в Україні пам'ятників радянському вождю, не виявилося. Тут я згадав нещодавнє повідомлення по ТБ про його демонтаж. На величезній пустельній площі самотньо стояли намети з «подарунками від Путіна», серед яких я побачив одну з ракет «Торнадо», хвостовик ракети від «Смерча», які запускали з Горлівки в бік Краматорська під час дебальцівських подій. Я

зразу упізнав цей хвостовик. Точно такий ми знайшли на лінії розмежування біля Горлівки.

Далі я потрапив на площу Тараса Шевченка, де мене осяяла здогадка щодо психології харків'ян після вчорашніх відвідин парку Максима Горького. Два парку, названі на честь двох видатних письменників – російського і українського. Але яке різне ставлення до них городян і влади. Як сильно відрізняються вони по облаштованості і доглянутості.

У парк Горького заходиш як в казку – все по-європейськи – ідеально доглянуті алеї, такі ж кущі і дерева, відмінно сплановане розташування добре обладнаних різноманітних атракціонів, спортмайданчиків, альтанок, лавок і … на кожному кроці безкоштовні євро-туалети. І все це сховано від вуличної суєти за красивою і надійною огорожею. Хоча про самого письменника, Олексія Максимовича Горького, в парку немає ніяких натяків. Таке враження, що ті, хто облаштовував парк Горького, про самому Горькому не мали особливого уявлення.

З парком Шевченка все навпаки. На вході вас зустрічає цілий монументально-історичний комплекс, присвячений великому українському Кобзареві. Але на цьому все і закінчується. Коли йдеш далі, відразу виникає відчуття «дежевю» - потрапляєш в радянське минуле. Недоглянуті алеї, старі розбиті лавочки, витоптані газони (якщо їх так можна назвати) і навколо ніякої огорожі, - прохідний двір.

Два парку як два світи, в яких живуть харків'яни. Але, ні в тому, ні в іншому мені довго перебувати було не дуже комфортно, душа не відпочивала. Вони обидва з минулого. Я мимоволі порівнював свої відчуття від відвідування Маріїнського парку в Києві, де зовсім недавно вирував Майдан. Там кожен куточок про щось мені нагадував, і хотілося по ньому бродити годинами. Два міста мільйонника, дві столиці України, стародавня і радянська, і яка між ними різниця.

Київ – стародавнє самодостатнє місто з такими ж самодостатніми людьми, яке гідно пройшло «майдани», на яких народжувалося майбутнє нашого народу.

Харків – якийсь втрачений, що не знає куди прибитися. З одного боку - усіма фібрами своєї «ватяної» пристарілої совкової більшості тягнеться до Росії, якій він не потрібен. З іншого – намагається укорінитися в Україні завдяки патріотично налаштованій прогресивній меншості. А чи потрібен він сам собі? Хай вибачать мене харків'яни за такі оцінки. Але брехати не хочу … Дуже хотілося б помилятися.

Тепер про харків'ян. З ранку я перебував під враженням розмови з випадковим перехожим, літнім пенсіонером, на вигляд за шістдесят. Я йшов по вулиці в своїх думках і раптом він звернувся до мене, запитавши кілька роздратованим тоном, де я воюю. Це питання «в лоб» мене дещо спантеличило.

Невже у мене це написано на лобі!?

Адже у військовій формі зараз по Харкову ходить багато чоловіків, правда, більшість з яких молоді хлопці, курсанти військових інститутів.

У відповідь я також «в лоб» перепитав.

- З чого ви це взяли?

Не довго думаючи, він відповів, що по військовій формі. І відразу ж додав.

- Я би таку форму не одягнув навіть під пістолетом.

Я раптом спонтанно уявив собі таку ситуацію: спочатку йому вистрілили б біля вуха, потім, швидше за все в стопу, потім в коліно, потім… З розповідей наших бійців, що розмовляли з полоненими бойовиками, приблизно так їх набирали на окупованій території.

Тому я уточнив.

- Під пістолетом ви не тільки форму одягнули б…

Але мій співрозмовник уже осідлав свою хвилю знань з «зомбоящика», вже щось говорив про справедливі командирів Червоної армії з прикладами Вітчизняної війни, до яких сам він явно не мав ніякого відношення. Далі він все більше розвивав свої «ватяні» фантазії, які мені давно набридли.

Бажаючи привести нашу розмову в конструктивне русло, я запитав, що б він зробив, якби його сина чи онука розірвало в результаті розстрілу прямою наводкою. А після цього він би півроку чекав офіційного рішення про смерть.

Я мав на увазі реальну ситуацію із своєї практики.

Але мій співрозмовник так нічого і не зрозумів. Він навіть мене не слухав, продовжуючи перебувати на своїй хвилі. Розуміючи, що його не зупинити, я ще раз більш наполегливо його перепитав. Але, ні в очах, ні в голові свого співрозмовника я не помітив навіть натяку хоч на якийсь здоровий глузд. Він уперто продовжував свій «ватяний» бенефіс.

Я по-дружньому поплескав його по плечу і пішов далі з ще більше зміцнілою думкою, що харківські пенсіонери по «ватяності» мізків, напевно, переплюнули донецьких. Тих місцеві спаратісти вже добре «підлікували», не залишивши ілюзій з приводу «руського міра» і надій на колишнього «старшого брата».

Мені також сталося поговорити з продавцем в комп'ютерному магазині, коли упорядковував свій нетбук. Це був молодий чоловік приблизно років 35-36, який, з його слів, мав сімю і шестирічну дитину. Розмова почалася з мого прохання встановити в комп’ютері українську мову, якої чомусь не виявилося в оновленій системі. І тут продавець раптом заявив, що такої мови немає, як немає і такої країни як Україна. Є тільки російська мова і країна Росія. Далі він пішов по «зомбоящику» про вбивство дітей і людей похилого віку, обстріли мирних жителів тощо.

Розуміючи, що він заглиблюється в «вату», я спробував його зупинити вже випробуваним прийомом. Розповів про розірваного від прямого

попадання в машину українського десантника приблизно його віку. Той на мить зупинився і випалив.

– А навіщо він туди поліз?

Тут вже я на мить знітився від такого нахабства і більш жорстко уточнив, що на його (десантника) місці міг бути його брат або він сам. І, не чекаючи відповіді, додав, що в армії є наказ, який треба виконувати, а у бійців є Батьківщина, яку треба захищати. Тому, лізти чи не лізти, таке питання взагалі не стояло.

– Треба!

Побачивши замішання вже мого співрозмовника, я нагадав про його призовний вік і про те, що він буде робити, якщо прийде повістка і треба буде підкоритися армійським законам.

Він відразу розгубився, але потім швидко заговорив про те, що кордон з Росією поруч, всього в тридцяти кілометрах і, якщо що, то він відразу втіче до Росії.

Переді мною була людина без почуття патріотизму, Батьківщини, совісті. Це звичайний боягуз і потенційний зрадник, який не потрібен нікому, в першу чергу, тим же росіянам. Та й свою сім'ю він навряд чи захистить. У нас такі зазвичай або дезертирували, тікаючи в се-зе-че (самовільне залишення частини), або спивалися.

Але були й інші харків'яни. Наприклад, висококласний інженер-електронщик сімдесяти семи років, який брав участь практично у всіх запусках космічних ракет протягом останніх сорока років. Це мій дядько, у якого я жив упродовж другої половини свого лікування у шпиталі. Він бував на харківському «майдані», цілком тверезо сприймв сучасну ситуацію, але якогось чіткого майбутнього теж не бачив.

Мабуть справжній харківський «майдан» ще попереду.

Постмайданний Київ

Крайній раз я був у Києві в самому кінці 2013 року зі своїми дослідженнями Євромайдана і апробацією докторської дисертації. І ось, перебуваючи на Донбасі в зоні бойових дій, волею випадку в кінці червня 2015 го через півтора року пощастило двічі знову побувати в Києві.

Перший раз я приїхав в неділю і випадково зустрівся з сином Романом. З вокзалу ми попрямували до Володимирського собору, де йшла служба. Запам’яталася проповідь за єдину Україну і праведну війну на Донбасі. Потім пішли на Хрещатик і Майдан Незалежності. На вулиці Героїв Небесної сотні виникло особливе почуття, викликане довгим ланцюгом фотографій, обкладених почорнілою від кіптяви, обпаленою бруківкою. Це почуття було схоже на те, яке виникало у мене при перебуванні на передовій в періоди активізації бойових дій. Очевидно, саме звідси, з Небесної сотні і почалася справжня війна за гідність, реальну свободу і незалежність. Потім, разом з майданівцями вона перекинулася на Донбас.

А зараз ситуація доходить до того переломного моменту, коли хвиля російської агресії і штучної ненависті, породженої тиском «ватяної» пропаганди особливо на нездатних бути вільними в думках і почуттях, ударившись об стіну української армії, зцементованої силою духу народу і почуттям патріотизму, може покотитися назад в Росію. Подібно цунамі, така хвиля із страху і розгубленості може накрити росіян приблизно так, як це зараз відбувається з жителями Донбасу, особливо на території, непідконтрольній ЗСУ.

У Маріїнському парку мене теж охопило дивне почуття.

- Нахлинули спогади з недавнього минулого, які наклалися на сьогоднішній день. Тоді, півтора роки тому, я кілька разів курсував з Євромайдану на антимайдан, намагаючись зрозуміти в порівнянні їх психологічну суть, знайти спільне і відмінності. Тоді Україна була ще розділена навпіл, що символізувалося цими майданами - природним народним і штучним владним. Антимайдан народився в Донбасі і зараз спровокував кровопролитну війну і появу мертвої зони «ордло». Там все тримається на страху і сліпому поклонінню лукавому вождю, який веде Донбас та й всю Росію в тартарари. Завдяки Майдану Україна все більше об'єднується і зміцнюється завдяки знайденому на почуттю особистої гідності і патріотизму. А армія за силою духу вже значно перевершує і сепаратистів і росіян.

Прогулюючись по Хрещатику і наштовхуючись на сліди недавніх грандіозних подій, я ловив себе на думці, що йду по вільному місту, в якому господарює народ. Навряд чи ще хтось наважиться це перевіряти. Трохи зіпсувало позитивне враження безліч міліції в Маріїнському парку за будівлею Верховної Ради. На питання, навіщо вони тут, я так і не отримав чіткої відповіді. А по зніяковіло-винуватим виразам облич міліціонерів було зрозуміло, що їм самим все це не дуже подобається.

Не особливо бентежили і будівельні дерев'яні паркани навколо Маріїнського палацу і Верховної Ради, а також видимість будівництва та ремонту біля Президентського палацу, що обмежувало рух і заважало повноцінному огляду цих пам'яток. Це були ознаки того, що влада знаходиться в тонусі, побоюючись народного гніву.

Друга поїздка до Києва виявилася театрально-романтичною. Цього разу ми зустрілися з дружиною і потрапили в провідні київські театри на хітові спектаклі закриття сезону, які були про кохання. Згадалися такі ж відвідування театрів півтора роки тому під час Майдану. Тоді, перед і після вистави ми з дружиною ходили по Хрещатику і Майдану, розчулюючись креативністю майданівців в знущальній і водночас дотепній критиці лідерів тодішньої влади. Там всюди панував дух свободи і людської гідності.

Коли я для порівняння потрапляв в зону антимайдану, почуття і стани змінювалися на діаметрально протилежні - настороженість, небезпека, підозрілість і очікування агресії. Тоді голову свердлило питання.

- Чим все це скінчиться?

Майбутнє було невизначеним. А його передбачити було неможливо. Цього разу в результаті все закінчилося тим, що ми з дружиною на четвертому десятку років сімейного життя зізналися одне одному в коханні.

Тим хто повертається з війни

Сиджу в центральному харківському міському парку після прийняття шпитальних процедур і насичуюся мирним життям. Погода – благодать. Повз гуляють матусі, бабусі і дідусі з маленькими дітками та онуками, іноді без оних просто парами. Весело тусуються компанії школярів і студентів, іноді у вигляді занять з фізкультури чи екскурсій з якогось предмету, частіше, як я зрозумів, імпровізовані, але і спеціально організовані. Всім добре і спокійно. Ніхто навіть не уявляє, що звідкись може прилетіти смерть.

Все дуже дисонує з донбаськими містами в зоні досяжності артилерії. Матусі, бабусі і дідусі, які там гуляють в парках, завжди готові до того, що може прилетіти міна або снаряд і вони, їхні діти чи онуки можуть бути поранені чи навіть загинути.

У перші дні після приїзду із зони бойових дій, йдучи по вулиці, я постійно відчував (ловив) на собі вивчально-здивовані погляди перехожих, особливо пенсіонерів. Очевидно, мій вік в купі з військовою формою та якоюсь незрозумілої мені «печаткою війни» створювали таке враження. З кожним днем таких поглядів ставало менше, а через пару тижнів я взагалі перестав їх помічати.

Напевно, «печатка війни», з якою приходить демобілізований боєць, спочатку відбивається досить яскраво. Але з часом, у міру входження в мирне життя, розпливається і …, ні, не зникає, але лише ховається в глибині свідомості, а потім і несвідомого. У будь-який момент війна і «звір», розбуджений нею, можуть вирватися назовні самим непередбачуваним чином. Що з цим робити? Це і є те найважливіше, що треба розуміти тим, хто щойно повернувся з війни. Необхідно почати себе чітко рефлексувати, тобто бачити з боку, що чи хто Ви за один, і як це оцінюють і бачать навколишні.

– Людину чи «звіра.

– Добропорядного сім'янина чи кінченого алкоголіка.

- Захисника чи акресора тощо.

Головне, не розгубити і не втратити те, що так дорого дістався - травматичний досвід виживання в критичних умовах, моральний і життєвий потенціал життєздатності тощо. Потрапивши на війну, Ви раптом розумієте, що тут все інше, набагато більш жорстке і реальне. Тут все визначається критерієм смерті, коли все чітко розділене і сприймається в чорно-білих кольорах – свій чи чужий, друг чи ворог,

живий чи мертвий. Тут спрацьовують свої особисті критерії, коли своїм може бути противник, що попереджає про початок обстрілу, а чужим – власний генерал, що знаходиться далеко в тилу і віддає ідіотські накази для передової.

Ви відкриваєте навколо себе зовсім інший світ, в якому всі живуть за іншими законами. Всі Ваші попередні, як правило романтичні, уявлення про війну, раптом розвіюються. А Ви самі як особистість, відразу перетворюєтеся в повний «нуль». Ви стаєте «ніким» і звуть вас «ніяк». Незалежно від того, ким Ви були до війни – бізнесменом, менеджером, аспірантом чи навіть професором. Тут все починається з «нуля» і вам потрібно заново доводити, хто Ви є і в чому можете бути корисним.

На війні всі Ваші попередні професійні вміння та навички жорстко нівелюються бойовою ситуацією. Ви будете не тим, ким хочете, а тим, ким Вас призначили згідно штатного розкладу і що вимагає від Вас ситуація. А ціна навчання тут – Ваше життя. Вважайте, що Вам дуже пощастило, якщо Ваша спеціальність співпаде зі штатним розкладом і потребами війни. Зазвичай це медики або, як у моєму випадку, психолог.

Якщо потрібно, Ви за пару хвилин (поки до вас наближається танк супротивника) навчитеся стріляти з ручного гранатомета, або надавати першу допомогу пораненому товаришу з кульовим отвором в нозі або відірваною рукою. Там Ви щиро повірите в Бога, коли той же танк почне Вас обстрілювати прямою наводкою чи, прорвавшись на позиції, почне утюжити окопи разом з людьми.

Загалом, така школа війни вчить дуже ефективно. В мить вивітрюються всякі дурні надумані фантазії, зато отримані корисні знання, вміння і головне професійний досвід, вкорінюються і кардинально змінюючи вашу свідомість і саму особистість, залишаються назавжди. Адже вони закладаються на гребені фундаментального фізіологічного інстинкту виживання. Ви або починаєте вчитися і змінюватися, або ж навпаки, потрапляєте в ступор, намагаєтеся кудись втекти і потім тікаєте все життя в алкоголь, наркотики тощо.

З останніми потім працює традиційна психологія, намагаючись вас «лікувати» або як зараз стало модним, реабілітувати чи «повертати». Ось тільки незрозуміло куди повертати – в старе добре давно прогниле кримінально-корупційне болото колишнього життя, намагаючись знецінити те, за що Ви пішли на війну?

Велику допомогу Ви можете отримати від духівника або священика (бажано, щоб це були капелани, які мають досвід перебування та роботи на передовій). Вони будуть Вас (а вірніше вашу душу) «рятувати». Я перш за все звертаюся до тих, хто не зламався, не втік з передової, не злякався, не відсиджувався в тилу при штабах. До тих, кого війна не зробила гірше, і хто зумів залишити смерть позаду себе, вішаючи зверху на броніки гранати з розщепленим вусиком для зручності само підриву при небезпеці полону.

Таких мало, але вони є.

Таким пропонується «розвивати» свою особистість.

Таких уже нікуди «повертати» не вийде.

Такі самі кого завгодно можуть наставити на шлях істинний.

Такі – надія суспільства.

Отже, з війни Ви повертаєтеся іншими людьми, що відразу ж стає помітно по відношенню оточуючих. Якщо ж цього не спостерігається, значить людина примудрився пройти повз війну і просто повернулася такоюж як пішла. Такі зазвичай приходять на війну заради кар'єри і заробляння всіляких пільг. Останнім часом цих з'явилося особливо багато. Такі ні «повернення» ні в «розвитку» не потребують.

Різне

Два світи

Перебуваючи у відпустці і спостерігаючи мирне життя, я все намагався зрозуміти, - для чого я пішов на війну і що взагалі роблю в зоні бойових дій на Донбасі. Виявляється, можна абсолютно спокійно і безтурботно жити не постійним вибором між життям і смертю, а між різними способами отримання задоволення. Адже більшість людей в мирному житті живуть саме так і нічого поганого в цьому не бачать. Гаразд жінки і діти, але так само живуть і здорові мужики, здатні зі зброєю в руках захищати Батьківщину, в той час як часто це доводиться робити людям похилого віку і не зовсім здоровим.

Основна мотивація таких мобілізованих «дідів» зазвичай виражається так.

- Я пішов в армію, щоб не забрали мого сина.

Виходить, що діти можуть відчувати себе спокійно в мирному житті завдяки тим, хто оберігає цей спокій на Донбасі.

Нещодавно мені довелося побувати в одному з військових навчальних центрів, де я забирав поповнення новобранців. Там теж домінувало мирне життя, в якому не було місця для війни, зате було місце для стройової підготовки. Мене не відразу розуміли, коли я говорив, що дуже скоро їхнім новобранцям доведеться вступити в реальний бій. На їхніх обличчях я бачив здивування.

- Про що я ...!? Адже тут все так мирно, добре і комфортно, а ви тут зі своєю війною ...

Я дивився на ці два різні світи і намагався їх зрозуміти.

Мирний, де живе моя сім'я, діти і онуки, де можуть спокійно існувати діти і жінки, молоді дівчата і хлопці (навіть цілком функціонального військового віку). Там всі комфортно живуть з єдиним бажанням отримувати задоволення.

Військовий, який існує за законами боротьби життя і смерті, в якому головне завдання - зберегти себе і не пустити ворога розоряти твою Батьківщину.

Я ловив себе на думці, що раптом починаю розуміти, що у мене є заради кого жити і заради кого вмирати. Заради співіснування цих двох світів. Першого - комфортного, але якогось дитячого, інфантильного, віртуального, що не має майбутнього. Другого - небезпечного, жорсткого, але реального і спрямованого в майбутнє.

Так ..., мабуть я не помилився. Ця «війна» рано чи пізно закінчиться, але світ, створений нею, залишиться і буде далі існувати і розвиватися. У цьому світі речі називають своїми іменами і набагато менше місця для морального бруду. А «зрада» вищих штабів, боягузтво деяких командирів і офіцерів, які намагаються відсидітися в тилу, а в бою ховаються в бліндажах, при цьому першими намагаються дістати статус «учасника бойових дій» і навіть урядові нагороди – відходять у смітник небуття. Я вже не кажу про корупцію в службах постачання і великий бізнес на війні в цілому.

Виходить, що реально воює мобілізована з народу армія, підтримувана тими ж народними волонтерами проти двох ворогів. Зовнішнього - російських бойовиків і донбаських терористів і внутрішнього - власних корумпованих державників і совкового армійського командування. Війна закінчиться, але моральні та етичні правила і закони, які вона породила, залишаться.

Хочеться сподіватися, що новий світ, який буде будуватися вже за цими новими правилами і законами, буде іншим, більш жорстким і нетерпимим до брехні, аморальності і бездуховності.

А що ж буде з тим старим, таким комфортним і приємним світом !? Та нічого не буде. Він залишиться і буде існувати на допоміжних правах як сірий фон, щоб краще відтіняти нове і не переплутувати зі старим. Кожен обиратиме своє.

Думаю також, що ця проблема жорстко стане і в психологічній роботі. Поки домінує хибна позиція, що атовців, які повернулися з війни, потрібно «лікувати», повертаючи їх в колишнє життя. Життя, де нічого не змінилося, де як і раніше домінує корупція, обман, бездуховність і аморальність?

Та ні, вже краще ви до нас.

Все повинно відбуватися з точністю до навпаки. Стара добра традиційна психологія, орієнтована на отримання задоволення, тут не працює. На перший план ця війна висуває іншу психологію, де домінують інші, більш глобальні, морально-етичні, ціннісно-смислові ідеї.

Це психологія і цінності людей, які пішли на війну, щоб захистити свої родини і зберегти особисту гідність. Вони воюють за Батьківщину, але не за гроші. Вони точно знають, що захищають.

Це психологія і цінності людей, які безоплатно жертвують зі своїх і так мізерних доходів, жертвують або навіть продають свій бізнес на потреби української армії.

Це психологія і цінності людей, які в якості волонтерів, медиків, психологів, капеланів і ін. ідуть на передову, щоб піднімати бойовий дух бійців і допомагати їм залишатися людьми в важких ситуаціях.

І таких людей, готових і здатних жити в новому світі, стає все більше. Повернувшись, вони вже не дозволять відвойовану ними Батьківщину далі принижувати і ганьбитити. Пишу про ці начебто «високі матерії» і ловлю себе на думці, що текст виливається як-би сам собою, без будь-якої ідеологічної патетики і надуманості.

Чергую по бригаді. Щойно отримав повідомлення з передка, що на горлівському напрямку наші батальйони успішно відбили чергову атаку супротивника. Втрат немає.

День перемоги

Відвідав наш кіровоградський меморіал на Валах (історичне місце розташування старовинної фортеці). Тут традиційно 9 травня збираються люди і відзначають День перемоги. Я підійшов до 11 години, народу було багато. Впало в око те, що набагато більше людей зібралося на Алеї героїв АТО, загиблих в «донбаській» війні, ніж біля могил Героїв Радянського Союзу Вітчизняної війни.

Я йшов уздовж пантеону фотографій загиблих і зловив у собі почуття, схоже на те, яке виникало на Алеї Небесної сотні в Києві. Мій погляд, ковзаючи з однієї фот ографії на іншу, інтуїтивно виділяв молодих хлопців. У цей момент з'являлося двояке почуття.

З одного боку - почуття гіркоти, що гинули кращі, здатні на вчинок.

З іншого боку - почуття гордості і надії.

Будучи в армії на війні, на таких молодих я теж звертав особливу увагу і радів, що не всі віддають перевагу мирним задоволенням і розвагам, що є патріоти, готові воювати і захищати Батьківщину. А значить, наша країна має майбутнє.

Зупинився біля своїх, з нашої бригади. Зазначив, що тут далеко не всі загиблі. Почало пробивати на сльозу, оскільки спливли в пам'яті подробиці їх загибелі. Адже все було зовсім недавно. Для деяких навіть не минуло й року. Але це вже історія, історія нової країни і нової війни, яка відсунула попередні - і країну і війну.

В кінці алеї зазначив, що залишено ще багато місця для її продовження. Значить війна ще не закінчена. Та й з новою країною ще непочатий край роботи.

У загальному потоці розмов навколо мої вуха вирвали кілька повторюваних фраз на кшталт.

- Такі молоді.

- Незрозуміло, за що загинули.

- У всьому винні не росіяни, а жідомассони.

Якийсь сильно напідпитку «афганець» навіть зауважив, що вони в Афгані знали, за що воювали.

- Виконували інтернаціональний обов'язок. А тут…?

Цікаво, що ті, хто вимовляли цей відверто «ватяний» текст, робили це досить демонстративно, як-би на показ.

Разом з тим, обговорення реальних подій і обставин смерті атовців було тихим і непомітним. Люди ніби намагалися не турбувати зайвим словом душі спочилих героїв, які ще були поруч.

Подібну ситуацію я відзначав і на Донбасі, де навіть на підконтрольних територіях на вулицях та в інших людних місцях частіше чуєш антиукраїнські висловлювання, а «слава Україні» намагаються говорити пошепки і наодинці. Але там це скоріше від страху. А тут - з поваги до загиблих.

Одна висока, середніх років жінка, поруч зі мною так голосно і настирливо повторювала «незрозуміло, за що гинуть», що я не витримав і відповів.

- За Батьківщину.

Вона різко до мене повернулася з явним бажанням щось сказати і ... якось раптом замовкла. Може тому, що я був у військовому камуфляжі. Сказала лише, що у неї там син.

У мене не було бажання продовжувати розмову з «ватницею», у якої син воює. А у неї, очевидно, не було інших, більш реальних і адекватних думок. Можна тільки поспівчувати її сину.

Я раптом згадав донбаську жінку з тоді ще не дуже розбитого і ще нашого Вуглегірська, яка була підпитку і осмілівши, скаржилася мені, офіцеру ЗСУ.

- За що це нам ...?

Я також згадав хлопців з передової, у яких на питання.

- За що ви тут воюєте?

Відповідь була абсолютно чіткою і однозначною.

- За Батьківщину.

І поняття «батьківщини» для них було дуже конкретне - сім'я, діти, дружина, батьки. Виявляється, чим ближче до передової, тим поняття «батьківщини» ясніше і чіткіше. Чим довше триває війна, тим більше у нас з'являється людей, здатних розуміти, що таке нова країна.

Але що робити з «ватниками»?

- Та нічого.

За народною мудрістю.

- Лайно не чіпай, смердіти не буде.

Це вже минуле, що йде в небуття разом зі старою епохою. На передовій ми ситуацію переламали. Українці виявилися сильнішими духом за

росіян. І ніяка зброя їм не допоможе, тому що ми воюємо за Батьківщину, а вони взагалі не розуміють за що.

Свято Дня перемоги 9 травня на честь перемоги над фашистською Німеччиною у Великій Вітчизняній в новому розумінні у Другій світовій війні набуває і нового змісту. Можна припустити, що такий «новий зміст» обумовлений також і більш сучасними війнами, насамперед «афганською». «Донбаська» війна у цю логіку якось не вписується. Досить чітко спостерігається різне ставлення до цих воєн, остання з яких ще триває.

Читаючи книги Нобелівської лауреатки з літератури за 2015 рік Світлани Алексієвич «У війни не жіноче обличчя» і «Цинкові хлопчики», а також узагальнюючи власний досвід участі в бойових діях, знаходжу характерні як паралелі і аналогії, так і відмінності цих трьох воєн. Найбільш коректно їх можна оцінити по відношенню до почуття Батьківщини і патріотизму їх учасників.

Питання - Чи є у Вас Батьківщина? Що для Вас особисто це означає? За що Ви воюєте? - я ставив всім, з ким мені доводилося спілкуватися в зоні бойових дій. Крім військових ЗСУ це були і місцеві жителі, в тому числі і на територіях, що знаходяться практично на лінії поділу.

На перше питання всі однозначно відповідали.

- «Так.

А ось відповіді на друге і особливо третє істотно різнилися. Наші військовослужбовці чітко розуміли, що їхня батьківщина, Україна, - але ні в якому разі не політики і «вожді», а їх сім'я, діти, онуки, дружини, батьки, а також суверенітет і державність в цілому. Перш за все йшлося про «душевні» проблеми.

Місцеві донбаські жителі, особливо ті, які проживають на непідконтрольних територіях, спочатку говорили про щось «велике», але незрозумілою що саме (очевидно маючи на увазі Росію). Але скоро переходили на прагматичні проблеми зарплат, пенсій, роботи. Перш за все, йшлося про «шлункові» проблеми. Тому, якщо відповідь на третє питання для українських військових був очевидню, то місцевих донбаських жителів і особливо з суміжної території воно приводило в ступор.

Звідси висновок. У Великій вітчизняній та в «донбаській» (з боку України), всі воювали за Батьківщину. Просто для одних це був СРСР, а для інших-незалежна Україна. У «афганській» і тієї ж «донбаської» (з боку Росії), всі воювали проти якогось «ворога» (афганця-муджахеда або укробандерівця), що насправді до Батьківщини ніякого відношення не має.

«Дідами», які воювали на Донбасі в ЗСУ, я називаю тих, кому було вже під шістдесят років і вони прийшли на війну як мобілізовані добровольці. У такому віці, маючи купу болячок, часом навіть інвалідність і на додаток купу дітей і внуків, вони цілком могли відмовитися ще у військкоматі під час медкомісії, але цього не зробили.

Таких в зоні бойових дій я зустрів досить багато. Більшість з них відрізнялися високим рівнем мотивації і неформальним свідомим патріотизмом, породженим самим життям, внутрішньою непоказною повагою до себе як до чоловіка, главі сім'ї, роду тощо. Вони свідомо брали на себе відповідальність не тільки за свою сім'ю, а й Батьківщину в цілому. Для них прихід в армію - не просто відбування повинності, але особистий вчинок.

- Я сюди прийшов, щоб не забрали мого сина (синів).

- Я вже досить пожив, нехай поживуть по людськи мої діти.

Приблизно до таких формулювань зводилися відповіді на питання.

- Навіщо Ви прийшли на війну?

Практично всі вони мали сім'ї, дітей та онуків. Хоча не у всіх все склалося гладко, але суті мотиву це не змінювало. У таких випадках я зазвичай питав, чи є сини (онуки) і як вони ставляться до того, що батько (дід) на війні. Зазвичай вони з гордістю відповідали, що діти і онуки ними пишаються.

Про один з таких «дідів» хочу розповісти окремо. Це Михалич, якому було вже п'ятдесят сім років. Як він розповідав, його забрали в армію на початку 2015 року прямо з поля, коли сіяв «буряки». У зоні АТО йому дісталася досить спокійна посада начальника клубу. Хоча, будучи агрономом, сам він до мозку кісток був сільським жителем, що називається «від землі». А асоціації з клубом у нього виникали лише в зв'язку з юнацькими бійками в сільському клубі, коли він завойовував свою майбутню дружину, в буквальному сенсі відбиваючи її у суперників. Надалі вона подарувала йому трьох синів, середнього з яких він збирався одружити найближчим часом.

А недавно я побачив Михалича в новеньких «британці» і демісезонних берцях пісочного (пустельного) кольору. На той момент про таку «британку» (британський військовий однострій) мріяв майже кожен мобілізований атовець. Виявилося, що все це йому надіслав в якості волонтерської допомоги такий самий «дід», його друг бізнесмен, теж Михалич якого звали Віктором. За словами Михалича, він вже давно займається волонтерством та спонсорством, допомагаючи не тільки армії, але і школам і окремим людям.

Таких «дідів» (бізнесменів-патріотів) я тут теж нерідко зустрічав, особливо на передовій. Для них волонтерська допомога вже стала якоюсь необхідністю, що приносить моральне задоволення і душевний комфорт

від того, що вони не залишаються осторонь і як здорові мужики чесно виконують свій патріотичний обов'язок.

Михалич від душі написав про свого друга. Хочу запропонувати його текст, практично в оригіналі, з невеликою редакцією і скороченням.

У свой час мене спіткала біда, важко захворів. На лікування потрібні були гроші и багато. Я поділився з Віктором. Він лишь спитав – скільки? Коли я назвавши суму (а це були великі гроші), він зразу мені їх перерахував. Дякую и схиляю голову перед цією Людиною. Пишу з Великої літери, тому что він цього заслуговує.

1980 рік. Я перший раз зайшов в аудиторію Уманського сільськогосподарського інституту. До мене звернув молодий хлопець, який вже був після армії.

- Сідай коло мене, будемо разом вчитись.

Так і провчились разом п'ять років. Потім роз'їхались по місцях своєї роботи. Знаю и пам'ятаю нині покійних его батьків, братів, які із звичайних сільських дітей виросла в керівників. Сини Вікора пішли по батьківській стежині. Тому в селах, де вони зараз працюють і займаються бізнесом, є робочі місця, а це заробітна плата для селян і податки для держави. Він запустив консервний завод. В сезон у нього одночасно працює понад вісімдесят людей. На полі працює техніка українського виробництва, розвивається тваринництво, а це знову робочі місця.

На його підприємствах було відремонтовано тринадцять БТРів для ЗСУ. Для першокласніів закупив парті. Коли я вже був в АТО, мені зателефонували наші хлопці і повідомили, що Віктор покупляв їм бронежилети, каски та інше захисне приладдя.

Мимоволі згадую і приклад інших бізнесменів, яких, на жаль, більше. Таких ні серед волонтерів ні в зоні АТО не зустрінеш. Ці навпаки, наживаються на війні, примудряючись отримувати прибутки на тій же допомозі військовим і армії в цілому. Про таких чомусь писати не хочеться.

Схоже, що наша країна поділяється цією війною на тих, хто воює і реально допомагає армії і тих, хто на цьому наживається. Приємно те, що ця війна несе не тільки безліч великих економічних, соціальних, психологічних проблем, але разом з тим і позитивний ефект. Наявність таких «дідів» не тільки в армії, а й бізнесі, сподіваюся, що і у владі (хоча б на нижніх рівнях), свідчить про збережене здорове коріння, генофонд нашого суспільства, у якого є майбутнє.

Пацанщина

Повернувшись з чергової відпустки і отримавши з РАО особисту зброю, я раптом помітив, що автомат знятий із запобіжника. Я це побачив уже в нашому кубрику, тому пред'являти будь-які претензії було пізно.

Особливо не заморочуючись, пам'ятаючи правило, - якщо не знаєш, як вчинити, роби по інструкції - вирішив діяти саме так.

Магазин вже був під'єднаний. Взяв автомат в ліву руку за дерев'яне ложе. Правою рукою пересмикнув затвор. Якби в патроннику був патрон, він обов'язково повинен був вилетіти, але цього не сталося. Ствол повернув вертикально вгору і натиснув на спусковий гачок. За всіма правилами користування зброєю і законам фізики постріл був виключений ...

Але, автомат таки вистрілив! Куля 5,45 потрапила вертикально в бетонну стелю, але її не пробивши, а розвалилась ромашкою на дрібні частини і упереміш з бетонною крошкою розсипалася по підлозі. А кімната наповнилася їдким запахом порохового газу...

У радянській армії однією з найбільших проблем завжди була дідівщина. У нас все було навпаки, - те що можна назвати «пацанщиною». У нашому відділенні офіцерів по роботі з особовим складом всі були дорослі чоловіки, років за сорок, у яких були сім'ї, діти і навіть онуки. Серед нас був один молодий офіцер на ім'я Сєня, якому вже було за двадцять, але його можна було сміливо назвати пацаном. Він тільки в армії вперше виправ собі шкарпетки, які швидко набирали «запах», який поширювався навіть на вулицю. Про заправку ліжка і акуратно складені речі, в тому числі і впорядкування особистої зброї, мови вже не йшло. Але це було не найгірше.

При досить привабливій зовнішності він сильно захоплювався «зеленим змієм» і жінками (про таких кажуть, що вони «подобаються дівчатам») до такої міри, що це виглядало як залежність. Він примудрявся цим займатися навіть у найспекотніші періоди бойової активності. Цьому сприяв його службовий статус штабного працівника, який дозволяв постійно перебувати в тилу. А на передову він не рвався.

Ми все це бачили, нюхали і ... терпіли. Хоча, провести з ним відповідну «виховну роботу» не становило жодних проблем. Уявляєте, серед шести дорослих чоловіків, що дотримуються всіх правила військового побуту, ось таке «чудо». Мабуть нам його було просто шкода. Причому, не стільки його самого, скільки свого внутрішнього «пацана», який в кожному з нас жив і був солідарний з Сєніним «пацаном».

Взагалі Сєня був нешкідливий і не підлий. Його дріб'язкові пацанські витівки, типу «хто брав мого рушника», не бралися до уваги. Гірше, коли в нетверезому вигляді він починав гратися своїм пе-емом. Або з цим пістолетом їхав в місто на променад чи в баню. Загалом, терпіння терпінням, але він нам неабияк набрид. І ось прийшла розплата ...

Коли пролунав постріл в кубрику, а в невеликому замкнутому приміщенні це дуже сильний звуковий подразник, Сєня якраз мирно і по-дитячому тихо спав після чергового загулу. За його реакцією я зрозумів, що ця подія його приголомшила. Очевидно, він вирішив, що почалася війна. Напівсонний, напівп'яний, очманілий від несподіванки Сєня

схопився і став так чортихатися, що я навіть за нього захвилювався більше, ніж з приводу «несанкціонованого пострілу». Зробивши кілька панічно-хаотичних рухів по кубрику, Сєня вибіг на вулицю і рвонув убік штабу, де теж чули приглушений звук пострілу. Дивлячись на Сєню, вони не стільки злякалися, скільки розвеселилися, особливо, коли той раз у раз повторював одне слово.

- Там запах, запах ...

Оскільки запаху порохових газів вони відчувати не могли, то скоріше за все подумали про зовсім інший «запаху», який часто з'являється у людей зі слабкими нервами під час бою або відразу після нього.

Оцінивши ситуацію, я швидко розібрав і почистив автомат, як ніби нічого не було. Хтось мені відразу дав патрон, щоб не було некомплекту. Ситуація дуже швидко розчинилася в військовому побуті.

Трохи пізніше я все-таки її проаналізував більш детально. Адже куля 5,45 дуже підступна, перш за все тому, що вона маленька, легка і сильно рикошетить при пострілі. Якби я тоді не направим стол точно вертикально в стелю, куля могла б зрикошетити і почати гуляти по бетонному кубрика, де знаходилося двоє людей. Наслідки цього передбачити було не складно ...

До речі, це був єдиний постріл, який я зробив зі своєї зброї на війні. Я принципово вирішив не користуватися своєю штатною бойовою зброєю, а виключно психологічною, взявши за правило.

- В будь-якій ситуації не стріляти, а слухати і говорити.

Збуття мрій

Закінчувався серпень 2015 року, закінчувався термін моєї служби по мобілізації в воюючій армії. Але я не знав, що мене чекає далі. Майбутнє було туманним і, що називається, безпросвітним. Повертатися на старе робоче місце доцента кафедри психології з нульовою перспективою і майже такою ж зарплатою було безглуздо. Там мости були спалені ще при виході на війну.

Разом з тим, було інтуїтивне передчуття, що закінчується якийсь дуже важливий період, коли наша армія зуміла відродитися фактично з нічого, навчитися воювати і успішно зупинила агресора, створивши неможливе. Адже не могло такого бути, щоб накопичений безцінний практичний досвід роботи військового психолога і результати не менш цінних досліджень не знайшли свого подальшого гідного застосування. Було передчуття, що щось має статися і все проясниться. Адже не дарма мене життя сюди закинуло, дозволило в необхідній мірі побачити і відчути війну і зберегла здатність до розсудливості.

Щоправда, особливо заморочуватися над усім цим було ніколи. Незважаючи на чергове «перемир'я», серпень був спекотним у всіх відносинах. Крім високої темератури повітря, інтенсивність обстрілів і

кількість «двохсотих» і «трьохсотих» досягали рівня періоду активних бойових дій. Йшла чергова хвиля мобілізації і активізувався набір контрактників. Я уклав контракт «до закінчення особливого періоду», при цьому добре розуміючи дві раціональні обставини.

По-перше, з наукових міркувань, треба було завершити дослідження психології воюючою армії, що захищає свою територію, додивившись це «кіно» з назвою «Донбаська війна» до кінця.

По-друге, я нічим не ризикував щодо перспектив застрягти в армії надовго, оскільки через півроку у мене наступав пенсійний вік, що автоматично тягло за собою звільнення «за віком». Та й просто, хотілося перевірити здоров'я і чи багато ще пороху в порохівницях. Пройти обов'язкову для контракту медкомісію. При необхідності підлікуватися. Коротше, я просто сподівався і чекав чергового «його величності випадку». І таки дочекався.

На початку вересня ми перебазувалися в Дзержинськ, фактично на передову. Начебто стало тихіше і обстріли цього району практично припинилися. Разом з групою «квартирантів» в критому «шишарику» (ГАЗ-66) ми поверталися на стару базу після огляду нового місця розташування наших підрозділів. Телефонний дзвінок застав мене зненацька. Я толком нічого не зрозумів в шумі і скреготі розбитого на військових дорогах «шишарика». Лише упізнав голос завідувачки кафедри Київського Шевченківського університету. Ми спілкувалися пару місяців потому в Києві, коли я забирав чергову команду поповнення з Десни. Тоді, несподівано для мене, розмова вийшла цікавою і змістовною.

Тоді я припускав, що причиною дзвінка стало те, що мені вдалося вижити в якості військового психолога на війні, накопичивши цінний дослідний і практичний матеріал. Але, в тогочасній метушні ротації, переходу на контракт, активізації бойових дій і ще багато чого я не надав цьому особливого значення. Вже дуже далека була тоді для мене перспектива потрапити в університет номер один України, та ще й продовжувати, а вірніше завершувати працю попередніх двадцяти років з урахуванням останніх напрацювань, які ще зберігали запах війни (маю на увазі робочі матеріали, які були просякнуті запахом бліндажів, окопів, бункерів).

Після приїзду на місце я перетелефонував. Виявилося, що на горизонті замаячила очна докторантура. Про таке ще роком раніше можна було тільки мріяти. Але, на цьому шляху було багато формальностей на кшталт передпенсійного віку, обмежень перебування в діючій армії, ряду суто бюрократичних заковик і ще чогось. Але ... спроба не тортури. Все це вдалося подолати. Особливо запам'ятався фінальний штрих.

Пройшовши всі необхідні переговори і зібравши потрібні документи, залишився останній, найбільш важливий етап - остаточне рішення Вченої

ради. Для цього треба було терміново вислати по інтернету останній важливий документ. Як на зло, в той момент я перебував в Харківському військовому шпиталі, відомому своїми казарменними порядками. Там не виявилося ні інтернету, ні факсу та взагалі нічого підходящого для оперативної пересилки документа. Дивно, але у нас в бойових умовах, в бліндажах, все це було і про подібні проблеми ми не замислювалися. А тут, можете собі уявити, у другому за значущістю місті в Україні виникла така смішна проблема. І сміх і гріх. Точно не пам'ятаю, але, коли я вже втратив надію, таки знайшовся добрий чоловік і дуже просто відправив всі необхідні документи зі свого особистого гаджета.

У Києві на останньому вирішальному засіданні Вченої ради все ж виникло питання віку.

- Якщо на війну, то вік відповідний, а якщо в докторантуру, то ні ?!

Цей аргумент виявився вирішальним. Так, прямо з війни я потрапив в докторанти. Починалася чергове нове життя.

- Ось ти тато знову став студентом.

Жартував з цього приводу мій син. На той момент він теж опинився в Києві, отримавши роботу на одному з центральних телеканалів, до якої довго прагнув.

Війна як життя

Крайній раз на війні ми зустрілися з Койотом перед самим моїм дембелем наприкінці грудня 2015 року. Майже два роки поспіль він і його підрозділ знаходився в найбільш гарячих точках передової лінії поділу, яку контролювала наша бригада. Рома проходив короткострокову реабілітацію в місцевій міській лікарні Дзержинська і у нас виявилося досить часу для розмови. Схоже, що у нього настав момент «пересичення особистості», коли людина чітко відчуває близькість якоїсь внутрішньої психологічної межі. І тут реальний спосіб допомогти - це або просто зупинитися і припинити воювати. Цього Роман собі дозволити ніяк не міг як командир бойового підрозділу. Або «розширити свідомість» шляхом її наповнення новими смислами. Тобто, гостро стало питання смислу його перебування на війні.

Було відчуття, що прийшов час підводити деякі проміжні підсумки життєвого шляху. Спробувати зрозуміти ще щось дуже важливе. Цю думку як предмет нашого спілкування я виклав Роману. Він зразу ж погодився. Мені навіть здалося, що саме цього він від мене і чекав. Лежачи під крапельницею, Рома охоче розговорився і знову відкрив заслінку свого «потоку свідомості».

З усього сказаного, не порушуючи конфіденційності, можу озвучити тільки його загальне уявлення про війну, як про великий живий організм, в якому відбувається внутрішня боротьба. Спостерігаючи за цим

організмом на ім'я Війна, його існуванням (чи життям) з боку, йому вдалося зберегти адекватність особистості і тверезість думок. Все це я запропонував йому викласти в письмовому вигляді.

А через пару днів Рома приніс мені цей текст, який я пропоную практично в чистому вигляді, дозволивши собі лише виділити окремі рубрики.

Зрозуміти війну.

Я - офіцер ЗСУ. Пройшов я в цій війні не багато, але й цього вистачило, щоб в моїй голові зародився певний світогляд і припущення про те, що потрібно робити на війні, аби підвищити рівень боєздатності своїх бійців. А головне, вкласти їм в голови певний настрій і погляди на життя для реабілітації на гражданці. Для цього потрібно спробувати зрозуміти війну.

Про себе.

Відразу спробую прибрати можливу упередженість до мене інших і сам розповім про себе. У мирному житті я був офісним планктоном, який не служив в армії. У мене була сім'я (потім я розлучився), є донька. Я ходив на роботу і, як і всі ми, пишався своїми досягненнями і вважав, що вони дійсно великі. Жив у звичайному середовищі, як всі ми. І мій світ обмежувався межами цього середовища: робота - дім - вихідні - відпустка.

Так, були мрії про подорожі, про щось глобальне, але всі вони так і залишалися в розряді мрій (навіть в голові вони були чимось ефемерним, чимось таким, що ніколи не збудеться).

Записатися на війну.

Потім я добровільно записався на війну. Це був довгий шлях, але не про це. Війна мені показала швидкоплинність життя, додала рішучості і стерла кордони. Тепер я не мрію. Я, блін, ставлю цілі і будую плани їх досягнення! Тут все просто. Коли ти бачиш смерть поруч, дуже поруч, твій світогляд змінюється, відбувається переоцінка цінностей. Тільки якщо в звичайному житті це тривалий процес, який може займати роки, то на війні це займає секунди. Ти дорослішаєш миттєво. Це жахливе навантаження на психіку. Те, що мозок роками будував, поведінкові мотивації, твою індивідуальність, твою свідомість, в мить валиться, і ти на кілька секунд починаєш думати як тварина, спинним мозком і інстинктами.

У цей момент ти і є тварина. Все, що виявилося порожнім і нежиттєздатним в небезпечному середовищі, руйнується. За ці секунди мозок швидко переробляє твою особистість, залишаючи тільки важливе і необхідне, відсіваючи все лушпиння. Ти знову починаєш заповнювати прогалини, як дитина, швидко і з першого разу. Побачив, відразу запам'ятав і ніколи не забудеш: дротики в траві - погано; гучний хлопок -

потрібно впасти; щось нове і незрозуміле - ворог, поки не доведено протилежне.

Поділ життя на до і після приходу на війну.

Через це ділиш все на до і після приходу на війну. Ти швидко вчишся, іноді забуваючи всяку маячню типу того, що «Вася мене назвав дурнем 26 жовтня 2008 року». На війні ти дитина, яка заново вчиться. І це нормально, але не привід для того, щоб тикати всім під ніс.

- Я воював.

Ти став кращим і більш пристосованим до життя?

Тоді мовчи і не розкривай всі свої переваги. Потім на ділі доведеш, що ти краще.

І не потрібно цьому опиратися, це марно і небезпечно, ризикуєш застрягти в оплакуванні минулого, як ті, хто не впорався з кризою середнього віку. Тільки у нас це небезпечніше - алкоголізм, видіння, психопатія, лють!

Перший бій.

Головний момент твого нового народження - це перший бій. У ньому руйнується стара свідомість і народжується нова. У перші ж секунди серйозного бою і серйозної небезпеки ти відчуваєш чистий концентрований яскравий тваринний жах. Потім кілька днів після бою ти все переосмислюєш і починаєш звикати до себе нового. У цей період у тебе зазвичай круглі очі від шоку, ти не віриш, що ти це ти, і в те, що ти робив в бою .... А потім всю війну заповнюєш пробіли.

Іноді буває по кілька перероджень, якщо ти потрапляєш ще раз в ситуацію, з якої дивом виходиш живим і знову відчуваєш критичний страх або біль. Хоча біль без страху не ходить. Це відбувається через те, що мозок починає розуміти, що неправильно навчився, раз знову допустив таку ситуацію і знову трощить особистість. Але це буває рідко, оскільки складно переступити поріг страху, який зазнав у першому бої. У наступних боях страх зазвичай контрольований.

Ти став іншим.

Не потрібно відкидати те, що з вами сталося. Це потрібно приймати і будувати плани на життя далі. Тільки тепер ви стали краще і вам все дасться легше. Відторгнення ж викличе конфлікт всередині вас. Ви почнете себе жаліти і повільно затухати для життя і суспільства.

Я знаю, що це складно, емоціями складно управляти, іноді це часто сниться і дуже реально. Але прийміть це.

- Ви тепер такий!

Ставтеся до цього так, якби програмісту снилися комп'ютери, а пекарю булочки. Такі сни і почуття, - це нормально. Не думайте, що ви якийсь ущербний. Навпаки, ви стали кращим і більш пристосованим. Ви можете використовувати нові риси характеру в будь-якій сфері життя.

Порада тим, хто хоче записатися на війну.

Відразу можу дати пораду тим, хто хоче записатися на війну. Я, наприклад, відразу був готовий до того, що війна, це бруд, низькість і пахне від неї совдепією. Це і зберегло мою психіку. Відразу готуйтеся до того, що ваші подвиги нікому не потрібні, крім ваших побратимів;

що держава про вас забуде і вас не нагородять;

що практично все чоловіче населення вашої країни буде вас ненавидіти.

Адже на вашому тлі вони - слабаки. Ви змогли, а вони ні. А хто зізнається в тому, що він слабак ?! Правильно, ніхто. Адже краще «блиснути інтелектом», показати, що ти дуже «мудрий» і висміяти війну, на якій ви воюєте і очорнити ідеали, за які ви воюєте.

На початку війни держава вас любить, адже ви їй потрібні. А в кінці ви їй вже не потрібні. І вас спишуть з рахунків і скажуть - не подобається, не треба було не воювати.

Філософське ставлення.

Ставтеся до всього філософськи. Я не кажу, що так буде. Я кажу, що до цього треба бути готовим. І якщо подібне трапиться, то ви вже будете до цього готові і вам не зламає мозок. Ви не будете бухати на кухні і кричати «явоював» всім навколо. Це не красиво. Ви не будете здійснювати інші дурні вчинки, за які вас будуть боятися і ситуація погіршиться. А якщо вам держава не зробила аж стільки гидот, то ви отримаєте почуття задоволення від виконаного обов'язку і сплаченого боргу і теж з розуму не зійдете. І взагалі, ставитеся до всього філософськи, як сторонній спостерігач, і ваша психіка залишиться в нормі.

Ставлення суспільства.

Я вважаю неправильним підхід суспільства до війни. Та й, загалом, не правильним підхід суспільства до виховання чоловіків. Адже нас з дитинства вчать, що не можна битися, що насильство це дуже погано. Оспівуються і виправдовуються суспільством чоловіки, які не здатні себе захистити, киваючи на гасла «він же слабкий" або "так конфлікти в цивілізованому суспільстві не вирішуються». І починають входити в моду всякі «емо», «хіпстери», «домашні хлопчики», нездатні як чоловіки, але дуууже милі.

Панове! Те, що виглядає цивілізованим суспільством, це тільки ширма, і на війні це видно як ніде. Адже всі солдати тут з цивілізованого суспільства, в якому «так конфлікти не вирішують» і ці солдати стріляють, закидають гранатами, ріжуть і рвуть на частини один одного, і радіють цьому, святкуючи перемогу.

Насильство і жорстокість - частина цивілізації. І поки ми не побудуємо щось краще, потрібно адекватно розуміти насильство. Через його заперечення суспільством солдати, які повернулися з війни, вимагають

реабілітації. Але не їх вина, що суспільство відкидає їх як елемент насильства. Через це у них стреси нерозуміння з близькими, і потім їм потрібна допомога психолога. Суспільство робить їх ізгоями і солдати починають подумки жити тим періодом, коли вони були потрібні.

А оскільки війна в пам'яті карбується дуже яскраво, як той період, коли всі їх люблять і поважають (маються на увазі свої), то думки у них в голові про війну постійно. Потім межі реальності і цих думок починають стиратися і з'являються проблеми.

Виховувати патріотизм.

Я не кажу, що насильство добре і потрібно дітей виховувати садистами. Просто насильство, це природна частина життя суспільства. Адже завжди знайдеться хтось, хто виявить до вас агресивні дії, і ви повинні бути до цього готові. Ви повинні бути готові захистити себе, сім'ю, країну. Інакше до вас прийде той, хто зліше і відбере все, включаючи життя.

Потрібно виховувати в дітях патріотизм, поняття про необхідність захисту себе, сім'ї, країни. Якщо виробити до цього здоровий підхід, то все вийде.

Війна - це теж частина суспільства.

Якщо я не помиляюся, десь читав, що за всю історію існування людства, днів, в які не було жодної війни, на планеті було всього 298. У цьому випадку можу сказати, що війна, це теж частина суспільства. А за її характером можу сказати, що війна, це теж прожите життя, але в сотні разів швидше. На війні ти швидко вчишся. Тобі доводиться засвоювати величезну кількість знань і навичок в найкоротший час і застосовувати їх в справі. Швидко приймати рішення і дуже швидко дорослішати.

Фраза «тупий вояка» дуже необачна.

Виходячи з усього цього, цивільні повинні зрозуміти, що фраза «тупий вояка» дуже необачна. Він в рази розумніше за вас (звичайно, якщо він дійсно воював, а не бухав чи з тилу дивився на передову, ці звичайно ж можуть бути тупими як пробка).

І не потрібно їх боятися і відштовхувати. Більшість психологів, які реабілітують учасників бойових дій, необхідні тільки тому, що людину не прийняли в суспільстві. Так, той хто воював може вам здатися дивним ... Адже він став більш рішучим і сміливим. Адже він смерть за руку тримав і повернувся. Його тепер мало що лякає. У нього тепер інші цінності.

Адже дивно, якщо він вдарить свого шефа тільки за те, що той його обізвав тупим ідіотом. Ви б стерпіли. А у нього інші цінності. Для нього гідність дорожче грошей, тому що на війні гідність безцінна, її не можна втрачати. Ось він і звик це відстоювати.

Але хіба така людина погана для суспільства? Я думаю, що ми всі до цього прагнемо !?

Смерть-відродження

На узбіччі дороги - білборд із зображенням молодого хлопця в камуфляжі, а внизу напис.

- «Сергій Гришин. Загинув під час військової служби в зоні проведення антитерористичної операції. Герої не вмирають!».

На той період таких білбордів в Україні, включаючи і Кіровоград (зараз Кропивницький), з'явилося багато. Попри це, зовсім поруч як і раніше невблаганно проноситься життя, яке не зупинити.

Сергій пішов на війну напередодні свого тридцятиріччя як мобілізований доброволець і потрапив в спецназ. Він не був особливо підготовленим і не хизувався патріотичними почуттями, він був звичайним українським хлопцем, якому не була байдужа доля його рідних і близьких, він пішов захищати Батьківщину. Через кілька місяців після того, як вони прибули в зону бойових дій, їх група виїхав на завдання з порятунку українського льотчика, літак якого був збитий напередодні ...

Через півроку його рідна сестра Юля написала в фейсбуці.

- Сьогодні тобі мало б виповнитися тридцять, але безжальна потвора-війна не дала тобі шансу. Тебе вкрали з мого життя. Цинічно й нахабно. Назавжди. П'ять місяців даремних сподівань. П'ять місяців молитов и пошуків. І лишь одна фраза з телефону про збіг ДНК на 99,9%, що вибило землю з під ніг. Тепер немає нічого, ні тебе ні надії. А я до цього не була готова. Думала, попереду купа часу. Я так багато тобі не сказала. Не зробила. Не почула. Не дала. І іншого шансу немає. Пробач мені, братику, за всі «не». Безмежно тобе люблю, мій Сірьонька.

З Юлею ми зустрілися в Києві вже в жовтні 2015-го, коли минуло більше року після загибелі Сергія. Їй було важко самій почати розмову і вона попросила мене ставити питання. Я почав з нагадування цих слів і перше моє запитання було про те, чого ж вона не дала братові і про що досі шкодує.

Юля. Мені здається, що треба було бути більш наполегливою і не пускати його на війну. Можливо, я могла б щось змінити. Але він намагався жити своїм життям, особливо не намагаючись кудись прагнути. Його все влаштовувало.

Авт. А ти б хотіла, щоб він плив за течією, яку б ти йому вказувала і жив не своїм життям?

Юля. ... Але тоді він був би живий. У нього була б дружина, були б діти. Були б спокійні батьки і не переживали таке горе.

Авт. Але у тебе ж є син, який виросте і у нього буде дружина, діти, а у тебе онуки ...

Юля на мить задумалась і розповіла мені про дитинство. Вона була старша за Сергія на три роки. Коли він народився, відразу приревнувала його до любові батьків. Вона навіть хотіла винести його з дому, але мама завадила. Невдовзі вона зрозуміла, що це її рідний брат, про якого треба дбати і за яким треба доглядати. Менше з тим, вони з ним багато воювали за любов батьків, за що її постійно карали, як старшу. Вона не пам'ятала, щоб його хтось ображав, не було таких дітей, хто б міг це зробити.

У школі у них у кожного були свої інтереси. Її більше приваблювала біологія, а Сергій ріс технарем. Вона не пам'ятала, щоб у них були якісь кумири.

Чи була вона для нього авторитетом ...?

Скоріше так. Він завжди до неї прислухався, але намагався особливо не хвилювати своїми проблемами. Зі своїми дівчатами він її зазвичай знайомив, але вона не впливала на його вибір і думки.

В армію Сергій пішов несподівано. Це було ще в березні, коли тільки закінчився Майдан. Все ще тільки починалося і ніхто не розумів, що це війна. Була повістка до військкомату. Він цього хотів. Йому запропонували і він погодився. Роботи не було, а він хороший механік-водій, обожнював машини. Тоді він просто ще не розумів, наскільки це серйозно. Батьки теж ще не розуміли всю серйозність ситуації. Думали, що це якісь збори на 45 днів і скоро все затихне і заспокоїться. Серйозно турбуватися почали тільки в травні, коли він надіслав лист і вони дізналися, що він воює на Донбасі.

До цього він всіх вводив в оману, говорив, що знаходиться в Дніпропетровську чи ще десь. Вона сама дізналася, що він воює по-справжньому тільки тижнів за два до того, коли все це сталося. Виявилося, що весь цей час з моменту призову він воював і останнім часом близько місяця вони стояли десь в районі Сніжного. Юля розговорилася і заспокоїлася. Я зрозумів, що можна переходити до головного питання - до самої ситуації загибелі Сергія.

Юля. Це було страшно. Я в той момент була за кордоном. Папа надіслав есемеску, що Сергій не виходить а зв'язок. Але я нічого не відчувала ...

У Юлі з'явилися сльози.

Юля. Як я могла не відчути ..., що щось сталося ... !? Я повинна була хоч щось відчути ...!

Коли я вже повернулася, подзвонила мамі ... Тоді ще розрядився телефон і я не відразу почула відповідь.

Мама подзвонила і сказала, що нашого Сергія більше немає ...

Я відразу ж стала її заспокоювати, що ще не все відомо. Але вона сказала, що була у військовій частині, просиділа там чотири дні. Їй

повідомили, що вони не виходять на зв'язок і скоріш за все сталося найстрашніше. Коли я приїхала в Кіровоград, маму викликали в морг на впізнання. Там ще були і інші хлопці, передали вісім тіл. Але Сергія серед них мама не впізнала.

З додаткової інформації ми дізналися, що п'ятеро наших хлопців, які були з Сергієм, опинилися в полоні, а одного не передали. Сказали, що все згоріло і останки прикопали прямо там, на місці бою. Хлопців поховали, а ми залишилися з якоюсь надією. Про обставини їх загибелі розповідали якісь сторонні люди, які там не були. А ті п'ятеро хлопців, які повернулися з полону, відмовлялись про щось говорити. Напевно, їм заборонили що-небудь говорити.

Вдалося з'ясувати лише те, що група наших хлопців з дев'ятнадцяти осіб виїхала на завдання шукати нашого льотчика, якого збили напередодні. Вони довго шукали і вже повинні були повернутися. Але їм подзвонили і якось дивно повідомили, щоб вони не поверталися, а їхали в Латишева. Там є ферма, де вони можуть переночувати. Як тільки вони туди приїхали і почали розташовуватися, їх відразу ж атакували .... Це була засідка.

Того фермера, до якого вони приїхали, навіть не шукали. Нікому нічого не було треба. Військова частина займається своїми справами і пошуки в її компетенцію не входять. Причому, досить дивно, що того льотчика за добу до цього випадку знайшла інша команда. І незрозуміло, чому наших хлопців відразу не повернули. Виходить, що їх абсолютно свідомо відправили на смерть ...

Далі почалися пошуки. Оскільки Сергія ніде не було, ні серед убитих, ні в полоні, ми все-таки сподівалися, що він живий, тільки з якихось причин не може вийти на зв'язок. Ми бачили кілька сепаратистських відео, на яких була їхня згоріла машина і ті полонені хлопці. Але серед них Сергія не було. Я навіть дзвонила терористам і вони обіцяли, що пошукають. Але все стояло на місці. Ми зверталися до місцевої (сепаратистської) міліції, але нам відповідали, що все розуміють і докладають всіх зусиль. В результаті ніхто нічого напевно так і не міг сказати ...

Ми зверталися до офіційних осіб в «офіцерський корпус», які займаються обміном полонених. Там усі працюють на обидві сторони. У підсумку, ніяких відомостей не отримали. Коли на те місце вже з'їздили і журналісти і есбеушники, все одно нічого конкретного сказати не могли. Потім говорили, що берегли мою психіку і не хотіли засмучувати. Але від цього мені було ще болючіше. Тоді я зрозуміла, що його просто немає ... Була вже осінь.

Зі свого боку хочу відзначити, що в подібних випадках часто ситуація буває неоднозначною, коли справжні обставини або дуже заплутані і незрозумілі, або ж комусь просто не вигідні. Наприклад, коли розголошення може зачепати інтереси певних посадових осіб. Тоді

переживання і страждання близьких родичів просто виносяться за дужки всіх дій і офіційних висновків. А іноді буває і так, що вузько-кон'юнктурні інтереси ставляться вище моралі, етики, совісті. Це жорстокі правила війни.

Юля говорила досить спокійно і впевнено і я вирішив запитати, як вони жили, що відчували, що підказувало жіноче серце ці пів року до того моменту, коли точно дізналися результати експертизи ДНК. Чи є бажання все ж до кінця розібратися в цій ситуації, приїхавши прямо на те місце.

Юля. Мама точно відчувала і знала, що Сергія більше немає. А я все ж сподівалася. За цей час постійна напруга від невідомості вже настільки змучило, що хотілося просто знати. А коли дізналася, особливого полегшення не відчула і не заспокоїлася. Далі треба було займатися похоронами. Потрібно було забирати останки в целофановому мішку, там було кілограма два. Це було страшно.

Я просила слідчого більш детально з'ясувати обставини загибелі Сергія безпосередньо в тому населеному пункті. Місцеві жителі повідомили, що це останки молодого хлопця років двадцяти шести, звуть якого Сергій. Мені не було до кінця зрозуміло, звідки вони все це дізналися. Можливо, їм були відомі якісь подробиці його загибелі, але мені про це не розповіли. Мені реально дуже допоміг Ярослав, керівник організації «Чорний тюльпан». Він спілкувався з місцевими жителями.

Вони знайшли цю машину, знайшли могилу, викопали все, що там було. Судячи з документів, там були фрагменти ребер, кінцівок не було. Хоча в експертизі ДНК вказувалося, що для аналізу бралися нігті. Можливо, спочатку залишалося більше. Але тоді було спекотне літо. Минуло два з половиною місяці.

За цим мішком з останками я сама їздила до Запоріжжя. Мені було цікаво подивитися, але я б цього не витримала. Мені показали фото останків, зроблені запорізьким прокурором.

Раптом Юля напружилась і пожвавішала, щось згадуючи ...

Юля. Так. Згадала. Як я зараз розумію цю ситуацію. Коли я тоді, через чотири дні після серьожиної загибелі, як тільки про це дізналася і приїхала в Кіровоград, у мене був чи то сон чи видіння.

Начебто я бачу ситуацію загибелі Сергія з двох точок. З машини, де він сидів (його очима) і з іншого боку. Щось дуже велике летить прямо на мене і яскравий спалах, величезний вибух ... і все, більше нічого. Це була одна мить. Ніяких почуттів я не зазнала. Я зрозуміла, що це те, що він бачив в останній момент свого життя. Це було пряме попадання і від Сергія практично нічого не залишилося.

Ці Останки, пару кілограм, зібрали і просто прикопали поруч з машиною. Було пряме попадання в місце водія. Сергійка розірвало ....

Ховали Сергія у лютому 2015 року. На похоронах було дуже багато людей. Було дуже багато квітів. Я навіть не припускала, що у нього

стільки друзів. Причому, це були в основному друзі по життю, які знали його багато років, а не однополчани.

Зараз все стає на свої місця. На Серьожину могилу в Кіровограді ходжу щоразу, коли там буваю. Я про нього пам'ятаю завжди, кожен день можу з ним спілкуватися. Для цього не обов'язково ходити на могилу. Він мене не звинувачує і у мене немає відчуття, що він відчуває себе погано.

Авт. Як ти думаєш, де б він себе відчував краще. Там, де зараз, чи якби був тут, залишився і не пішов на війну.

Юля. Я не знаю. Для мене важливо, щоб знати про все правду і щоб він був живий. Зараз цією справою, як і багатьма іншими, займається адвокат-волонтер з Києва. Робить це тільки за покликом серця. Але прокурор справу закрив, оскільки вона була порушена за фактом зникнення людини. Але стараннями адвоката-волонтера справу знову поновили і очевидно вона ще «повисить», але з іншим формулюванням. Я знаю однозначно, що все це хочуть загальмувати і закрити.

Авт. А у тебе є бажання цю справу продовжувати ... Адже це ситуація не поодинока. Зрада вищого керівництва мала місце в багатьох випадках. Але поки нічого не розкрито і винні не названі. Швидше навпаки, вони отримують нагороди та підвищення по службі.

Юля. Я не хочу, щоб все це зникло безслідно. Хочу сподіватися, що рано чи пізно винні відповідатимуть і понесуть заслужене покарання.

Авт. А як до цього поставився твій син Нестор (йому п'ять з половиною років).

Юля. Він Сергійка дуже любив. Оскільки у Нестора немає тата, то Серьожа йому його заміняв. Нестор вірить, що Сергій помер. Він говорить про це. Але, незважаючи на це, він говорить про нього не в минулому часі ... Він навіть сам собі визначив по батькові - Сергійович. Так всім і відповідає, якщо у нього запитують.

Нестор показує на фото Сергія і впевнено каже, що це його тато. Правда, через паузу додає, - хресний.

Коли збираються знайомі, він говорить, що у нього є пам'ять про Серьожу. Він уже іншого батька собі не уявляє. Я вже думала про те, що можливо, коли Нестор виросте, у нього може виникнути бажання поміняти по батькові. І це буде його вибір. Але це ще зарано. Це має бути тільки його свідомий вибір.

Авт. Ось тобі і головний орієнтир при виборі чоловіка.

Юля. (Збентежено посміхаєтьсь). Так, але якщо Нестор захоче.

Авт. А ти кажеш, що Сергія немає, що він помер. Навпаки, він отримав друге життя в Несторі.

Юля. (Раптом скоромовкою). До того, коли все це сталося, я всю свою увагу і переживання спрямовувала на Нестора. А тепер я за Нестора стала переживати набагато менше. Мене навіть іноді відвідує думка, що Сергій своєю такою смертю захистив від чогось поганого Нестора. Я не можу це пояснити, але це дуже чітке розуміння.

Сергій знав Нестора з народження. Він його дуже любив, піклувався і бавив. Дуже переживав, щоб все було добре.

Авт. Як збираєшся далі жити?

Юля. Треба якось жити. Я вже вийшла зі ступору, життя триває. Хочу перетягнути батьків до Києва. Але вони не хочуть, їм подобається їх «болотце».

Буваючи в Києві, я при будь-якому зручному випадку намагаюся відвідати театр. Так і цього разу, на завершення нашої розмови я раптом поділився цією думкою з Юлею. Її обличчя помітно оживилося. Я запросив її скласти мені компанію в театр Франка. Юля з радістю погодилась. Завдяки моєму посвідченню «учасника бойових дій» нам безкоштовно надали місця в третьому ряді партеру. Вистава виявилась легкою і відпочиваючою. Мені здалося, що Юля, як і я сам, не особливо вникала в давно відомий сюжет. Її стражденна душа наповнювалась життям. Вона оживала.

Згодом, вже на гражданці, коли доля мене закинула у Київ, відвідування театрів стало для мене справжнім порятунком, своєрідною театротерапією.

ПІСЛЯ…
Мирні записки

Повернення

Про ненависть або «за що?»

Я вже п'ятий місяць на дембелі. Вже пройшли періоди:

коли зупиняли на вулиці з питанням - Ти що, з війни?;

коли тільки у військовій формі відчував себе в своїй тарілці і тому не міг її зняти;

коли перестав дивуватися і обурюватися молодим хлопцям, які весело п'ють пиво в барах і на вулиці під російську попсу;

коли перехоплювало дух і вибивало сльозу при будь-якій згадці про ту хвилю «базального патріотизму», завдяки якій нам вдалося переламати ситуацію в «донбаської» війні;

коли без хвилювання не міг дивитися на дитячі малюнки «Повертайся живими», якими у нас в АТО були обклеєні всі бліндажі, стіни, дерева і забиті кишені і які так гріли душу;

коли не міг зрозуміти, що таке «обідня перерва» посеред робочого дня в держустановах, та й взагалі, що таке «вихідний» або «свято», оскільки за рік з гаком в АТО ми геть про це забули, оскільки саме в такі дні противник насипав найбільше і було найбільше бойової роботи.

Про ненависть.

Я бачив щось подібне в очах наших бійців-новобранців, яких мені, як військовому психологу, треба було за короткий час привести в психологічний стан готовності до реалій «донбаської» війни. Як виявилося, про неї вони мали дуже туманне уявлення.

Оскільки для цього у мене було не більше доби, я просто показував їм найбільш «екзотичні» російські відео, призначені для залякування (на них були бійці нашої бригади, всі обставини їхнього героїзму чи загибелі я знав особисто або з перших вуст).

Вони дивилися відео, а я дивився на них. Але на їхніх обличчях і в очах я бачив все, крім страху. Швидше, в них буквально «скипала як хвиля» та сама «лють благородна». І це була радше саме «лють благородна», але не ненависть.

Я не бачив ненависті до росіян в очах перших «кіборгів», кіровоградських спецназівців, бійців на передовій і їхніх бойових командирів, які постійно ведуть бойові дії, навіть у бійців, які щойно вийшли з оточення з-під Вуглегірська чи Дебальцевого.

Проте я більше бачив тієї самої мобілізуючої на вчинки праведної злості людей, готових на все, щоб захистити своїх рідних і близьких, свою батьківщину навіть ціною власного життя.

Зараз я починаю розуміти, що

ті донбаські терористи, які взяли в руки зброю і воюють проти своєї Батьківщини,

ті росіяни, які прийшли на Донбас вбивати укрів (бандерівців і фашистів, яких там немає і ніколи не було),

ті місцеві жителі з «ватяними» мізками, які їх покликали і тепер всіляко виправдовують і підтримують, в той же час в один голос твердять, що вони такого не хотіли, коли ходили на сепаратистський референдум –

Всі вони просто не заслуговують на нашу ненависть. І з однієї простої причини.

- Вони вчинили смертний гріх, вони зрадили Батьківщину.

Але ми навпаки, знайшли і захистили свою Батьківщину. Питання - Що з ними робити? Та нічого. Треба просто почекати, коли вони жахнуться самих собе. Життя все зробить саме. І зробить це жорсткіше, ніж можемо це зробити ми. Адже ми, українці, дуже добрі по своїй суті і природі.

Моя адаптація

Перші пару місяців після дембеля я толком не розумів, де знаходжуся. Демобілізовувався під Новий рік і наказ затримався на два тижні. Весь цей час я перебував удома в підвішеному стані. Ось вміють в нашій армії зіпсувати свято душі з назвою «дембель»! А заодно і Новий рік і ювілейний шістдесятий день мого народження!

Коли наказ прийшов, весь дембельський кайф був зіпсований, вивітрився всякими нехорошими, навіть безглуздими, думками і переживаннями (таке буває в подібних ситуаціях невизначеності). А раптом щось піде не так і мене оголосять як СЗЧ (самовільне залишенню части). Тоді будуть поховані всі життєві перспективи, які так добре розгортался.

Через місяць почалися перші «круглі столи» та інші заходи за планом докторантури. Там треба було говорити про психологію донбаської війни. Будучи в стані «вже не там, але ще не тут» у мене це виходило досить жорстко і критично. Як на війні, де не було півтонів. Взагалі, потрапивши в Київ, я спочатку просто ходив по вулицях і насолоджувався цим іншим, якимось новим і ще не зрозумілих для мене світом. У ньому начебто не було війни. Може тому він здавався якимось несправжнім і фантастичним.

Ще справжніми були розбиті і обстрілювані донбаські дороги, цілодобовий робочий день, статистика «двохсотих», «трьохсотих»,

«чотирьохсот» і «п'ятисот», яку я вів останні місяці. А тут ... столичне місто. Ходи де хочеш. Свобода! Час від часу в реалії життя повертала стара-добра бюрократична дійсність з обідніми перервами і регламентованим робочим днем, вихідними і святами, неможливістю вирішити побутові проблеми без тяганини і корупції тощо. Іноді навіть виникало відчуття, що війна нікуди не поділася, вона тільки видозмінилася. Вона стала більш прихованою, завуальованою і витончено підступною.

Адже по суті, нічого навколо не змінилося. Хоча, разом з тим, все змінилося. На подив, всі ці перепони на перших парах вдавалося долати досить легко, майже завжди з першого разу. Чи то дійсно працював статус «учасника бойових дій», чи то оточуючі сильно відчували в мені ще актуальний «стан війни» і просто не хотіли зв'язуватися з «є ... анутим атошником», чи то ще щось, чого я до сих пір не розумію.

Весь цей час не покидало відчуття щастя від «збутися мрії». Воно чомусь особливо проявлялося, коли підходив до вікна на нашій кафедрі, з якого було видно шпиль центрального павільйону ВДНГ. Травень, тепло, сонячно, спокійно, затишно, за вікном снують студенти, спантеличені наближенням сесії ..., тече спокійне і розмірене життя. А головне, відсутність відчуття небезпеки, що звідти, з шпиля, раптом прилетить «подарунок» від снайпера.

Мимоволі згадувався травень минулого 2015 року. Тоді щось подібне я відчував, перебуваючи перед відкритими дверима в капличці, яка на той момент була пристосована для роботи і психолога і капелана. Теж було тепло, світло і навіть затишно. Але не було спокійного плину життя. Йшли активні обстріли наших передових позицій. То справа, то зліва, то спереду раз у раз трахало і бухало. Так, за характерними «прильотами» я розрізняв міномети або важку арту противника. Добре, що ми тоді стояли в оперативному тилу і до нас не долітало. Від цього було почуття спокою і навіть щастя. Ось так просто- стояти біля дверей каплички або біля вікна на кафедрі і кайфувати, що «не прилетить». Про що ще мріяти! Як мало треба людині для щастя!

Крім звичайних докторантських заходів дуже добре вписувалися в цей стан регулярні відвідування театрів, піші та велосипедні прогулянки по Голосіївському лісі і околицях. Як тільки випав сніг, я купив комплект з лиж, черевиків та палок. Як тільки потепліло, я купив гірський велосипед. Так що міг вільно відвідувати і оглядати найвіддаленіші, важкодоступні й мальовничі закутки і цікаві місця цієї частини Києва. Я побував у Феофанії, обсерваторії Національної Академій наук, етномузеї Пирогово, об'їздив всі парки, озера, розташовані навголо монастирі.

У такому процесі природотерапії голова наповнювалася новими думками, які витісняли чи видозмінювали травматичні військові переживання. Душа наповнювалася свободою, готовністю працювати і розвиватися. Тіло отримало можливість повноцінного функціонування:

ранкова зарядка з набору ексклюзивних вправ, періодичний жорсткий масаж, регулярні прогулянки по лісі на лижах і велосипеді. Воно входило в звичну робочу функціональну форму.

В цілому попереду розгортався уже інший, якийсь новий, ще незрозумілий світ. Позаду залишалась війна з її досвідом, що помітно додавало впевненості в собі. Війна як би відділяла мене від життєвої бруду старого світу і зобов'язувала створювати новий, свій власний, чистий світ. До війни таке було просто неможливо. Це було відчуття легкості і того ж щастя, яке з'являється після хорощо зробленої справи. Фінальним акордом раптом з'явився тренінг в проекті «Побратими», що проводився за принципом «рівний-рівному». Нарешті вдалося хоч трохи «вилити» накопиченого за війну - того, що там було «залито» в ході моєї психологічної роботи та й просто виживання.

Все це тривало місяців вісім, до моменту появи відчуття наповненості чимось дуже важливим і цінним. З'явилось розуміння того, що пора починати «видавати» - писати, озвучувати. Стало з'являтися відчуття необхідності виконання великий продуктивної роботи, власне того, для чого і прийшов з війни до докторантури.

Нічия земля і душа

Згадую слова з пісні головного героя (вираженого Пасіонарія) у фільмі «Земля Санникова», яку співав актор Даль: «Есть только миг МІЖ минулим і майбутнім, саме він називається життя». Відомий російський психолог, професор В.П. Зінченко, відповідаючи на питання, що є душа, говорить, що це якийсь феномен «МІЖ» - між духом і тілом, між людиною і світом і т.д. Відомий український психолог (нині покійний) професор Б.І. Цуканов, розробляючи концепцію психології часу, навіть виміряв цей в буквальному розумінні мить МІЖ минулим і майбутнім і визначив, що він у різних людей триває від 0,7 до 1,2 секунди, що саме це і є «справжнє», коли реально здійснюється людська життя. Але, він також зазначав, що в екстремальних ситуаціях ця закономірність істотно змінюється. Пригадую відомого авіаційного психолога, професора В.А. Пономаренко, автора ідеї «духовності професіонала», який вивчав стану пілотів (тих, що вижили) в моменти катастроф їх літаків, акцентував увагу на тому, що їм доводилося одночасно перебувати ТУТ і ТАМ, тобто, знову ж таки МІЖ різними світами (матеріальним і духовним) . У своїй науковій спадщині класик радянської психологічної науки академік Олексій Леонтьєв ще в 70-х роках минулого століття зазначав, що розробка системи понять психології діяльності зупинилася і «замерзла» (це було опубліковано багато пізніше після його смерті в книзі «Філософія психології», 1994 р.). Він також поділяв внутрішню («богу богове») і зовнішню («людську») діяльність, звертаючи увагу на те, що в останній утворилася якась «нічийна зона», яка не є психологічною.

Пригадую, як цей стан МІЖ мені довелося не раз переживати у своєму житті. Найбільш тривало це було протягом близько двох років (з перервами) в період «природних тренінгів», що потім було описано в книзі «Духовно-природна психотерапія». Після цього практично все життя стала набувати характеру МІЖ. Одна війна чого варто, особливо створений там інший, новий світ. Потім повернення в старий світ, який треба міняти. Говорячи про цілісну узагальнюючої соціальної характеристиці Донецька і окупованій території Донбасу, перше, що спадає на думку - це «нічийна земля», що знаходиться «між» Україною і Росією, життям і смертю. А може бути близькою катастрофою і небаченим підйомом? Може «нічийна земля», «нічийна зона» і є та сама «територія душі», куди людина потрапляє в стані МІЖ?

Наука про душу

Професор психології академік Олексій Леонтьєв ще в 70-х роках минулого століття звертаючи увагу на те, що в останньої утворилася якась «нічийна зона», яка не є психологічною. Але тоді наукова психологія не запропонувала відповідних понять для її характеристики і заповнення. побоялася радянської ідеологічної машини. Але, як тільки радянська ідеологія пішла небуття і «нічийна зона» почала вивільнятися, наукова психологія знову проявила нерішучість, не запропонувавши нічого істотного не змогла знайти наукові підходи до розуміння «душі», що могло б прояснити таємницю «нічийної зони». Але, «святе місце порожнім не буває». Цю «зону» незабаром стали бурхливо займати всілякі парапсихологічні, близько-і відверто ненаукові напрями і течії. виник цілий екстрасенсорні-цілительський бум. Шкода вони більше приносили собі, коли бралися за дуже відповідальну роботу з душею, до кінця не усвідомлюючи відповідальності. За це багато поплатилися вже власним здоров'ям і навіть життям.

Але ось настав час великої політики і боротьби за владу, яка стала зростатися з великим бізнесом, з'явилися олігархи. А за законами демократії шлях до влади лежав через вибори. Тому, треба було шукати ефективні способи маніпулювання людьми для отримання потрібного результату. На той час ринок психологічних послуг вже на 90% був зайнятий ненауковими парапсихологическими течіями, до яких додалися і всілякі релігійні освіти аж до агресивних тоталітарних сект. Справедливості заради слід сказати, що на самому початку 21 століття російська психологічна наука забила тривогу і на сторінках провідного журналу «Питання психології» була розгорнута велика дискусія з приводу майбутнього психології 21 століття. Поряд з помірними характеристиками і пропозиціями там звучали і заклики до агресивної входу на свою наукову і практичну територію і витіснення ненаукових напрямків. Але, замість серйозних альтернативних наукових концепцій стали домінувати не менш серйозні, але позбавлені будь-яких етичних

цивілізованих норм, політичні, рекламні та інші психо- і політтехнології. Очевидно тому, що приносили величезні прибутки їх авторам і виконавцям. І знову психологічна наука не тільки не змогла запропонувати нічого істотного, щоб продемонструвати перевагу вищих етичних, духовних цінностей, а навіть сприяла їх (психотехнологій) розвитку.

В результаті розвитку цієї ситуації наше суспільство, особливо російське, в своїй переважній масі під впливом масової маніпуляції свідомістю недобросовісних, позбавлених етичних цінностей, людей при широкому використанні ЗМІ (особливо телебачення) прийшло до «психологічної депортації» з цивілізованого і культурного товариства в «касту знедолених» (на думку відомого російського психолога, професора Олександра Асмолова).

Російська наукова і практична психологія вкотре ніякої гідної альтернативи запропонувати не змогла. В українському ж суспільстві один за одним по наростаючій стали виникати феномени «Майданів», в своїй суті орієнтовані на вищі етичні, духовні ідеї і цінності. Це призвело до кардинальних соціальних і особистісним трансформацій. Архетипічна мудрість народу взяла верх, не дозволивши перетворити українців в бездумну керовану з «зомбоящик» масу, орієнтовану на «царя».

Українці у своїй значній масі стали іншими, в корені відмінні від росіян, з пріоритетом етичних духовних цінностей. Виникли цілі принципово нові спільності «майданників», «атовців», «волонтерів», у яких визначальними в особистості стали особисте і національне достоїнство і патріотизм. Україну помітили в світі. В результаті виникло жорстке протистояння з Росією і росіянами, які перетворилися на бездумну масу «ватників», які благословили анексію Криму і війну з Україною на Донбасі. Це швидко привело до безлічі жертв з обох сторін.

Російська дика і руйнівна психотехнологічна і військова машина, оснащена сучасною зброєю, насамперед інформаційною і психологічною, несподівано для себе натрапила на силу духу українського народу і була зупинена.

Там, в зоні бойових дій, чітко проявилася неспроможність вже західної військової психологічної практики, що робить акцент на психології бійця, який воює на чужій території, основний мотив якого - вбивати («убий першим, інакше вб'ють тебе»). Така практика так і не змогла в екстремальних умовах «донбаської» війни стати серйозним помічником для українських бійців, основним мотивом у яких було - захищати («захистити своїх рідних і близьких від російсько-донбаського ідіотизму»).

А «нічій» простір було з успіхом заповнений «зеленим змієм». Проте, саме тоді все ж проявилися зачатки нового альтернативного підходу в психологічній практиці, що дозволяло в тандемі з капеланами конкурувати з маніпулятивними інформаційними технологіями. Навіть

інколи вдавалось за принципом «бумерангу» використовувати ці технології проти самих себе «на благо». Цей підхід був орієнтований на розуміння першопричини життя особистості як «роботу душі», яка є основою її існування в прагненні до досягнення вищого призначення.

Казка про дві Руси

Жили були дві Руси - Київська і Московська.

Русь Київська - з'явилася з доброго насіння рідної землі і тому була наповнена силою духу, добром і культурою. І була покладена на неї велика світова місія, про яку вона не відала.

Русь Московська - з'явилася від злого насіння чужої і дикої землі, тому була слабкіша духом, проте хизувалась непомірною гординею у перемішку з дикою дурістю. Була одержима кривавою деспотією і звірячою запеклістю.

Сотні років вони жили разом в добрі і злі, в жалю і ненависті, в горі і радощах. Московська все намагалася піднятися в гордині, підпорядкувавши і принизивши Київську. Але та не піддавалася, мужнів і міцнішав її народ, росла його духовна сила. Так тривало сотні років.

І ось настав час великої місії. І прокинулася велика духовна сила Київської Руси під гнітом лиходіїв і казнокрадів, які захопили владу. Її Душа, що дрімала сотні років, раптом стала прокидатися, розбуджена прагненням народу до свободи і гідності. Та так, що це побачив весь Світ і зрадів надією на своє спасіння. Але не зраділа, а смертельно злякалася Московська Русь, бо відчула початок своєї кончини. Під орудою лукавого царя супостата вона зняла маску «братерської дружби» і пішла війною на Київську Русь.

І було це так підло, страшно і жорстоко, що давно вже Світ такого не бачив. І полилася кров річками і стали гинути руські люди тисячами. І Світ насторожився і став з боку спостерігати, - чия візьме. І Київська Русь не відступила, але навпаки. Піднялася і згуртувалася в захисті від супостата. І чим більше той тиснув і наступав, тим більше вона гуртувалася і піднімалася. Не допомогли супостатові і його друзі - ліхоїмци і казнокради, які пробралися до влади в Київській Русі. Тим її зраджуючи, грабуючи і руйнуючи. Київська Русь і народ її багатостраждальний не здавалися. Все більше міцнішали сила духовна, мудрість життєва і гідність людська.

І тривала ця війна не мало днів і ночей.

І народу згинуло неміряно.

І просякала земля руська кров'ю захисників-чоловіків і сльозами дружин їхніх.

І змився бруд людський.

І очистився від скверни душевної народ руський.

І прийшло велике каяття.

І впала пелена з очей.

І розсіялося затемнення в головах.

І пропала злість в серцях.

І наповнилися вони добротою і любов'ю.

І прийшло прозріння і перетворення.

Побачили і зрозуміли люди руські свою місію велику, - щоб, очистившись самим, допомогти очиститися і всьому Світові.

Але це вже інша казка ...

Творець може все ...?

Творець може все ... аж до створення нових планет, зірок і цілих світів. Він - абсолютна досконалість. Він Абсолют і Ідеал.

У Нього є З чого.

Він знає Що і Яким чином.

Але ... залишається відкритим питання - навіщо?

Навіщо ще й ще нові планети, зірки, світи?

Для розвитку?

А навіщо, і головне куди, в який бік розвиватися Абсолюту, Ідеалу і Досконалості?

Творець задумався.

- Як же без розвитку, навіть якщо Він Творець, Абсолют і Ідеал?

Виходить, що Йому розвиватися неможливо ...?

Але розвиватися треба!

Але на то Він і Творець, щоб неможливе робити можливим.

Тоді Творець створив матеріальний світ і Землю, де почав експериментувати. Спочатку з'явилася ідея і смисл. Потім неживий, потім живий матеріальний світ з флорою і фауною. Але цей світ виявився здатним лише сам себе відтворювати, не створюючи нічого нового і не розвиваючись.

Тоді Творець створив першу людину, яка була великою і сильною, і помістив її в Рай- ідеальні умови для існування і розвитку. Здавалося б, все є. Будуй і удосконалюйся. Але знову нічого не вийшло. Перша людина як був голою, так голою і залишився.

- А навіщо напружуватися? І так все є.

Тоді Творець вирішив зруйнувати ідеальний світ людини. Спокусив її на перший гріх. Ідеальний світ був зруйнований. Але і гріх виявився занадто великою спокусою. Та таким, що весь світ людини загруз в гріху. Довелося Творцеві його знищити як невдалий експеримент. Що поробиш. Світом більше, світом менше.

Але справа була розпочата. Творець продовжив і створив людину слабшою і беззахиснішою. Протиставив їй матеріальний світ природи. Вкоротив терміни життя, зробивши її смертною. Але компенсував повною свободою як можливістю розвиватися.

Коли стало щось виходити, людина знову замість того, щоб напружуватися і розвиватися, стала грязнути в гріху. Коли це стало незворотнім, Творцеві знову довелося знищити світ такої людину. Цього разу просто втопити, але не всіх, залишивши небагатьох, найбільш праведних.

І знову почав з'являтися черговий світ людини. Але тепер доглядати за ним Творець доручив своєму Синові, якого створив за своїм образом і подобою, відправив на Землю щоб той олюднився і став частиною гріховного земного світу, прислухався до останньої краплі його єства. А щоб світ людей йому повірим, Творець його начебто вбив, дозволивши вмирати в муках розп'ятим на хресті – у найболючіший спосіб публічної страти з найстрашнішими стражданнями. Потім Його воскресив, але вже безгрішного, в новій іпостасі Бого-Людини.

Це вже була зовсім нова формула розвитку, яка включала людину, Сина і Самого Творця.

Але знову стали питання, відповіді на які виявилися очевидні.

Чи може розвиватися тільки один Творець? - Ні, не може.

Чи може розвиватися тільки один Син? – Ні, не може.

Чи може розвиватися тільки одна людина? Ні, не може і поготів.

Але от коли вони збираються в Три-єдність як Ціле, коли Творець відповідає за те Як, Син власним прикладом показує Хто в ідеалі виходить, ну а Людина все це здійснює. І це не просто людина, але Людина яка творить. Тоді і сама Людина і її творіння (розум) і є той самий розвиток?

Виходить, що проблему розвитку Творця здійснює Людина-розумна, Творцем створена.

І це стало давати свої плоди. Але все одно людина в черговий раз все більше стала віддавати пріоритет гріху. І таких виявилося дев'яносто дев'ять із ста. Але все ж залишився один, який воліє розуму! І цього виявилося достатньо, щоб людство і Творець почали розвиватися. А якщо уявити, що з них хоча б один через пару-трійку тисячоліть дотягнеться до рівня Сина, а там ... і самого Творця !?

Але для початку треба народитися, дозріти для творіння і хоча б щось створити, як контрольний дрес-код. Наприклад як Платон або Аристотель, Кант або Гегель, Сковорода, Толстой, Достоєвський, Юнг, Енштейн та ін. Або, якщо узагальнено, просто ставши Громадянином Землі ...

Сміливість дилетанта

Нещодавно в Києві випадково потрапив на виставу «В гонитві за раєм» за мотивами «Сталкера» Андрія Тарковського у виконанні аматорської польської хореографічної трупи в рамках міжнародного культурного

проекту. Після вистави була можливість поспілкуватися з трупою і я ще раз переконався, наскільки далекі люди на Заході, навіть у близькій до нас Польщі, від адекватного розуміння того, що відбувається у нас в країні.

Вони намагалися висловити глибокий екзистенціальний текст «Сталкера» Тарковського в рухах, не будучи професійними танцюристами. Причому, зробити це в країні, батьківщині Тарковського, де його творчість добре знають і де сюжети «Сталкера» стали реаліями сучасного життя - Чорнобиль, Донбас; де розуміння і стан «віри» - а це було головною фішкою спектаклю - є нинішній стан багатьох українців.

Спочатку мене здивувало протиріччя дилетантизму трупи, що зібралася лише півроку тому, з серйозною професійною проблемою, за вирішення якої вони взялися. Професійні питання із залу, в тому числі і мої філософські, поставили їх в глухий кут.

На що в своїй виставі вони більше звертали увагу - на тексти Тарковського чи на хореографію?

На чому ґрунтувалася демонстрація їхніх текстів, особливо, «віри» (я особисто їм не повірив)?

Що це було - тілесна психотерапія чи всеж таки мистецтво?

Саме ці протиріччя і особливо реакція артистів, найбільше мене і зацікавили. Вони нітрохи не ніяковіли зі свого дилетантизму і більше раділи тому що «вони це зробили».

Але потім я раптом згадав, як на оборону Донецького аеропорту, особливо в останні місяці, йшло багато абсолютних дилетантів в військовій справі з одним магазином для автомата, які навіть не служили. Озброєні лише величезним почуттям патріотизму і особистого гідності, вони чітко розуміючи, що йдуть на смерть.

Я зрозумів, що зараз на перші місця в рішенні навіть найскладніших, практично нерозв'язних проблем, виходять дилетанти, які просто не знають, що вони (проблеми) нерозв'язні і тому вони їх в кінці-кінців все-таки по-своєму вирішують.

Після закінчення вистави мене здивувало, як тепло, навіть зі вставанням і криками «браво!» публіка вітала поляків. Очевидно, наша публіка все-таки щось для себе взяла. Може ту саму «сміливість дилетанта».

Зараз з війни приходить багато ще молодих хлопців і вже дорослих чоловіків з зміненою свідомістю. Я маю на увазі тих, кого війна не зламала, а навпаки, ще більше загартувала і зробила кращим. У психології такий ефект називають «посттравматичним зростанням». Ці люди де-факто на тлі всеосяжного почуття патріотизму, яке тоді переживала вся країна і особливо бійці на війні, відкрили для себе особисту гідність, Батьківщину. Але найголовніше, - вони кардинально змінили у своїй особистості пріоритети життєвих цінностей у бік

«вищих». Зараз, вже на гражданці, я спостерігаю за цими людьми, зокрема в фейсбуці.

З одного боку, приваблює їх непримиренність до того, що в країні «нічого не змінилося», а часто навпаки, «стало ще гірше». З іншого боку, - їх ентузіазм і готовність щось робити і змінювати. Я хочу запитати цих людей.

- А хто ви думали буде і здатний змінювати країну?

Я хочу відповісти.

- Та ви самі і будете, тому що нікого іншого просто немає.

- Так чому ви тільки говорите. Пора робити. І не треба вестися на необхідність застосування зброї і провокаційні заклики когось вбивати або підривати. Вони того не вартують., - «лайно не чіпай, смердіти не буде». Треба просто дуже впевнено і наполегливо витісняти, використовуючи свою головну зброю - домінування вищих ідей, моральних і духовних цінностей. Приблизно так, як недавно діяли наші бійці. Вони повільно але впевнено витісняють противника зі своєї землі, очищаючи її, часто не питаючи «думки командування». І не бійтеся, що ви чогось не знаєте або не вмієте. Треба буде, навчитеся. Але завжди пам'ятайте, що на гражданці також як і на війні, якщо не встиг навчитися, - тебе немає.

Пройшло небагато часу і ця ідея таки дійшла до «дилетантів» і вони почали робити справу. Але нажаль, зовсім не до тих, про яких йшлося.

Мій «хресний хід»

Всі вуха проюзала російська інтернет-пропаганда, яка на той час непогано себе почувала в Україні, про «московський хресний хід». Я намагався на це не звертати уваги, але контролювати ситуацію, все бачити, чути, фіксувати.

І ось наприкінці липня він в Києві і титульний масовий молебень на Володимирській гірці. Я вирішив туди сходити, щоб упевнитися на власні очі, що ж це таке - «московський хресний хід».

Те, що такий взагалі існує, я помітив лише при виході з метро на Майдані Незалежності. На Хрещатику накопичилося кілька сотень людей перед пропускним пунктом, щоб потрапити на Володимирську гірку. Ще в метро я помітив активізацію «прохачів», які тут працювали на повну. Деяких навіть впізнав, оскільки не раз бачив в метро. Трохи поштовхавшись в натовпі серед тих паломників, мені якось стало не по собі. Виникло якесь відчуття чогось чужорідного що відштовхнуло від цього натовпу. Я вирішив потрапити на Володимирську гірку з боку Михайлівського. По дорозі з Майдану зустрілася характерна групка довгоногих дівчат явно не столичного, скорше провінційного вигляду і

аж ніяк не паломниць. Мабуть секс-екскорт чи ще якийсь обслуговуючий персонал цього «ходу» – вирішив для себе.

Через пропускник біля Михайлівського собору пройшов без проблем. Крім маси фотожурналістів, поліції, в тому числі і спеціальної, включаючи велосипедну, якихось людей в цивільному з бейджами, побачив великий потік паломників. Було видно, що вони йшли здалеку. Хтось на ходу під'їдав, хтось просто відпочивав на бордюрі, але велика маса рвалася поближче до пам'ятника князю Володимиру, де і проходила служба. Чомусь пригадались асоції, які виникали при відвідинах антимайдану наприкінці 2013 року.

Я знайшов собі місце нагорі, де було досить добре видно і пам'ятник і священиків, що правили службу, і самого патріарха. Народу набралося багато, кілька тисяч.. Молебень проходив максимум півгодини. З перших слів вітання ведучого священика і розповіді історії даного дійства кілька разів народ відреагував оплесками, що мене відразу збентежило і виникло відчуття якоїсь заздалегідь заготовленої вистави. Я ніколи не бачив, щоб хтось оплескав в долоні в церкві в ході служби.

Далі пішла сама служба. Начебто все чинно і благородно. Гарне технічне забезпечення дозволяло все добре чути, а мені ще й бачити. Я навіть, за звичкою, став перейматися молитвою, але до тих пір, поки не почалася хвала московським патріархам. Почало тхнути якщо не кров'ю, то антиукраїнською «ватяною» пропагандою. Мені стало не цікаво. Я озирнувся навколо і побачив втомлених від довгої дороги людей з якимись відчуженими обличчями. Далі я спробував знайти в собі звичний молитовний відгук, який виявився ледь помітним. Він не йшов ні в яке порівняння з молитовними почуттями на Майдані, які мене тоді пронизувала до мозку кісток.

Масовістю забезпечили, але духом ні - зробив для себе висновок. А маса народу без духу, що танк без боєкомплекту і пального - хіба що пам'ятник... Надгробний пам'ятник на могилі московського патріархату в Україні.

Синьо-жовта косичка

На Майдані в Києві до мене підійшла жінка і, представившись волонтером, запропонувала придбати синьо-жовту косичку в рахунок гуманітарної допомоги пораненим в шпиталі. Я запитав.

- Скільки коштує?

- Скільки дасте, зазвичай дають гривень двадцять.

Відповіла вона. Але мене щось зупиняло, не даючи купити косичку. Я раптом згадав історію, почуту на шахті під Вуглегірська від бійця одного з наших батальйонів. Не знаю, наскільки вона достовірна, але все ж розповів її жінці.

Коли їх батальйон заходив Краматорськ, звільняючи його від бойовиків, він побачив красиву дівчинку років семи з бабусею і запропонував їй синьо-жовту косичку. Дівчинка відреагувала неадекватно - при вигляді косички вона раптом в істериці розплакалася і втекла до бабусі. Боєць запитав бабусю, чому така реакція на українську символіку. І бабуся розповіла, що за таку символіку її доньку і маму дівчинки бойовики - ймовірно кади рівці - спочатку згвалтували на очах у малолітньої доньки і потім убили. Потім згвалтували і саму дівчинку.

Вислухавши, жінка-волонтер розчулилася і хотіла мені сама просто так запропонувати косичку. Але я раптом уявив, яку дорогу ціну за цю символіку заплатила та дівчинка з Краматорська і як їй з цим доведеться жити. Я відмовився, просто руки не змогли взяти. Занадто дорого нам дістається відстоювання своєї гідності. І напевно, занадто багато ми заборгували, що доводиться так дорого платити горем і стражданнями.

Я уявив собі, яка величезна робота чекає того психолога, якому доведеться реабілітувати ту краматорську дівчинку. І це за умови, якщо такий знайдеться і дівчинка захоче з ним спілкуватися. Не варто себе обманювати, що купуючи національну символіку, стаєш патріотом.

Через місяць я знову був на Майдані, але вже з дружиною. І знову до нас підійшла та сама жінка-волонтер і запропонувала синьо-жовту косичку. Я її упізнав і нагадав про розказану раніше історію. З її обличчя було видно, що вона згадала не відразу. А може і взагалі толком не згадала, оскільки всеж втюхала мені косичку, використуючись переживаннями моєї розщуленої дружини.

Зараз стала популярною тема реабілітації військовослужбовців, які брали участь в бойових діях АТО і жителів Донбасу із зони війни. Спостерігаючи за тими, хто щиро бажає допомагати цим «нещасним» (так їх в більшості випадків представляють нашому суспільству), я мимоволі ловлю себе на якомусь внутрішньому дискомфорті від протиріччя в такій ситуації. Адже бійці, які воювали, там реально знайшли чи навіть вигризли практично втрачену Батьківщину. Вони до глибини душі зрозуміли і відчули, що означає її захищати і готові були за неї померти. Там всі вони, від командира бригади до солдата і навіть колишнього ув'язненого, перебували в стані «базального патріотизму».

Саме цей стан і створив вирішальну перевагу під час піку протистояння, коли противник був чітко орієнтований «на знищення». Завдяки цій духовній силі, а не силі зброї, нам вдалося зупинити супостата. Ось з цим станом в душі повернулися багато з наших бійців. Зараз, поряд з уже всім відомим терміном «ватники», з'явився і новий - «вишеватники». Це ті ж «ватники», але в вишиванках, які косять під українських патріотів, щоб набрати собі моральних дивідендів. Таких не знайдеш на передовій, але зате їх багато гуляє по Києву, особливо на Майдані, а також в інших містах. Я вже не кажу про політиків, де це стало модною фішкою.

Недавно я знову побував на Донбасі вже в ролі цивільного психолога з метою надання психологічної допомоги у відродженні регіону. Там особливо явно помітна легкість, з якою одні і ті ж люди «перефарбовуються», в залежності від того, чия влада. Прямо як у відомому фільмі «Весілля в Малинівці». Для таких національна символіка - це лише зручна фішка пристосування до ситуації.

Там я остаточно зрозумів, що для донбасівців зараз «травма війни», про яку багато говорять психологи, не найголовніша проблема. Все набагато глибше і складніше. Їхній «гріх» набагато важче - вони не змогли відрізнити грішне від праведного, піддавшись спокусі «лукавого», вони зрадили свою Батьківщину, намагаючись нею торгувати. Росія поманила і «кинула», символічно відбувшись гумконвоями, а донбасівці залишилися біля розбитого корита. Це головне, що їм для початку треба б зрозуміти і прийняти. Лише після цього можна буде говорити про якийсь відродження.

Військово-еротичні фантазії

Він їхав в мирному комфортабельному автобусі з ласкавого, теплого як парне молоко, одеського моря після активного інтелектуального відпочинку, вже півроку після дембеля перебуваючи в перманентному стані щастя і «збутися мрії». Останнім часом Одеса стала для нього не тільки місцем, де живе його улюблений онук, а й символом достойного міста, який змусив себе поважати, сказавши всім гучне і виразне «Шяаа!», Коли сторонні «виродки» спробували нав'язати йому свою волю. Донецьк цього зробити не зміг і тепер там господарюють ті ж «виродки». Зате Одеса живе і процвітає, переповнена туристами і відпочиваючими. І тепер Він міг впевнено говорити, що Одеса - це вільний, гідний, поважаючий себе і шановний іншими місто.

Сівши в зручному кріслі мирного і доброго автобуса, що прямує з південного денної спеки в прохолоду ночі, обмитої літнім дощем, Він раптом почав згадувати, як в такому ж зручному кріслі приблизно такого ж але іншого, військового, автобуса доля забирала Його з рідного міста центральної України на схід у війну. До кордону Донбасу вони тоді, на початку листопада 2014 року, теж під'їхали під вечір. При його перетині все якось різко змінилося, стало сірим, непривітним і навіть ворожим. Одним словом - «сіра зона». Виявилося, що таке враження було і у більшості інших офіцерів, які їхали в автобусі. Так виглядала війна, яка стала відразу всіх накривати і проникати в усі фібри душі і тіла, заповнюючи всі малі і великі щілини і виямки.

У мирному доброму автобусі раптом виникла невелика метушня, підсаджувалися нові пасажири-відпочивальники. На місці поруч з Ним, яке на той момент ще пустувало, раптом з'явилася Вона. Захоплений своїми думками і спогадами, Він на Неї звернув увагу лише тоді, коли

раптом прямо перед очима побачив зграю птахів, що відлітає в далечінь (напевно в теплі краї), яка починалася десь біля лопаток і красивим конусоподібним вигином йшла до кінця шиї, гублячись у короткостриженому волоссі. Коли шия поверталася і рухалися плечі, пташина зграя теж починала рухатись. Це її начебто оживляло і створювало мальовничий ефект течії..., течії що плине в далечінь життя. Непомітно для себе підрахувавши птахів, яких виявилося тридцять п'ять, Він чомусь подумав, що напевно стільки років треба було давати господині цієї зграї-тату. А Йому самому недавно пішов сьомий десяток ...

Першу невелику зупинку в «сірій зоні» військовий автобус зробив в Красноармійську. На той момент всі вже були екіпіровані і одягнені в бойові обладунки (каски, броники, автомати, підсумки з б / к та ін.). На місцевих роззяв це справило враження. Один з них, осмілівши, навіть підійшов поговорити, всім своїм виглядом випромінюючи повагу, яка йшла скоріше за все від страху, і прорік щось на кшталт - «да ви серйозние ребята». Відразу стало ясно, що тут поважають тільки силу. Як тільки поїхали далі, надійшла команда підготувати зброю, зняти автомати з запобіжника, але поки патрон в патронник не заганяти. Це було пов'язано з тим, що автобус в складі колони вже в'їхав в зону теоретичної досяжності далекобійної артилерії, «градів» і ДРГ (диверсійних розвідгруп) противника.

Мирний автобус вже повністю в'їхав в теплу прохолодну ніч, все навколо засвітилося всілякими гаджетами, які захопили в себе добру половину пасажирів, серед яких більшість були молоді люди - студенти, магістранти, аспіранти, викладачі, а також випадкові попутники. Туди ж наразилася і Вона. У тьмяному світлі Її гаджета Він розрізнив досить миловидне обличчя з яскраво червоними губами середньої пухлості. Не ботексні - зазначив він про себе. Прийшовши до висновку, що всі загубилися в віртуальному світі, Його знову захопив той інший, реальний світ війни.

У міру наближення до місця тимчасової дислокації внутрішнє напруження і зовнішня сірість навколишнього світу помітно густіли і наростали. Все частіше стали з'являтися у вікнах автобуса розбиті і зруйновані корпуси підприємств, госпбудівлі, житлові будинки. Але були абсолютно незрозумілі причини такої розрухи - чи то від попереднього «господарювання», чи то від війни. Розрізнити можна було тільки за характерними слідами від уламків вибухів мін, снарядів, а також куль на стінах або металевих воротах і огорожах житлових будинків, на розбитих дахах. Найбільш явно війна проявлялася по підірваним мостам.

Пасажири мирного автобуса стали потихеньку готуватися до сну, влаштовуватися зручніше на незручних для сну кріслах. Один за одним згасли гаджети, сон входив в свої права. Він дуже не любив спати в автобусі, навіть такому комфортабельному, тому терпів до останнього в сидячому положенні. Вона, в процесі пошуку зручної пози, нарешті

вмостилася як пташка на жердині, поставивши ступні ніг на бічну крайку сидіння, схилившись на лівий бік спиною зі зграєю птахів до Нього, злегка спираючись на ліве плече. Після спекотного дня в міру засипання тіла все більше розслаблялися, втрачаючи контроль голови, яку все більше займали мрії, сни і всілякі приємні думки і фантазії. Якось спонтанно і непомітно Її спина, все більше звалюючись на Його плече, разом з головою сповзла Йому на коліна і дуже зручно там влаштувалася. Одночасно Його ліва рука також спонтанно і непомітно сповзла Їй на живіт, влаштувавшись там не менше зручно. Все сталося так несподівано природно, що ніхто в цьому потоці задоволення що починався нічого міняти не збирався. Навпаки, всі фібри душі і тіла намагалися в цьому потоці будь-що-будь втриматися, вхопившись за нього як за останній вагон потягу, що набирав швидкість. Відчувши теплу, м'яко-шовковисту шкіру Її живота, Його рука раптом стала непомітно і звично опускатися все нижче, поки пальці не намацали йоржик Її лона, який був аккурано підстрижений. - Схоже, там теж зроблена зачіска, - піймав він себе на думці.

Далі його пальці продовжили звичне заняття, почавши м'яко масажувати все що треба. Вона теж виявилася не дилетанткою. Її руки досить спритно і швидко дісталися до Його чоловічої гідності, яка на той момент вже була в «робочому» стані. Його права рука легкими пронозливими рухами знайшла м'яку як у жінки, що родила груди з пружним соском. Великим і вказівним пальцями він почав лагідно масажувати сосок, м'яко обіймаючи груди складеними в чашу іншими пальцями. У Неї відразу ж підключилися пальці, губи і рот. Потік обопільного задоволення став різко наростати, зупинити який вже було неможливо. Повністю віддавшись ситуації в прохолодній темряві автобуса що розмірно погойдувався, Вони максимально намагалися пити цю чашу цілком заслуженого (по відчуттях) щастя що несподівано привалило. Випивши цю чашу до дна, бурхливо і практично одночасно зробивши останній найбільший ковток, вони в блаженній знемозі розслабилися, зануривши в фінальний сон.

Місце тимчасової дислокації в Констасі визначили не відразу. Перше виявилося незатишним і занадто вразливим для раптового нападу або обстрілу. Іншим місцем виявився покинутий тваринницький комплекс за містом, де і зупинилися. Він разом з відділенням офіцерів по роботі з особовим складом оселився в бетонному бункері свинарника поруч зі штабом, що вважалося дуже вдалим місцем. Там і прожили майже рік.

Коли перший раз вийшли в місто, було чітке відчуття чужої ворожої території, де тебе на кожному кроці підстерігає небезпека. Але коли почали спілкуватися з місцевими жителями, ті виявилися цілком привітними, оскільки побачили справжню армію, а не «націків», яких за манерами поведінки порівнювали з сепаратистами. Натомість поведінка армійців різко відрізнялася на краще, особливо в порівнянні з

сепаратистами з їх кримінальними поняттями, які два місяці були тут єдиними господарями. Тоді Він ловив себе на думці, що місцеві жінки його мало приваблювали. І не тільки тому, що вони могли підставити або взагалі здати ворогові, а перш за все тому, що було не до цього. Тоді всі думали тільки про те, що треба захищати Батьківщину.

Мирний автобус під'їжджав до кінцевого пункту призначення. Він прокинувся від розпочатої навколо метушні пасажирів, які почали збиратися. У всьому тілі стояла блаженна знемога і повна порожнеча в голові - жодної думки або ще чогось. Це надавало легкості повітряної кульки, яка ось-ось злетить. Те, що було близько третьої години ночі, він дізнався тоді, коли Вона запитала час. Він вперше за всю дорогу почув її голос, досить низький, але такий жіночий. Він швидко і бадьоро піднявся, взяв речі і вийшов. Вже на вулиці перед собою раптом побачив і провів очима зграю птахів що віддаляється і Її в повний зріст. Вона виявилась досить високою і стрункою, що ще більше підкреслювали припасовані до стрункіх ніг, стегон і талії лосини в чорно-білу смужку. Відчуваючи Його погляд, Вона йшла граціозною ходою, немов художник по полотну ретельно виписуючи кожен крок, котячи трохи за спиною свою дорожню валізу. Це надавало особливого шарму і завершеності їх маленькій дорожній пригоді. Вони обидва йшли в реалії повсякденного життя, забираючи з собою свою частку задоволення і приємних спогадів.

Одеський феномен

Цього разу таки вдалося нарешті почути самого себе, не відмовляючи в задоволенні випити чашу інтелектуального щастя. Мимоволі виникали думки, чому це сталося саме тут. Чому саме в цьому місті вдалося висловити те, що не виходило десь в іншому місці, здавалося б більш солідному в науковому плані.

У тій же столиці тричі намагався це зробити. Але, то в солідній аудиторії академічного наукового інституту не вистачило часу для виступу - раптом ні з того ні з сього його забирав якийсь професор, якому захотілося висловити якісь особисті екзерсиси. То виявлялася невідповідною цільова аудиторія практичних психологів, заточених на «прагматичні» питання, більше надумані і не життєві. То аудиторія виявлялася занадто «легкою», більше налаштованою сприймати приємну «фестивальну» психологію, ніж великовагові реалії сучасного життя. Схоже, що для такого «виступу» не знаходилося підходящої «сцени».

А тут якось все склалося правильним чином. І місце, і аудиторія, і вечірній час виявилися цілком придатними для сприйняття і розуміння «божевільною» ідеї. Словом, нарешті «виступ» і «сцена» збіглися. Напевно, всьому причиною був якийсь особливий дух цього міста, яке зуміло створити і утримувати своє обличчя, в якому немає середини.

Приблизно, як це часто буває у єврейських дітей, які або талановиті і знаходять себе в політиці, бізнесі, науці, мистецтві, медицині, психології, або навпаки, стають клієнтами дефектолога чи психотерапевта (з власних спостережень).

У цьому місті, особливо недалеко від моря, можна побачити багату садибу-замок вартістю не один мільйон, яка демонструє неабияке архітектурне жлобство. Це особливо проявляється в вимощеному дорогою бруківкою шматочку тротуару тільки перед воротами, а поруч бідну руїна зі старим розбитим ще з радянських часів шматочком тротуару перед входом. Тут спокійно в центрі міста на балконах багатоповерхівок, що виходять на центральні вулиці, може сохнути білизна, що важко собі уявити в столиці. Тут на самому березі моря всупереч усякому здоровому глузду і зручності відпочиваючих і городян може нагромаджуватися цілий розважальний комплекс для багатеньких в тому ж жлобсько - архітектурному стилі. А на пляжі навпроти просівати пісок або прочісувати прибережне дно з металошукачем якийсь «золотошукач» в надії щось знайти і заробити на шматок хліба (кажуть, що часто таки знаходить).

Це місто мільйонерів і жебраків, вчених і гопників. Але у всьому цьому протиріччі і епотажності незмінним залишається те, що це місто вміє змусити себе поважати.

Це було завершення гештальта моїх двадцятирічних досліджень в напрямку авторського психологічного підходу, що стосується того, як жити далі. Тут я розраховував нарешті цілісно викласти перед іменитою професурою те, заради чого себе і свою сім'ю останні двадцять років обмежував голодним пайком (в матеріальному плані) на догоду якійсь творчої ідеї.

У цій щорічній пси-школі крім студентів та магістрантів, які бажають не тільки дізнатися, а й представити щось незвичайне і тому цікаве, зібралися ще й іменити вчені та практики з Одеси, столичного Києва, Інституту психології, не менше столичного в плані психологічної науки Харкова, а також інших національних українських університетів.

Напередодні мені самому вдалося досить щільно в жорстких умовах дефіциту часу попрацювати в майстер-класі з відомим професором вченим і практиком з реально хвилюючою проблемою, яка давно зависла і ніяк не вирішувалася. Навіть було цікаво спостерігати за цим процесом. Це коли кожен твій психологічний меседж не провалюється в небуття, все більше «накриваючи» твого співрозмовника і зазвичай викликаючи неадекватну реакцію. Але навпаки, практично миттєво відреаговується, породжуючи наступний, ще більш психологічно і енергетично наповнений меседж. При цьому дефіцит часу, гострота і важливість розв'язуваної проблеми підтримує високий градус психологічної роботи. Думаю, що така робота остаточно зняла внутрішній психологічний бар'єр у викладі своєї «божевільною» ідеї перед іменитою аудиторією.

А вийшло як завжди, не так як планувалося, а як було треба. У мене було цілих сорок хвилин у вечірній «методологічної майстерні». І таки нарешті вдалося почути самого себе. Вдалося в першому наближенні визначитися з методологією.

Для цього довелося дистанціюватися, використовуючи принцип «між», як одночасного перебування «тут» і «там». Що називається, однією ногою твердо стояти на землі, перебуваючи в реальному житті, включаючи і кризові умови війни, використовуючи відповідну психологічну практику, а іншою ногою - в науковій психології, одночасно приводячи її в стан адекватності до реального життя.

В результаті запропонованого психологічного підходу створювалось наукове підґрунтя розвитку цілісної особистості, що яскраво продемонстрував спочатку Майдан з появою «майданівців», потім «донбаська» війна з появою волонтерів, бійців-добровольців, військових, ветеранів. Їм вдалося вмістити в своїй цілісної особистості силу духу, що перевищила силу російської пропагандистської машини в купі з перевагою в зброю. Ця сила духу українських бійців в іпостасі і зупинила війну на східних рубежах, не дозволивши їй прийти в материкову Україну. І це доконаний факт, проти якого немає жодного обгрунтованого аргументу, в тому числі і у самих росіян. Я вже не кажу про українців. Хоча багато хто з них забувають, що країна воює, і не уявляють, яку «емоційну чуму», що сунула зі сходу, вдалося зупинити.

Все є, а щастя немає

Вчергове я їхав з південного міста в столицю, наповнений морським теплом, натхненний новими думками і розширеними горизонтами багаторічних наукових досліджень в психологічному вимірі сучасного життя. Я не належу до тих, хто любить з комфортом їздити в дорогому СВ-вагоні. Але не міг відмовити собі в задоволенні це зробити, скориставшись пільгами «учасника бойових дій».

У вирі своїх думок я на автоматі зайняв місце в купе, з задоволенням поринаючи в комфорт майбутньої поїздки. Цей стан не змогла зіпсувати провідниця, дещо збентежена відсутністю в квитку оплати за постіль, нервово знімаючи білизну з заздалегідь постеленого ліжка. Було видно, що подібне трапляється не часто. Побачивши це хвилювання, щоб її заспокоїти, я хотів поіронізувати, розповівши, що буває і гірше, коли деякі ветерани не можуть спати в тиші, коли немає обстрілів. Але вчасно зупинився, представляючи як провідниця що погано розуміє жарти, вночі в коридорі вагона бахкає петардами, намагаючись виконати забаганки пасажира.

Мої думки перервав попутник. Це був досить молодий чоловік років сорока (приблизно, як і моєму синові - зазначив для себе). Він мені це сам

повідомив, заодно запитавши мій вік і ім'я. Високий, по європейськи елегантно і не дешево одягнений в літній темний костюм, білу сорочку з червоною краваткою, дорогі світло-коричневі туфлі. Схоже, це був його «спецодяг» для проведення серйозних зустрічей або презентацій. Словом, стовідсотковий західноєвропеєць. І я не помилився.

Я чемно вийшов з купе, щоб іноземець зміг розташуватись, а коли повернувся, більш уважно його розгдивився. Перше що відмітив - руде волосся і добре натреноване постійно усміхнене обличчя.

- Британія?

Навмання запитав я після невеликої паузи, відповідаючи для пристойності на його попереднє запитання щодо мого імені і віку. Швидко зорієнтувавшись в ситуації, він відповів російською з м'яким акцентом.

- Ні, Бельгія.

Контакт відбувся і можна було починати займати час невимушеною бесідою. Після того, коли на хвилі своїх думок я повідомив, що їду з психологічної конференції, де озвучував «божевільну ідею», пов'язану з «майданом» і війною, бельгієць помітно пожвавішав. Схоже, вчергове запрацювала моя дорожна психологічна лабораторія. Раніше вона зазвичай працювала при спілкуванні з пасажирами з Донбасу. Мені стало цікаво, що собою являє пасажир з протилежного боку.

Слово за слово, і якось спонтанно, очевидно відчувши в мені хорошого слухача, бельгієць став говорити про своє сімейне життя. Я в свою чергу включив психолога і далі почався звичний «консультаційний процес», який шкода було переривати. Та й навіщо? Бельгієць дійсно виявився успішним бізнесменом, який має відношення до банківської справи.

З його текстів і зовнішнім виглядом було зрозуміло, що в матеріальному плані він добре забезпечений, навіть за високими європейськими мірками. Але ось в особистому житті, схоже, все складалося не так гладко. Батьки - батько німець і мати бельгійка - давно розійшлися, роз'їхалися в різні місця і на дух не переносять один одного. Опинившись між ними, син страждає від їхніх стосунків, що істотно ускладнило і його особисте життя.

Так сталося, що спочатку в Росії, а потім в Україні він знайшов полегшення і душевний комфорт. Він одружився з молодшою на 14 років високою і стрункою красунею з Донбасу. Вони оселилися в Києві, де народився син. Здавалося б, що ще треба для повного щастя. Живи та радій. Але все виявилося не так просто. Давалися взнаки батьківські відносини.

Я сидів навпроти і уважно слухав. Загалом, цілком банальна і часта історія, яка за змістом не викликала особливого інтересу. Єдине нововведення, що її розповідає успішний європейський бізнесмен-банкір. Приблизно уявляючи наперед розвиток подій, щоб не нудьгувати, я мимоволі став замислюватися і про свої стосунки зі щастям в житті.

Згадав свій рік «щастя і збуття мрії» відразу після дембеля. Виходила парадоксальна ситуація. Маючи за спиною війну, купу наукових праць, ступенів, звань і навіть авторський підхід у психології та при цьому економлячи на ліжку в СВ-вагоні, я почував себе більш щасливим у житті, ніж мій візаві, успішний бізнесмен-банкір, повністю забезпечений матеріально, який має молоду красуню дружину і маленького сина. І цей дефіцит щастя він усіма силами намагається заповнити, користуючись нагодою вільного спілкування в поїзному купе. Загалом, все правильно. Як хороший бізнесмен, він, як і в бізнесі, не хоче втрачати слушну нагоду вирішити проблему і в особистому житті. Схоже, він її не втратив.

Битих дві з гаком години проти ночі тривав його монолог-одкровення, який на тлі мовчазного і слухаючого психолога, все більше набував форму діалогу з самим собою. Було помітно, що бельгієць з цікавістю дивиться як-би з боку на своє життя і своє місце в ньому.

Час перевалив за годину ночі, а бельгієць зупинятися не збирався, швидше ще більше розохочувався. Якби це була офіційна консультація, я б просто озвучив ціну такого продовження. Це напевно відразу ж охолодило б запал досвідченого бізнесмена, який вміє рахувати гроші. Але ..., це була моя «лабораторія» і працювали інші правила. Треба було добровільному «клієнтові» дати можливість відреагувати сповна.

Несподівано ситуацію врятувала провідниця, попросивши розмовляти тихіше, оскільки всі вже давно сплять. А голос у бельгійця був досить гучний. В її підтексті було зрозуміло, що і нам пора лягати спати. Бельгієць неохоче підкорився. Та й проблема, загалом, теж прийшла до свого проміжного завершення.

Ніч пройшла майже непомітно. Вже не пам'ятаю, коли в останній раз я подорожував з таким комфортом. М'який хід СВ-вагону, в якому навіть не чути звичного перестукування коліс, чиста і свіжа прохолода купе непомітно внесли мене в ранок столичного життя, яке прокидалося. Прокинувся і бельгієць. З просоня вираз його обличчя вже був іншим, не таким натреновано веселим і життєрадісним. У ньому відбивалися можливі нічні роздуми про власне життя. Переді мною сидів не стільки успішний бізнесмен, скільки чимось дуже здивований хлопчик, який розповів великий секрет незнайомцеві.

Згідно з правилами поїзної лабораторії, після відвертої нічної розмови я намагався поменше її коментувати, оскільки вона була закінчена. Залишалося все грамотно завершити, поставивши крапку. При цьому слід пам'ятати правило, що хороший психолог не той, який вміє почати розмову, а той, хто вміє її добре закінчити.

- Я Вас вчора не дуже втомив?

Ввічливо запитав бельгієць вже з звичним доброзичливим виразом обличчя.

- Та ні, не хвилюйтеся. Після війни таке легке спілкування для мене не має ніяких труднощів.

Була моя відповідь. І це було щиро.

Потяг зупинився. Пасажири вийшли з вагона. Бельгієць вийшов першим. Проходячи повз, краєм ока я зловив його погляд, але вирішив пройти не помічаючи. Уже в спину почув ввічливий голос бельгійця.

- Спасибі за спілкування! До побачення!

У відповідь я відправив свій

- Бай!

Супроводжував це дружнім жестом, який ні до чого не зобов'язує, вже на ходу перемикаючись на новий цікавий день, який очікував мене попереду, відчуваючи спиною проводжаючий погляд бельгійця.

А ввечері я вже спілкувався зі своїм сином, приблизно такого ж віку. Він показував мені свою першу авторську режисерську роботу - короткометражний художній фільм. Там головним героєм теж був успішний бізнесмен приблизно такого ж віку, у якого теж «все є, а щастя немає». Тоді я цю фразу вперше виголосив. Син з нею повністю погодився, як вираз концентрованого сенсу його фільму.

А нещодавно я напівжартома спитав свою дружину, чи вона щаслива. Вона якраз одягала шкарпетки і це запитання виявилось начебто недоречним щодо ситуації. Над ним вона сміялась майже весь день. А відповіла лише наступного дня.

- Я щаслива, тому що живу для свого чоловіка, свого сина і його сім'ї, своїх онуків, своїх маленьких пацієнтів. Ні за що в житті не жалкую і нічого не хотіла б повертати з минулого.

Химера кохання

Випадково потрапив на авторський показ фільму «Війна химер», що відбувався в київській Кінопанорамі. Хоча, у нашому (принаймні у моєму) сучасному житті все випадкове згодом виявлялося закономірним.

Читаючи рекламний буклет - як маленький твір - заради об'єктивності дещо процитую: це кіно «про війну, кохання та смерть граничного рівня відвертості», де автори показали власну життєву історію на війні і навколо неї. Для рецензентів - це кіно «про намагання знайти "чарівне слово", яке зупинить війну», про життя та смерть, які «неспішно прогулюються садом марних сподівань», про те «як збурюється і здіймається страшний суспільний розлом», у якому «народжується українське "зайве покоління"».

«Ми зняли кіно, що зняло, зішкрябало з нас все…» - ці строчки авторки хочеться продовжити – ця життєва історія здерла, зішкрябала з героїні (однієї з авторок) все, навіть кохання війни, яке виявилось химерою.

Пригадую спілкування з іншою жінкою, яка пішла на війну захищати Батьківщину і своїх чоловіків, пропустила через себе три десятки «двохсотих» і більше сотні «трьохсотих». Для неї повернутись у мирне життя виявилось значно важче, ніж воювати. Я просто процитую невеличкий шматок її откровення.

- «…ми там без шкіри, як оголене м'ясо… Попадаючи туди, на війну, на мене натягнули невидимий скафандр. Він допомагає не боятися і швидко реагувати, не боятися «двохсотих» і «трьохсотих», бути в однаковому стані уваги - в стані «струнко»… І тут бац, - мирне життя. Скафандр треба зняти, бо ти не відчуваєш нічого… цей скафандр ні до чого. Я знімаю, … а він приріс. Під ним тільки нерви і м'ясо. Дотик – біль. Вітерець – біль. Все біль…»

Тоді з'явилась думка, що допомогти цій мужній жінці повернутись у мирне життя може лише кохання – кохання мирного життя, яке повинно все це пересилити, перебороти.

За два роки після дембелю мені вже не раз приходилось бачити і брати участь у подібних проектах, де учасники цієї війни викладали свої життєві історії чи то у тексті чи, як тут, у відео і згодом кіно. Ще раніше, на війні, приходилось спостерігати і навіть психологічно супроводжувати життєві історії кохання на війні. Всі вони для авторів закінчувались разом з війною. По різному. Але закінчувалися.

Мене окремо цікавило питання жінки на цій війні, серед яких були наречена, фронтова дружина, снайпер, замполіт батальйону, психолог, зеен-ша батальйону. Я намагався зрозуміти основний мотив. І виявилось, що всі вони йшли на війну заради кохання. З різною метою - знайти, зберегти, захистити – але у наших спілкуваннях по душам я завжди наштовхувався на кохання. З цього моменту звичайно їхні суворі обличчя бійця, командира чи навіть «звіра», що демонстрували «сильну жінку», розпливались в усмішці «слабкої жінки», яку розшифрували.

Виходить, на війні химера кохання – скоріше правило, ніж виключення. Жорстоке правило і гола правда, як і сама війна. Гола правда початку мирного життя для багатьох тих, хто мав велике щастя захищати Батьківщину, яке згодом часто змінювалось таким же великим розчаруванням. Це щастя на війні навіть було сильнішим за смерть. Людина впевнено йшла на вірну смерть заради нього (щастя любові). Це те, що пройшли і прожили такі як головний герой фільму, доброволець Лавр.

- Під час війни дуже хочеться любити, бо інакше закохуєшся в смерть. Ти граєшся з нею, а вона ходить поряд, щоб обняти тебе.

Ці його слова може зрозуміти лише той, хто не просто пройшов, а прожив цю війну, пропустив її через себе до останнього акорду. Пригадую своє перше бойове хрещення психолога на передовій, коли прийшлось дивитись у чисті і прозорі, наповнені щастям очі ще молодого чоловіка,

який вмирає від смертельного поранення, хоча зміг би вижити, якби захотів. Після цього я не раз перепитував у наших медиків, які працювали у реанімації, як виглядають очі людини, що помирає. Вони мені говорили зовсім інше – то очі страждання, затягнуті сірою поволокою.

Важко уявити, яким має бути людське кохання, щоб перебороти, пересилити це химерне кохання війни, - «кохання зі смертю». Не дивно, що кохання героїв фільму, породжене війною, не витримало випробування мирним життям. Виявляється, що на війні кохати не те що легше, ніж у мирному житті, там просто не залишається вибору. Бо там - або кохаєш або гинеш. Мабуть це особливий феномен, що заслуговує уваги не лише митців, а і психологів.

Це кохання, коли все в останнє. Коли кожна мить може стати останньою в житті. Воно постійно конкурує зі смертю, відчуває її холодний подих, - подих кохання зі смертю. Адже в який завгодно момент смерть може забрати коханого, а війна скалічити. Тоді світ змінюється. Змінюється миттєво, як схід лавини в горах чи землетрус. Тоді світ «після» стає зовсім іншим, набагато жорстокішим, двокольоровим, але істинним. Це останнє притягує і вабить, примушує жити далі, жити в іншому світі, коли змінюється все.

Мабуть щось подібне відбулося (чи не відбулося) у Лавра і його дівчини. Мабуть хтось з них (або обоє) не повірив у кохання до кінця і воно стало лишень химерою війни, а не реальністю мирного життя.

Пригадую, коли в кінці грудня 2014-го я пропав зі зв’язку. Мій мобільний не відповідав, бо за завданням я знаходився «поза зоною досяжності» на передовій в районі Вуглегірська (тоді він ще був наш й його боронив наш батальйон). Ці три дні моїй дружині коштували дуже дорого. Вона, м’яко кажучи, не знаходила собі місця. Навіть вже хотіла їхати на Донбас і мене шукати… Згодом вона призналася, що все ж таки їздила. Але, переконавшись у командирів, що зі мною все нормально, повернулася назад, так мене і не дочекавшись з передка.

А коли зв'язок нарешті з’явився, була кромішна темрява і глиняна жижа по коліна. А телефон, який зненацька задзвонив і засвітився, був зовсім недоречним, бо міг мене демаскувати. А такий блик мобільного у темряві снайпер бачить за кілька кілометрів. А що таке «прихід» від снайпера, я вже знав з попередніх виїздів.

Не знаю, чи відбулося щось подібне у моєму житті, але згодом, коли заходила розмова на тему війни, моя дружина відповідала коротко.

- Це я у тебе така.

Все інше зразу ставало просто недоречним і усілякі розмови про війну припинялись.

Коли почалось обговорення після перегляду, мене увесь час щось дратувало. Окинувши оком довкола, не побачив звичних облич ветеранів або тих, хто пройшов війну. Такі обличчя, до яких доторкнулася війна,

чомусь помітні зразу (принаймні для мене), на них якась печатка «духу серйозності». Але людей було доволі багато для такого ексклюзивного показу. Була помітна попередня підготовка, більше орієнтована на мирний загал.

Я зробив для себе невтішний висновок, що знову війну будуть обговорювати ті, хто її не бачив і не пройшов.

І дійсно. На трибуні опинились два «критики», які зразу заявили, що вони не були на війні, але про неї багато читали і чули. Завичай зі ЗМІ або свідчень говірливих «очевидців», які якщо і були на війні, то скоріш за все зачепили її краями чи взагалі дали заднього. І щоб якось компенсувати, надолужували багатослівними розповідями здебільшого з власної уяви з відповідними корективами на власну користь. Ті, хто дійсно пройшов війну, про неї завше мовчить, і щоб такого розговорити, потрібні неабиякі зусилля і вміння спілкування. Чомусь згадав момент з одного фільму, де одна бабуся, яка мала багатий досвід кохання, питає у іншої. -А у вас було в житті кохання? На що інша, яка такого досвіду не мала, не задумуючись, впевнено відповідає. - Ні, але я про це дуже багато читала.

А коли ведуча, очевидно щоб задати «правильний» тон наступному обговоренню, зробила висновок, що у всьому винен ПТСР (посттравматичний сидром) героя-добробатівця, я не втримався, пересів поближче і, як тільки «критики» достатньо швидко вичерпались у своїх коментарях, єдиною конкретикою у яких було підтвердження гіпотези щодо ПТСР у героя фільму, і було запропоновано задавати питання з залу, я зразу ж підняв руку. Хоча звичайно свої, як правило «гострі», запитання задаю в кінці, коли аудиторія висловиться і стає зрозумілою диспозиція. Але не цього разу. Збирались бити свого і думати було нічого.

Коротко представився військовим психологом, якому вдалось виживати в своїй професії на війні більше року, що наслухався не просто правди про війну, а правди самої війни, яка вона насправді є. Зробив різкий акцент щодо абсолютно неправильного і безпідставного вживання характеристики щодо діагноза ПТСР чи якогось іншого, що свідчить про «хворобу» бійців, які повертаються з війни. Як альтернативу, запропонував використовувати таку характеристику як «ефект посттравматичного розвитку», коли війна навпаки, «лікує». Потім звернув увагу на те, що у героїні-дівчини кохання війни не витримало конкуренції з мирним життям, де вже не було загрози смерті. На останок сформулював своє загальне запитання насамперед до тих, хто на трибуні і до залу. Принаймні, щоб спробували відповісти самі собі, подумки.

- Чи готове наше мирне суспільство сприймати чи приймати цих «нових», «інших» чи «зайвих» людей, які пройшли війну. Особливо щодо жінок – дружин, наречених, просто пересічних дівчат. Адже героїня фільму не прийняла.

Але подальше обговорення що називається, з'їхало з цієї проблеми і перейшло на суто цивільні кіношні теми. Хоча прозвучали кілька ремарок

з залу щодо абсолютного нерозуміння донбасівської війни за кордоном та «хворого» суспільства, яке комусь треба лікувати. Оскільки ці проблеми були насамперед психологічними, ведуча їх не підтримала. Стало зрозуміло, що психологічні проблеми для організаторів є слабким місцем. Далі мені стало нецікаво.

Після завершення до мене підійшов побратим з літературного проекту «Голос війни», який виявився другом самого героя Лавра. Вони разом виходили з-під Іловайська. Ми з Лавром потиснули один одному руки і побажали успіхів у житті. З цього мені стало зрозуміло, що ми правильно зрозуміли один одного у цьому обговоренні.

Нове покоління.

Не йдуть з голови слова письменника Валерія Ясиновського з рекламного буклету про те, що збурюється і здіймається страшний суспільний розлом. У такому соціально-тиктанічному катаклізмі народжується українське «зайве покоління».

Останній раз спроба народження такого покоління відбувалась ще у надрах радянської доби після смерті Сталіна під час «відлиги». То були «шістдесятники». Але тоді це покоління таки було визнане «зайвим» тодішньою надпотужною тоталітарною системою. В результаті почався «застій». Зараз тієї системи вже немає, але у суспільстві лишились її гірші наслідки помножені на таке ж гірше, що хлинуло з Заходу з падінням «залізної завіси».

В результаті ми отримали (чи самі побудували) якусь корупційно-кримінальну систему-монстра, яка чомусь сприймається більшістю суспільства. Адже у нас зараз демократія і обираємо ми самі. Схоже, що таким чином ми зараз дійшли, що називається «до ручки» і з появою «нового» покоління начолі з майданниками, волонтерами, ветеранами донбасівської війни все гостріше поставатиме питання – Хто зайвий? Старе, кримінально-корупційне, чи нове, орієнтоване на морально-етичні норми.

Донбаський семінар

Вже на весні 2016 року на нашій кафедрі виникла ідея спробувати починати роботу з населенням Донбасу по його відродженню. Для цього була організована пробна поїздка в одне з невеликих містечок, де ми вирішили провести семінар з такою офіційною назвою: «Психосоціальні проблеми трудової мотивації і формування активної життєвої позиції вимушених переселенців і громадян, які проживають у зоні конфлікту».

Дорога туди.

Це була моя перша поїздка на Донбас не як військового, але як цивільного психолога. Наша мета полягала в наданні психологічної

допомоги жителям в зоні бойових дій. Об'єктом роботи був обраний Макіївський міський центр зайнятості, який знаходився в «вигнанні» в Дружківці. Я бачив себе як фахівця-психолога, який зовсім недавно служив в цьому районі і має уявлення про психологію місцевого населення. Андрій і Майя були самі переселенцями з Макіївки. Керівником і організатором стала Професорка- професорка з психології, доктор наук. Ось така невеличка команда добровольців вирішила, що називається, «взяти бика за роги» і спробувати знайти можливість і шляхи психологічної допомоги в відродженні кризового регіону.

Оскільки цей проект вписувався мою наукову концепцію, треба було фіксувати всі життєві моменти. Отже, все по порядку.

У мене на душі було спокійно, зовсім не так як раніше, коли їхав на війну. Але, моя дорожна психологічна лабораторія працювала. Купе виявилося в кінці вагона біля туалету, але цей факт анітрохи не бентежив його мешканців, які незабаром визначилися.

«Викладач ПТУ» (так він себе позиціонував) - чоловік трохи більше за п’ятдесят, невисокий, але з солідним черевцем, на якому через чомусь розстебнуту сорочку було видно великий свіжий вертикальний шрам. Від нього вже йшов легкий запах алкоголю, який цілком пасував тексту-монологу «ватяного» змісту. Він розповів, що їде з конференції з освіти. Всю дорогу лаяв українську армію, яка спрямовує свої гармати «прямо йому в лоба», постійно бомбить, що змушує його і учнів ховатися в підвалі. Не забував і про українських військових на блокпостах, озброєних до зубів, обвішаних автоматами і гранатами мало не в ніздрях. В той же час хвалив «оппоблок», який щойно прийшов в Краматорськ, відразу почав наводити порядок і щось будувати.

Киваючи на свій свіжий шрам, він розповів історію про своє «друге народження». Спочатку у нього медики діагностували рак і запропонували операцію. Справа була під Новий рік і роздумувати було ніколи, оскільки наближалися свята і вихідні. Тому він, особливо не роздумуючи, погодився. Коли розрізали, виявилося, що там ніякого раку немає. Так само зашили назад. Але, з огляду на хвилювання і переживання можливої близької кончини, чоловік цілком обгрунтовано зробив для себе висновок про «друге народження», що цілком виправдовувало запах алкоголю, який все більше посилювався.

Інтелігентного вигляду сусідка по купе, яка сиділа навпроти, зразу ж насварила медиків. Звернула увагу на те, як їх зараз вчать, особливо в Донецькому медуніверситеті (вірніше його залишках). У підсумку зробила висновок, що до таких «лікарів» краще не потрапляти. А ще краще таким взагалі диплом не давати, тим більше, що такий, денеерівський все одно ніхто і ніде не визнає.

Це була «інтелігентка» - досить молода і миловидна жінка трохи за сорок, яку проводжав молодий чоловік років двадцяти. Згодом з'ясувалося, що це її син. Як мені здалося, занадто попереджувальна,

навіть м'якотіла і тому безхарактерна, що не має власної думки, з усім погоджується. Вона постійно вибачалася і була готова всім догодити. Напевно, тому залишилася без постілі, яку забрав викладач ПТУ. Тому мені довелося залагоджувати цю невелику проблемку. Але з нею можна було говорити. На відміну від свого сусіда вона була здатна чути і розуміти співрозмовника.

Третьою попутницею була жінка, теж за сорок з якоюсь постійно присутньою «блаженною посмішкою» і характерним монголоїдним розширеним обличчям в районі очей, в яких не проглядались ознаки інтелекту. В донбаських містах і містечках я не раз зустрічав людей з подібним виразом обличчя. Чомусь раніше я на це не звертав уваги. Вона постійно мовчала, лише іноді підтакуючи і погоджувально киваючи головою в знак згоди з промовами викладача ПТУ.

Поряд в купе на бокових полицях їхали ще дві жінки з величезними валізами на коліщатках. Одна з них мовчала, а друга, схоже, з застарілих «моделей», після невдалої спроби влаштувати свою валізу нам «на голову», ображено вляглась на верхній боковій полиці і демонстративно нас ігнорувала.

Як я зрозумів, всі вони були родом із непідконтрольної зони і їхали в ті краї. Всі вони дружно підтакували тексту з «зомбоящика» викладача ПТУ, який ставав все веселішим і балакучішим. Я ідентифікував їх як переконаних «ватників», з якими якісь дискусії вести марно. Хоча я відразу представився, як в недавньому минулому офіцер-психолог ЗСУ, нікого з них це не бентежило. Швидше навпаки, ще більше надихало до відвертості щодо таких поганих порядків в Україні та таких хороших в Донецьку.

Вони захлинаючись розхвалювати такий гарний і європейський Донецьк, відбудований регіоналами. Натомість лаяли такий брудний і недоглянутий сучасний Київ, де особливо діставалося Майдану і всього з ним пов'язаного. Та коли вони підійшли до розхвалювання дружини Януковича - такої інтелігентної і дотепної, що так добре виховала таких прекрасних двох синів - мені залишалося тільки слухати і слухати.

У цьому загальному «ватяному» потоці абсурду мені все ж вдалося вклинитися з кількома питаннями.

Як можна було такий красивий і доглянутий свій дім віддати на поталу якимось варягам - кадировцям, козачкам, криміналу? Наприклад, європейське місто Донецьк. Адже це не що інше, як зрада Батьківщини?

Де вони себе почувають на вулиці в більшій безпеці, в Краматорську, Слов'янську та інших донбаських містах, подкотрольних ЗСУ, чи наприклад в тому ж Донецьку?

Де більше перспектив для молоді?

З позицій здорового глузду відповіді на всі ці питання були очевидні. Остаточно мене добила «глибока» думка «інтелігентки», викладена після деяких роздумів на мої питання, що виглядало приблизно так.

Ось що добре в ДНР, як вони справляються з бомжами і іншим набродом. Вони їх збирають і ті кудись діваються.

Я раптом зрозумів, звідки беруться ті, які в п'яному або наркотичному угарі в повний зріст атакують наші опорники і потім їх довго ніхто не прибирає. Ще на війні я намагався знайти хоч якесь раціональне пояснення психології цих людей ... і не знаходив. А все виявилося просто - спосіб вирішення «бомжацкого питання».

Але незабаром все разом вирішилося і стало на свої місця. Вже було пізно і коли мешканці купе стали засипати, раптом почувся глухий звук падаючого тіла. Ще через деякий час біля дверей туалету почалася якась метушня. Це жінка-провідник всіляко намагалася розбудити п'яного як чіп і практично безтямного викладача ПТУ, який лежив на підлозі обличчям вниз у власній сечі. Коли стало ясно, що розбудити його неможливо, а самі жінки, які вже прокинулися, підняти центнерного кабана не в змозі, з'явилася ідея. На стації в Полтаві викликати міліцію і зняти тіло з потягу.

Так би і сталося, якби з іншого боку дверей не з'явився український боєць, який повертався в армію. На прохання провідниці він по-хазяйськи оглянув вантаж, переконався - чи він хоч живий? На що жінки відразу підтакнули і дружно закивали головами. Після цього в пару впевнених рухів викладач ПТУ опинився на своїй полиці. Всі дружно зітхнули і вляглися спати далі. Але спокій тривав недовго. Викладач ПТУ знову звалився, але цього разу вже якось намагався встати сам, але невдало. Розуміючи, що ще одного українського військового вже не буде, а Полтаву вже проїхали, мені самому довелося повторити попередню процедуру.

На ранок при під'їзді до Краматорська утворилася промовиста мовчазна картина. Викладач ПТУ, на ватний спіч якого ще вчора ввечері жінки- «ватниці» буквально заглядали йому в рота, потроху приходив до тями, але ще був далекий від адеквату. Зараз вони здивовано-ніяковим поглядом дивилися на свого вчорашнього кумира. Під ним мирно перетікала з боку в бік у такт розгойдування вагона калюжа з його сечею, в якій кисла залишена провідницею ганчірка, до якої руки викладача ПТУ з Донецька так і не дійшли.

Піймавши його каламутний погляд, я розповів, як його буквально врятував від міліції український військовий, якого він так лаяв. По виразу обличчя було видно, що навряд чи він щось зрозумів. У цей момент я сам раптом зрозумів, що собою являє на даний момент ця «донбаська вата» - ось такий мішок з лайном.

Семінар.

Знайомство. Перед семінаром ми провели бесіду з керівним складом центру зайнятості на чолі з їх директоркою. Всі були жінки, які не захотіли залишатися в ордло. У них було багато проблем, щоб переїхати,

але бадьорості духу і оптимізму не позичати. Вела бесіду Професорка. Я слухав і намагався зрозуміти їх вчинок і потреби. З одного боку, відчувалися гострота і драматизм ситуації, з іншого - великий внутрішній оптимізм і міцність духу цих жінок. На моє запитання директорці, яке почуття у неї, як жінки, домінує - вона відповіла, що почуття надії. Я уточнив, на що саме - повернутися додому в Макіївку ще до кінця цього року - була відповідь.

Робота в залі.

Зал знаходився поряд в будівлі технікуму. Запрошували всіх бажаючих по соцмережах, а посадових осіб і учнів - цільовим способом. Зібрався практично повний зал, близько ста людей. Там були активісти, журналісти, представники влади, учні.

Першою виступила Професорка. Вона наголосила на акцентах в руслі позитивної психології. Розповіла про психологію щастя, посилаючись на зарубіжний досвід, зупинилася на прикладі виховання американських дітей, щоб з раннього віку заробляти; про Венецію, яка нагадує їхнє містечко, з розфарбованими в різні кольори будинками; про те, що в світі дуже багато вільних грошей в різних фондах, які треба просто вміти взяти і т. ін.

Я спостерігав за аудиторією і бачив, що багатьом це цікаво (може тому, що незвично і незрозуміло). Але такий вал позитиву і щастя незабаром став набридати і молодь почала потихеньку, але досить демонстративно, покидати залу.

Професорка відразу переключилася на роботу з аудиторією. Запитала, у кого є одна вища освіта, потім у кого таких дві і три. Потім, хто вже має роботу і т.ін. Піднімали руки половина зали.

Ось вам і потенціал ...!

Коли черга дійшла до мене, я почав з проектування вищесказаного на реальну ситуацію і реальну аудиторію. Наголосив на виборі між посттравматичним синдромом і розвитком. Для багатьох війна стала травмою, яка руйнує особистість. Таким треба допомагати, реабілітувати. Такі дезорганізовані і розгублені. По ходу відразу стала скаржитися на життя одна жінка, - виявилися винні всі крім неї.

Продовжуючи тему, я відзначив, що в залі є і інші, готові жити і розвиватися. Таких війна тільки зміцнила і стимулювала. Після цих слів обурена жінка і певна частина інших з подібною життєвою позицією теж стали покидати залу. Залишалися очевидно ті, хто готовий жити далі і працювати. Судячи з ситуації, відбувався своєрідний природний відбір.

Продовжуючи «тиснути реаліями», я зробив акцент на різниці між донбасівцями рештою українців. Перші живуть страхом, щоб на голову не прилетіла міна або снаряд. Другі - задоволеннями старого доброго корупційного болота. Зал ще більше зашумів. Проте, «тиск реаліями» наростав.

Після наведених кількох реальних прикладів ситуація в залі ще більше загострилася. Після запропонованої гіпотези смислу того, що відбувається - як зміни суспільно-економічної формації як гобального соціального процесу, який розпочався з України, в якому Донбасу відведена особлива роль - раптом «вибухнув» Андрій. В своєму досить емоційному спонтанному виступі він запропонував підлаштовуватися під ситуацію і плисти за течією. Коли він закінчив, прозвучали аплодисменти. На завершення я уточнив, що треба не тільки підлаштовуватися, а й змінювати ситуацію.

Після цього емоційного моменту аудиторія остаточно розігрілася і прийшла в стан вибору - чи то далі заглиблюватися в травму, особливо нічого не роблячи і «пливучи за течією», чи то прагнути до розвитку і починати творити.

У цей момент в ситуацію дуже вчасно включилася Професорка і запропонувала всім розбитися на групи і почати генерувати ідеї розвитку їхнього містечка. На якийсь момент все забарилися в нерішучості, в цьому проміжку пішли залишки нерішучих. Залишилися найстійкіші і вмотивовані, які почали роботу. І хвилин через десять-дванадцять групи почали викладати свої ідеї. Серед них були найрізноманітніші: музей кам'яного лісу; скейтодром; навіть боротися за статус обласного центру тощо.

На завершення на позитивній ноті основна людей маса розійшлися, але деякі, найбільш вмотивовані, продовжували дискусії і особисте спілкування.

Заершення.

У підсумку ми провели завершальну бесіду з персоналом центру зайнятості. Директорка зазначила, що якби там, ще в старі часи в Макіївці, коли у неї в підпорядкуванні було 40 людей і в розпорядженні дві машини, вона навряд чи захотіла піти на такий експеримент. А тут сама ситуація змушує творити, шукати новації, робити собі рекламу.

Дорога назад.

Святогірська лавра. Відвідування цієї святині, що знаходилася за сорок кілометрів, стало основною ідеєю від'їзду для нашої команди. Спочатку хотіли їхати на таксі, але потім вирішили на перекладних. По дорозі я звертав увагу на людей. Було незвично їхати на громадському транспорті, який на блокпостах зупинявся для перевірок. Все було буденно, наче зовсім поруч немає війни, або люди просто пристосувалися її не помічати. Моє посвідчення «учасника бойових дій» працювало навіть краще, ніж іноді в київських маршрутка.

У Святогірському монастирі повітря здавалося особливо чистим, погода особливо теплою і привітною, природа просто дивовижною - дзеркальна гладь річки, зелені схили пагорбів, на яких золотими куполами у вечірньому сонці соковитою білизною виділялися головний

собор і монастирські споруди. Все це буквально купалося в звуках щойно розпочатої вечірньої служби, що линули по всій окрузі.

Ми відразу ж не змовляючись вирішили відвідати службу. Але монастир прийняв не всіх. Андрій залишився чекати біля воріт. Коли зайшли в Храм, служба вже була в розпалі. Все навколо було буквально наповнене святістю і якимось «духом серйозності», на тлі якого і «страждання» і «щастя» і тим більше «ватяна» пропаганда перетворювались в фон буття. В Святогірській лаврі як і в Київській все це розчинялося і розсіюється як ранковий туман.

Після відвідин служби на душі стало легко і, як мені здалося, трохи урочисто. Було відчуття добре зробленої справи. У Слов'янськ на вокзал, на подив, дісталися швидко і недорого на розбитому, але якомусь безрозмірному «жигулі», який вмістив шістоьх людей. Нас підвезли місцеві будівельники, які поверталися додому. Водій, який ще з дитинства добре вивчив ці місця, по дорозі навіть провів екскурсію по лаврі. Ми дізналися багато нестандартних подробиць, відомих тільки місцевим пацанам.

В потязі. Цього разу в моєму купе підібралася компанія, повна протилежність попередньої. Це були молоді люди років по сімнадцять, кавеенщики з невеликого містечка під Чернівцями. Вони їхали з фестивалю, що проходив в Краматорську, на якому виграли кубок. Всього троє - хлопець і дві дівчини. Хлопець - високий, інтелігентного вигляду, вихований, дуже грамотний але не «ботанік». По всьому було видно, що лідер їхньої команди. Дві дівчини, дуже різні, але обидві йому гармоніювали. Одна, очевидно «його дівчина», весь час була поруч, всією поведінкою показуючи своє «особливе становище». Друга, перебуваючи в ролі «третього зайвого», виконувала її особливо майстерно.

Тут я побачив, як багато в житті людини має значення тонке почуття гумору, саме завдяки якому їй це вдавалося. Всю дорогу вони, не перестаючи, жартували, обговорюючи подробиці і деталі недавнього фестивалю. Купе було наповнене інтелектом, жартами і якоюсь сучасною юнацькою, ще не дуже мені зрозумілою душевною чистотою. Дивлячись на цих молодих людей, я радів, що у нашої країни є майбутнє, що не дарма ми там на сході її захищали.

Мені не хотілося ні говорити ні щось для себе з'ясовувати. Я просто сидів і всю дорогу насолоджувався цим «духом майбутнього», намагаючись щось зрозуміти ... Так я і їхав до самого Києва, практично не промовивши ні слова. Коли виходив з вагону, чітко зазначив разючу різницю в психології мешканців купе цих двох поїздок.

Це були «люди минулого» і «люди майбутнього». Ще утвердився в думці, що свою роботу в Дружківці ми зробили добре.

Сон професорки психології

Професорка психології нарешті зручно вмостилася у кріслі своєї затишної квартири, розташованої у престижному районі столичного міста. Закінчувався останній день літнього сесійно-екзаменаційного марафону з непоганими «жнивами» і починалось жарке літо, - час двомісячної викладацької відпустки і відпочинку.

Чомусь уявилось прожите життя, заповнене сотнями учнів, студентів, аспірантів і навіть кількома докторантами яке простягалось у минуле широким шляхом, що далеко губився за більш ніж півстолітнім горизонтом. На цьому фоні її власна індивідуальність уявлялась великою горою, біля підніжжя якої далеко за обрій простирається море набутих і переданих іншим знань, увіковічених в купі статей, підручників і монографій.

- Якщо це насправді так, то життя проходить не марно.

Подумала про себе професорка і на цій думці раптом десь в душі щось защеміло, з'явились незрозумілі сумніви і суперечності. Адже в її країні іде війна. І війна здебільшого психологічна. Кожного дня гинуть люди, кращі чоловіки. Вона знала, що це не лише бойові, а і психологічні втрати. А вона - професорка психології з великим багажем досвіду і знань! Чому вона не там?

Піймала себе на тому, що ці асоціації були навіяні недавно почутою фразою.

– Літак повинний літати. Якщо він не літає, то це купа металобрухту.

Тоді виходить, що якщо психолог не працює там, де він найбільше потрібний, а зараз це на війні, - тоді він...

Але вона не така, вона справжня професорка психології, вона повинна бути там - відгукнулась її під - чи може над - свідомість… Приємна прохолода кондиціонеру, почуття полегшення від завершених справ і накопичена втома брали своє, очі самі собою заплющились…

Раптом у темряві вона помітила обриси фігури чоловіка, що спокійно сидів і нерухомим поглядом дивився на неї. Він просто сидів і мовчав, але було чітке почуття, що це на війні. Поступово проявились земляні стіни і стеля з нетесаних колод.

- Та це бліндаж!

Промайнула думка.

Вона дивилась на чоловіка і інтуїтивно розуміла, що у нього до неї багато питань, які він чомусь не задає.

- Можливо тому, що у неї просто немає на них відповіді?

Чомусь подумала про свого дорослого сина і його молоду сім'ю. Адже він теж призовного віку і мав би бути там. На це питання відповіді у неї теж не було, від чого їй стало ніяково. Тривоги додало майже фізичне відчуття, що зовсім поряд над головою щось літає, свистить і шелестить, від чого віяло холодком смерті, яка десь зовсім поряд. Накотилось сильне

почуття страху, що примусило професорку прокинутись, огорненою залишками сну разом з якимись дивними незвичними почуттями душевного тремтіння.

Від щойно побаченого уві сні і відчуття смерті, що начебто була зовсім поряд, навіть виступив холодний піт.

Але ж це лише сон – підказала свідомість. І всі переживання швидко витіснило реальне почуття повної безпеки й захищеності. На дворі вечоріло, спадала денна спека і холодок від працюючого кондиціонера розбудив остаточно.

Чомусь згадала недавню розмову з докторантом - сивочолим чоловіком вже пенсійного віку, але, що називається - ще в повній бойовій формі. Він приніс їй на рецензію свою наукову працю. Трохи дратувала його поведінка і манера вести розмову як з рівною. Адже вона професорка, відомий і авторитетний у певних колах науковець і викладач, куди докторанту ще треба дорости! Разом з цим саме це й приваблювало, викликало цікавість і навіть почуття поваги.

Адже докторант робив свою наукову роботу без відриву від практики, останні найбільш вагомі штрихи якої були отримані прямо на війні, де йому прийшлось, як він казав, «виживати у професії психолога». Він уважно слухав, особливо не сперечався з її зауваженнями. Але було помітно, що не до всього сказаного нею він ставився з належною у таких випадках серйозністю. По ходу розмови для аргументації своєї позиції він згадав кілька епізодів з бойової психологічної практики:

- про те, як прийшлося працювати зі смертниками – групою бійців, яких вважали загиблими. Знаходячись у повному оточенні під масованим натиском танків і піхоти противника вони викликали вогонь на себе. Це було останнє, що вони передали в ефір. Але, завдячуючи сміливому рішенню і ризикованим діям командира, поки наша артилерія перемішувала на щойно покинутих позиціях з землею і цеглою техніку і живу силу противника, зуміли вийти майже без втрат;

- про те, як приходилось повертати у бій групу, яка після дводобового бою втратила командира, якого на очах у всіх розірвало снарядом, залишила свої позиції під масованим артобстрілом;

- про те, як у батальйонах зазвичай накопичується контингент бійців, з якими не знали що робити. Наче і не хворі, тому не відправиш на больнічку, але і доручати якісь бойові завдання було лячно, бо з ними коїлось щось не те - щось незрозуміле відбувалось з головою. Часто таких за термінологією замполітів «кінчали» у спосіб, залежно від важкості «хвороби». Це додавало командуванню зайвого клопоту. А тут з’явився спеціаліст, посилаючись на якого можна було винести остаточне рішення, позбавившись цього головного болю.

Зненацька на професорку накотився цілий рій думок, об’єднаних одним питанням.

- А де ж справжнє життя?

Те, що бачила уві сні, де вона повинна була допомагати бійцям захищати батьківщину, а значить і самій до цього долучитись. Чи те, в якому вона зараз перебуває, де почуваєш себе комфортно, зручно і затишно.

- А може так комфортно і затишно тут, завдяки тому, що так некомфортно і небезпечно там?

- А чи дійсно вона робить тут ту саму благородну справу психолога допомагати людям краще жити?

Вона раптом почала розуміти, що дійсно реальний світ саме той, що був уві сні – від цієї думки кров вступила в голову і забухало у скронях.

- Що ж тепер з цим робити?

- Як жити далі?

- А може краще все забути як поганий сон і жити по старому…, зручно і комфортно!

- Але яке ж то життя…?

На хвилі цього внутрішнього діалогу професорка згадала про своїх дітей і онука, якого вона дуже полюбила і з яким у неї розгортались особливо довірливі стосунки. Це вигідно різнилися з його стосунками з завантаженими буденними справами батьками. Вона уявила, як той пишався б бабцею - комбатантом і посміхнулась. Але згадала про сина призовного віку, якому приходила повістка з воєнкомату, і зразу посерйознішала. Адже у нього сім'я, яку треба кормити, і власний ще маленький син, якого треба виховувати. Тоді їй вдалось домовитись, щоб його не забрали на війну. Але совість краяла думка, що хтось з них мав би віддати свій борг країні в скрутну годину.

Від цих думок в жилах раптом закипіла молода кров, згадались бурні роки шаленої юності, коли було море по коліна. Душа затремтіла, наповнюючись енергією у очікуванні великої роботи. Рішення було прийнято миттєво, без особливого аналізу і вагань. Начебто перед обличчям промайнуло крило великого чорного птаха і змахнуло з очей якусь навіяну пелену і дивним чином відкрилась істина життя.

Попереду довжелезна відпустка. Нехай вона почнеться саме зі служіння своїй благородній професії.

Професорка рішуче піднялась з крісла і далі мозок запрацював чітко і безпомилково. Згадала про лист Генштабу з підписом відповідальної посадової особи і необхідними реквізитами щодо направлення психологів-волонтерів у зону бойових дій. Вона його взяла на недавньому спеціальному засіданні стосовно психологічної допомоги військовим. Взяла не спеціально, а так, на всякий випадок, може пригодиться. Треба було лише вписати прізвище. Швидко знайшла старенький, але ще цілком придатний до використання рюкзак, який добре їй послужив під час мандрів молодості. Автоматичними рухами зібрала все необхідне і правильно склала. Аж самій сподобалось, що руки пам'ятають те, що

голова давно забула. Психологічний інструментарій повністю умістився у старенькому, але ще цілком придатному нетбуці.

- Якщо щось станеться, то не буде так шкода.

Промайнула думка, яку зразу відкинула.

Зранку наступного дня вона вже була на залізничному вокзалі. На інтерсіті квитків не було, дісталось місце в купе плацкартного вагону потягу, що прямував на схід. Вона поринула в себе, у власні думки, але боковим зором і шостим почуттям помітила якусь специфіку атмосфери, що відрізнялась від тієї, що відчувала, коли їхала на захід в закордонні поїздки. Подумала - добре, що нікому з домашніх нічого не сказала. Лише лишила записку, що поїхала до санаторію і просила не турбувати. І це було логічно, бо вона дійсно майже кожного літа свою відпустку починала саме так. Тому ніхто не повинен хвилюватись.

З кожним перестуком коліс схід ставав все ближчим і все більше наростав клубок складних суперечливих почуттів з тривоги і водночас гордості за себе і власне рішення гідної людини.

Далі все складалося як по маслу. На першому ж блокпосту вона представилась психологом-волонтером, показала лист Генштабу і навіть послалась на рекомендацію одного з відповідальних посадових осіб. Це магічно подіяло на чемного нацгвардійця, який її пропустив, не спитавши спеціальної перепустки і паролю.

Хоча десь у глибині підсвідомий страх потайки навіював сподівання, що її зупинять і не пропустять. Тоді з’явиться вагомий аргумент, чому вона цього не зробила.

Але, після першої удачі, начебто на крилах промайнула і інші КПП. Невдовзі вона опинилася у штабі бойового батальйону практично на передовій. Там повторилась схожа картина. Вона представилась комбату, якого прийшлось чекати доволі довго. Той був чимсь дуже заклопотаний і не особливо здивувався такій гості. Тільки спитав, чому його не попередили.

Професорка швидко зорієнтувалась у ситуації і відповіла, що мабуть ще не встигли. Мабуть її солідний зовнішній вигляд і те, що вона мала робити. остаточно зняли всі питання. Навіть не з’ясовуючи конкретну мету приїзду, комбат зразу ж перейшов до справи і відправив її на найбільш напружений і тому проблемний ВОП для роботи з бійцями.

- Там і переночуєте.

Ці слова комбата, який кудись швидко почав збиратись, вже були кинуті мимохідь. Вона звернула увагу на його задоволений вираз обличчя, що сприйняла на свою адресу, від чого самій також стало приємно. Було схоже на те, що вона з’явилась що називається у потрібному місці і у потрібний час.

Коли вони на комбатівському уазику під’їжджали до місця призначення, вже почало вечоріти. Раптом зовсім поряд щось прошелестіло і почувся різкий звук вибуху. За мить ще і ще. Водій різко

додав газу і невдовзі вони були у бліндажі і безпеці. Професорка навіть не встигла злякатись, бо звикла до схожих звуків від петард та салютів, які часто чула у своєму місті.

- Встигли!

- Проскочили!

- От суки! Мабуть нас помітили!

На одному видиху полегшено промовив водій. Потім хутко попрощався, побажав успіху і, пославшись на наказ комбата і пізній час, поїхав геть, щоб встигнути повернутись, поки зовсім не стемніло.

Остаточно оговтавшись, професорка допитливим поглядом окинула бліндаж. Коли її очі почали звикати до темряви, поряд з собою вона помітила фігуру чоловіка, що почала проявлятись на фоні щойно пережитого обстрілу і чудесного спасіння.

- Начебто у гештальті.

Подумала про себе професорка.

Перед нею сидів, за зовнішніми прикметами, доволі молодий чоловік. Проте точно його вік було визначити важко. Від його обличчя, що майже зливалося з навколишньою обстановкою, припорошеного невеликою щетиною, просяклого специфічним донбасівським пилом, віяло густим «запахом війни». Саме так можна було коротко передати її перше враження.

На цю прикмету, що не можна було порівняти ні з чим іншим, професорка звернула увагу зразу ж, як тільки перетнула кордон зони бойових дій і поки чекала комбата. В її уяві промайнула строката палітра кольорів, запахів, почуттів і ще бозна чого. Сіра зона - в прямому і переносному сенсі. Така загальна прикмета була тут притаманна практично всьому і скрізь – місцевості, будівлям і навіть людям. Разом це був колір війни.

- Мабуть йому років тридцять чи трохи більше, як моєму сину.

Вирішила для себе професорка, і швидко налаштувалась на професійне спілкування. Перше, що вона відмітила, професійно-оцінювальний погляд свого співбесідника, який за мить сам почав розмову.

- Мені передали, що до нас направили психолога з ге-ша. Це Ви?

Ці перші слова, які вона почула після обстрілу, прозвучали спокійно, чітко і впевнено, що зразу налаштувало на конструктивний діалог і якусь зовсім нову, не знайому їй психологічну роботу.

Професорка інтуїтивно ствердно кивнула і представилась, назвавши своє ім’я. Хотіла ще додати вчене звання і посаду, але чомусь знітилась, що для неї було незвично. Завадило якесь внутрішнє почуття недоречності демонстрації своїх цивільних посад. Навіть самій стало цікаво.

Помітивши заминку, не чекаючи запитань, чоловік продовжив говорити. Професорка толком не розуміла про що саме, бо йшлося про

якісь речі, пересипані незнайомими військовими часто жаргонними термінами. Зате добре фіксувала і сприймала те, як він говорить. Допомагав життєвий досвід.

Вона лише чітко бачила вираз його сірого обличчя і особливо виразних очей по справжньому дорослої людини. Вони були наповнені досвідом війни. У першу мить вона навіть злякалась цього погляду, звідки на неї час від часу зиркав справжній звір. Так, це був погляд саме звіра. Щось подібне закарбувалось у її емоційній пам'яті, коли ще в юному віці на неї зненацька на вулиці кинулась велика вівчарка. Тоді вона сильно злякалась, але за мить зуміла опанувати себе, перебороти страх і скільки було сил закричати.

- Пішла геть!

Від цього свого крику злякалась вдруге. Від такої реакції собака зупинилась і знітилась. Цього вистачило, щоб врятувати ситуацію. Підбіг хазяїн і забрав собаку. Тоді вона вистояла. Вистоїть і тепер.

Проте, цей перший переляк таки відізвався думкою піти геть і повернутися додому, яка в чергове миттєво промайнула, залишивши неприємний холодок у спині. Схоже, що її співбесідник теж це помітив, зрозумів, що перед ним жінка, яка ще не знайома з військовою термінологією, а не боєць під час інструктажу. В іншу мить його вираз обличчя і погляд почали мінятись, пом'якшали, олюднились і скоро професорка помітила перед собою людину, якій просто хотілося поговорити по-людськи, по душам з незнайомою мудрою жінкою.

Так-так, саме мудрою жінкою, наповненою життєвим досвідом, а не психологом, наповненим знаннями, цінність яких в цих умовах їй вже здавалась сумнівною. Від цієї догадки у неї знову щось в душі активізувалось, вона в чергове потайки зітхнула і відчула свою спітнілу спину, яка спиралась на невеликий горбик і таке ж озерце, що лишилось від великої уявної гори власної індивідуальності і життєвого досвіду та моря професійних знань.

Але цього вистачило, щоб вистояти у її першій в житті психологічній роботі з бійцем на війні. Це і було її реальне професійне надбання. Ситуація остаточно вирівнялась і далі її душа просто запрацювала в робочому режимі. Лишалось цьому не заважати своїми професійними психологічними знаннями, які часто-густо тут виявлялись зайвими і недоречними. Година розмови пролетіла непомітно. Піднімаючись на ноги, чоловік подякував і вони навіть на прощання обнялись, що для професійного психолога було нонсенсом. Це останнє професорка відмітила для себе вже потім і остаточно вирішила працювати з чистого листа.

Ставлячи крапку на остаточно завершеній розмові, чоловік сказав.

- Я командир ВОПу. Працювати і жити будете тут. У нас є бійці, яким потрібна ваша допомога. Я їм скажу, що приїхала професорка з ге-ша.

Потім з лукавою посмішкою додав.

- Ваш позивний буде «Професор».

До такого ставлення до свого вченого звання професорка вже почала звикати, тому вирішила про всі свої формальні ознаки здобутків минулого життя поки що просто забути.

Подальше спілкування з бійцями злилося в один суцільний процес що називається «на одному подиху», коли є стратегічна благородна мета і не звертаєш увагу на деталі. Головне, що це треба зробити. Запрацював якийсь «дух жіночності». Виявилось, що бійці, які довгі місяці знаходились на передовій в стані великої напруги під впливом постійних обстрілів та бойових зіткнень, найбільше відчували дефіцит саме цього.

Вона сама заходила у бліндажі, представлялась і просто починала розмову. Заздалегідь попереджені командиром вільні від служби бійці, отримавши можливість поговорити про наболіле з мудрою жінкою, швидко йшли на контакт. В ній бачили то матір, то дружину, а частіше просто мудру наповнену життєвим досвідом людину. Вона намагалась говорити просто і зрозуміло, не зловживаючи науковою термінологією. Але всі добре знали, що вона справжня професорка психології. Після кожної такої розмови до професорки, як правило вже на вулиці, хтось підходив, щоб поділитись найважливішим, сакраментальним, вилити душу. Так непомітно пройшов місяць і настав час повертатись.

Назад поверталась теж у плацкартному вагоні. І не тому, що не було квитків в купейний чи на інтерсіті. Просто захотілось порівняти свої почуття з тими, з якими їхала сюди, щоб згодом відрефлексувати всю ситуацію в цілому.

В купе звернула увагу на двох жінок, перед якими на столику стояла пляшка недорогого пива. На вигляд вони були дещо молодші за неї, що називається бальзаківського віку. Спочатку вона подумала, що це звичайні біженки, які їдуть з окупованої території. Але прислухавшись, почула доволі інтелігентну розмову, притаманну викладачу вишу. Вона зацікавилась і чемно перепросивши долучилась до спілкування.

Одна з них з більш солідним виглядом виявилась професоркою медицини до недавна престижного медуніверситету, залишки якого лишились на окупованій території. Друга - її подруга лікарка. Вони швидко розговорились. Професорка медицини ще зовсім недавно була що називається хазяйкою свого життя. Завідувачка кафедра у престижному університеті, чотирикімнатна квартира у центрі міста, більш ніж пристойна заробітна платня, аспіранти, повне матеріальне забезпечення і велика перспектива розвитку. Доросла донька щойно вступила до столичного медичного університету і її майбутнє з такою мамою виглядало успішним і зрозумілим.

І тут бац. Все кардинально змінилось в одну мить. Почалась війна. До них в університет прийшли якісь незнайомі люди і поставили ультиматум: або вони добровільно відрікаються від України на користь

якоїсь іншої незрозумілої «молодої республіки», або це буде зроблено силоміць і з іншими більш радикальними наслідками.

Вона все зрозуміла і прийняла рішення виїхати в інше місто разом з частиною університету. Але там їх ніхто особливо не чекав. Все прийшлось починати спочатку. Квартиру, яка ще недавно коштувала десятки тисяч доларів, не хотіли купувати навіть за пару сотен. Виникла небезпека, що вона піде за вітром «на нужди молодої республіки». Заробітна плата різко знизилась, що ледве вистачало на життя. Про якусь допомогу доньці навіть не йшлося. У столичних вишах відповідного профілю всі вакансії були зайняті на багато років наперед. Так що про недавній статус професорки і завідувачки кафедри прийшлося забути. Подальше життя бачилось як чистий лист, який треба було заповнювати наново, тобто все починати з нуля.

У пошуку додаткового заробітку професорка медицини виявилась потрібною лише як медсестра у африканській країні. Цю ідею підтримувала її подруга лікарка, яка вже мала великий досвід виживання у професії.

- Треба погоджуватись, поки є можливість. Мабуть це і є реальна оцінка твого професіоналізму.

У цей момент вираз обличчя професорки медицини втратив удавану статусну гордовитість і став набувати вигляду звичайної жінки, яка турбується про свою сім'ю і майбутнє своїх дітей. Трохи знервовано, тому невміло, вона спробувала відкупорити пляшку пива. Помітивши це, подруга прийшла на допомогу і впевнено завершила це дійство, розливаючи шипучу рідину у пластикові стаканчики, які по ходу витягла із своєї сумочки.

Професорка психології внутрішньо посміхнулась, піймавши і у себе це знайоме почуття. Адже вона сама нещодавно схожим чином з'ясовувала реальну оцінку свого професіоналізму психолога, чим зараз була цілком задоволена.

Повернувшись додому, професорка психології знову сиділа у своєму кріслі з почуттям радості і душевного підйому що зробила свою справу. Почав з'являтись характерний стан «відходняка», який часто переживала після проведеного важкого тренінгу. Але цього разу було щось набагато більше. Давались взнаки наслідки пережитої межової психологічної напруги, особливо від постійного відчуття смерті, що була зовсім поряд. Приходило розуміння, що там, на передовій вона не могла, просто не мала права проявляти свої емоції і показати що чогось боїться. Її упевненість у собі і здатність переборювати страх передавались бійцям і створювали авторитет «нормальної людини» і водночас викликали довіру як до «свого» - військового психолога, здатного допомогти. А головне було те, що вона виявилась справжньою жінкою, яка несла їм жіночий дух, якого там так не вистачало.

- Вона це зробила!

Професорка окинула поглядом кімнату, з якої поїхала місяць тому. Ті самі стіни, меблі, штори на вікнах, прохолода від кондиціонеру. Та коли очі наштовхнулись на її бойовий рюкзак, з'явилось стійке почуття, що все змінилось. Всього місяць пройшов, а наче ціле життя - зробила висновок. З'явилось щось зовсім інше, чого раніше не було, чи може просто не помічалось. Так, все навколо лишилось таким як і було, але змінилась вона сама. Вона стала якоюсь іншою.

Цю думку чомусь порівняла з почуттям до і після «приходу» міни – якщо не чуєш, тоді вона «твоя» і тебе немає. Такий вердикт викликав посмішку… Виходить, що її старої, минулої вже немає.

Згадала колегу, професорку медицини з окупованої території, яка теж стала іншою і їй прийшлось життя починати з чистого аркуша. Мабуть щось подібне відбулося і з нею і їй теж прийдеться багато чого в житті міняти або починати наново.

На війні після кожного професійного контакту з бійцями свої враження професорка надиктовувала на свій диктофон в гаджеті. Це допомагало швидко усвідомлювати зроблене і, що головне, рефлексувати свою роботу і себе саму у адекватному стані. Старенький нетбук теж ні разу не підвів і гідно витримав випробування, всотавши в себе всі переживання, коментарі, резюме, висновки і просто суто власне наболіле. Тепер треба було все це ретельно опрацювати як надбання новонародженого військового психолога.

Невдовзі прийшли домашні, яких вона попередила про свій приїзд, як тільки вийшла з потягу.

- Гарно виглядаєте! Мамо! Мабуть цього разу відпочинок найбільше пішов вам на користь.

Після цих слів невістки професорка про себе задоволено посміхнулась. Адже та чи не вперше в житті назвала її мамою. До цього було лише офіційне по імені і по батькові.

Найдопитливішим виявився онук, якого зразу привабив старенький бойовий рюкзак, від якого густо віяло війною. Без задньої думки той зразу здивовано - жартівливим тоном спитав.

- Бабцю! Ти що, була на війні?

Після цих слів всі раптом допитливо подивились на професорку.

Від несподіванки у першу мить вона розгубилася і не встигла сховати характерний вираз обличчя, притаманний людям, що повертаються з війни. Розшифрована, але швидко опанувавши себе в новій іпостасі, вона уважно подивилась на здивовано - наляканих сина, невістку, онука. Думки щодо останнього виявились найтеплішими. Тепер вона точно знала, про що з ним говоритиме і як вкладатиме в нього свою частку виховання, бо тепер вона - повноправний психолог - комбатант, якою той може пишатись.

Далі смерті

Кажуть – хто бачив смерть, життя не боїться.

Мені не раз приходилось спостерігати за людиною, яка щойно була на межі життя і смерті. Де-факто, особистість такої людини для себе минулої начебто ментально вмирає і народжується якась нова, спрямована на подальше життя.

Наприклад, коли група наших військових опинилась у повному оточенні. Не збираючись здаватись у полон вони були готові себе підірвати. Але в останній момент перед вирішальною атакою супротивника вони викликали вогонь на себе і якимось дивом врятувались, причому практично без втрат. У спілкуванні з ними зразу після повернення на базу найбільш продуктивним виявилось проектування їхнього майбутнього життя в контексті найкращих сакраментальних ідей, про реалізацію яких раніше вони тільки мріяли. Або коли людину виводять на розстріл після тортур в підвалі ордло. Одягають на голову мішок, ставлять до стінки і дають команду – «плі»! Але кулі влучають над головою, бо розстріл імітований. І так декілька разів. У такої особистості в момент і зразу після цієї процедури виникала думка про те, що вона залишить після себе у цьому світі.

За моїми спостереженнями це особливий духовно-психологічний стан, коли людина опиняється в ситуації безпосередньої близькості кінця свого життя. Почуття страху смерті досягає свого апогею і фактично «згорає», перетворюючись у характерний емоційний фон для подальшого життя, що можна визначити як «далі смерті». По тому, як людині що пройшла війну чи полон, вдається успішно пережити такий стан, може визначатись духовна продуктивність її подальшого життя.

Якщо цього стану людина на війні уникає, про якісь кардинальні особистісні зміни говорити не приходиться. Якщо цей стан починається, але до кінця не переживається, тобто залишається недопережитим, тоді таке допереживання відбувається вже у мирному житті після повернення з війни і дається взнаки упродовж подальшого життя. Недопережитий страх смерті починає начебто переслідувати таку людину нерідко у вигляді різних військових синдромів, іноді перемагаючи і досягаючи свого аж до самознищення. Особливо це відбивається у тих, хто йшов на війну захоплювати чужі території, вбиваючи тих, хто захищає свою батьківщину. У такому випадку все, що така людина робила на війні, визначається як заподіяння смерті іншим заради корисних інтересів. Це психологія «рептилії», коли найкращий боєць - це «звір» - безпощадний, абсолютно холоднокровно раціональний, позбавлений всяких етичних людських почуттів і емоцій. Такий «нападник» визначається як злочинець і заслуговує на відповідне покарання і забуття як негідник.

Зовсім інша психологічна ситуація розвивається у тих, хто прийшов на війну «захищати». Захищати свою сім'ю, свою землю, свою батьківщину

від попередніх, - нападників, загарбників, які прийшли у їхній дім руйнувати і вбивати. Вбивати їхню сім'ю, дітей, їх самих щоб загарбувати чужу територію. Заподіяння смерті ворогу у такому випадку є захист - захист своєї сім'ї, своєї землі, своєї батьківщини. Такий захисник гідний поваги, слави і пам'яті у наступних поколіннях.

У цьому випадку за умови наявності стану «далі смерті» йдеться про протилежне військовим синдромам. Це ефект посттравматичного особистісного зростання, коли людина стає кращою - психологічно і духовно сильнішою, практично незламною. Саме це лякає тих, хто цей стан не пройшов чи недопережив. Виникає комплекс меншовартості, коли «він зміг», а «ти не зміг». Як захисна реакція виникають безглузді звинувачення, - на кшталт «він дурний, пішов на війну, втратив здоров'я, а я розумний, відкосив і виїхав на заробітки». Ще гірше, коли такі отримують владу. Вони вдаються до компенсації своїх комплексів меншовартості шляхом фабрикування надуманих звинувачень і навіть переслідувань попередніх фактично за те, що вони їх захищали з ризиком для власного життя. Що може бути безглуздішим.

Було цікаво спостерігати як в бойових так і в мирних умовах за тими, хто присвятив війні все своє життя, принаймні його значну найбільш активну частину. Для такої людини на війні все починалося з наближення до точки безпосередньої небезпеки смерті. Коли вона була зовсім поряд з людиною, в обнімку, пронизуючи наскрізь своїм холодком і тремором кінцівок, неприємними метеликами в животі, вібраціями в грудях, характерними фізіологічними реакціями тощо. Хто цю точку пройшов, спаливши цей стан і страх в ході двіжу захисного бою, той став «далі смерті». Хто не пройшов, «завис», «забальзамувався» у цьому стані, уникаючи бойового двіжу, того цей стан і страх починає переслідувати і тягнутися по життю, роблячи його нестерпним. Ще гірше, коли мирне суспільство не сприймає чи навіть починає негативно ставитись до тих, хто повертається з війни. Тоді вижити в мирному житті стає важче, ніж на війні.

Щоб вгамувати ці переживання, часто людина знову і знову іде на війну. Якщо вона іде туди «вбивати», відбувається все більше і більше наповнення негативного травматичного досвіду цим станом і страхом, що стає життєвою необхідністю. Такий вже не може повернутись до мирного життя, такий назавжди залишається на війні і стає її рабом. Такий воює на загарбницькій війні до кінця… Свого кінця в наркотичному чи алкогольному угарі, в бійці з застосуванням зброї, самогубстві тощо. Щоб перервати це замкнуте коло такі іноді намагаються спокутувати накопичене в ході загарбницьких воєн вже на захисній війні, яка для них виявляється «зовсім іншою». Але це виявляється значно важчим і далеко не кожному вдається. Дехто з тих, кого приходилось зустрічати на війні, в пошуках красивої смерті «ішов в

атаку» чи в окопи противника «за язиком» тощо. Це були дуже різні люди як особистості, але поєднані прагненням побороти свій застарілий посттравматичний синдром.

З одним з таких прийшлось зустрітись у таксі під час короновірусного карантину, коли у Києві практично не працювали метро і громадський транспорт.

На той момент до моєї поїзної лабораторії додалась ще й таксі-лабораторія, яка виявилась ще більш ефективною за умови короткочасного і тому насиченого функціонування. Те що у потягу продовжувалось кілька годин, у таксі відбувалось за хвилини. Таксисти, серед яких попадались такі що були на війні чи переселенці зі сходу, виявлялись доволі говіркими. З цього приводу маю припущення, що саме завдяки можливості такої прихованої психотерапії використовувалась ситуація спілкуванню з клієнтами в таксі. Один з них виявився як і я мобілізованим й в минулому військовим. Він пригадував як на опорнику на передовій через доволі короткий час вони перестали помічати «не свої» прильоти під час обстрілів. Інший, який у відповідь на моє звернення до нього українською, залюбки перейшов з «язика» на «мову». Він приїхав в Україну з Сибіру зразу ж після початку війни і вирушив не на війну, а на заробітки в Європу. По дорозі увесь час лаяв нашу владу і корупцію, жалівся що якась чеченська мафія не дає киянам нормально жити. Мабуть надивився і начитався виключно російських ЗМІ. Ще один таксист-оригінал за кілька хвилин до потяга десь за кілометр від вокзалу заблокувавши двері пішов пити каву і міняти гроші… З такими вступати в якусь серйозну розмову не було сенсу.

Цього разу склалася критична ситуація, коли я спізнювався на потяг до відправлення якого залишались лічені хвилини і неможливо було викликати таксі навіть за подвійну і потрійну плату, враховуючи час пік і корки по дорозі. Цей таксист, якому все ж таки вдалось до мене доїхати, був останньою майже втраченою надією. По дорозі, враховуючи моє прохання їхати якомога швидше, він дуже уміло обирав найкоротший шлях, неймовірним чином прослизаючи вузькими провулками, оминаючи корки. На фоні критичної ситуації спонтанно згадали про війну. Він цю тему зразу ж підтримав, назвавшись полковником радянського (згодом російського) спецназу.

Враховуючи психологічну особливість ситуації, я не міг нею не скористатись, щоб дізнатись щось нове про психологію таких людей, тому почав обережно розпитувати свого випадкового візаві по війні. По дорозі після згадування про війну на Донбасі і навздогін про війни в Афганістані, Косово, Чечні - «спецпризначенця» буквально прорвало на одкровення. Так буває, коли людина в собі довго щось тримає, а тут з’являється можливість виплеснути це без якихось негативних наслідків для себе.

Ще доволі молодий, трохи більше за п'ятдесят, він встиг пройти цілий ряд воєн, які вела Росія. Після першої порції його інтригуючих текстів я більш уважно придивився до його обличчя, яке мало небритий неохайний вигляд, до дещо метушливої, проте цілком конструктивної поведінки і здатності чітко знаходити вулиці і провулки без корок для проїзду до заданої точки призначення у необхідний час. І разом з цим він постійно говорив не зупиняючись. Для себе я відмітив за якимись інтуїтивними характеристиками наявність печатки посттравматичного синдрому. Зазвичай такими говіркими з тих, хто пройшов війну, бувають ті, хто після першої ж серйозної критичної ситуації лякаються і свій страх потім тягнуть за собою все життя. При цьому з кожним роком страх зростає, стає більш енергетично насиченим, що виражається в негативних емоціях. Це припущення підтвердилось, коли я попросив привести приклади реального бойового досвіду без ідентифікаційних маркерів конкретної ситуації. Натомість він почав активно пропонувати відвідати якийсь тренувальний табір, де все і продемонструвати. Часто саме у тренувальних таборах чи інших навчальних центрах такі «налякані» знаходять себе, щоб одночасно начебто і бути і не бути на війні, а головне, мати можливість про неї багато говорити. Справжні бійці зазвичай віддають перевагу реальному движу бойових дій.

Далі більше. Слухаючи мої короткі контрольні запитання і репліки щодо війни - де саме воював, подробиці ситуацій, виконуваних завдань тощо – таксист раптом почав мене звинувачувати у непрофесійності щодо дій спецпризначенця. Це мені зразу нагадало звинувачення з боку диванних психологів, які про війну дізнавались лише з інету, ЗМІ і різноманітних розповідачів, щодо моєї непрофесійності як військового психолога, який про війну знає з власного досвіду. Очевидно мав місце звичайний «трансфер» чи «перенос» своєї проблеми на іншого, яким зазвичай у психоаналітичних сеансах виступає сам психолог. На війні я з таким явищем стикався доволі часто. В цей час відбувається своєрідне «саморозкриття». Тут важливо просто зберігати повний спокій і чітко фіксувати і критично аналізувати все почуте.

У такому випадку головне максимально активувати свого візаві, коли він просто вже не зможе зупинитись, поки не виплесне з себе все що зафіксовано у психіці до якоїсь кінцевої «точки», далі якої вже з'являється непереборний психологічний опір. Такою точкою у таксиста стали «страх смерті» і «віра в бога». Щоб якось продовжити його одкровення, я запитав чи знайомий йому стан «далі смерті» і намагання розуміти ситуацію «далі бога». Це зразу обурило і водночас активувало мого співрозмовника, позначивши його тупикові точки життя, подолання яких для нього виявилось неможливим.

Для себе відмітив, що подолання у спосіб осмислення цих «точок» для особистості кризового психолога, особливо військового, є умовою його ефективності у спілкуванні з людиною з термінальним травматичним

досвідом участі у бойових діях. Завдяки цьому неможливе стає можливим. Тобто, позитивне осмислення травматичного досвіду. Цей прийом попереднього позитивного осмислення ситуації я почав використовувати ще на війні. Виявилось, що незалежно від того, як завершилась бойова ситуація, перемогою чи поразкою, вона може бути осмислена однаково і як позитивна і як негативна. Наприклад, поразка Німеччини у Другій світовій війні завдяки позитивному осмисленню обернулась перемогою в подальшому житті німців, і навпаки, перемога Радянського союзу завдяки негативному осмисленню зрештою обернулася його поразкою у нашому подальшому життєтворенні.

Не знаю, які висновки зробив таксист - «спецпризначинець» з нашого спілкування, але свою справу він зробив і я таки встиг на потяг. Ми під'їхали до вокзалу за три хвилини до відправлення, а у вагон я вскочив буквально на останніх секундах. Віддихувався вже споглядаючи вокзал який поволі віддалявся. У вагоні, вчергове рефлектуючи ситуацію «далі смерті», відмітив що як серед «нападників» можуть з'являтись «захисники» і навпаки, серед «захисників» можуть з'являтись «нападники». Очевидно, що відсутність чіткого водорозділу між такими різними психологіями породжує і проблеми синдрому повернення.

Синдром повернення

Зразу після початку «донбаської» війни в житті українців з'явився термін «синдром», донедавна відомий лише спеціалістам. У буквальному сенсі це означає прояв симптомів якоїсь хвороби. А після масової загибелі наших бійців під Іловайськом, яких підступно розстрілювали «брати»-росіяни, та повернення тих, хто вижив і не підпускав до себе психологів, мотивуючи тим, що «ви там не були, тому нас не зрозумієте», цей термін надійно оселився у нашій свідомості.

Разом з цим з легкої (чи легковажної) руки психологів у нашій свідомості з'явився вислів «посттравматичний синдром» (ПТСР) - посттравматичний стресовий розлад. Без прив'язки до реальної ситуації на Донбасі його зміст був зкалькований з відповідного негативного психічного явища, зафіксованого на початку 80-х років минулого століття американськими психіатрами і психологами як негативного прояву наслідків в'єтнамської війни у американських військових що її пройшли. Очевидно, що для них це була своєрідна розплата за масові вбивства в'єтнамців в ході загарбницької війни. Щось подібне згодом спіткало радянських військових після війни в Афганістані, потім росіян, які знищували чеченців у Чечні. Це неминуче чекає і тих російських терористів, які вбивають українців на Донбасі. І це цілком логічно і зрозуміло, бо за законами життя за вбивства треба відповідати.

Але незрозуміло, чому як клеймом, цим почали бездумно таврувати атовців, що пройшли бойові дії, захищаючи свою Батьківщину на власній території. Адже навряд чи ви знайдете якісь дані про наявність цього синдрому у тих же в'єтнамців, афганців чи чеченців, які захищали свою батьківщину.

Тоді що ж відбувається з українськими бійцями-захисниками після повернення з війни? Адже багато з них переживають психологічні проблеми, схожі з ПТСР, що і використовують усілякі «експерти», починаючи від горе-психологів до журналістів і просто пересічних людей. Часто-густо саме це вже зруйнувало і продовжує руйнувати сім'ї, долі і зрештою забирає життя у багатьох з тих, кого зовсім недавно вважали героями.

Спостерігаючи і досліджуючи ці психічні процеси як безпосередньо на війні у бійців, так і в мирних умовах у ветеранів–атовців, можна стверджувати, що психологічна природа цих проблем у українських захисників має зовсім іншу природу. І ця природа швидше не психологічна, а етична. Тому це явище має інший зміст і характер протікання. В цілому його можна визначити як «синдром повернення».

На війні, особливо в 2014-му та першій половині 2015-го рр. в очікуванні масштабної російської агресії ми там перебували в стані «базального патріотизму», тому не було часу перейматись власними психологічними переживаннями. Тоді українські бійці-захисники сприймались суспільством у вищій мірі позитивно як герої, незалежно від військового статусу. Ми на війні це відчували і тому були готові на все, аби підтвердити цю високу довіру.

Тоді ж вперше почали дізнаватись про ПТСР, здебільшого після відомих публікацій у військовій газеті щодо психотравмуючих наслідків Іловайської трагедії та від психологів-волонтерів, які на той час вже самовіддано протоптали доріжку в зону бойових дій як самостійно, так із сприянням Генштабу. Чомусь це практично завжди були жінки. Пам'ятаю запитання однієї з них - вже доволі зрілої, з престижною психологічною освітою і великою практикою роботи з різного роду психопатологіями.

- Що ви як психолог бригади знаєте про своїх бійців?.

Несподівано для себе тоді відповів.

- Все, бо постійно з ними працюю на всіх рівнях.

Очевидно, що не такої відповіді чекала моя співбесідниця, налаштована на підтвердження якогось власного упередженого бачення. Мабуть було б логічно продовжити цю тему і розпитати мене про подробиці, щоб самій надалі грамотно спланувати свою роботу. Я вже налаштувався розповісти про стан «базального патріотизму» і провідну роль морально-етичної домінанти у психології наших бійців.

Але далі відбулося те, що виявило той самий перекіс у свідомості психологів. Не чекаючи моїх пояснень, вона впевнено заявила, що психологія бійця побудована виключно на фізіології. Сказати, що у моїй свідомості виник

когнітивний дисонанс, не сказати нічого про моє здивування. Було почуття приниження власної гідності не лише як професійного психолога, а і просто людини, яка захищає батьківщину. Звернувши увагу на впевнений вираз обличчя психологіні, повністю упевненої в своїй правоті, було зрозуміло, що продовжувати розмову немає сенсу. Тому на цьому наше професійне спілкування закінчилось і обмежилось лише супроводом і організацією їхньої психологічної роботи.

З боку було цікаво спостерігати за цим дійством, коли ті, хто вважають себе професіоналами військової психології, але погано орієнтуються в реальній ситуації, намагаються навчити цьому тих, хто реально брали участь у бойових діях і мають великий досвід переживання травматичних ситуацій і інших психологічних негараздів. Психологині розповідали бійцям про психологію бойового стресу в контексті посттравматичного розладу, які вони самі не переживали. А бійці, які це переживали постійно перманентно-безперервно, намагались щось зрозуміти.

Спочатку вони навіть з цікавістю, як щось особливе, слухали про все це - може колись пригодиться. Але доволі швидко їхня увага щодо психологічних текстів зникала і ставала лише фоном для спостерігання за самими психологинями виключно як за жінками. Тут я виокремив для себе «феномен жінки», який згодом вдалось достатньо ефективно використовувати. Я все-таки спробував включити психологинь у реальний формат опрацювання психологічної проблематики бійців, за що згодом отримав зворотній зв'язок у вигляді звинувачень у якихось «злочинних» експериментах над людьми.

Очевидно, цей чинник згодом став тим водорозділом, який відділив реальну психологію «донбаської» війни, що базувалась на морально-етичній домінанті розвитку і ефекті посттравматичного зростання, від формальної (імпортної), що базується на психофізіологічній домінанті «хвороби» і посттравматичному синдромі.

Тому не дивно, що невдовзі з поверненням атовців в мирі умови, де вже стабільно і гучно звучав ПТСР і «травма», очікуваний прийом як героїв змінився на діаметрально протилежний прийом як потенційних «злочинців». Дивним чином функцію експертів і діагностів перехопили журналісти, горе-психологи і всі інші, кому хотілось похизуватись військовою тематикою, на фоні яких голоси спеціалістів-психіатрів і реальних учасників бойових дій чомусь просто знівелювались.

В результаті відсутності критичної наукової оцінки відбувалась профанація. В одну купу були змішані всі відомі воєнні синдроми – «в'єтнамський», «афганський», «чеченський», які у своєму коктейлі подавались як «донбаський». Мабуть левова частка нашого суспільства радше забажала від атовців «хвороби» і «повернення» в старе добре аморально-корупційне болото, на відміну від «розвитку», який виявився надто дорогим задоволенням, бо вимагав поширення морально-етичної домінанти, набутої ними на війні.

Що відчуває і як почувається учасник бойових дій АТО після повернення у мирне життя?

За відсутності обґрунтованої об'єктивної загальноприйнятної характеристики в контексті власної правди життя звернусь до своїх переживань і почуттів та того матеріалу, що вдалось зафіксувати із власної психологічної практики.

Динаміку власних відчуттів й переживань в після перебування в зоні бойових дій з початку листопада 2014-го по кінець грудня 2015-го і демобілізації можна розділити на такі періоди.

Перший період, зразу після демобілізації, продовжувався пару-трійку місяців. Я взагалі не розумів, куди потрапив. Було характерним небажання знімати військову форму яка начебто приросла до тіла як захисний панцир. Без неї відчував себе як у тому анекдоті – баня, а через дорогу роздягальня. Основне питання, що найбільше хвилювало.

– Чому у мирному житті нічого не міняється?

Коли питали.

– Як там на війні?

Відповідав, що там ми свою роботу вже майже зробили і робимо далі, а тут що називається, «ще й кінь не валявся». Коли почав влаштовувати свої побутові проблеми у столиці після вступу до докторантури, стикнувся з якимись загадковими поглядами і натяками на «щось». Навіть не зразу зрозумів, що всі чекають від мене хабаря. У мене навіть сама думка про це викликала негативні почуття образи і огиди, що доходило до якоїсь фізичної реакції – неприємних метеликів у районі шлунку. Навіть виникало бажання просто фізичного наваляти … Але завдячуючи досвіду практичного психолога, вдавалось все це переводити в розмову по душам і питання зазвичай вирішувались.

Другий етап, який продовжувався близько року, був характерним намаганнями якомога скоріше прийти до тями і адаптуватись до нових (старих) реалій, не втративши всього того, що було набуто на війні. Я для себе його визначив як етап «щастя і збуття мрій». Це було блаженство –

дописувати свої військові наративи - «записки військового психолога» - і видати у їх вигляді навчального посібника для військових психологів;

давати інтерв'ю на телебаченні і просто студентам-журналістам, що тоді ще було актуальним;

активно полемізувати у фейсбуці з найбільш болючої тематики війни;

відвідувати театри;

брати участь у майже всіх конференціях, семінарах, круглих столах з тематики психології війни, яких тоді було багато;

завершувати емпіричні дослідження, публікувати статті й тези тощо з напрямку дисертації.

Словом, максимально зчитувати перший поверхневий шар емпіричного матеріалу з себе як зонду, який був занурений у агресивне середовище війни.

Третій етап вимагав видавати завершений інтелектуальний продукт. І тут став гостро відчуватись той самий синдром повернення. Основна його сутність вже вималювалась і полягала у протиріччі між морально-етичною домінантою життєтворення починаючи з майданів і початкового найдраматичнішого періоду донбаської війни і аморально-корупційною домінантою життєтворення, що продовжувала панувати у мирному житті. Це протиріччя виявилось важчим (принаймні не легшим) психологічним випробуванням, ніж ПТСР, що ґрунтувався на психофізіологічній основі.

Це протиріччя особливо загострилося, коли прийшов час завершення апробації і рекомендації до захисту докторської дисертації. Щоб якось утриматись у форматі «системи» традиційного наукового процесу, прийшлось вдатись до психологічної моделі поведінки полоненого – «ти ніхто, звуть тебе ніяк, мовчи поки не спитають». Але невдовзі почали з'являтись проблеми, оскільки дехто з професури, зокрема члени Спеціалізованої вченої ради по захисту дисертацій, стали ображатись. Вони вимагали якрїсь особливої уваги, яка зазвичай має бути притаманною дисертанту перед захистом. А у мене як на зло зникло почуття пієтету перед недавніми авторитетами і домінувало почуття гідності за свою повністю авторську роботу, виконану самотужки. Найбільша інтрига виникла тоді, коли готова робота у вигляді монографії була представлена для рекомендації до друку з коментарем.

- «Я нікому нічого не винний, бо всі борги віддав на війні»…

*Перипетії з пієтетом**

Коли пройшов перший рік після дембелю і я трохи роздуплився, то став помічати, що зникло почуття пієтету до здавалося б раніше непорушних авторитетів, «глиб» науки. Це почуття підігрівалось звістками про хабарництво як якусь нову усталену «традицію» підготовки дисертаційних робіт. Не те, що такого раніше не було. Звісно було, але до війни це сприймалось інакше, як якийсь необхідний атрибут в дусі правил «старої» системи існування людини в нашій країні.

Я також став помічати, що відчуваю якусь особливу відповідальність перед простим пацанюрою-добробатівцем, курсантом-ветераном і взагалі перед побратимами за все, що роблю, що пишу і чому навчаю.

Тридцять п'ять років я стояв за кафедрою і викладав свої предмети курсантам, потім студента, зараз знову курсантам. Зараз, після війни, чомусь захотілось подивитись на світ з їхнього боку, їхніми очима.

– І у мене стало зникати почуття пієтету перед авторитетами недавнього минулого і натомість з'являтись щось зовсім інше…

_____

Пієтет - глибока повага, поважне ставлення до когось чи чогось

Про психолога-«злочинця»

Непомітно минув рік після Іловайської трагедії, жорстоких боїв за ДАП і Дебальцево. Осінь 2015 повністю вступила в свої права - дощі, сиро і вогко, не за горами зима. Ситуація в зоні бойових все більше консервувалася в стані в'яло-плинного перемир'я. За фактом виявилося, що таке «перемир'я» нам обходилося дорожче, передусім в моральному і психологічному плані, ніж активні бойові дії. Так, втрати за серпень виявилися цілком співмірними з втратами в активний дебальцівський період. Особливо діставала психологічна напруга від «режиму припинення вогню», якого ми дотримувалися під страхом кримінальної відповідальності. Таке мовчазне очікування «прильоту по тобі» в ході обстрілів і провокацій ДРГ противника без права на «адекватну відповідь» особливо виснажувало. Адекватна психологічна допомога в таких умовах була особливо необхідна.

Вчергове до нас на передову заїхали психологи по лінії Генштабу. Це були дві жінки віком між тридцятьма і сорока. Наш бригадний замполіт вчергове напружився проблемою забезпечення їхнього перебування, куди входив спеціальний транспорт, офіцер супроводження і ... комфортні побутові умови з гарячою водою, оскільки все-таки жінки. Цього разу вони повідомили, що є спеціально підготовленими інструкторами і збиралися інструктувати найбільш здібних бійців в наданні психологічної допомоги. Сама ідея хороша і я погодився їх супроводжувати. Мені було цікаво, що нового з'явилося в їхній роботі після перших візитів до нас на початку року.

У підсумку, нічого нового в їхній роботі я не помітив. Духовний фактор «базального патріотизму», на якому трималася вся психологія наших бійців, як і раніше виявився за бортом. За реакцією бійців і особливо їх командирів, яким довелося все це спеціально організовувати, ця робота виявилася «ніяка». Ніхто так толком і не зрозумів, що їм хотіли показати і навіщо їм це треба. Це було не те, чого вони очікували від психолога.

Уже в кінці, коли оформляли «подяки», які ми робили всім, хто нам допомагав, одна з психологинь мене запитала, як ми зазвичай працюємо з проблемними бійцями, особливо тими, хто зловживає алкоголем. Не довго думаючи, я несподівано для себе відповів правду, в контексті нашої робочої термінології, коли у нас заходили суперечки про таких бійців.

- Зазвичай ми таких «кінчаємо».

Після таких слів психологиня відразу помітно напружилася і змінилася в обличчі. Я зрозумів, що цю метафору вони зрозуміли буквально. Після невеликої паузи вона відреагувала повідомленням про якогось психолога-«злочинця» (саме так це прозвучало), який проводить на війні експерименти над людьми, порушуючи принципи професійної

етики. На підтвердження вона навела приклад однієї зі своїх колег, що стала «жертвою» такого експерименту. Після повернення з зони бойових дій у неї стався нервовий зрив, з якого вони їй колективно допомагали вийти.

Це був перший візит психологів-волонтерів по лінії Генштабу в нашу бригаду. Добігав кінця шалений січень 2015 року. Щойно завершилася епопея з ДАПом і на всю розгоралася Дебальцівська кампанія. Так сталося, що один з наших бойових батальйонів саме в цей період вийшов на ротацію. Але, у зв'язку із загостренням бойової обстановки, із зони бойових виведений не був, а розквартирований в ближньому тилу на території трамвайного депо.

Пару місяців до того я у них побував, коли вони ще були на позиціях, тому знав складну психологічну обстановку, пов'язану з тривалим, до півроку, перебуванням на передовій і нервово-психологічним виснаженням бійців. Але, в той же час, бойовий дух там залишався на висоті. Навіть була думка, що якби цей батальйон, який знаходився між Горлівкою та Дебальцевим, не був відведений, може і не сталося прориву противника у цьому місці. Я таке питання роком пізніше, коли все вляглося і стала можливою спокійна оцінка дебальцівських подій, ставив командуванню батальйону. Вони впевнено підтвердили це моє припущення.

Я це до того, щоб краще зрозуміти подію, про яку далі піде мова. А сталося ось що. Відразу після виведення всі з нетерпінням чекали можливості потрапити на велику Україну до своїх родин, а тут ... занедбані приміщення трамвайного депо і повна непонятка. І сталося те, що й мало статися. Різке зниження напруги і неможливість повноцінно розслабитися в комфортних домашніх умовах привели до трагедії - загинули три людини в результаті «необережного поводження зі зброєю».

Якщо на передовій батальйон відвоював практично без особливих втрат, при цьому вивівши з ладу майже такий же за чисельністю батальйон живої сили і техніки противника, то з виходом на ротацію відразу отримати три «двохсотих»...

Можна уявити стан бійців після цього, особливо тих, хто при цьому був присутній.

Ось тут-то ми і сподівалися на допомогу кваліфікованих психологів. При першій же зустрічі у мене з'явилися сумніви на предмет їхньої компетентності. Як виявилося, основна ідея їхньої психологічної програми полягала в тому, що всі проблеми бійця пов'язані з його тілом і про якусь етичну, духовну складові навіть не йдеться. Коли я це почув з уст психологів, мені відразу стало не по собі... Тоді ми всі були буквально просякнуті що називається до мозку кісток станом «базального

патріотизму». Я навіть не уявляв, як про те, що вони пропонували, можна говорити бійцям, які воювали за Батьківщину.

У депо нам спеціально виділили окрему кімнату. Це був колишній кабінет директора. Особовому складу оголосили, що прибули психологи і всіх бажаючих запрошують для роботи. В очікуванні ми стали знайомитися ближче. Жінка постарше, на вигляд трохи за сорок, виявилася професійним клінічним психологом з престижною класичною освітою і солідним стажем професійної роботи. У ній мене привернув напівпрофесійний фотоапарат, яким вона час від часу користувалась. Виявилося, що для душі вона ще займається фотографією.

Жінка-психолог молодшого віку, на вигляд трохи за тридцять, виявилася просто волонтером-ентузіастом без спеціальної психологічної освіти. Нашому замполіту вона розповіла, що захоплюється кіньми і собаками, яким приділяла весь свій вільний час. З родиною у обох не склалося, що мене відразу насторожило.

Мені вони задали тільки одне питання по суті справи, що я знаю про своїх бійців. Я несподівано для себе відповів, що все, сподіваючись на наступні уточнюючі питання, щоб перейти до конкретного предмету роботи. Зазвичай професійний психолог намагається якомога більше дізнатись про предмет своєї роботи від колеги, який вже має щодо цього певний досвід. Але, більше ніяких питань не було, що мене насторожило ще більше.

Тоді я ще поцікавився, чому в зону бойових приїжджають психологи-жінки. Невже у них немає чоловіків. Адже навколо йде війна і все може трапитися, хоч якийсь захист не завадить. Відповідь виявилася досить несподіваною, але промовистою.

- Чоловіки є, але вони їхати не наважуються, оскільки бояться питання.

- А чому ти не тут, чому не воюєш?

В очікуванні і спілкуванні пройшло близько години, але нікого з бійців не було. Розуміючи ситуацію, я запропонував спробувати самим проявити ініціативу, відразу почавши з головного завдання - познайомитися і попрацювати з психологічно травмованими бійцями з кімнати, де недавно сталася трагічна загибель їхніх товаришів. Жінки-психологи без особливих вагань погодилися.

Коли ми туди зайшли, відразу став відчуватися контраст. Практично всі бійці вже були під хорошим «шафе» і мені довелося чітко пояснити, навіщо ми тут. З багатьма з них ми вже були знайомі і ніяких побоювань не було. Жінки спочатку за звичкою спробували щось розповідати на військову тематику, здається щось про ізраїльську армію. Але один з бійців швидко перехопив цю тему на себе і виявився в цьому питанні більш досвідченим і професійно грамотним.

Тоді розмова перейшла до звичайної життєвої риторики. Для бійців, життя яких напротязі багатьох місяців до країв біло наповнено війною, це

виявилось значно більш прийнятним. Загальне напруження почало спадати, розчиняючись у привнесеному «жіночому дусі». Бійці розслабилися і почали цікавитись можливістю продовження спілкування, але вже в професійному форматі. Але замість очікуваного індивідуального психологічного консультування психологині запропонували… лекції про бойовий стрес і вправи бодинаміки. Тобто те, чому їх навчили перед виїздом на війну закордонні спеціалісти з військової психології.

І далі сталося те, що й повинно було статися. Ні лекції про бойовий стресі, ні вправи бодинаміки ні все інше, передбачене «програмою», бійців не вразило. Вони все частіше скоса поглядали на мене, мовляв. - Кого ти нам привів ... В особистому спілкуванні в перервах вони мені прямо говорили, що ці психологи більше дратують, ніж допомагають. Я вже не жалкував, що послухати їх прийшли лише одиниці. В основному ті, хто став свідком недавньої трагедії.

Наступного дня на спілкування з психологами вже ніхто з бійців не прийшов. Було зрозуміло, що вчорашня лекція про бойовий стрес їх аж ніяк не вразила. А можливо просто не хотіли ставити генштабівських психологинь в незручне становище своїми незручними питаннями, які я вислухав ще вчора. Треба було якось вирулювати з цієї ситуації, де під питання було поставлено престиж і військового психолога. І тут ситуація обернулася на сто вісімдесят градусів. Спочатку ніби жартома хлопці самі стали запрошувати психологинь до себе в гості, щоб ті побачили реалії їхнього життя і ситуацію, в якій їм було запропоновано проходити «реабілітацію» після тривалого перебування на передовій.

- Чим розводити порожню балаканину, краще подивіться, як ми живемо.

Тоді вже я сам запропонував психологиням просто пройтися по кімнатах і просто поговорити звичайною людською мовою з бійцями. Вони погодилися. І тут дійсно стали відбуватися цікаві позитивні метаморфози. Чутка про те, що по кімнатах пішли жінки, миттєво поширився по депо. Зарослі, немиті, в поношеному, давно непраному військовому однострої, в переважній більшості волонтерському, бійці стали на очах преображатися. Як-тільки ми заходили, миттєво наводився порядок. Кудись зникало брудне ганчір'я, давно нечищені берці, акуратно розвішувалася і складалася зброя. Самі ж бійці випростовувались, приводили себе в порядок, намагаючись хоч якось виглядати ...

Жінки просто заходили і сідали на найближче ліжко чи стілець. А навколо починалася «психотерапія». Я помітив, що одні бійці в них бачили свою матір, інші дружину, треті доньку чи сестру. Загалом, кімната наповнювалася «жіночим духом», що вже саме по собі створювало своєрідний психотерапевтичний ефект. Звідкись з'явилися частування. В одній з кімнат нам навіть запропонували свіжозварений в звичайному цинковій відрі борщ і відповідно сто грамів до борщу.

Очевидно, саме цю ситуацію мали на увазі психологи-волонтери, які приїхали до нас восени. Судячи з їхніх слів, саме з більш молодою психологинею, яка не мала спеціальної освіти і досвіду психологічної роботи, і стався нервовий зрив після повернення. Цікаво, що сама «жертва експерименту» до мене не мала претензій.

Заради справедливості треба віддати належне цим героїчним жінкам-психологам, які пішли на війну до ладу непідготовленими, рухомі лише патріотизмом і ентузіазмом. Зрештою життя все розставило на свої місця, продемонструвавши пріоритет нашого українського «жіночого духу» над імпортними психологічними методами і техніками.

Після демобілізації я насамперед робив спроби спілкування з колегами-психологами, щоб привести в режим мирного життя свою «військову» свідомість. Попри очікування, безпосереднього спілкування не виходило. Навпаки, здебільшого виникав зворотний ефект. До психолога-«злочинця» стали додаватись «психопат», «пропагандист», «відморожений на всю голову», «охороняти професію треба від таких…» тощо. А вишенькою на торті стали прямі звинувачення у непрофесіоналізмі від тих самих психологинь під час презентації моєї книги «Психолог на війні та після…».

Виходить, що за версією традиційних «кризових психологів» психолог-«злочинець» - це той, хто пішов у штат бойового підрозділу на посаду військового психолога одягнувши погони і намагався на війні виконувати свої професійні обов'язки?

Знову про два світи

Питання двох світів почало виникати ще наприкінці весни 2015 року після восьми місяців на війні, коли я почав серйозно замислюватися, навіщо я тут. Після дебальцівських подій бойова ситуація сала стабілізовуватися. Психологічна напруга через небезпеку великого наступу противника помітно спала. З'явилася можливість поміркувати, для чого мене життя закинуло на цю війну. Багатьох бійців, з ким мені доводилося спілкуватись, це питання теж хвилювало. Адже на горизонті замаячив дембель і окреслилось питання.

Як жити далі?

В ході активних бойових дій це питання було витіснено в несвідомість проблемою захисту батьківщини і фізичного виживання. На війні ми багато чого побачили такого, що в мирному житті розгледіти було дуже важко чи просто неможливо. Тому ми сильно змінилися. І про це свідчило хоча б те, що багато з бійців смутно бачили себе на гражданці. Мало у кого справдилися попередні очікування перед приходом в армію.

Найбільше розчарувались патріоти, які абсолютно відверто йшли захищати Батьківщину. А виявилося, що вони прийшли служити в армію, яка тільки почала створюватися. До того ж армійські закони йшли врозріз з українським патріотизмом, оскільки залишились старими, совковими, як відрижка радянської доби. Від цього з'явилися розчарування, недовіра до вищого командування, що призводило до конфліктів і зловживання алкоголем. Тому більшість патріотично налаштованих бійців віддавали перевагу добровольчим батальйонам, де їхній патріотизм вітався і сприймався значно краще. Так ще на війні почали окреслюватись два світи – новий (патріотичний) і старий (совковий).

Мої роздуми в цьому руслі, спрямовані на спроби зрозуміти шляхи (причини) приходу людини до воюючої армію, тоді приводили до наступних, як на мене досить цікавих висновків.

Перший шлях – шлях добровольця-патріота. Одні, здебільшого майданівці, повністю усвідомлювали і розуміли, куди йдуть. З таких згодом утворювався костяк бойовий військових підрозділів, які і вирішували бойові завдання і зрештою силою духу переламали ситуацію в війні на користь України. Інші, зовні нарочито демонструючи свій «патріотизм», на війні довго не протрималися і намагались залишатись в тилу чи взагалі покинути бойовий підрозділ. Зате потім, в мирному житті такі багато розповідали, як вони «воювали». Так що тут все лежало на повехні, було очевидно і зрозуміло.

Другий шлях - як якийсь «потяг», коли на війну людину приводило саме життя через відповідні незворотні внутрішні переживання і зовнішні обставини. Коли щось підштовхує звідкись зсередини, змушуючи хвилюватися і переживати, що толком не усвідомлюється і не розуміється. Часто це трактувалось як випадок; «по дурості»; коди щось безальтернативно «тягне»; без жодних явних, прямих причин і т.д.

Третій шлях - коли людина приходить з якихось вищих мотивів. Це особливо стосувалося бойових капеланів-волонтерів, які працювали на передовій. Вони були абсолютно впевнені, що їх навів Бог і Він їх захищає від смерті. А якщо і що трапиться, то це теж по Його волі.

Четвертий шлях – коли просто «призвали по мобілізації» без якихось внутрішній мотивів, просто не зумів «відкосити».

Є ще один, п’ятий шлях - з корисливих мотивів (наприклад, щоб щось «віджати»), для просування по службі, щоб вгамувати «звіра», породженого застарілим «афганським синдромом» тощо. Але про це мені говорити не хочеться. Нехай такими займаються традиційні психологи, психіатри, прокурори.

Як прийшов на війну я сам. Швидше за все, у мене в житті склалася ситуація, що іншого шляху просто не було. А випадок з ДТП, коли я нібито на велосипеді збив автомобіль, стала підказкою до прийняття рішення піти в армію як мобілізований доброволець. У військкоматі раптом стало

можливим те, що півроку тому було неможливим. Далі все теж пішло як по замовленню. Протягом кількох днів я вже був в армії, в відділенні по роботі з особовим складом бригади, яка тоді формувалася. Цікава зовнішня реакція рідних, друзів і знайомих - здивування, нерозуміння, обурення, але повага до прийнятого рішення. Але в підсумку, прийняття і визнання цього рішення через пару-трійку місяців. Не останню роль зіграла перша нормальна зарплата і плюс «атошні». Можна сказати, що я на війну потрапив з усією відповідальністю з міксом елементів перших трьох шляхів.

Якщо узагалити, то мене на війну привело саме життя. Далі питання - навіщо? Те, що це мені і моїй родині практично забезпечило виживання, це зрозуміло, але це не головне. А що ж головне? Напрошується апробація своїх гіпотез з приводу наукових досліджень в сфері життєвої психології і обґрунтування авторського життєвого походу. Це коли головним, визначальним для особистості є реалізація її «справи життя» як його (життя) першопричини.

На війні це особливо чітко актуалізується, оскільки людина впритул підходить до розуміння можливості смерті. Тут я помітив цікавий факт - чим ближче до передової, тим фактор реалізації «справи життя» більше актуалізується. Тим менше проявляється страх і більше почуття патріотизму, особистої гідності, обов'язку перед життям.

Це означає, що ефективність реалізації «справи життя» особистості визначається гостротою критичної ситуації. Думаю, що одне з основних моїх завдань тут – було все це дослідити і отримати відповідний досвід. Своє ж перебування в зоні бойових дій я рефлексую і оприлюдню в своїх «Нотатках ...», яких вже накопичилося більше тридцяти. Можна вже думати про видання окремої книжки, як тільки перевалить через півсотні. Тим більше, що деякі з них стають популярними. Навіть публікуються в моєму блозі на ТСН, в тижневику «Україна Центр», в «Мелітопольських відомостях».

Крім цього, намагаюся проводити і чисто психотехнічні процедури: тестування, анкетування, бесіди і консультації. В окремих випадках це реально працює, встановлюється життєва рівновага. Почуття, що чогось не дороблюю, немає. Але думаю, що можлива ще й активізація групової роботи. Починати можна як психологічної бесіди за раніше визначеною тематикою, а потім як піде. Раптом спонтанно з'являється якась проблема або актуальна тема ...

Через півтора роки в листопаді 2016-го вже після дембеля на одній з наукових конференцій в Києві з проблем соціалізації і ресоціалізації помітив прихований когнітивний конфлікт. В самій назві конференції мої асоціації фіксували зіткнення двох світів. «Соціалізація» асоціювалась зі старим «добрим» кримінально-корупційним світом, наповненим «мирним» населенням, а «ресоціалізація» - з ще незрозумілим тому

інтригуючим новим світом, що наповнюється новими людьми - майданівцями, волонтерами, атовцями. Вирішення такого конфлікту визначалось продуктивним не тільки в науці і соціумі, а й у житті.

Протиріччя цих світів позначилося з самого початку при відкритті конференції. Так вийшло, що це зробив представник старого світу, університетський високопосадовець, що очевидно визначило подальший характер її зовнішнього звучання і змістовних акцентів. Новий світ в особі елегантного академіка, чоловіка віку мудрості з прекрасним букетом червоних троянд, призначених для Господині конференції, який мав відкривати конференцію, на жаль багатьох присутніх, чомусь запізнився. Ось так буває. Чи то довго шукав відповідні квіти. Чи то просто не дочекалася. Чи то ... так вирішило сама життя. Але старий світ виявився більш надійним, розважливим, моторним - і відкрив, і без квітів.

Може тому так і не прозвучала теза про «могильник психологічних методик», на підставі яких створюється такий же «могильник дисертацій». Титульні доповіді виявилися без особливої інтриги. Хіба що, трохи оживили (принаймні мене) «неправдивість», «ревнощі», «превентивні механізми» і деякі інші наукові маркери ресоціалізації, які оголошувались в дусі того ж старого світу. У мене були заявлені виступ та майстер-клас. На мій виступ стосовно життєвого смовизначення часу не вистачило, було багато гостей бажаючих виступити. А ось майстер-клас таки вдалось провести.

Мій майстер-клас з курсантами військового інституту, ветеранами - атовцями, готувався заздалегідь, проте до останнього моменту не було ясності чи вони прийдуть. А якщо і прийдуть, то як відреагують. Але було зрозуміло, що саме вони, як і я, є представниками нового світу. Чим більше я цей світ розумів і осмислював, тим більше з'являлося питань. Я сподівався, що спілкування з ними могло б пролити світло на пошук відповідей.

Адже ми онієї крові. Вони, як і я, скористалися своїм пільговим правом і потрапили до університету. Разом з тим, вони, як і я, встигли відчути, що не все так просто, що корупційно-бюрократична машина продовжує працювати. Її представникам плювати на їхні заслуги, та й їх самих. Вони для цієї машини лише черговий інструмент отримання чергової «халяви» для поповнення своїх засіків. Адже їм не віддавали їхніх чоловіків, дітей чи онуків в цілофанових пакетах. Іноді не відразу, і не цілком, лише після тривалої ДНК-експертизи. Тому вони не розуміють, що цим хлопцям просто пощастило не опинитися на місці тих ..., в цилофанових пакетах.

Все це і багато іншого було написано на обличчях цих хлопців-ветеранів, які прийшли на майстер-клас, і звучало нотками недовіри і напевно навіть якогось презирства на початку нашого спілкування. Було враження, що вони, звиклі до чіткості і однозначності на війні, виявилися безсилими перед непоняткою, в якій опинились.

За що воювали?

За кого гинули, часто лютою смертю?

За цих, хто і зараз їм заважає нормально жити і будувати свій, новий світ?

Я дивився на них і бачив перед собою «стіну». Стіну з: «все, що було там, краще забути», «нам не дали те, що обіцяли, краще б взагалі не обіцяли», «там ми захищали Батьківщину і знищували ворогів, а зараз за це нас переслідують», «ми нікому не віримо» і т. ін. І цю «стіну» треба було пробивати. Саме так, - пробивати. Як на війні. Це стало змістом вступної рефлексивної бесіди, передбаченої майстер-класом.

Щоб відразу зняти звичайні в таких випадках питання – хто є хто і хто де був? - я почав саме з цього. Виявилося, що практично всі вони пройшли серйозні бойові ситуації, найбільш гарячі точки – Саур-могилу, Донецький аеропорт, Дебальцеве - тому мали серйозний бойовий досвід. Так що було з ким працювати і що опрацьовувати.

На війні мені не раз доводилося говорити з бійцями в подібних ситуаціях. Бачити їхні обличчя і очі. Обличчя людей, які щойно вийшли з бою і дивом уникли загибелі. До цього вони вже були готові, бо були в стані «далі смерті». Крім загальної жорсткості, суворості, якогось глибинного спокою, в них досвідченим оком можна було побачити щастя. Щастя тільки від того, що залишилися живі. Тоді, дивлячись в ці обличчя, у мене багато чого випарувалося з раніше накопиченого досвіду психологічної роботи, як недоречного в такій ситуації. Єдине питання, яке вони нормально сприймали, стосувалося саме того проблиску щастя і того, як тепер з цим жити далі.

- Ти таке пройшов. Може після всього цього ти став кращим?

І далі починалася цікава і змістовна розмова ... Але тоді не було проблеми недовіри. Не було тієї «стіни». Я був поруч з ними і, фактично, одним з них. Хоча б тому, що вже зрозумів, що саме на війні можна знайти своє щастя і відповідь на питання «як жити далі». Вони це відчували і теж намагалися зрозуміти.

Але тут, в мирних умовах, вмілими та ефективними зусиллями представників старого світу така стіна була споруджена і міцнішала. І перед нею ці хлопці, які так успішно захищали Батьківщину, виявилися поки що безсилі. Тут я вчергове зрозумів, що воювати легше, ніж потім все це розуміти і осмислювати. Шукати відповіді на питання.

Що там відбулось і який у всьому цьому сенс?

Навіщо мені все це треба?

Що мені з цим робити і як жити далі?

Я для себе відповіді на ці питання вже почав знаходити. Це виявилося дуже не просто. Набагато складніше, ніж раніше міг собі уявити. Тому міг і повинен був допомагати в цьому іншим. Власне тому і стояв перед цими хлопцями. Дивився в їхні обличчя, намагаючись знайти потрібні слова й аргументи. І я вже не бачив між собою і ними стіни, яку ще бачили вони.

Несподівано позитивно розрядили ситуацію слова голови Ради ветеранів університету зі старого світу. Він включився в нашу бесіду, зробивши акцент на тому, що в них він бачить силу, здатну будувати нове суспільство. Ось так ми вдвох, два дорослих чоловіки, з більшою половиною прожитого життя за спиною, дивилися на цих хлопців і думали кожен про своє ...

Він - просто виконував свою службову функцію в дусі старого світу, використовуючи усталені аргументи до молодого покоління, як будівничих «світлого майбутнього».

Я - бачив перед собою представників нового світу і думав про те, як їм допомогти це зрозуміти. Виникало логічне запитання.

Кому все це треба?

Мені, хто цим давно займається і цим живе?

Або їм, які без відповідей на ці питання прирікають себе і своє самостійне життя, яке тільки починається, на розбрад і хитання, образи і звинувачення всіх і вся, нерозуміння себе та інших?

Адже розбуджений на війні «звір» не дрімає. Він лише причаївся і чекає, щоб їх знищити як особистості, зжерти з тельбухами. Може тому цього «звіра» так дбайливо плекають і вирощують представники старого світу? Створюючи штучні перепони, вони всіляко стимулюють у цих хлопців до накопичення злості, образ, недовіри, підозрілості, ненависті і т. ін. Але, тим самим вони надають їм можливість вчитися долати ці перешкоди. І це повинні зрозуміти самі ветерани. Комусь це вдалося відразу, але більшість вирішила подумати.

В результаті такого спілкування природним шляхом утворилася компактна, але якісно цілісна група з тих, хто найкраще розуміє і готовий шукати відповіді на ці питання. Крім ветеранів ЗСУ там виявилися представники добробатів, курсантів і студентів-психологів випускних курсів. Буквально прорвалися дві дівчини, молоді студентки-психологи. Спочатку я не хотів їх пускати на тренінгову частину майстер-класу, де тільки починалася справжня робота. Занадто молоді. А потім згадав таку ж молоду дівчину на війні. Вона, не маючи спеціальної освіти, добре виконувала функції психолога просто своєю присутністю серед бійців.

Далі вже пішла цікава і корисна робота. Про подробиці говорити не буду. І не лише через конфіденційність, а й просто, щоб не наврочити. Скажу тільки одне - я бачив представників іншого, нового світу.

Відрефлексувати свою приналежність до цього іншого нового світу вдалось трохи пізніше – на майстер-класі своїх колег, де ми шукали відповіді на три вічні питання.

Що є Любов?

Що є Краса?

Що є Свобода?

Нічого собі питаннячка!

У нашій групі утворився класичний «інь-янь». Три жінки і три чоловіки різного віку, соціального статусу й освіти. Тож не дивно, що саме нам спершу дісталася Любов. В інших групах, яким дістались Краса і Свобода, виявилися тільки жінки.

В ході обговорень я раптом помітив в собі якусь неприязнь до того, що почався типово науковий аналітичний опис і дроблення на складові цих цілісних в своїй суті цінностей. Для мене (чи може в мені) всі вони переживались як єдині й неподільні. І будь-яке препарування їх принижує і збіднює. Ставало навіть прикро, що при мені відбувається таке… (хотілось написати неподобство). Було навіть відчуття, що мене самого препарують не питаючи.

Така процедура повторювалася кожного разу знову і знову, як-тільки ми передодили до Краси і потім до Свободи. Завдяки цьому я почав розуміти, що вони означають для мене особисто.

Любов - це життя. Немає любові, немає життя.

Краса - це те найкраще, що я роблю чи повинен робити в своєму житті. Якщо Те, що я роблю не красиве, який в ньому сенс і кому воно треба.

Свобода - це «Аеропорт». Той стан, в якому знаходилися наші «кіборги», добровільні захисники Донецького аеропорту, які звільнилися від страху смерті.

Як можна жити без Любові !? - Це ж просто існування.

Як можна щось творити без Краси !? - Це ж просто потворність.

Як все це може бути без Свободи !? - Ні життя як Любов, ні творіння як Краса неможливі.

Нещодавно, на тренінгу «Побратимів», я раптом зрозумів, що на війні навчився боротися зі страхом смерті. Наприклад, коли мені доводилося ходити в сіру зону для бесід з місцевими жителями, щоб зрозуміти їх психологію, серед яких могли бути і «ополченці». Зазвичай, таке відбувалося на шахті з сепарським персоналом з того боку, продуктові магазини, ринки, просто на вулиці у тому ж Вуглегірську. Спочатку ходив без зброї, але з гранатою в кишені. Про всяк випадок, наприклад, загрози полону. Але потім вирішив, що ні себе ні інших підривати не буду. Адже я військовий психолог і буде краще просто вивчати психологію полону. Коли з’явився такий смисл - страх пройшов. Вірніше, він різко зменшився. Надалі, як тільки він знову починав з'являтися, я знову «йшов на страх». В результаті від страху залишився тільки якийсь фон, необхідний для підтримки робочого тонусу.

На завершення майстер-класу учасникам було запропоновано поділитися враженнями. Спочатку мені прямо кортіло розповісти про «відкриття» в собі ознак нового світу. Але потім, після звичних наукових трактувань інших учасників, вирішив цього не робити. Побоявся, що в цьому звичному, науковому звучанні старого світу моє одкровення просто недоречне, його просто не зрозуміють. А якщо і хтось зрозуміє, то

просто промовчить, щоб не бути смішним. Тому вирішив, що краще все написати.

Я довго шукав відповідь на питання. - Чому на гібридній війні, де левовою складовою виявилась психологічна, я не зустрів жодного професійного психолога в військових підрозділах, де такі посади були за штатним розкладом? Чому нікого з професійних психологів не привабив професійний інтерес пізнання нового досвіду, не захопив патріотизм чи якийсь «потік» чи душевний порив, чи хоча б звичайний матеріальний прагматизм?

Може тому, що ніхто з них просто не був готовий як особистість працювати в таких незвичних кризових умовах, де головною умовою була її (особистості) цілісність?

Звичайний жлобізм

Я мав наївну ілюзію, що з дембелем для мене війна закінчиться. Але я помилився. І це виявився не так розрекламований і зараз трендовий в психології посттравматичний синдром. Скоріше навпаки. Війна загартувала і безповоротно змінила. Настав час змінювати світ навколо себе. А це, я вам скажу, виявилось дещо складніше. На війні ворог перед тобою і ти його бачиш, а тут він поруч і начебто твій друг.

Коли я повернувся в рідний приватний виш з наміром продовжувати викладання своїх предметів з психології, наївно думав, що моє колишнє керівництво хоча б за чашкою чаю розпитає «як там було». Хоча були сумніви. Коли я йшов на війну з третьою хвилею мобілізації, з військовою формою було, м'яко кажучи, туго. Нам видали тільки літній «дубок», дубові берці і амуніцію часів «великої вітчизняної». Про бронежилети і кевларові каски мови навіть не йшлося. Все це ми отримали вже перед самим виїздом і безпосередньо в зоні бойових.

Я звернувся до керівництва за допомогою, яке, о диво! - очевидно в пориві патріотичних почуттів, мені клятвено пообіцяло оплатити всі витрати. У спецмагазині вдалося по мінімуму набрав собі все найнеобхідніше. Всього згідно виписаного рахунку вийшло близько трьох тисяч гривень (приблизно три хороших обіди мого «керівництва»). Але, як то кажуть, «фігвам». Коли «воно» на нього (рахунок) подивилося, я відразу відчув щось недобре. Чи то спала хвиля патріотизму, чи то час йшло до обіду, який треба було урізати, чи то ще щось. Але рахунок був відкладений убік з красномовною відповіддю.

- Ми подумаємо і завтра вирішимо.

На завтра у мене не вийшло. Були чергові стрільби, потім ще щось. Прийшов через тиждень і ... «фігвам». Мені вручили набагато меншу суму, яку зібрали самі співробітники зі своїх мізерних зарплат (приблизно в розмірі половини одного обіду «керівництва»). Хотів взагалі не брати, але

потім подумав. Адже це збирали люди зі своїх кровних. Вирішив не ображати. Вистачило на одну куртку «британку». Надалі ця куртка виявилася щасливою. Я в ній пройшов всі найгарячіші моменти на війні. На дембель пішов в новій формі, але саме цю куртку повісив на почесний гвіздок у себе вдома, як пам'ять про війну.

Цього разу мої ілюзії з приводу «чашки чаю» і «душевної бесіди» теж швидко розвіялися. Я отримав все той же «фігвам». З порога відразу ж про гроші. Щоб поменше платити. Про якість навчання навіть немає й мови. Як було жлобом, так жлобом і залишилося. Єдина втіха - студенти. Вони, як мені здалося, стали краще, більш зацікавлені і допитливі, що і вселяло надію на майбутнє. Заради них і варто було воювати і захищати країну. Але ось від кого ?!

Нещодавно знову зіткнувся з подібною проблемою, — хабар. На цей раз таким виявився керівний працівник апарату, за характеристикою знавців, «дуже не проста, але конкретна людина». Добу ламав собі голову, «на якій козі до нього підійти», а на ранок зрозумів.

— Та пішов він... Мені що, більше немає над чим ламати голову!?

Я ламав голову (майже в буквальному сенсі), коли треба було працювати з бійцями, які залишили опорник під сильним артобстрілом після дводобового бою, щоб вони на наступний день повернулися назад. Тоді моя голова буквально розколювалася і перед очима пливла пелена. Так що довелося прийняти таблетки від больового шоку, як при пораненні. Тоді реально інсульт дихав у потилицю.

Зараз ламаю голову, як представити реальні наукові дослідження, проведені на війні, у форматі «прокрустового ложа» традиційної наукової психології, яку один авторитетний український професор психолог назвав такою «яка перебуває в стані клінічної смерті», а інший психотлог академік психологічні методики називає «могильником». Так що мені є над чим думати, а якщо «козі» треба, нехай вона сама думає...

Адже виходить, що у нас такі люди живуть в шикарних квартирах і будинках, їдять тільки найкраще і свіже, носять одежу з дорогих бутиків, мають ексклюзивні годинники, сумки та інші причандали, їздять на дорогих машинах тощо, - просто вкравши це у мене і ще сотень ветеранів та їх сімей, а ще у багатьох бідних українців, які відстоюють честь і гідність нашої країни.

А що відстоюють ці люди?

За що вони борються і що захищають?

Адже на сході таких вдень з вогнем не знайдеш. А якщо і знайдеш, то вони там займаються тим самим. Але роблять це вже на крові і горі тих же простих українців. Там підвладна їм бюрократична та бізнесова машина іноді виявляється сильніше війни.

То як це все назвати?

В голові крутиться тільки одне порівняння — з «звичайним фашизмом». Це коли в концтаборах діловито і методично обробляли в'язнів, вірніше, їхні мертві тіла після газової камери: окремо золоті зуби і прикраси; окремо одяг, начиння, жіноче волосся; окремо попіл спалених тіл... Я все це бачив у музейному меморіалі концтабора Освенціма.

Було таке відчуття, що там все просякнуте смертю... У нас це — звичайний жлобізм. І це ні трохи не менше за своїм цинізмом, нелюдським тваринним скотством і... такою звичайною буденністю.

Чека

Уявіть, що ви потрапили в скрутну ситуацію. Вас просто притисли до стінки, ще трохи і все … Наприклад, вас серед зими висиляють з сімейного гуртожитку. Хоча ви УБД і ветеран АТО, тому маєте повне право і по закону і по совісті на проживання. Ще трохи і ви опинитесь на купі своїх нехитрих пожитків, наспіх запхнутих у великі чорні пакети для сміття, сидячи на засніженій вулиці перед гуртожитком. Повз проходять люди, позирають на цю живописну картину і, ховаючи посмішку, ідуть далі. А посміхаються тому, що ви тримаєте в руках наспіх зроблений зі шматку картонної коробки плакат з написом

– «ДЯКУЮ ЗА ТУРБОТУ ПРО ВЕТЕРАНІВ АТО».

Людям байдуже. Навіть прикольно, тому і смішно.

Така картина вам уявлялась не раз після першого попередження про виселення.

Поряд з такою уявлялись і інші картини. Чомусь згадувались хлопці з ДАПу, які в середині січня залишились під завалами підірваного терміналу. Більше сотні, поранені і покалічені, вони зберегли свою гідність, не відступили і просто помирали на морозі, бо їх так і не змогли вивезти і врятувати. Вперше ви про це почули ще там, коли хотіли їхати в район ДАПу, щоб працювати зі своїми механами, які намагались прорватись для допомоги. Але то був маршрут в один кінець, де все спалювалось. Вони самі зазнали важкої психологічної травми.

Згадувались хлопці, які в останні дні дебальцівських подій під час спроби відбити втрачені позиції чомусь нарвались на масований вогонь противника. Багато з них були поранені і залишились там, бо їх не встигли забрати при відступі. Вони так і пролежали на майже двадцятиградусному морозі кілька діб в очікуванні, що їх все-таки вивезуть свої. Згодом тих хто вижили, російські бойовики таки віддали. Вірніше, віддали те, що від них залишилось – поранених, обморожених, ледь живих. Майже всі вони залишились без кінцівок, які у декого були ампутовані повністю. І не тільки тому, що були поранені, а здебільшого тому, що були обморожені.

Згадувалась остання розмова з великим начальником, який остаточно відмовив подовжити проживання в гуртожитку. Проявив що називається

твердість свого попереднього рішення. Дивлячись на нього в той момент чомусь подумалось про інших великих начальників-генералів, які так нічого і не зробили, щоб вивезти і врятувати поранених з ДАПу чи з під Дебальцевого. Мабуть теж демонстрували твердість своїх рішень.

І от на такому фоні думок і подій, які тягнуться вже кілька місяців, ви не висиляєтесь, намагаючись в спуртовому режимі доопрацювати свою наукову роботу, щоб встигнути подати до передзахисту. Бо коли почнеться виселення, буде не до цього. Ви опираєтесь до останнього. На питання адміністрації, чому ви не висиляєтесь і чого чекаєте, ви подумки відповідаєте, що чекаєте, поки у когось таки з'явиться совість. А подумки тому, щоб не збурити ситуацію остаточно. Після останнього попередження, що збирається спеціальна комісія для виселення, зникає остання надія і вам приходиться йти на останній крок.

Уявіть стан людини з комісії по виселенню, яка прийшла до вашого помешкання, а ви стоїте перед нею з гранатою в одній руці, тримаючи скобу, і з висмикнутою чекою в другій. Вихід за вашою спиною, тому втекти не вдається. Мабуть це саме той момент, коли таки може з'явитись совість.

І… – О диво! Це відбувається!

Несподівано всі погоджуються вчинити по совісті, тільки вставте чеку назад в гранату.

Щось подібне дійсно відбувається, коли ви після останнього попередження просто ідете до приймальної Кабінету міністрів і пишете заяву на ім'я профільного міністра з проханням припинити приниження гідності і утиск прав ветерана АТО. Заяву приймають і обіцяють, що у п'ятиденний термін ваше найвище керівництво отримає відповідний запит. Ефект, який справила звістка про заяву на виконавців, виявився тією самою чекою гранати. З цього моменту механізм запрацював у зворотному напрямку і за кілька днів питання вирішилось на вашу користь.

А зовсім скоро прояснились можливі наслідки ситуації, якби заява таки пішла у хід. На ваше вище керівництво, що називається, прилетіло з іншого боку. Якийсь молодий викладач невдало пожартував зі студенткою, яка жарту не зрозуміла і сприйняла це як сексуальне домагання та звернулась до поліції. Можна уявити, що було б, якби услід прилетіло ще й від міністра про утиск прав і гідності ветерана АТО, особливо перед виборами.

Так що для ветеранів АТО війна продовжується, але вже в мирних умовах. Війна за право відстоювати свою гідність, але вже перед «своїми», які не поступаються «чужим».

Бойовий досвід і пересичення

Наявність синдрому повернення як загального явища для атовців, які повертаються з війни, найгостріше стало відчуватись в ході роботи у якості психолога-консультанта у столичному військовому санаторії, куди потрапляли військові з найбільш гарячих ділянок бойових дій. Знову свою ефективність виказала орієнтація на посттравматичний розвиток.

З цікавістю я почав спостерігати за ним ще при його бесіді з психіатром на первинному прийомі у військовому санаторії. Він був в окулярах, які виявилися бутафорними і надавало йому інтелігентного вигляду. До цього гармоніювали добре оформлене і доглянуте статура, коротка зачіска, досить грамотні, короткі, але змістовні відповіді на питання психіатра. Весь його зовнішній образ начебто говорив - «я інтелігент».

Такі люди зазвичай бувають «благодатними клієнтами», з якими психологу приємно працювати. Я дочекався зручного моменту, коли психіатр почав пропонувати лікувальні та реабілітаційні процедури. І після його відповіді.

- А давайте все.

При цьому, очевидно про всяк випадок, він згадав про найкращі рекомендації щодо цього санаторію, що було природно для вихованого інтелігента, який бажає отримати хороші послуги, - навздогін запропонував попрацювати і з психологом.

Схоже, що боєць, толком ще не розуміючи, чим займається психолог і чим може допомогти - це мене дещо насторожило, оскільки інтелігенти зазвичай досить добре ерудовані в плані психології, - поставив відповідне уточнююче запитання. Я відразу зорієнтувався, розуміючи, що якісь пояснення тут тільки нашкодять, запропонував для початку пройти кілька тестів, а потім подивимося. Відчуваючи, що наша розмова може затягнутися, в свою чергу зорієнтувався і психіатр, запропонувавши повернутися до «своїх баранів» і продовжив опитування.

Зазвичай, «закинувши вудку» - це я про пошук «свого» клієнта, - я очікував, що після закінчення опитування психіатра боєць звернеться до мене для продовження розмови. Але, поспілкувавшись по ходу зі своїм товаришем по кімнаті, він налаштувався йти.

З досвіду знаю, що бійці в армії, особливо воюючої, не розрізняють психолога і психіатра. Для них це пов'язано з тим, що «щось не в порядку з головою», намагаючись таких обходити стороною. Піймавши секундну паузу в їх спілкуванні, я відразу запитав, як його звуть. В армії таке звернення «старшого» до «молодшого» передбачає обов'язковий зворотній зв'язок. Боєць відразу, з незмінно ввічливим виразом обличчя, повернувся до мене і назвав повністю ім'я та прізвище, - Анатолій Т ... – що ті, хто побували в боях, зазвичай роблять неохоче.

Ще кілька хвилин ми поспілкувалися з приводу процедури тестування. Анатолій охоче почав це робити, попросивши у психіатра ручку. Але я запропонував йому не поспішати і закінчити роботу в більш спокійній обстановці у себе в кімнаті. До нього я збирався підійти через годинку, коли відпрацюю з іншими атовцями, які прибували на черговий заїзд.

На війні мені доводилося стикатися з проблемою (чи ефектом) психологічного «пересичення» особистості військового. Вперше найбільш яскраво це було з одним молодим солдатом прямо на передовій, куди ми з нашим бригадним замполітом заїхали за спеціальним викликом з приводу назріваючого «бунту» через затримку демобілізації третьої хвилі, а заодно і з окремих проблемних питань.

Наприкінці травня 2015- го подібна проблема була не рідкісною. Перед основною роботою ми вирішили завезти на передові позиції капелана, ще молодого хлопця, який вже мав досвід перебування на передовій і велику сім'ю. Поки він влаштовувався, мене попросили попрацювати з бійцем, у якого раптом з'явилися якісь страхи.

Це виявився двадцятитрьохрічний молодий хлопець. Він уже пройшов що називається «крим і рим». Побував в сер'езних боях, в тому числі і під Дебальцево. Нічого подібного раніше не відчував. А тут раптом з'явився якийсь незрозумілий страх за себе і своє життя, активізувався інстинкт самозбереження. Поспілкувавшись кілька хвилин, з'ясував його бойовий досвід і мотиви приходу на війну. Останні виявилися цілком гідними - патріотизм, перевірити себе як чоловіка тощо.

Тоді було дуже помітне зниження загального стану патріотизму. Очевидно, з двох причин. По - перше, зменшились ризики масштабного наступу росіян після Дебальцеве. По-друге, мабуть настала певна межа утримання максимальної напруги і почалося те, що я називаю «отходняк». Такий психологічний стан зазвичай буває після серйозної психологічного навантаження, наприклад групової роботи або складної консультації.

У підсумку приходжу до висновку, що цьому бійцеві вже досить військового досвіду і війни взагалі. Отримавши необхідне від війни, треба йти далі по життю, використовуючи цей досвід для мирних цілей. В іншому випадку можна просто «загрузнути» у війні, відчути її «солодкий смак» адреналіну і тоді ...

По ходу консультації я ще поспілкувався по телефону з його дівчиною, з якою, як це часто бувало у бійців на передовій, мало місце певне нерозуміння між початківцями життя молодими людьми, які перебувають, до того ж, в різних світах. Схоже, тоді це невротичне замкнуте коло вдалось розірвати завдяки коротким і зрозумілим поясненням, де він знаходиться і що тут відбувається насправді.

В цей момент наше спілкування прервав обстріл, який несподівано почався. Захоплені спілкуванням, ми навіть не зразу звернули увагу на

кілька «приходів» мін. Близько, але наче «не по нам». В цей момент я зрозумів, що особливих страхів щодо війни у цього бійця немає. Очевидно, вони имели якесь інше походження.

Наше спілкування остаточно перервав різкий оклик його командира.

– На позиції!

Поки боєць пояснював командиру, що це психолог з бригади, який проводить консультацію, той встиг зиркнути на мене оціночно-вивчальним поглядом безальтернативного підкорення з якимсь звіриним відблеском вже досвідченого воїна. Зовсім поряд розірвалась міна, яка поставила остаточну крапку на нашій работі.

Я давно помітив феноменальну здатність життя припиняти спілкування в найбільш непідходящий для меня, але найбільш слушний для життя момент. З передової ми виїжджали вже під акомпанемент повноцінного обстрілу. А коли прибули на КП батальйону для основної работи, то виявилось, що у них три «трьохсотих», терміновою евакуацією яких займались медики. Але і для психолога також знайшлася робота. Межовому стані був ще один боєць, також молодий хлопець двадцяти семи років. Для нього останньою краплею стала розмова по телефону з жінкою, після якої він просто розбив в друзки свою побілку. Її претензії були приблизно такими ж як і в попередньому випадку.

– Ти там гуляєш, пиячиш, валяєш дурня…

Оскільки його слухавка була розбита, я вже не зміг скористатись своїм способом приведення до тями його жінки. Проте, заспокоїти хлопця таки вдалося. Намагаючись осмислити його ситуацію, ми прийшли до висновку.

– Якщо не вірить, значить не твоя.

У подальшому спілкуванні з’ясувалось, що він почав стосунки з цією жінкою, щоб відірватись від іншої жінки – своєї матері. Зрештою виявилось, що пішов на війну, щоб відірватись від обох і стати самостійним і незалежним – тобто справжнім мужиком.

На цьому і порішили.

Увечері я вже сидів в купе плацкартного вагону по дорозі додому в свою другу армійську довгоочікувану відпустку, яка була під загрозою скасування через загострення на передовій. Треба було працювати з проблемним батальйоном, бійці якого переживали стан «пересичення».

Слава Богу, напевно, в прямому сенсі, казна-звідки і так вчасно з'явився капелан, який прикрив мене і компенсував роботу з особовим складом своїми засобами.

В кімнаті у «Толі-толі» (таким виявився позивний Анатолія) ми продовжили нашу розмову. Стало підтверджуватися припущення про «пересичення» війною його особистості. Майже два роки війни. Чималий досвід, про що свідчила відсутність у нього бажання про це говорити, всіляко при цьому все применшуючи і згладжуючи. Як пахне міна. Як

зносить голову, коли не встиг заскочити в окоп. Як буває не охота виглядати з окопу, щоб зорієнтуватися, чи далеко противник, коли над головою посвистують кулі. Як іноді фурчать уламки і ті ж кулі, що зрикошетили чи пролетіли через зеленку дерев. І ще багато іншого, що фігурувало в нашій бесіді, свідчило про серйозний бойовий досвід.

Образно кажучи, якщо посудина переповнена, треба або припинити її подальше наповнення, тобто зупинитися в розвитку особистості і життя в цілому, або розширити саму посудину. Для людської особистості - це розширення свідомості. У подібній ситуації в спілкуванні з одним з кращих бойових ротних командирів нашої бригади, теж молодим 28-ми річним хлопцем, після такої її констатації він незабаром приніс мені текст-одкровення з її осмисленням. У ньому настільки чітко і дохідливо викладалася психологія війни очима ротного командира, що я не замислюючись включив його в свою книгу з відповідними посиланнями і коментарями.

Напевно у всього, в тому числі і у військового досвіду, є початок і кінець. Тобто той момент, коли треба зупинитися і сказати собі - досить. Після цього все гарненько осмислити, зрозуміти, навіщо тобі це було треба, і продовжувати продуктивно жити далі, накопичуючи новий досвід, осягаючи його смисл.

Досвід першого періоду війни до середини 2015 для багатьох українських бійців виявився найбільш драматичним і психотравмирующим, тому і найбільш цінним. Цілком закономірно, що приблизно в цей період в українських бійців перших трьох хвиль мобілізації, які пережили найбільш драматичні і важкі періоди донбаської війни, настав той самий момент психологічного пересичення особист ості від накопиченого військового досвіду, який треба було спокійно осмислити вже після демобілізації в мирних умовах.

Тож не дивно, що затримки на кілька місяців цієї демобілізації повсюдно стали викликати бунти та протести. Масла у вогонь підливали спроби з боку вищого командування привносити в нову патріотичну українську армію старі совкові традиції в гіршому варіанті. При цьому всіляко принижувалась значущість безцінного як для кожної особистості, так і всієї країни бойового досвіду захисту батьківщини.

Льока

«Льока-лельока» - це позивний солдат контрактника, придуманий комбатом і співзвучний з його ім'ям. Спочатку він хотів піти на срочку, але виявилося, що ще молодий. Тому підійшов на контракт. Справа в тому, що зі срочка на війну не брали, а з контракту - без проблем. Так Льока у дев’ятнадцять років потрапив на війну.

З першого знайомства він одразу сказав, що йому потрібен психолог. Це для мене було дещо незвично, оскільки частіше бійці казали зворотне. Як зазвичай, спочатку хотів дати йому пакет психологічних тестів для первиної психодіагностики і приведення мізків в робочий стан. Але в той момент таких чомусь під рукою не виявилося, про що незабаром не пошкодував. Тоді це тестування було явно зайвим. Домовилися, що почнемо працювати через годину після раніше запланованої консультації. Але коли я звільнився, моя колега-психолог повідомила, що Льоку краще не чіпати, оскільки після бесіди з нею він розплакався і пішов до себе в кімнату. Я полегшено видихнув і вирішив випити чайку після досить складної роботи, збираючись йти.

Не встиг я зробити пару ковтків, як у двері кабінету тихо постукали і так само тихо зайшов Льока, тримаючи в руці свій смартфон, сів у крісло поряд і сказав, що готовий до консультації. Я відразу запитав про причини його перебування у військовому госпіталі і потім в санаторії. У відповідь почув, що він потрапив сюди після важкої контузії і поранення. Він раптом опустив голову на коліна, обхопивши зверху руками короткострижену потилицю і, схлипуючи й плутаючи слова, тихим голосом почав говорити, намагаючись розповісти свою травматичну історію.

Коли він прийшов до тями, навколо було страшне. Все сталося несподівано. Ніхто навіть не чув ні «вихоу» ні свисту ні чогось ще, що передувало би такому «приходу». - Я зайвий раз впевнився в тому, що «свій прихід» ти не почуєш.

Навколо лежали в різних позах розірвані, понівечені тіла його товаришів. Незважаючи на те, що сам він був в шоці, все ж таки щось розумів, перебуваючи в стані афекту. Льока ледве говорив, насилу видавлюючи з себе слова в перемішку зі сльозами і горловими спазмами.

У якийсь момент він звернув увагу на смартфон, який незрозумілим чином тримався в його розкритій долоні, і попросив мене поговорити з його дівчиною. Подібне у мене на війні траплялося не раз, тому я відразу погодився. На війні мобільні телефони часто замінювали бійцям своєрідну психотерапію. Але такі спілкування з сім'єю, рідними і близькими не завжди приносили позитивні емоції. Часто нерозуміння того, «що ти там робиш», замість того, щоб «копати картоплю» або вирішувати якісь інші побутові проблеми, доводили бійців до нервових зривів. Виявилося, що ці, такі природні для мирного життя проблеми, на війні сприймалися смішно і неприродно. Тому, іноді не знаючи, що відповісти, бійці просто передавали мені слухавку і доводилося спокійно пояснювати абоненту з того боку спілкування суть ситуації, іноді під акомпанемент розривів, що переконувало найкраще.

- Ось ми з вами зараз говоримо, але в будь-який момент все може закінчитися, зі мною в тому числі.

Такий аргумент сторонньої людини, яка виконує свої професійні функції психолога, зазвичай відразу включав здоровий глузд співрозмовниці на іншому кінці зв'язку, невротичне коло розривався і все ставало на місця.

Льока набрав номер, натиснув кнопку виклику і передав мені трубку. Відповіли не відразу. Поки йшли гудки, я уточнив, як звуть його дівчину і скільки їй років

- Аліна. Сімнадцять.

Відповів Льока.

Коли в слухавці почулось перше незрозуміле шелестіння і щось схоже на «ало» роздратованим дівочим голосом, я відразу привітався і представився. Далі уточнив, чи звуть її Аліна і чи є вона дівчиною Льоки. Почувши невпевнене «так» на обидва питання, повідомив, що зараз спілкуюся з Льокою і хотів би з нею поговорити.

Після короткої паузи мовчання, не дочекавшись якоїсь відповіді - іноді можна почути «а навіщо?» або «а я не хочу?» тощо, що сильно ускладнило б подальшу розмову додатковими уточненнями - відчувши щось незрозуміле, на всякий випадок вирішив взяти ініціативу в свої руки.

-Так ви льокина дівчина?

- Ну так.

- Льока зараз дуже потребує підтримки.

Останню фразу практично без паузи повторив кілька разів, уточнюючи, чи правильно вона мене зрозуміла.

У слухавці явно занервували і ...

- Я взагалі не люблю психологів, а особливо говорити з ними ... Краще дайте трубку Льокі.

Я ще раз повторив свою думку і віддав трубку. Взявши трубку, Льока відразу включив гучний режим і я почув щось на зразок того, щоб він її не вантажив, і взагалі, він їй не потрібен і щоб більше не дзвонив і не морочив голову.

- Я ... я ... тебе люблю ...

Ледве чутним голосом, крізь сльози, відповів Льока. У відповідь знову повторився попередній текст з деякими варіаціями і поклали слухавку.

Після важкої паузи я зробив висновок, що ця дівчина поки що його не гідна. А він - чоловік. Тому повинен якось сам вибиратися з цієї ситуації.

Льока ще більше заплакав, повністю опустивши голову на коліна, знову обхопив руками короткострижену потилицю.

Я зрозумів, що не отримавши підтримки, в такому стані він може просто піти в себе і замкнутися надовго, як це траплялося з пораненими під час переживання важкого стресу. Для продовження спілкування аби він відключився від травматичних переживань страшного обстрілу й зради своєї дівчини і якось прийшов до тями, я сів поруч, поклав свою руку відкритою долонею на його гарячу спину, яка здригалась від схлипування, і став розпитувати про сім'ю.

У таких випадках я зазвичай намагався знайти в людині найбільш важливе і сокровенне. Зазвичай це була сім'я, діти, мати, іноді кохана дружина або дівчина.

Льока дуже чітко назвав свою домашню адресу із зазначенням області, міста, села, вулиці і будинку. Значить, мислить чітко і з головою у нього все в порядку - зазначив для себе. Виявилося, що у нього є і сім'я, і батько, і мати, і навіть молодша сімнадцятирічна сестра. Але ніхто з них приїхати не може. Мати хвора, у батька «болить рука», а сестричка ще сама дитина.

- Виходить, що ти залишився в сім'ї єдиним чоловіком.

Я зробив для себе висновок, вимовляючи це вголос.

Льока перестав схлипувати, трохи подумав, підняв голову і раптом згадав свою ситуацію з дитинства. Він з товаришем ще в сьомому класі пішли «на виживання». Крім вудок і наметів у них нічого більше не було. Ловили рибу, якої виявилося достатньо, варили юшку і їли без солі. Протрималися чотири дні замість трьох запланованих.

Я відчув, що тепер можна знову повернутися у війну до травматичної ситуації бою.

Льока знову занурився в переживання і заговорив крізь закрите долонями обличчя.

- У нього нижньої частини тіла взагалі не було, криваве місиво. Він просив мене його пристрелити, але я не зміг. Тоді він вийняв свій пістолет і застрелився. Це був наш взводний. Коли я перевернув свого друга, у нього в голові стирчав уламок ...

Льока знову взявся за голову, заплакав і продовжував.

- Коли приїхали санітари, побачивши картину, вони не знали що робити. Крім нашатирю у них нічого не було. Ті хто залишилися в живих були в шоці і не могли нічим допомогти. Нашатир на них не діяв ...

Ще добрих півгодини Льока незв'язно, ковтаючи сльози упереміш зі словами, виливав цей бій-обстріл. Весь цей час я сидів поруч з долонею на його спині і намагався слухати, ... слухати не стільки слова і їх зміст, який вже загубився, скільки його душу, стан якї поступово полегшувався.

Цей крик пораненої душі раптом перервав дзвінок телефону, який весь цей час лежав поруч на спинці крісла. Льока його не відразу почув. Після кількох дзвінків, не поспішаючи він взяв слухавку і заговорив уже спокійнішим тоном.

Це був той самий абонент.

Незабаром він пожвавішав, встав і, не прощаючись і не відриваючи слухавку від вуха, пішов. Останнє, що я почув.

- Я стрибну з четвертого поверху ...

А на ранок у Льоки незрозумілим чином з'явився «малюнок» - викарбувані по тілу три букви «АТО».

Цей «малюнок» виявився кульмінацією нашої роботи. Прокинувшись від неспокійного сну він раптом виявив чітко вирізані букви «АТО» на своїй руці. Він так і не зміг пояснити, звідки це взялося. Сусід по кімнаті сказав, що він всю ніч стогнав.

У моїй практиці щось подібне траплялося при роботі на глибинному рівні з архетипічними змістами і трактувалося як щось містичне і навіть патологічне, пов'язане з переживаннями комплексної чи родової травми. Але в даному випадку на тлі такого потужного стимулюючого фактору як війна це стало можливим у форматі звичайного спілкування. Про всяк випадок, щоб переконатися в своїх припущеннях, я звернувся до фейсбуку і отримав звідти таку реакцію фахівця і одночасно дружини учасника бойових дій.

- Це шок !!!!! Травма однозначно. Мій чоловік воював в Афганістані, повернувся, спалив все, що було з армії, з війни. Ненавидить досі все це. Прийшов з чіткими рішеннями в житті. А альбом з дружніми фото дивитися неможливо, більшість загинули. Повітряно десантні війська. Травма на все життя. Психологів не розуміє. І не тому що дурний, а тому що тоді їх не було. А зараз у нього все склалося.

Олександе, бажаю вам багато сил і інсайтів. Нехай ваш клієнт стане радісною, веселою, порядною і врівноваженою людиною. Ветерани - найкращі на сьогоднішній день. Вони знають, що сказати і як. Знають, що потрібно зробити, щоб допомогти. Єдино, що алкоголь і наркотики - це побічний ефект страждань людини, яка брала участь в страшні події і бачила смерть своїх товаришів. Якщо щось і «виліковує» реально, то це сама війна, яку вдається гідно пережити.

Далі також зазначалось, що під час Другої світової солдати переставали хворіти соматичними захворюваннями. Проходила виразка шлунка, припинялися головні болі тощо. Але були психіатричні проблеми, психози, людина могла втратити адекватність. Таких списували на «берег», комісували. Але часто на війні навіть психотики тимчасово ставали простими невротиками.

Після цих коментарів я ще більше переконався, що в ході бойових дій буває багато метаморфоз. Але тут важливо чітко відрізняти захисну війну від загарбницької. У першому випадку у бійця домінує мотив захисника, у другому – мотив нападника, які мають також зовсім різну психічну природу.

Саме з цією проблемою в Україні ми зараз гостро зіткнулися.

Льока нікуди не стрибнув, зате пішов в «сезече» - самовільно виїхав з санаторію до своєї дівчини, яка жила в прифронтовому донбаському містечку. До неї він не доїхав, оскільки на вокзалі його затримав військовий патруль. За це Льокі світив дизбат, оскільки він значився на військовій службі. Але, вислухавши його історію, в комендатурі зглянулися і під чесне слово його відпустили з умовою повернутися назад до санаторію. Лека все чесно виконав і через тиждень ми продовжили роботу.

В ході опрацювання травматичної ситуації обстрілу виявилося, що не така вона і страшна. Спочатку йшлося про те, що загинули або були поранені майже всі з його взводу, але в результаті виявилося, що тільки два «двохсотих» і два «трьохсотих». Суттєво допоміг малюнок бою, на якому Льока зобразив цю ситуацію.

До подібного дисбалансу між реальною подією та її емоційним фоном, що відбивається в психіці бійців, я вже звик. Зазвичай все на свої місця ставив малюнок бою, якщо такий вдавалося отримати. Моя практика показала, що здатність зобразити бій у вигляді структурованого малюнка само по собі свідчило про те, що боєць починає тверезо і раціонально мислити.

В результаті для Льоки реальним шляхом виходу з травми було запропоновано накопичення бойового досвіду як подальше дорослішання, змужніння і перетворення на справжнього чоловіка. На війні це відбувалося значно швидше, ніж у «тихому болоті» мирного життя.

У цьому контексті Льока згадав, що на війні його патронував прапорщик, який і взявся робити з нього мужика. Вони періодично спілкувалися по телефону, що вселяло впевненість в успішному результаті не тільки в фізичній реабілітації, а й подальшому розвитку його як особистості. Я запропонував Льокі з’єднати мене по його телефону з прапорщиком-наставником. Але Льока відмовився. Напевно, з'явилося чоловіче самолюбство і бажання самому за себе відповідати. Це вже було доброю ознакою.

На прощання Льока пообіцяв висилати мені тексти-наративи перебігу свого подальшоого військового життя.

Наративний діалог

В ході психологічної роботи з ветеранами АТО навіть з'явився оригінальний психопрактичний прийом «наративного діалогу», на прикладі якого можна продемонструвати генеалогію вияву синдрому повернення. Сутність цього прийому полягала в тому, що після кожної чергової консультації з ветераном кожен із суб'єктів консультаційного процесу (як клієнт-ветеран, так і психолог-консультант) викладали у тексті свій психологічний стан як «відгук душі». Завдяки цьому визначалась стратегія наступної консультації.

Представляю практично без редакції аби зберегти істинний нерв і реальність прояву «синдрому повернення» яскравий приклад такого діалогу між психологом (Автор) і ветераном-жінкою (Ксенія).

Автор.

Сильна слабка жінка.

Переді мною сиділа слабка жінка. Але це була суто жіноча слабкість, котра відкривала її душу перед війною, пропущеною через себе до останньої краплі. У той же час, її кілька згрупована поза тіла випромінювала велику потенційну енергію гарматного ядра, готового в будь-який момент спрямуватися до мети, яку залишалося тільки точно визначити і натиснути гашетку. Невисокий зріст і стопа тридцять шостого розміру, що підкреслювало в ній жіночність, гармонійно уживалися з суто чоловічою жорсткістю і непохитністю перед труднощами.

Вона говорила тихим, але добре поставленим голосом відповідального працівника чи викладача. Навпроти працювала відеокамера і група кіношників, які знімали про неї фільм, - фільм про жінку, яка повертається з війни. Вони попросили мене дозволити їм бути присутніми під час консультації, пославшись на рішення зверху. Розуміючи ситуацію і знаючи настирливість журналістів, яким простіше надати потрібний матеріал, ніж пояснювати етичні принципи в тому числі і конфіденційності, я вирішив в

черговий раз поекспериментувати, використовуючи психологічний ефект відеокамери. На війні експериментувати доводилося постійно, що стало звичайною справою. Тим паче, що Ксенію (заступника командира бойового батальйону по роботі з особовим складом) вони вже попередньо вмовили.

У ситуації відеозйомки все сказане людиною стає більш відповідальним, оскільки адресується начебто для всіх, для великої аудиторії, яку символізує камера. Упевненості додавало те, що Ксенія вже не раз говорила на камеру і не була новачком в ТВ-ефірах та соцмережах. Це була моя з нею перша вступна консультація і треба було дати їй можливість просто спочатку вільно виговоритися, а мені зрозуміти суть проблематики і зорієнтуватися в стратегії роботи.

Цей перший потік свідомості тривав битих три години. Ксенія все говорила і говорила, камера все знімала і знімала, кіношники ледь встигали міняти касети. В черговий раз полетіли в небуття екологічні норми традиційної психологічної роботи, що обмежують тривалість консультації. Я добре розумів, що цей потік виливу душі зупиняти не можна доти, доки він сам не вичерпається, а той хто говорить, відчує полегшення. І дійсно, після закінчення роботи дівчина-журналіст помітила, що Ксенія помітно повеселішала.

У цьому потоці вдалося відзначати і структурувати найбільш важливі і емоційно насичені змісти. Цілком природно, що найчастіше і найбільш емоційно говорилося про смерті:

- про загиблих і обставини їх загибелі;
- про дії і спроби порятунку чи евакуації;
- про перипетії документального оформлення смертей;
- про цинкові труни і особливості їх добування і використання;
- особливо важко було повідомляти рідним і спілкуватися з ними. Адже вони часто несвідомо звинувачували в смерті того, хто приніс цю страшну звістку;
- про поранених, яких вдалося врятувати. Таких було значно більше, але Ксенія говорила про них значно менше.

Явний негатив і якась злість виливалися в бік «аватарів» (тих, хто зловживали спиртним, особливо на бойових позиціях). З ними Ксенія поводилась жорстко. Мені здалося, що навіть жорсткіше, ніж ми свого часу. Наприклад, листи на батьківщину з описом їх «подвигів» з відповідними фото. У нас це було найстрашніше покарання, до якого так жодного разу і не дійшло. Напевно, спрацьовувала чоловіча слабкість ..., або солідарність.

З якоїсь теплотою матері - берегині вона говорила про бійців як про неслухняних дітей (реально це були дорослі мужики, які мають своїх дітей і навіть онуків), яких треба постійно оберігати від пустощів і необдуманих вчинків. У ці моменти вона повністю ставала жінкою, схожою на квочку, готову взяти під своє материнське крило всіх курчат.

Були невеликі, але досить чіткі вкраплення з сімейного життя і її повної невизначеності після війни. Перший візит додому виявився досить

драматичним і повним нерозуміння. Стало зрозуміло, що «такою» її вдома ніхто не приймає і не розуміє.

Не раз звучала фраза, що на війні психологічно було набагато легше і зрозуміліше. А в мирному житті мегаполісу її лякає великий простір і скупчення народу в одному місці (а раптом «прилетить» і що буде?). Хочеться усамітнитися, піти в себе.

Тримало в тонусі і не дозволяло розслаблятися розуміння того, що врешті-решт треба зробити вибір між такою звичною і навіть психологічно комфортної «війною» і таким незрозумілим, лякаючим і тривожним «миром». Зараз або ніколи? - приблизно так можна було читати питання в її особі. Було зрозуміло, що якщо зараз йти (повертатися) знову на війну, то стає реальною небезпека залишитися там назавжди.

Ксенія згадала кілька ситуацій, коли бійці в стані афекту «йшли в атаку». А потім, якщо такого вдавалося вчасно відбити у противника і врятувати, він нічого не пам'ятав з того, щоо с ним было. Але частіше такі просто гинули чи «пропадали безвісти» (зазвичай с таким формулюванням повідомляли родичів).

У наступну зустріч кіношники мене вже чекали біля дверей. З огляду на це, Ксенії було запропоновано ще раз вилити душу про найважчий і «віддати» все це світу через камеру. Йшлося про докладні, наскільки це було можливо в обмежений час, розповіді про всіх «двохсот». Адже кожного з них вона пам'ятала до деталей: в обличчя і події загибелі, спроби евакуації і порятунку, повідомлення рідним та ін. Всі вони стояли перед очима, і всіх їх треба було просто «відпустити» від себе і «віддати» туди, де їм «краще» і в разі необхідності бути в «наступному житті».

Слухаючи це одкровення, я для себе відзначив, що багато практично повторилося з раніше почутого, але з деякими подробицями по найбільш драматичним ситуацій. Чергова порція смертей, евакуацій, спроб врятувати, повідомлень рідним, особистих переживань пішла в камеру протягом наступних двох годин.

На третій зустрічі кіношників вже не було, зате я побачив на столі свою останню книгу «Психолог на війні і після ...», очевидно залишену ними для Ксенії. В кінці консультації я її подарував з побажанням самій написати щось подібне. Відсутність кіношників показало, що найбільш важливе з внутрішнього життя тієї величезної маси важких переживань десятків смертей і більше сотні поранених, пропущених нею через себе, «увібрала» відеокамера. Прийшов час предметно шукати смисли війни для самої Ксенії.

Ксенія знову стала перед вибором - залишатися «тут» чи йти «туди». У певній фазі розмови, коли вона вживала термін «повернення», деякий час було незрозуміло, про що конкретно йдеться - повернення «на війну» або «в мирне життя». Тоді була запропонована метафора «ваг», на одній чаші яких чітко окреслилася «війна» з усіма її смертями, пораненими, неслухняними

«дітьми - бійцями» та іншими переживаннями, пропущеними там через себе. А чи є щось, що можна було б покласти на іншу чашу «ваг» в мирному житті...? Для зручності Ксенії було запропоновано три порожніх стільця, сідаючи на кожен з них по черзі, вона описувала себе до, під час і після війни. Сідаючи на перший, «довоєнний», вона називала себе Ксенією. Сідаючи на другий, «військовий», найбільш комфортно звучало - Петрівна. А коли сіла на третій, «післявоєнний», задумалась, а потім досить впевнено сказала - Ксенія Петрівна.

Трохи замисливши, як-би перемикаючись, Ксенія відразу повеселішала, помітно пожвавішала, змінилася в обличчі і тут почалося цікаве. Вона раптом активно стала згадувати своє довоєнне життя. Постійне прагнення до екстриму, навіть хотіла стрибнути з мосту на гумовому фалі, подорожі, особливо гірські і тощо Вона згадала свої дві недописані дисертації з економіки, свою сім'ю і двох залишених в мирному житті чоловіків, - чоловіка і вже дорослого двадцятишестирічного сина, яких фактично прикрила собою і вберегла від війни. Коли хотіла звільнитися, відслуживши перший рік по мобілізації ще навесні 2015- го, синові прийшла повістка з'явитися до військкомату. Але в військкомат пішла знову вона. Там було негласне правило - на війну з сім'ї забирати когось одного. Так Ксенія знову опинилася на війні.

Тепер, очевидно, прийшла черга її чоловікам прикривати її саму, але вже в мирному житті.

Ксенія згадала свою роботу в столичному міністерстві на відповідальній посаді. Раптом стала говорити про кричущі суперечності в заробітних платах і про те, скільки згідно наших фінансових документів, коштує людське життя на війні. Виявилося, що від трьох з половиною до семи тисяч?! Це різниця в зарплаті військовослужбовця на передовій, в ближньому тилу другої лінії і в материковій Україні десь на військовому полігоні. Але ще більший абсурд виявився в зарплаті командира бойової бригади, що відповідає за тисячі військових, бойову техніку і головне, за територіальну цілісність і безпеку країни, яка поступається столичному чиновнику такого ж рангу, який особливо ні за що не відповідає і вже точно, за безпеку країни.

Ось як!?

Ксенія раптом стала розуміти, що все це і ще багато іншого ляже на іншу чашу тих самих «ваг». А та війна, пропущена через себе, її загартувала і спалила мости до відступу. Вона зробила її сильнішою, жорсткішою в прийнятті та реалізації рішень, навчила діяти за військовим принципом «чорне і біле», що означає робити або не робити, де останнє виключено. Виключено тому, що не робити - це зрадити ту «роту» загиблих і покалічених, пропущених через себе, що створило в її душі надійний «заградзагін» проти відступу і одночасно духовний стрижень відповідальності і впевненості в собі. Це була інша, хоча все та ж слабка, але вже така сильна жінка.

Правду кажуть, що сила жінки в її слабкості.

Цей текст, як рефлексію нашої роботи, я по частинах після кожної консультації відправляв Ксенії. Це їй сподобалося і ми домовилися, що вона теж буде перед кожною наступною консультацією направляти мені свій текст як саморефлексію.

Ксенія.

Як домовились, буду писати все, що приходит в голову.

Є два життія точніше три, але останнє ще як за хмарою.

Перше життя, до війни, точніше до Майдану. До того моменту коли зрозуміла, що логічно-законного методу завершення Майдану немає. І щось буде. Це я зрозуміла ближче до нового 2014 року.

Потім все швидко - війна. Нерозуміння, страх за те, що не вистачить сил. Першу ніч після мобілізації не спала, було страшно. Війна з ким, з Росією.

- Хто Ми?

- А то Росія!

Коли питають за минуле, то мені тяжко орієнтуватися.

- Яке минуле? До грудня 2013-го, чи під час війни.

В березні цього року (2017р.-ред.) коли вже була в шпиталі, мені хотілося повернутися туди, на три чотири роки назад. Таке враження, що як з іншої планети прилетіла. Ностальгія. Думала старість, нерозуміння елементарних речей. Я зайшла в магазин «Космо», а там нові види косметики, як малювати брови. А я це пропустила. Знайома завела в магазин, а я не змогла нічого вибрати. Я не знала, що мені подобається. Боялася приміряти нову річ.

Тут, в санаторії, через декілька місяців дуже цікаво дивитися за «нашими». Їх видно. Навіть можна визначити, чи солда, чи офіцер. Солдати, - ті, що не мали у підпорядкуванні особового складу, - бояться вмерті. Був тут мій хлопчик. Він декілька днів повторював - «якщо виживуть».

Фронтові офіцери, сержанти, хто мав підлеглих, - інші. Вони як в скафандрах,- мовчазні, говорять по телефонах, гуляють наодинці. Шукають усамітнення. Цікаво це видно в їдальні, хто як їсть, швидко мовчки, або навпаки

За декілька місяців зустрічалася із священиками різних конфесій. Всі пропонували допомогу. Більше за все просто бісила пропозиція одних священників виступити і розповісти, - «як Бог спас». А роздратувало - Я - це не спасіння. Залишитися живою - це не дарунок. Це тягар відповідальності за тих, кого немає, і за своє життя.

Чому заговорила про віру. Вчора о 8-й ранку повідомили, що у Микити Я. (Шайтана) народився син. Це не просто дитина. Шайтан прийшов в бат в березні 2016-го. Їх було 6 молодих лейтенантів. Він, Микита, був природжений військовий. Фактично зразу у зв'язку з обставинами він став ротним.. Уявіть- 21 рік і командир роти ПС.

18 грудня Микита повів групу своїх на штурм. Сам визвався, хотів довести авторитет. Я чула, як він проводив інструктаж. Як замполіту мені не сподобалося, що завдання планувалося вирішити тільки їм. Але його слухали.

Як зараз пам'ятаю, як він пішов на операцію. В очах - або герой, або ... Сталося так, що він - Герой України, але посмертно. А очі живого пам'ятаю. В нього дуже молода мати. А ще дівчина. В січні 2017 року у Львові вони повинні були вінчатися і побратися. Дівчина була вагітна. Сепари повернули тіло 25 грудня, перед новим роком. Зірку Героя мати отримала 31 грудня з рук Президента. А я тоді думала про дівчину. Західна Україна, вагітна дівчина. Молода вагітна від коханого, якого вже немає. Як то їй. Іноді дзвонив брат. І ось новина - народився маленький.

Спочатку радість, а потім я просто ридала. Проклята війна. Ось герой-ця дівчинка, яка народила маля свого коханого, знаючи, що ніколи син не зможе відчути рук тата. А менталітет Західної України...

Спіймала себе на думці, чому останнім часом я читаю Біблію, і саме те, що хочу. Іноді тихенько читаю молитви. А різниця проста. Я не прошу щось зробити. Я не хочу, щоб хтось був поруч у цьому спілкуванні. А прошу я, щоб збулося те, що хоче Він, Бог, а не те, про що мрію я.

Чомусь я жива? І Він то знає, а мені ще не дійшло.

Ось ще одна зміна війни. Ти чекаєш наказу від сили з неба на дію. І тут теж парадокс, а якщо цим скористаються… Це може бути біда.

Вчора була в лікарні у психіатра. Ці приступи плачу доводять до сказу. Думала все, з'їхала з розуму. Але ні. Я нормальна. Це якесь таке, що кажуть лікарі. Але цікаво інше. Лікар дійсно пропонувала побути якийсь час десь у лікарні. Я сама зізналася, що я не погоджуся. І в мене виникла ідея.

В кожній області є реабілітаційні центри для атомників при шпиталях для ветеранів війни. Це лікарні, яка є і в Пущі. Чомусь спрямування лікування тільки на серцево - судинну систему та неврологію. Приймає або кардіолог, або невропатолог.

Ні, є кабінети психологічної реабілітації і по штату психологи. Там більше ветеранів. Як правило, психологи, психотерапевти - це по одному і тільки в одному відділенні.

За правилами, демобілізований повинен раз в рік направлятися в такий центр реабілітації. А якщо на їх базі зробити ось ці лікарні. Всі, майже всі атошники тяжко виходять з війни. Самі до психологів, психотерапевтів не підуть. А тут - просто реабілітаційний центр. Не психушка, немає обліку. І тримати їх стільки, скільки скаже психіатр. Процедури - спорт, басейн, то майже все готове. Тільки трішки змінити профіль лікування.

Ще питання яке турбує. Так, рішення прийнято. Йду додому. За декілька діб їхати в частину, там ще декілька діб папірців і все. Але як сказати

своїм - все, я поїхала, тепер я не Ваша мама. Відчуття, що ти кидаєш своїх. Якщо запитати, хочу їхати чи ні, відповім - душею ТАК. Не дочекаюсь. Вже знаю, хто буде сваритися, кого буду повертати з «сезече». Хто буде радий, хто насупиться і почне бурчати, чого повернулася. Буде жахлива кількість питань. Зустріч з новим командуванням. Не боюсь. Там всі рівні. Боюся прощатися. Коли настане той момент, коли погляди будуть в останнє. А наступний вхід в АТО буде без мене. А я дома, в теплому ліжку, постіль, улюблена справа, тренажерний зал. Улюблені страви і мрії повернутися туди.

А з іншого боку, залишитися там… і я втрачу роботу (часу зайнятися наукою там не буде). Втрачу ту пристань, куди повернутися. Мене не зрозуміє ніхто, ні мати, ні сестра, ні син. Я втрачу чоловіка. Роки йдуть. А що буде після війни (якщо повернуся). Буду одна, стара, нікому не потрібна, брехлива старушенція з вічними принципами і ідеями, які сама не реалізую, а більше ніхто їх не буде слухати. Такий собі «святковий пиріг» на свята, на які будуть запрошувати.

Автор.

Війна- справа тимчасова.

Знову були присутні кіношники. Попередньо попросили поговорити про відносини з чоловіком Ксенії, який приїжджав у вихідні.

Буквально перед самою консультацією я отримав від Ксенії черговий текст, тому почали з нього. Найбільш актуальною була проблема відходу з армії, що, на її думку, могло побратимами сприйматися як зрада. Мовляв, кидає своїх «дітей» на напризволяще. Потім відразу заговорила, що вмирати виявляється легше, ніж потім з усім цим жити тим, хто залишився.

Цю думку Ксенія повторила кілька разів, згадуючи свого загиблого командира роти, зовсім молодого лейтенанта 21-го року від роду. В кінці грудня минулого, 2016 рік, він повів свою роту в атаку, відбили важливий стратегічний плацдарм, але ціною декількох життів, в тому числі і командира. Зірку Героя України отримувала його мати з рук Президента перед самим новим роком. Але переживання і докори сумління мучать Ксенію донині. Вона до деталей пам'ятає очі цього хлопчика, коли він інструктував особовий склад перед атакою. І до цього дня її мучить сумнів, що всю відповідальність за майбутній свідомо жорстокий бій він покладав лише на себе і своїх бійців. По суті, він свідомо йшов на смерть. А в цей момент його вдома чекала вагітна наречена, з якою вони хотіли одружитися.

І ось зовсім недавно Оксана дізналася, що у Микити народився син.

Ксенія на рівні голови прийняла тверде рішення йти з армії, але внутрішньо в душі відчувала великий опір, що і стало основним

предметом нашої роботи. Я теж абсолютно чітко розумів, що війна для неї пройдений етап і треба йти далі, в мирне життя. Але в в яке?

Я відчував у неї страх нерозуміння відповіді на це питання. Якщо на війні головним завданням було «руйнувати», то в мирному житті прийдеться «створювати», що набагато складніше. Причому, створювати щось велике і важливе, порівнянне з тим емоційним і смислодефіцитним вантажем «за що воювали і гинули». Напевно, відповідь могла ховатися в моменті «прощання» з її батальйоном і бойовими побратимами та її обґрунтована мотивація такого рішення. В ідеалі, ситуація може скластися так, щоб самі бойові товариші її відпустили і благословили в мирне життя.

Адже на війні все було «тимчасовим» - бліндажі та інші споруди, техніка і навіть самі люди. Адже за законами війни, особливо в разі великого фронтального наступу (а саме такого ми очікували з боку Росії аж до кінця весни 2015 року) вся передова лінія поділу, яка тоді утримувалася практично на 90% мобілізованими, повинна була бути спочатку зорана артилерією, потім відпрасована танковою атакою, а поранених і тих, хто залишиться в живих добивала б піхота супротивника (а російські терористи це зазвичай робили із задоволенням).

Якщо подивитися на особовий склад, що складався в основному з дорослих чоловіків і навіть дідів, стару техніку-мотлох, що стріляла раз через три і доїжджала до місця призначення раз через п'ять, на окопи і бліндажі, що будувалися кустарним способом без якогось укріплення, та й взагалі все матеріальне забезпечення, яке майже повністю лежало на волонтерах (нову форму я отримав через рік після призову) - стає зрозумілою ця зловісна «тимчасовість» і державна «дбайливість», наскрізь просочені потенційними смертями і небезпекою знищення.

А дійсно, навіщо витрачатися на те, що призначене для знищення. Не по хазайськи…

Уже після демобілізації мені дружина якось передала слова, випадково почуті від нашого замполіта, сказані перед виїздом на вйну.

- Це все смертники.

Ці слова, сказані в суї, дивлячись на незграбно танцюючих в казенних армійських дубових берцях кількох захмелілих мобілізованих бійців під музику запрошеного ансамблю після урочистого прийняття присяги незадовго до виїзду, її приголомшили і одночасно, буквально миттєво, остаточно привели в новий соціальний статус - «дружини атошника».

Пам'ятаю, що тоді вона була єдиною жінкою, яка намагалася активно з усіма спілкуватися і якось особливо весело танцювала. Тепер розумію, що тоді для неї це було як в останній раз.

Але зараз у Ксенії, як і у мене, ця війна позаду. Просто минув час тієї самої «тимчасовості» і настав час творення «постійного». Думаю, що у неї вже є плани на цей рахунок, причому, цілком конкретний і серйозний, що

називається - відповідно життєвому моменту. Інакше і бути не може. Тоді навіщо цей глобальний життєвий експеримент?

Автор.
Це Я така.
Однією з найбільш складних проблем у ветеранів, які повертаються з війни - це стосунки з дружинами і взагалі з жінками. Пішов «свій», а повернувся «чужий» - приблизно так це виглядає в спрощеній формі.

Дійсно, з війни чоловіки приходять зовсім іншими - набагато більш жорсткими і якимись незрозумілими. Це насторожує і навіть лякає їх дружин, та й взагалі жінок, що часто призводить до неприйняття і в підсумку до розставання.

Ось уявіть. Достойно відвоювавший ветеран повертається з війни додому в свою сім'ю. Там, на війні, він захищав Батьківщину, яка для нього уособлювалася саме його сім'єю. Там він не міг дозволити, щоб до нього додому прийшла та російсько-путінська чума, яка буквально перла зі сходу. Для нього легше було загинути, ніж відступити або втекти. І ось він повертається в ту саму сім'ю і зустрічає повне нерозуміння і небажання розуміння. Гірше, якщо дружина не просто йде ..., а йде до іншого, більш «розумного», що зумів відкосити від армії, а іноді ще й «приварити» на цьому. З подачі такого «косаря» вона (дружина) вважає чоловіка-ветерана і таких як він дурням, які воювали «заденьгіпорошенка».

Не краще, якщо така дружина йде до психолога (частіше теж жінки, що називає себе «кризовим психологом», яка начиталася імпортних книг з військової психології і може навіть з'їздила пару раз в АТО). Така їй в кращому випадку розповість, що її чоловік травмований війною і його треба повертати в колишнє життя (тобто реабілітувати). Часто при цьому додає, що він потенційний психопат («вони всі такими повертаються»), у нього військовий синдром (ПТСР) і його треба лікувати. Підкріплена «підтримкою фахівця», дружина все це вивалює чоловікові-ветерану і настійно рекомендує йому звернутися до психолога щоб «полікуватися». Напевно, тому багато ветеранів на дух не переносять подібних помічників-психологів, які прагнуть їм «нанести допомогу». А таких «помогальщиків» серед «кризових» психологів виявилася переважна більшість.

Цю проблему я теж обговорював зі своєю дружиною, яка практично воювала разом зі мною, напевно переживала вдома більше, ніж я на війні. Якось під час чергового обговорення вона на мене подивилася з виразом обличчя, на якому пробивалася вся палітра пережитого нею за той час, і сказала.

- Це Я у тебе така.

І цим було все сказано. Більше подібних питань я їй не ставив.

Хоча я знаю, що вона теж зверталася до психолога і рекомендувала мені десь знайти можливість себе психологічно «відпрацювати» після війни. І я таки знайшов таку можливість - з побратимами за принципом «рівний-рівному» в рамках проекту, який дуже вчасно підігнали і профінансували ті ж побратими. При цьому більше вивчав їх роботу і по ходу відпрацьовував себе. Цікаво, що сам факт мого такого «звернення по допомогу» позитивно вплинув і на дружину. Можливо вона теж у себе щось підправила.

Через рік з'явилась позитивна динаміка, а через три все стало на свої місця. Я кардинально поміняв зміст свого професійного і наукового життя, яке стало більш цікавим і осмисленим. Все більше став помічати своє нове Я і допомагати це робити ще воюючим бійцям та ветеранам, які повертаються з війни.

Досить часто, ще до війни, я багато чув від жінок, що у нас перевелися чоловіки, що вони ні на що не здатні, що через них у нас виродження нації і т. ін. Тому вони (жінки), такі розумні, красиві, життєздатні та перспективні через це не можуть себе повноцінно реалізувати.

І ось прийшла в наш дім війна і показала, що справжні чоловіки у нас таки є. І це справжні особистості, здатні не тільки захистити свою Батьківщину, свої сім'ї, а потім ще і перебудовувати (або будувати наново) цю саму Батьківщину. А де ж ті жінки, здатні не тільки «підносити патрони» і «заліковувати рани», але ще і вирости до їх (чоловіків-ветеранів) нового розуміння життя, допомагати це розуміння втілювати в реалії і при цьому ще й народжувати і виховувати гідних громадян ?

Це питання я ставив справжній жінці, яка відвоювала три роки на посаді заступника командира бойового батальйону по роботі з особовим складом, яка пропустила через себе більше сотні смертей і поранень. Таких напевно могло бути більше, якби не ця «жінка-берегиня». Вона в свої сорок п'ять відразу після повернення з війни ще й збирається народжувати! На радість молодому чоловікові, якого вберегла від війни.

Це питання я також ставив ще зовсім молодій жінці, яка знімала кіно про «жінок на війні». Вона навпаки, аргументувала бажанням сучасних дівчат побільше отримувати задоволень, подорожувати, насолоджуватися життям і небажанням підлаштовуватися під молодих хлопців-ветеранів, у яких в голові щось зовсім інше.

Поки чіткої відповіді на це питання не знайшов ...

Ксенія.

Почала звертати увагу, що коли є достатнє фізичне навантаження (але так, щоб до втоми, коли ледь ноги тягнеш) немає приступів.

Вчора прийшла думка. Думала, ми там без шкіри, як оголене м'ясо. А вчора здалося, що то не так. Попадаючи туди, на війну, на мене натягнули невидимий скафандр. Він допомагає не боятися, швидко реагувати, не

боятися «двохсотих» і «трьохсотих», бути в однаковому стані «смирно». В стані уваги. Чим довше ти на «нулі», тим більше цей скафандр приростає до тіла і до мозку. Ти людина, але без права на помилку і права жалітися, прощати те, що вибачити не можна. Такий собі інопланетянин. Треба, щоб таке було в голові, бо ти захищаєш Батьківщину. Іншого немає.

І тут бац, - мирне життя. Скафандр треба зняти, бо ти не відчуваєш нічого. Точніше, цей скафандр не до чого. Я знімаю, і ось проблема, він приріс. Під ним тільки нерви і м'ясо.

Дотик – біль.

Вітерець – біль.

Все біль.

Те ж з головою. Мозок, він є. Але, як біомаса, яка ось-ось хлюпне на землю, бо не тримається і від всього болить. Все є - руки ноги. Ніхто нічого не бачить, а ти людина без шкіри.

В мене враження, що я народжуюся знову. Я у мами в животику, тільки зовні. Таким чином може народитися нова людина. А якщо уявити що у дитини до війни, до фронту, були проблеми з навчанням, роботою, талантами, то виходить, що якщо вміло зліпити це тіло і мозок біомаси, ми можемо дати людині шанс бути навіть геніальною. Нові люди. Значить ми будемо розумніші за японців ☺ . Тобто, війна - це чистилище, як радиація Чорнобиля.

Почала читати біблію, священне письмо. Ні, не все підряд. Закриваю очі, відкриваю навмання сторінку, і читаю. Ще багато чого не розумію, але є прості речі, аксіоми життя. Не скажу, що я віруюча, але вірю, що зверху хтось керує життям і він не бажає зла. Цікаво, Бог не дає війни, її розпочинають люди. Якщо м'яснику дати ніж, він буде різати м'ясо, а агресивна людина може вбити. Отже, де та грань, кому що дати?

І друге питання, воно мучило всю ніч. Якщо війна не від вишнього, як припинити? Землю створив Бог, значить неньку Україну теж. Я люблю Україну, значить люблю того, хто її створив. А той, хто створив, не хоче війни. Значить ця війна не є спасіння від ворога. Це більше помилка і є щось, щоб все змінити, щоб був мир. Як мама, коли діти розбушувалися. Ти їм даєш покарання. Звісно, як мама, шкодуєш.

Людина, яка створила шедевр, буде його любити, але не знищить його. Тому і нас там зверху ніхто не хоче знищити. Щось хочуть сказати, щоб дійшло. Якби зловити це. Європа- не ідеальна. Про росію говорити не можу. Не вистачає знань і часу читати.

Ще одне моє «дитя» втекло в «сезече» з полігону на війну, на передову(звісно «пс»).

Що робити з ними?

То свідомий патріотизм ?

Необхідність адреналіну?

Неможливість жити без ризику?
Бажання доказати, чи помститись, чи боязнь цього світу?
Як їм це розрізняти?
І що буде після війни з ними?

Автор.
Дорослішати і творити.
У Ксю зараз чітко проявляється «мати» і «дитина». З одного боку вона «мати-берегиня», котра переживає за кожне своє «дитя», а з іншого - «маленька дівчинка», зі страхом дивиться в новий світ в пошуках «батьків» для захисту. Але будувати і створювати може тільки «доросла» Ксенія. Будувати спочатку «для себе» самої, власної нової (нової іпостасі) особистості, а потім і «для інших», створюючи нове суспільство.

Для цього у неї є величезний (практично безмежний - скільки буде потрібно, стільки і прибуде) енергетичний і життєвий потенціал, доступ до якого відкрився на війні. Його треба використовувати і задіяти відповідно, інакше він просто пустить її «в рознос». А головним продуктом, який і буде результатом використання цього потенціалу, є смисл - набуття сенсу тієї іншої, нового життя, заради чого воювали і гинули. Завдання супер складне і не для людей зі слабкими нервами.

Потрібна «доросла», самодостатня, цілісна в усіх відношеннях особистість. Цим визначається стратегія найближчого мирного життя - треба «дорослішати».

На цьому шляху чітко вимальовуються два напрямки.

Перший (суто професійний) - повернення на роботу в своє міністерство, але з конкретними завданнями і цілями міняти систему, перш за все в армії, де як риба в воді. Знайоме все і зовні і зсередини. Навряд чи хтось зможе бути більш компетентним.

Для більшої вагомості та інтелектуальної «витонченості» своїх аргументів добре б паралельно активізувати дисертаційне дослідження. Тоді всі нововведення будуть підпадати під статус «експериментальних», що убезпечить від можливих «дурних» питань (типу, «а на якій підставі ви це робите?»).

Другий (для душі) - допомога ветеранам (вчорашнім «дітям») знаходити себе і облаштовуватися в мирному житті. Щоб не тікали на війну в «сезече» (а насправді від себе, свого «дитячого» страху перед новим життям), а спочатку приходили в себе і потім бралися за справу творіння того самого нового життя.

Робота з Ксенією мені все більше нагадує карабкання як скелелаза по крутій стіні, де страховкою є психолог. Чомусь згадалося, як вчив підніматися по скелі свого сина (тоді йому було років сім, не більше). Добре пам'ятаю, як мертвою хваткою тримав страхувальну мотузку, обмотавши її навколо пояса. На подив, синуля досить швидко здолав ту першу свою стіну.

На скелі, як і в психологічній роботі, треба було добре промацувати пальцями рук і ніг кожен уступ або виступ, добре перевіряти себе на стійкість і міцність, перш ніж зробити черговий крок-підйом. І як тільки дістанешся до заповітного останнього уступу на верху скелі, відразу ж відкриється наступна, ще крутіша і висока стіна-скеля, на яку доведеться дертися.

Зараз важливо визначитися з Ксенією в способі такого «карабкання» як творіння своєї нової особистості і життя. Зараз це відбувається як своєрідний «смисловий діалог». На кожен її смисловий меседж після чергової консультації вона отримує у відповідь смисловий меседж психолога і так далі.

Ксенія.

Вчора був священик. Я подзвонила нашому батальйонному священику, сказала що болить. Приїхав священик, мого віку. Він був там. Навіть чув про мене. Сам з Володимирського собору. Було легко. Не потрібно було договорювати, він все розумів.

Запам'яталася розмова про живих загиблих. На моє «чому я залишилася живою» він пояснив, що померти треба заслужити. Там немає проблем, а тут є. Ще казав – «ти мрій, але не плануй». Війна, то заздрість і наша людська впертість. Він не читав проповідей. Не вказував. Не звинувачував в якихось подіях. Не підкреслював грізність. Не задавав питань. Стало легше.

Цікавий обряд, якщо проходити його вперше. Але там я б ніколи не змогла б говорити зі священиком, бо ти на війні.

Два дні думала, як почати історію життя на війні.

Все було, мабуть, як у всіх Майдан. На Майдан вийшла 22 листопада 2013-го з дитячою надією, що він, «той», підпише асоціацію. Я в неї вірила, бо бачила (завдяки роботі) як ми скочуємося не в совок, в кадировщину. А цивілізовано припинити жах корупції було неможливо. При тому, що я йшла туди, не довіряючи жодному типа «лідеру» чи політику, як і зараз, крім декого, але то потім. Я прийшла в дощ 22-го числа. Людей було мало, ніхто не знав, як і що робити, але була надія. Політики кричали з трибуни, а в душі було – «ось він побачить і підпише».

Після побиття дітей та влада для мене вмерла. Я бачила очі дітей в Михайлівському. Бажання допомогти, а я не медик.

Потім пішов Майдан. Розуміння, що не можна змінити все законно. Питання, як? 18 січня було тим днем, коли я зрозуміла, що таке воля. Потім, вже думаючи, прийшло, що завжди думай вперше про людей, а не про себе. Люди тебе піднімуть до небес і так же скинуть. В першу чергу люди.

Майдан - обличчя, очі. Я, маленький гвинтик, щось могла змінити. Тоді перший раз усвідомила, маленьких гвинтиків не буває. Далі військомат,

перший раз. Потім 30.03.2014, військомат і питання- підеш? Відповідь була - так.

Але було цікаво - чому я, жінка? Виявилося, що у чоловіків були обставини. Далі 40 хвилин на збори і дорога в невідомість. Дитя асфальту (так називали мене хлопчики) їхала невідомо куди. І що буде далі?

Оформлення маленька кімната зі спільним душем, туалетом, і ніч без сну. А що далі, коли почнеться справжня війна (чомусь здавалося як в кіно). Яка я була наївна!

Автор.

Ксю.

Цього разу я побачив зовсім іншу Ксенію, ніж в нашу першу зустріч. Тепер вона була більше схожа на Ксю. Так вона себе назвала тільки один раз за всі наші зустрічі. Але, чомусь мої асоціації висмикнули з пам'яті саме це ім'я. Вона була жива, вона ожила.

Це була вже не та маленька «дівчинка», котра переживає невідомість вступу в незрозуміле нове життя. Це була переповнена наполегливим запалом, пустотлива дівчина, яка входить в новий, повний захоплюючих пригод світ, якій «море по коліна». Вона сипала бісером своїх життєвих планів, найрадикальніших і неймовірних, що раніше здавалося фантастичним і нездійсненним. Вона робила це, не звертаючи увагу на моє зауваження з приводу того, що «якщо хочеш насмішити Бога, розкажи йому про свої плани». Здавалося, що в цей момент вона була готова згортати гори. Вона бала готова почати це робити прямо зараз. Вже буквально завтра виходити на роботу і починати діяти, не втрачаючи часу на належну після дембеля відпустку для відпочинку.

Це була наша завершальна зустріч з Ксенією. Через кілька днів вона їхала на полігон в свій батальйон. Там оформлення дембельських документів, прощальний акорд з кіношниками, прощання з побратимами і бойовими товаришами. Ця остання зустріч хвилювало її найбільше. Все це зобов'язувало ставити жирну крапку на війні, одночасно стаючи в низький старт в мирному житті- так я вбачав свою тактику крайньої консультації.

Сильно допомогло попереднє спілкування зі «своїм» батальйонним батюшкою, який прибув на перший поклик. Було помітно, що після сповіді у неї впав з душі камінь пропущених через себе переживань смертей бойових товаришів і просто звичайних бійців. Особливо прояснив відповідь батюшки на питання

- «Чому я не загинула»?

А відповідь була така

- Смерть на війні ще треба заслужити.

Виходить, що ті загиблі, за яких вона так переживала, удостоїлися честі і заслужили смерть в бою за Батьківщину!

Тому, ця наша підсумкова зустріч належала тільки їй, щоб максимально подскресті всі видимі засіки своїх військових переживань перед мирним життям.

Перше питання, яке вона поставила, стосувалося боязні деяких незнайомих людей і очікування невідомих їй ситуацій.

А адже на війні було багато таких «незнайомих» людей і ситуацій. Як проблема вирішувалася там?

Приблизно так прозвучало моє зустрічне запитання, на яке Ксю відразу ж знайшла відповідь.

-Там треба було просто йти на страх і виконувати бойове завдання. Адже боєць боїться до першого пострілу, після якого починається дія. І тоді вже не до страху, який просто спрацьовується в дії. Треба воювати і діяти.

У мирному житті так само. Де страшно - туди йти і діяти. Це простий закон життя, що розвиває цілісну самодостатню особистість.

Ксю раптом на мить задумалася, очевидно виловлюючи у себе якусь думку, несподівано навіяну нашою розмовою. Вона різко змінилася в обличчі, яке, не втрачаючи знайденої жвавості і світлості, раптом стало серйозним і навіть жорстким. Вона заговорила про Степанівку. Вірніше, про Степанівську трагедію.

Це була одна з перших великих трагедій нашої тільки-тільки відроджуваної армії. Ще за кілька тижнів до Іловайскої.

У цьому населеному пункті розташувався батальйон Петрівни, який перебував у складі недавно сформованої бригади. Все було зроблено звично і зовсім по мирному. Розташування техніки і особового складу представляли собою ідеальну мішень для артобстрілу противника. Тоді ми ще не могли до кінця повірити в усю підступність російського «брата».

І він довго не змусив себе чекати. В хід пішло все, включаючи «гради», гаубиці і танки. «Тридцятка» (бригада) фактично була розбита.

Ще дещо сумбурно, але вже набагато змістовніше вона в черговий раз згадувала цю ситуацію. У загальному потоці, який буквально виливався з її душі, вдалося досить чітко виділити кілька історій, що торкнулися і мене.

Що може бути страшніше для батьків, які втрачають улюблених синів!

Мати, яка очікує з війни загиблого сина.

Його тіло було понівечене до невпізнання. Петрівні довелося брати участь в упізнанні. Перед нею з впізнання винесли непритомного чоловіка. Було дуже страшно, але вона зібралася і пройшла всі формальності. У підсумку вона його не впізнала і акт так і не підписала. Не повірила в смерть свого сина і матір. Вони з Петрівною були приблизно одного віку і обидві мали синів, тому добре розуміли одна одну. Невблаганна експертиза на ДНК дала підтвердження на 99,9%, що

це її син. Але материнське серце так і не повірило. Вона навіть не ознайомилася з цим висновком.

Але коли матері привезли труну з тілом, вона все-таки його поховала. Все одно там чийсь син. Нехай хоч чиясь душа заспокоїться. На наступний день після похорону сильний вітер здув з вінків на могилі всі стрічки з написами імені її сина ... Вона чекає його до цього дня.

Батько, який втратив єдиного улюбленого сина.

За ним (тілом сина) приїхав батько і Петрівна допомагала йому в усіх, звичайних в подібних випадках, організаційних і формальних перипетіях. Особливо правильному оформленні необхідних документів і транспортування на батьківщину. Тоді це ще було в новинку і їй доводилося опановувати цю страшну смертно- бюрократичну процедуру оформлення «двохсотого». Все вийшло. Трохи пізніше батько, отримавши грошову компенсацію від держави за загиблого сина, в подяку придбав для батальйону комплект оргтехніки. На принтері, який виявився найбільшим за розміром, він попросив приклеїти фото свого загиблого сина.

Ще через деякий час батальйон у складі відновленої бригади вів бої під Дебальцеве. В ході чергового обстрілу один з бійців прикрив свою голову цим принтером. Осколок потрапив в принтер, пробивши фото загиблого, але боєць залишився живий і неушкоджений. Виходить, що вони і «звідти» прикривали своїх побратимів.

Що може бути більш огидним і нелюдським за пропаганду на крові!

Відразу після обстрілу Степанівки в черговий раз чітко запрацювала російська кривава пропагандистська медіа-машина.

З телефонів загиблих, тіла яких були захоплені російськими терористами, полетіли дзвінки і СМСки рідним і близьким з відповідними коментарями та пропозиціями забирати тіла, кинуті напризволяще українською армією. Це у них добре виходило, оскільки наша влада виявилася не готовою до подібних ситуацій і безнадійно спізнювалися й програвали цей інформаційно-психологічний бій.

Дуже скоро розпалений натовп матерів і дружин зібралася біля воріт військової частини з вимогами відповіді, що сталося з їх чоловіками. За своїх відповідала Петрівна. Натовп вкрай збуджених жінок притиснув її до воріт з криками, на кшталт.

- Чому ти жива, а мій чоловік загинув!

Петрівна максимально спокійно, наскільки це було можливо, і правдиво пояснювала їм реальну ситуацію. У такі моменти щось придумувати або брехати було неможливо. Всякий раз, як тільки натовп затихав, обов'язково десь в глибині знову звучав чийсь голос з подібними репліками. І натовп знову приходив в рух. Зараз Ксю чітко розуміє, що це була добре спланована і зрежесована провокація.

В один з таких моментів батько загиблого сина став на захист Петрівни. Чергова жінка кинула йому в обличчя чергову фразу «А що б ти робив на моєму місці, якби твій син загинув»? Батько нічого не відповів і мовчки відійшов. І тут уже розлютилася Петрівна і дала автору цієї фрази по фізіономії, підкріпивши це словами, що у цієї людини як раз і загинув єдиний син.

Пригадую, як у купе поїзда Київ-Костянтинівка одна молода донеччанка, яка поверталася додому в Донецьк із заробітків у Києві, на якесь моє зауваження (вже не пам'ятаю точно яке) дорікнула мені подібним чином, згадавши сина. Якось спонтанно у мене вирвалося ... «не просто загинув, а розірвало снарядом». Я мав на увазі ситуацію, з якою працював в той момент. Але подробиці мені вже пояснювати не було кому, оскільки молода донеччанка-заробітчанка вже спритно вилізла до себе на верхню полицю і повернулася до стінки, збираючись до сну.

Ще не раз мені доводилося зустрічатися з подібними ситуаціями, де фігурували донбаські жінки різного віку, але такі схожі у вмінні «зістрибувати» з подібних питань.

Ця крайня консультація виявилася для мене найважчою, після якої довелося відходити ще добу.

Ксенія.

Це був кінець червня. Батальйони бригади приймали участь в боях за Саур Могилу. Вже знадходили перші докази присутності наших «миролюбивих» сусідів. Ми несли втрати. На той час я була начфіном. Кожен ранок заходила до чергового дізнаватись про справи за ніч. В голові як молоточком стукало

– Боженька, хай буде 4.5.0.

Але на жаль, йшли втрати. Той поранений, той «двохсотий». І ось знову 28.07.2014, знову «двохсотий», знову «трьохсотий» і одного не знайшли. В обід прибігла мати «двохсотого». Сльози, плач. Людей приходило багато. Хтось кричав повернути сина, чоловіка.

І тут дзвінок – «скажіть, де мій син»? То була жінка, яка для мене на все життя залишиться символом МАМИ.

Навіть, як символом нашої української Мами Батьківщини.

Вона дзвонила за сина. То був той хлопчик, якого не знайшли. Спочатку вона кричала.

- Де моя дитина!

Потім почала заспокоюватися. Ми почали говорити. Тоді я сказала (і до сьогодні для мене це догма).

– Доки особисто не побачиш тіло - дитина жива.

Ми поговорили. А за декілька днів Оксана, так звали цю маму, зателефонувала знову і запитала, як починати шукати сина. З цього дня розмови стали частішими. Майже щодня. Я знала, куди вона ходила, дзвонила, писала. Чим могла допомагала. Результатів не було. Почалися дзвінки, СМСки різних волоцюг і вимагачів грошей. Вони просили приїхати в різні місця, або заплатити гроші.

З цього часу все як перевернулося. Це не я її заспокоювала, а вона, МАМА, мені розповідала, що могло статися, що дитина не виходить на зв'язок. Здається в жовтні, Оксана подзвонила і сказала, що з Запоріжжя прийшла звістка, що знайшли сина. І тут моментально голос змінився, і вона мені

- А знаєш, немає експертизи. Не дають ДНК експертизу. Це не мій. Я знаю. Що робити, їхати чи ні?

З Запоріжжя попередили, що якщо не заберуть тіло, то поховають як невідомого. Ми з нею мовчали, стримуючи сльози в трубку. І було прийнято рішення, що вона забирає цю дитину. Як Вона сказала.

– Хоча не своє, але похороню як слід.

Пройшли похорони, на яких були якісь містичні події. Потім Оксаночка казала.

– Бач, це не він. Мій живий.

І знову почала пошуки. Якось подзвонила і каже.

– Ти не кажи, що шукаю, а то будуть думати, що з глузду з'їхала.

Так ми тихенько з нею і думали, як і що ще підключити, щоб знайти цього хлопчика.

І тут дзвінок з Сєвєродонецька. Повідомили, що знають, де малий. Оксана зібралася швидше, ніж повідомила мені цю новину. Зупинити її було неможливо. В мене жах. Зона АТО. Вона сама. Але, як завжди, виручили друзі волонтери. Вони зустріли Оксану в Сєвєродонецьку, допомогли розміститися.

Нажаль, знову це були шахраї. Приїхала в розпачі. А за місяць знову дзвінок. І вона, мама, знову шукає дитину і не вірить, що могилка на кладовищі її сина.

В мене є мрія, щоб художник зробив портрет цієї мужньої справжньої Мами, для якої не буває чужих дітей. І її вірі.

Мати таку віру в сина, - це і є подвиг матері, як мені здається. Я дуже сподіваюся, що вона дочекається свою дитину і ще буде няньчити онуків.

Ксенія.

От, чомусь в поїзді прийшло в голову. Може так відроджується, як Ви казали, Петрівна на війні, бо дуже хвилююся. Ця історія про жінок, дружин офіцерів і солдатів 30-ї бригади. Колись, в 1939-1941 роках, дружин офіцерів тренували як і чоловіків. Мій перший чоловік теж був офіцер і отримав погони при «сересер». Нас вже тоді не вчили стріляти,

але була школа жінок офіцерів. То як в армії – «дух», «черпак», «дембель». То була школа якій я вдячна. Хто жив у військовому містечку, той знає, що то одна велика сім'я, в якій дім, сім'я, робота, навчання, солдати, офіцери, всі разом. Всі все про один одного знають. І чим вища посада чоловіка, тим вища планка до тебе, до вигляду, поведінки, вчинків.

І ось на півзруйновану армію впала війна. В штабі бригади, як то завжди буває, служили жінки офіцерів. День з 11 на12 серпня 2014 року нашу бригаду майже розбили під Степанівкою. Про те, що коїться щось жахливе, я дізналась вночі. Але подробиць не було. Тільки одне.

– Нас накрили.

12 серпня, ранок. Інформації майже нуль. Зв'язку з бригадою немає.

Рівно о 8-й ранку на службу в формі прийшли дружини офіцерів, чоловіки яких там. Вираз обличчя можна порівняти з виразом Президента при поздоровленні з Новим Роком. За парканом частини бунт. Я впевнена, що то була провокаційна акція, бо звістка, про яку військові дізнались вночі о 7-й ранку, вже знала вся Житомирська область. Заходимо через КП. Скрізь натовп неадекватно кричущих жінок. Зі мною заходять жінки військових, чоловіки яких теж там. З отим виглядом Президента. Образи в спину. Верески, що ви вбивці і ваші чоловіки вбивці. А ці жінки йдуть.

В цей час в частині ніхто не припиняв роботу. В мене в службі сидять дві молоді дівчини, Оля і Аня. Їх родичі теж десь там. В стройовій частині у всіх дівчат, а це близько 10-ти, може більше, чоловіки там. Тиша, всі працюють. Чесно, щось запитати по роботі я не могла. Ком став в горлі. Підходить Наташа і так спокійно.

– Давай, що там в тебе горить, зараз зробимо.

Уявіть, добу вони не знають про долю рідних, а до мене питання що горить.

На прийомі документів сиділа Оля. Народу заходило багато, бо вже було багато поранених і загиблих з Саур Могили. А вона спокійно, голосом диктора і посмішкою, як ведучого з телевізора, всім щось пояснює. Навкруги кричать родичі, бігають люди, а вони, як мармурові. І єдине, що нагадує про трагедію, це мобільник. Ось, як вибух, дзвінок мобільного. Всі дівчата, як по команді струнко, вискочили. В очах надія і страх. Дзвінок не той. Кожну годину хтось заходив дізнатись новини у оперативного.

Сухо, без слів. Відкрилися двері. Чергова заперечувально киває головою. Двері закрились.

Ті три дні дівчата працювали майже цілодобово. То було пов'язано більше з небажання сидіти дома.

Звісно, я сиділа з ними. Не згадаю, якого числа, здається 14-го, точно на мій день народження, я зайшла в стройову і знову задзвонив телефон. То був той дзвінок, якого чекали. Вже 14-го ми знали, що втрати бригади

жахливі. А бабський бунт (хай вибачать, що так їх називаю) не припинявся.

І дзвінок. Наташа. Перше слово в неї застрягло в подиху. Дзвонив чоловік. Потім долі секунди і він починає говорити про тих, кого знає. Дівчата стояли мовчки біля неї, як вкопані. Ні звуку. Стройова завмерла. А вона, як диктор по радіо під час війни, повторювала.

- Той живий, про того не бачив, того вже повезли в шпиталь.

- Одним незмінним голосом.

Це чесно жах. Потім фраза.

– Поки нічого більше не знаю.

І питання.

– Ви там як, працюєте?

І в неї хлинули сльози.

Той телефон брала кожна жінка, що була на той час. А то, здається, всі хто служив. Вони не розпитували про своїх, вони казали найніжніші слова цьому чоловіку. Далі зв'язок перервався.

Дівчат як підмінили.

Все.

Є звістка.

Все.

Виберуться.

Раділи ті, що знали про своїх.

Раділи, що не знали.

Обнімались.

Цілувались.

Тримали тих, про кого було відомо що він «двохсотий».

Цікаво, що в цей момент вони не плакали.

Просто застигли, як мармур.

Автор.

Дух серйозності.

Одні у своєму житті прагнуть до щастя, радості, задоволень. Вважають це головним. Психологи такого плану зазвичай захоплюються теорією самоактуалізації А. Маслоу і його «пірамідою цінностей», намагаючись уникати життєвих проблем, криз і страждань. Інші, навпаки, у своєму житті намагаються не ухилятись від труднощів, криз, наповнених горем і стражданнями. Психологи з такими пріоритетами більше схиляються до теорії сенсу життя, читаючи В. Франкла.

А що переживали ті жінки українських військових в очікуванні звістки про долю їх чоловіків, яких «накрили» під Степанівкою, перебуваючи в стані «мармурових статуй» абсолютного спокою і, одночасно, чітко працюючого розуму?

Що відбувалося в їх душах ті три безсонні діби очікування?

Навряд чи там було місце для щастя-радості чи навіть страждання. Інакше навряд чи вони могли так гідно триматися, переживаючи цей жах.

- Жах невідомості в очікуванні. Очікуванні найстрашнішого, або навпаки, радості, що залишився живий. Нехай навіть поранений, нехай навіть покалічений, але живий.

Що відбувалося в душі Петрівни, яка весь цей час була поруч з ними?

Хоча вона своїх чоловіків захистила, вберегла. Їй-то про що хвилюватися?

Напевно, про це знали всі ті, чиї чоловіки були там. Але, напевно, саме це і змусило її виявити в собі ту саму «берегиню», яка потім майже три роки намагалася це робити на війні, оберігаючи інших чоловіків, як своїх «дітей». Напевно, це тоді надавало їй великий сенс своєї власної війни, який потім наповнювався, перевірявся і реалізовувався в реальних справах, все більше і більше розумівся.

Напевно, тоді вона переживала за всіх - і чоловіків, яких «накрили», і їх жінок, яких теж «накрило». Думаю, що тоді багато крадькома дивилися на неї - її поведінку і стан. Очевидно, це у великій мірі надавало сил і впевненості гідно пережити ці три доби жаху невідомості.

Відомий психолог Сергій Рубінштейн, який пройшов табори ГУЛАГу, який пережив страждання і приниження від знищення своїх праць і самої особистості, потім писав про якийсь стані «духу серйозності», що вище щастя-радості і страждань. Останнє на тлі «духу серйозності» просто меркне. Приблизно так, як це було і ті три доби «стану мармурових статуй» у жінок від жаху невідомості.

Так! Потім, коли прийшла звістка і стало ясно, хто «двохсотий», хто «трьохсотий», хто «безвісти зниклий», в їх душі увірвалося і щастя-радість і страждання. І ті й інші плакали. Одні - від радості, інші від горя. Але це вже було потім, це було зовсім інший стан душі.

Ксенія.

Знаєте що я сьогодні зрозуміла. Для того, щоб змінити армію, треба ввести одне єдине звання для всіх - "СОЛДАТ". На моїх очах майже на моїх руках вмирає моє дитятко, мій батальойн. Це видно не по поведінці хлопців, а по очах. Я дивилася в очі. Слухала їх. І ніколи не бачила такого стану, коли у людей немає емоцій. Ні радості. Ні злості. Ви уявити не можете, як на то страшно дивитися. Вони не жаліються, не кричать, не радіють. І це мої хлопчики і дівчатка, які 2016-й рік бігали під обстрілами і сміялися.

Мій рідний, дорогенький перший бат. Вибачте, що я в такому стані і не можу нічим допомогти. Але я обіцяю, що я Вас ніколи не залишу.

Ксенія.

Сьогодні страшна річчниця, яка назавжди залишиться в пам'яті. Річниця проведення операції на сепарському «мурашнику». Не буду вдаватися в подробиці, хто дав команду із верхніх штабів відступити, коли позиції були наші. Але я їх пам'ятаю і буду пам'ятати ті команди і той голос в трубці з вищих штабів. Сьогодні я хочу згадати своїх хлопчиків.

Сьогодні загинув великий співак, Герой України, Сліпак з позивним «Міф».

Але також в цей день загинула ще одна чудова людина. Простий солдат Татарчук. Просто солдат, мобілізований з 6-ї хвилі. Він загинув при виконанні тієї проклятої команди «відійти». Тіло його потрапило до рук сепарів. Чому? Та тому, що моя люба 1-а рота разом з Сашенькою «Морпехом» відходила під вогнем артилерії і було багато поранених. І з них двоє дуже дуже тяжких. Тіло віддали 3 липня. В 2 години ночі привезли в морг м. Бахмут. Вперше в житті я не змогла підписати акт, що я впізнала тіло свого хлопця. Вибач солдате Татарчук. Але вірити, що то це ти, ніхто з тих, хто був на упізнанні, не хотів.

Артем Іваненко вже рік знаходиться в шпиталі. І зараз він в м. Харків з черговою операцією.

Михаил Физик, в тебе було найтяжче поранення і шансів вижити дуже мало. Але ти вижив. Слава Богу.

Артем і Міша були найтяжчі поранені. Нажаль, солдат Татарчук так і не нагороджений. Я точно знаю, що документи на його нагородження до Адміністрації Президента не дійшли. Вони заблукали десь в кабінетах штабів.

Артем теж не отримав орден, а тільки відзнаку МО. Я пишаюся Вами і тим що я Вас всіх знала. Я ще раз прошу вибачення перед татом і мамою Татарчук, що тоді в 2 години ночі в морзі ми не змогли упізнати тіло їх сина і їм прийшлося майже два місяці чекати експертизу ДНК. Він герой.

Артем Іваненко. В той день до дембеля тобі залишився один день, а ти пішов на ту операцію і твій дембель затягнувся вже на рік.

Михаил Физик. Незадовго до операції ти приїхав з відпустки і сказав, що тепер будеш кращим. Ти і є кращий, щоб і як там потім не було.

Ксенія.

Я звільнилася. Що я відчуваю?

- Біль.
- Страх.
- Злість.
- Волю.
- Радість.
- Втому.

Все це разом, як у дівчинки.

Біль. За те, що я побачила на полігоні. За те, що я бачу в ЗСУ.

Страх. Що кинула своїх і страх, що я знаю, що буду робити далі. От і боюся, щоб встигнути і вистачило сили.

Злість. Шановний пане міністр та інші керівники ЗСУ. Проблема не в вас, а в вашій середній ланці. Ви не почули тих, хто приходив по тій мобілізації. Зараз солдат не хлопчик, що заробляє. Це думаюча людина, в якої є досвід життя. Ознаки революції, пам'ятаєте. Низи не хочуть, верхи не можуть. Подумайте про це. Це актуально.

Волю. Читайте пункт 3. Я можу, я знаю, на чийому я боці. Так, я на боці наших хлопців. Шановні добробатівці. Всі всі ви вільні люди. Такими будьте. Тільки ви можете змінити все. Я за Вас і завжди була за Вас. Це є воля. Ви єдині, хто не сплутає порядок в армії і долбоєбізм.

Радість. Бо в мене розв'язані руки. Я більше ніколи не скажу, що я офіцер (нажаль це огидно зараз). Я солдат України, була і якщо треба, буду. Я бачу рідних. Я можу допомагати усіма способами. Я вільна.

Втома. Це просто втома, хлопчики дівчата, не від Вас. Десь навіть від себе. Мої любі, дорогі побратими. Я пишаюся, що Ви дозволили мені з Вами служити. Я вклоняюся перед Вами і обіцяю ніколи ні в якому разі не дати Вас скривдити. Мій любий 1-й мехбат. Ти будеш, як фенікс, з попелу. Я знаю, бо з 2014-го року в тебе є своя історія. І я її напишу.

Ксенія.

Набагато легше. Ще важко в людних місцях і метро. Напади раз в тиждень або раз на два. Але я навчилася їх ловити, тому багато чого відразу в зародку приглушую. Дуже допоміг спорт. Бігаю вранці 3 км., а увечері тренажерний зал 2 години.

Було важко, коли перший раз після санаторію поїхала до своїх. Мої діти пересварилися, офіцерів майже не було. Кістяк батальйону пішов. Офіцери що лишилися, почали пити і кричали на солдатів.

Зірвалася. Відправили спочатку в санчастину 92 бригади, потім додому. Потім поїхала звільнятися. Туди їхала, була героєм. А там, коли прощалася з хлопцями, ридала як «тітка».

Зараз спілкуюся з хлопцями, які приїжджають, допомагаю чим можу. Вже можу писати. А то після поїздки на полігон після санаторію було пекло. 4 дні полігону я була просто вбита. Знову не виходила з дому. Два тижні в темряві сиділа.

На роботі зустріли дуже добре, навіть не очікувала. Думала, що все забули, а виявилося, що майже нічого не змінилося. Спочатку було не

дуже добре, все сомтрелі, нашіптували, пальчиками показував. Колеги боялися говорити. Зараз вже простіше.

Після санаторію була така окрилена. Поїхала на полігон. Чуже місто, страшно, жахливо. Мене зустрічала моя подруга. Я нікому з своїх хлопців не говорила, що їду на полігон. Мені було соромно, що я така сильна і завжди попереду, а тут розклеїлася. Поки я доїхала, мої хлопці вже знали про мій приїзд (солдатське радіо, водій танкового бата все таки продав таємницю).

Відразу приїхала і в намети до своїх. Спочатку була дуже рада, всі розповідають на перебій. У кожному наметі довелося сидіти по півгодини мінімум, тільки слухати. Але мене налякало, що мої розумні і самі самі самі хлопці пересварилися. Почали мені расказувати один про одного, шукати винних в негараздах між собою. Дуже скаржилися на офіцерів.

Мої хлопці звикли говрити правду, не боячись за наслідки. А зараз вони стали інші. Умови полігону були погані (не гірше, але погані). Але ті, хто виїхав, полігону не бачили. Там на передовій герої, а тут ніхто.

Я не говорила, що приїхала звільнятися. Не хотіла їх засмучувати. Не те, щоб вони були раді (все ж таки за дисципліну розмова була жорстка). Але так вийшло, що майже всі офіцери, які були з ними там, пішли. І почалося жахливе - недовіра до нових. А нові з учебки. І тут я стримувала себе як могда. Перші два дні тільки слухала про всіх (хто розлучився, хто закохався, у кого діти в школу, у кого дружина, а як звільнялися ті, хто служив. А де медалі, а як перейти звільнитися. І інше причому. І найстрашніше це війна хлопців всередині самих з собою і жахливе недовіру до офіцерів. хтось пішов в СЗЧ в Авдіївку, хтось по госпіталям, хтось просто пив, пив, пив.

Було жахливо спостерігати старшого лейтенанта, який заради підвищення попросив закодуватися і не пив рік. Потім його відправили в батальйон і він сильно запив. А як військовий був супер.

Правий Сектор перелаявся між собою більше всіх. З ними зірвалася на третій день. Висловила, що накипіло. Сказала, що не можуть поділити славу і весь час призначають винних. Хоча слава в тому, що утримали нові позиції, була зовсім не їхня.

Потім було шикування і наші офіцери почали кричати на хлопчаків. офіцери новенькі, а мої то хлопці вже війну пройшли. Коли почула цю уставщину і що мої як кошенята безпорадні. Знову тиск, пульс, як годиться. Терміново відправили в санчастину сусідньої біргади і дали відпустку, поки документи на звільнення робили.

Приїхала просто убита. Нікого не хотіла бачити, чути, говорити. Знову не виходила на вулицю. Думала все, нічого не вийшло. І туди тягне і тут вже налаштувалася. Уже майже зважилася назад до своїх. Рідні вдома влаштували скандал. Другий раз поїхала, вже був наказ на звільнення.

Найважче було пройтися по всіх наметами і сказати – Допобачення… назавжди.

Ксенія.
Йдучи на роботу, протягом місяця (першого місяця після армії) спостерігаю картину, коли молоді (як то їх називають креативні реформатори без досвіду роботи, але зі знанням мови, це якось стало модно, але противно). Йдуть на роботу в органи влади в цікавому одязі. Як, вибачте у під..., обтягнуті штани. Така ж сама сорочка, туфлі (ну дуже дорогі, костюми теж дуже). Від них ні не пахне, вже смердить, як з парфумерної фабрики. Це свідчить не про достаток таких аля реформаторів та держслужбовців, а про повну відсутність смаку. І дуже противно і гидко. А особисто мене бісить від макушки до п'яток.

Може в мене застарілі погляди, може. Може змінився світогляд. Хто як хоче, так хай думає. Але в мене є пропозиція. Якщо то дісно цінні співробітники (хоча як правило з досвіду там тільки бла - бла), треба ввести дрес - код особисто для таких, аля хлопчиків. А то вони дуже нагадують дівчат з надутими губами. Все ж таки шановні зарплатню в держслужбі платять за рахунок податків. І вибачте у віці до 33 хоч трохи треба бути схожим на мужиків. А то поруч з таким, вибачте, бидлом відчуваю себе ну м'яко кажучи, дівчинкою з яйцями (це вже як дівчинка кажу).

Автор.
Дівчинка з яйцями.
Коли радянські солдати повертались з Другої світової (Великої вітчизняної) війни, багато з них були просто каліками, багато потрапили до сталінських концтаборів, багато просто вимирали, але певній частині реальних героїв вдалось вижити, приховуючи справжню правду тієї війни, зрештою забравши цю правду у могилу. Мій дід, який пройшов ту війну з України до Берліна, розписався на Рейхстазі і закінчив братанням з американцями на Ельбі, навіть перед смертю, згадуючи війну, починав плакати і не міг говорити. Так і помер, не сказавши усієї правди.

Коли американські солдати поверталися з в’єтнамської війни, через певний час з ними почались негаразди, які налякали американське суспільство і забрали більше життів, ніж сама війна. Це змусило вивчити цю проблему, що згодом було названо «посттравматичним синдромом».

Коли радянські солдати поверталися з афганської а потім російські з чеченської війни, їх також спіткав подібний посттравматичний синдром, але в дещо іншій формі. Радянське суспільство виявилось не набагато легшим, ніж сама війна. Згодом багато з цих солдат знайшли себе в кримінальних структурах, які тоді з початку буремних дев’ятостих заполонили пострадянське суспільство.

Зараз з донбаської війни повертаються українські бійці-захисники. З ними теж відбуваються серйозні негаразди, але іншого змісту і характеру. Українське суспільство, у тому числі і психологія, особливо не заморочуючись, зразу почали приміряти на них вже відомі штампи посттравматичного синдрому. З порогу вішаються ярлики психопатів, скалічених, бідних і стражденних, які потребують лікування і психологічної допомоги. Дуже швидко це не лише виявило неефективність вирішення проблеми з ветеранами, а і ще більше її загострило, відсахнуло від психологів і «старого» суспільства. Виявилось, що головною проблемою тих, хто повертається, стало саме повернення - «синдром повернення» - у старе суспільство. Виходить, що проблема більше не у ветеранах, а у самому старому суспільстві, яке не змінюється, або робить це занадто повільніше і малоефективно, ніж зміни на війні.

Багато з них прийшли на війну на хвилі патріотизму щоб захищати Батьківщину з готовністю робити це якнайкраще. Вони йшли у бій щоб буквально по сантиметру відвойовувати свою землю а потім отримувати ідіотську команду про відхід. Приховували шляхи пересування живої сили, бойової техніки і боєприпасів, постійно остерігаючись зради вищого командування. Просто марно гинули, підставлені під обстріл противника як в тирі. Попри все вони існували і жили зовсім в іншому світі з домінуванням моральних цінностей в той час, коли вище командування просто виконувало накази з матеріальними пріоритетами старого світу.

Недавно, перебуваючи в Одесі, від одного помічника капітана океанського судна почув цікаву історію про те, як вони збилися з курсу і майже добу йшли хибним напрямком. На капітанському містку мінялись вахтові кожні 4 години, але чи то свідомо, чи то зі страху покарання (а за таке порушення за морськими законами карають дуже суворо) жоден з них не спромігся доповісти про це капітану. На це наважився лише мій співбесідник. Зрештою корабель таки став на правильний курс і з покаранням якось обійшлося.

Схоже, що наш корабель під назвою Україна вже давно іде хибним курсом, обраним ще першим нашим керманичами. У подальшому мінялися керманичі і їхнє оточення, час від часу між ними навіть відбувались цілі баталії, але ні в кого з них не вистачило ні волі ні сміливості визнати й виправити свою помилку. На це зважився сам народ. Почалися «майдани» і зараз дійшло до війни. Але навіть це до сьогодні ще не дало бажаних результатів. Зміни курсу відбуваються, але надто повільно й якось несміливо й половинчасто. Стало зрозуміло, що старі керманичі на це не здатні в принципі. Виявляється, що окрім найбільш свідомих майданників і ветеранів цієї війни, які пройшли бойові дії і залишились свідомими своєї місії, цього робити нікому.

Кажуть, що для повного випробування людина має пройти вогонь, воду і мідні труби. При цьому останнє виявляється найважчим. Саме тут часто спотикаються справжні герої.

Ксенія вже гідно пройшла вогонь війни, який її загартував, здерши шкіру разом зі старим життям.

Вона пройшла холодну воду повернення з війни. Цей холодний душ не лише отверезив від ейфорії війни, а і примусив шукати себе іншу, що виявилось ще важчим, ніж воювати. Дуже важко далися пошук себе спочатку в комфортному санаторії, потім драматичне прощання з бойовими товаришами, що оголило багато гострих життєвих проблем тилового табору, як совкової відрижки. Це відбувалось на межі і ледве не завершилось повним фіаско.

Лишилися мідні труби повернення до рідного Міністерства з відповідними почестями, слава кінозірки як жінки-ветерана війни. Поки що все це виглядає як красива й дуже помітна «дівчинка з яйцями».

Але ж Ксенія справжня Жінка, - одна з небагатьох, яка здатна сприяти виходу на правильний курс нашому кораблю, змінюючи не лише себе а і світ навколо себе.

Діалог з собою

Це приклад наративного діалогу людини самої з собою. А точніше, двох субособистостей, які розмовляють начебто різними мовами (українською і російською), але належать одній цілісній особистості. Саме шляхом поєднання цих двох субособистостей вдається зберегти цю цілісність.

Хто я є насправді?

Цим питанням задаюся майже кожен рік, а відповіді не знаходжу. Спробую розкласти усе по полицям, починаючи із найскладніших періодів мого життя.

А началось все, как ни странно, не с войны, а с детства. Ведь именно там произошли события, которые повлияли на мою позицию и дальнейшую судьбу после оккупации Луганска.

Моя семья - типичная для Донбасса (неполная). Родители развелись, когда мне было восем лет. А до того в семье были ссоры и папины измены, о чем я в подробностях знаю, так как в детстве имела привычку подслушивать за взрослыми. Единственный человек, который помог мне расти более-менее осознанной личностью и соблюдать свои принципы – мой дядя по отцу (хоть и не родной). Потом мама с ним поссорилась и перестала приглашать к нам в гости. Он научил меня любить природу, искать знания, проверять любую информацию, и не доверять полностью никому.

Мама была все время занята на работе, потому что отец не помогал. С младшей сестрой мы не ладили. Мать считала, что она обделенный ребенок без отца, и разрешала ей все. Очень часто бывали у меня панические припадки, истерики. Помню, как убегала из дома в лес, но ночевать там не хватило смелости, пришлось вернуться домой. Маму я боялась дико, как обезьянка удава. Ведь, чуть что – сразу допрос, скандал, всю душу вытягивает. Ко всему, она несколько раз хотела покончить самоубийством.

Она повела нас с сестрой в лес зимой (малой был годик, мне девять). Одумалась, вернулась. А у меня шок на всю жизнь остался.

Или обычное дело - вывернуть мне на голову чашку с кипятком или тарелку с супом.

Наверное не удивительно, что я сама со временем могла биться в истерике, но ничего не помогало. Иногда хотелось умереть. Но я трусишка, еще и гемофобия. Не получалось. Сейчас вспоминаю все спокойнее, это прошлое, его не изменишь.

Кем я росла? Агрессивной. Говорят, подростки агрессивные. А я всегда была такой, сколько помню себя. Очень упрямым, несговорчивым человеком. Хотя иногда мне это помогало – я все делала наоборот. Во дворе все курили, а я из принципа – нет. Так до сих пор и не знаю какая сигарета на вкус. С алкоголем так же. Я научилась подмечать повадки взрослых, «считывать» с лиц их натуру, характер. Не знаю, зачем? Может, чтобы защитить себя от агресии. Потом, в 2014-м это помогло мне понять кто «свой», а кто сепаратист или поддерживает их. Даже особо не выспрашивая человека. И я почти ни разу не ошиблась, как мне кажеться.

2013 Рік. Євромайдан. Як я маю ставитися до нього? Вивчаю інформацію, і на початку грудня розумію, що люди дійсно щирі, і ніхто їм не платить, як нам кажуть у школі. Вони борються за справедливість. До того ж, мій знайомий студент також там. Це остаточно викликало довіру.

Мені п'ятнадцять. Поїхати до Києва, звичайно, не можу. Але розумію, що навіть якби і поїхала – це було б не дуже добре, тому що толку там з мене ноль. Потрібно адекватно оцінювати свої сили. Вирішую чекати на розвиток подій, і при змозі чимось допомгти своєму місту. Адже сепаратизм вже як та пліснява зріла в головах людей. У мене й думки не було зрадити свій народ, а чого такі думки виникали у луганчан? – Це вже історичне питання.

Кожен день дивлюсь новини через ютуб. Ролики з побиттям, жертвами. Качаю собі на комп'ютер. Хто-зна, в інтернеті видалять, і доказів не буде, як били та вбивали людей «беркути». А в мене буде. А сама плачу, кріз сльози дивлюся. Немов би я там, з хлопцями, на Грушевського..

Ось луганчани теж збирають Євромайдан. Але в нас то було вже на підтримку України, так як сепарські мітинги «квітли і пахли». Сепари

розбили палатки, забарикадували центр і почалося. Було не страшно, ми йшли по вулицям, співали народні пісні, гімн України. Я вирішила носити жовто-блакитну стрічечку на рюкзаку. Зараз розумію, що могли і побити, і на підвал. Бо з іншими так і робили, і серед них були мої знайомі активісти. А мені пощастило.

Потім все як уві сні – бородаті рижі, чеченські «ихтамнеты», яких я на свої очі бачила! Пушка на даху університету. Нічні постріли і тремтіння старенької рами на балконі від ударів «граду». В нашу квартиру не влетіло, дякувати Богові!

Я покинула місто. Це сталося. Тоді я не знала, чи назавжди. Тепер знаю вже. Батько прихопив мене і двоюрідного брата з собою до Києва перечекати сильні обстріли. Тоді був липень, здається. Матір я тижнем раніше хитрощами вмовила поїхати у Росію до діда. Я була наївна, бо думала що ось-ось прийдуть наші, українські солдати, звільнять місто. А я якщо що, буду поруч, зможу допомагати їм хоч чимось. Наївна.

Так і залишилася я у Києві. Жила у батька, який мене майже не знав, і його жінкою. В неї свій бізнес з продажу ковбаси. Все за класикою жанру, аж смішно – вона мене зненавиділа. Жила я в катразі на раскладушці, хоча вони винаймали великий приватний будинок. Потім переїжджали багато, усього не пам'ятаю.

Я дуже сенситивна людина. Що одному нормально, то для мене – муки і переживання. Стрес був усюди, і він зашкалював. Усюди, коли дізнавалися хто я, дивилися з жалістю і нерозумінням. А іноді й з презирством, мовляв - «Чого ви тут понаїхали, даунбасівці!?».

У школі мене вирішили затравити. От така в мене вдача. І не діти, а вчителі. Діти потім підключилися. Вчителька казала поза очі «старим» учням, що ненавидить мене, бо в неї син воює, а я, мовляв «звідти». І мовляв, я стукачка, бо розповідаю директорці, що на її уроках ми нічого не робимо.

Але це було не так, я з директоркою навіть в очі не бачилася! Я це так не залишила. Дядя вчив мене боротися із хамами та несправеливістю. Допомогла мені директорка. Після цькування вже я сама підійшла до неї. Вона ж зі мною їздила до директора Малої академії наук України через те, що мою роботу просто викинули, бо вона була написана російською. Я про це просто не подумала, бо раніше цінували зміст роботи а не мову. Я тих правил навіть не знала. Якби знала, переклала б.

Завдяки директорці мою роботу допустили. Далі – захисти, етапи змагання, і ось - здобуття третього місця по Україні! За це мені дали додаткові бали при вступі до університету.

І ось 2015 рік і я – студентка КНУ.

Какой я была тогда? Я сильно изменилась, наверное. Поняв, что никто мне помогать не будет, я была достаточно самостоятельной и замкнутой. С одной стороны, я любила - и все еще люблю - свой народ, свой край и

страну. Но с другой стороны, я видела, какие гнилые люди в Киеве. И обижало не это. А то, что они этого сами не признавали. Корень зла для них – переселенцы. Это разделяет людей. А как же пресловутое – Восток и Запад – вместе?! Меня это так сильно терзало.

Вдобавок, в общежитии ребята говорили, что мой украинский с ужасным акцентом, хотя знакомый с западной Украины наоборот, признал, что мой украинский чисто литернатурный и безо всякого акцента. Поэтому-то и слышится он странно людьми из других областей. Ведь в каждой области, где родной язык украинский, есть свой акцент. Это породило во мне комплексы и нежелание разговаривать по-украински.

У меня было мало практики, я учила его только по книгам. Меня терзало то, что в стране война, а «кияне» - сидят в тепле, сытости, и рассуждают кто плохой а кто хороший, сами ничего не делают. Аргументы про волонтеров-киевлян не принимаю, так как это отдельная каста людей, и их крайне мало. Я говорю о большинстве.

Вообще не люблю Киев. Не могу и все. Постоянно снится родной край – Донецкий кряж, луга, вишневые сады за городом, Северский Донец. Сады сгорели еще в 2014-м. В полях мины-растяжки. Все изуродовано. Нет больше того времени, тех людей и тех мест. Таких, какими я их запомнила. Рассказывать это другим невыносимо. Они не понимают. И не поймут.

Прошло несколько лет, а при написании этих строк я понимаю – боль никуда не делась. Время не лечит.

Що було далі? Чому виникають проблеми й зараз? Думаю, вже знайшла частину відповіді.

Далі був невдалий досвід з хлопцем, першим коханням. На початку оповідання я писала, що з дитинства була принциповою. Тому-то й досвід у стосунках був невдалий – знов не хотіла порушувати. Ну не хотіла я лягати в постіль у свої 17 років, не знаючи повністю людину. І коли ця людина ставиться до тебе, як до іграшки!

Ми розійшлись. Моє перше кохання зрадило мене. Шок був таким, що десь три доби я не могла заснути. Біль у грудині, інколи я задихалася. Хоча маю цілковито здорове серце.

Потім зі мною щось трапилось. Я почала вживати алкоголь разом із подругою. Міри не знала, бо не п‘яніла у повному сенсі. Коли всі лежали в угарі, я залишалася притомною та адекватною у спілкуванні. Пам‘ятала усе чітко. Навіть завжди відводила нетверезу подругу до кімнати, а сама спокійно сідала малювати або робити семінар.

Одного разу я вирішила покінчити з життям. Крові я боюся, тому вирішила випити стільки, щоб серце зупинилось. Не буду говорити, скільки випила горілки, але пам‘ятаю, що було погано і я тихо заснула. Вранці, коли проснулася, зрозуміла – не вийшло.

Залежність була страшною, і мені було соромно. Але я пишаюсь тим, що перемогла це. Через силу кинула пити. У березні почула за Студентську Гвардію – вони займалися патріотичною та військовою підготовкою. А мені кортіло щось зробити, хоч краплинку. Я відчувала себе безпорадною. Мій народ вбивають, а я, в разі чого, не зможу навіть першу допомогу надати, чи навіть ворога вбити.

Прийшла записатися до Гвардії. Там я й познайомилася з Ним. Через тиждень почали зустрічатися. Отут-то й важче усього розповідати, бо це дуже особисте. Але скажу так - до того моменту моя довіра до людей вже згасла, хоча я й цього не видавала. Я вирішила з ним бути лише так – буде-що-буде, все одно вже. Потім я побачила, що він гарна людина, і покохала його. Але оця недовіра в мені залишилася, і я жила немов уві сні, боючись реальності.

Я вирішила, що не повторю маминої історії, тому вирішила себе вести жорстко та безкомпромісно. Я думала.

- Краще я ображу, або буду не довіряти людині, аніж мене обдурять, бо це мій найстрашніший страх. Краще під кулі тим сепарам впасти, аніж таке знову пережити у відносинах.

Ми дуже сильно чварились, я й не помітила як почала себе вести як мама – бити посуд, кричати. Усе частіше я дозволяла собі й лізти битися. Контролювати себе я не могла – страх, страх, страх.

- Мене обманять, кинуть, згадала тата.

Дійшло до того, що я вже ні з ким не хотіла спілкуватися, тільки бути поруч з Ним. А то раптом він комусь іншому приділить увагу?

Він намагався вберегти мене від горя, я це розумію. Але мій чоловік, це моя слабкість. – Я розслабилася поруч із ним, ще й через те, що хотіла перевірити, чи не бреше він? Адже ходити по гуртожитку з квіточками і цілуватися кожен може. А от взяти відповідальність за дівчину, піклуватися про неї, будувати плани на майбутнє і втілювати їх – не кожен буде.

А тренування у Гвардії йшли собі. Я навчилася розбирати АК, ПМ. Ми стали налагоджувати зв‘язки з тероборонами Києва, тренуватися із ними. Я проходила багато вишкільних таборів, тактичних тренінгів. Дещо вже підзабула, але вважаю, що немало й знаю досі.

Потім я облінилася. Ситуація на Сході перетекла у в’яле русло. Я перестала бачити сенс постійно тренуватись. Я більше не вважала себе безпорадною.

Вчилася я погано. В мене пропав інтерес до навчання. Я не знала і відтепер не знаю, ким я маю бути у своєму житті. До того ж, виникла дивна фобія – мені стало неприємно бачити людей. Я могла тижнями сидіти у кімнаті і не знати що мені робити. Згас інтерес до оточуючого світу. Гуртожиток мене гнітив. Мені соромно це визнавати, але якщо я приховаю правду, вдаючи з себе «гарну дівчинку», кому від того буде краще? Краще вже правду казати.

Ось поступово, підходить моя розповідь до теперішнього часу.

Ми з Ним цієї весни винайняли комунальну квартиру, я працювала рятівником на річці майже усе літо. Він дуже хотів стати на ноги, щоб ми нічого не потребували. Але у Києві не пропонували нічого з нормальною зарплатнею за його спеціальністю, й шансів заробити на власне помешкання у нас не було б. А для мене це важливо. До того ж, Він хотів себе реалізувати у військовій справі, бо має деякі здібності до цього, й міг би принести користь людям. Тому він вирішив підписати контракт.

Я залишилася одна. Батько зі мною спілкується раз на рік. Мама у Німеччині живе, бабуся на окупованій території. Друзів я не заводила, бо люблю самотність, або дозоване спілкування. Мені важко живеться. Після того, як Він поїхав – начебто все є у матеріальному плані. Але мені краще жити бідно з Ним, аніж нормально, але без нього.

Ми постійно сваримось через контракт. Я не можу звикнути до цього через те, що моя підсвідомість сприймає це як зраду. Знову країна щось в мене забирає. Цього разу кохану людину. І це остання крапля. Я не хочу його віддавати. Бо це несправедливо. Хтось пройшов важкий шлях становлення й змін, як ми з Ним, і тепер ми маємо розлучитися і сумувати. А хтось, як мої колеги з факультету, наприклад, тільки багато патякають, а війни в очі не бачили. І живуть собі прекрасно, знайшли якісь роботи, комусь квартиру батьки підігнали, щоб «дитинка» була забезпечена. А ми з Ним одні в цьому світі. І постійно виживаємо, а не живемо.

Інколи я думаю - А чи справді я кохаю цю людину? Чи може я через свій єгоїзм втратила цю здатність?

Наразі мій стан складний. Я погано засинаю, в мене безсоння. Зараз на годиннику три година ночі. Апетит поганий, їм один раз на день, щоб не болів живіт, а смаку їжі інколи не відчуваю. Повна апатія у справах. До того ж, я не знаю, як себе розвивати далі.

Істориком бути я не хочу. Малювання – лише хобі. Більше нічого серйозного я не вмію. Часто переслідує головний біль з одного боку – Мігрень? Я читала, що такий стан вважається депресією, але не знаю, чи в мене вона є? Відчуваю, що сама собі допомогти я не взмозі.

Я раздваиваюсь. Я понимаю, что я люблю свою страну, но не могу принадлежать ей полностью, отдать ей своего любимого. Не могу быть среди этих людей. – Я чужая.

Я понимаю, что нужно учиться общаться и доверять. – Но я не могу.

Я радуюсь, когда вижу счастливую семью, или пару. Но я и завидую, потому что я не смогу построить так же. Я смотрю на нормальных, веселых девушек и понимаю, что мне никогда не стать одной из них. Я могу притвориться ею. - Но я не стану.

Иногда я думаю.

– А нахрена мне эти принципы, идеалы?

– Может плюнуть на все и жить как живут другие? – Нет войны! Нет верности друг другу! Не надо мучаться на праздниках, отказываясь от алкоголя, наблюдая как все от тебя отстраняются, потому что ты – Чужая. И тебя никогда не примут.

Інтерв'ю

Це інтерв'ю у мене взяв журналіст сайту Псі-Фактор, де воно і опубліковане в автентичному варіанті російською мовою.

1. Олександр Анатолійович, Ви - кандидат наук, вчений, до війни були доцентом в університеті. Чому Ви пішли на фронт добровольцем і стали армійським психологом? Навіщо одягли військову форму?

Думаю, причин, принаймні, дві:

По-перше, не піти я просто не міг. Тоді загальний стан патріотизму буквально накрив всю країну, в тому числі і мене. Спрацював мотив відповідальності за свою сім'ю, країну і їхнє майбутнє. Мені було кого захищати. І це не абстрактна Батьківщина, а конкретна моя сім'я, родина мого сина, улюблений онук нарешті. Адже якби не пішов я, обов'язково пішов би мій син.

По-друге, це науковий інтерес досліджувати психологію людини, що знаходиться в кризових умовах війни і знайти способи психологічної роботи з ним. Адже моя попередня наукова і практична робота протягом майже двадцяти років була пов'язана саме з цим. Хотілося отримати матеріали перевірки своїх гіпотез на війні.

2. Чим займається психолог на війні? Які у нього завдання? В уявленні обивателя військовий психолог - це той, хто вчить бійців «правильно дихати» (антистресовим методикам). І дає їм «виговоритися» після бою. Інша думка, що психолог - те ж саме, що і «замполіт». Кажучи офіційною мовою, він повинен забезпечувати високий морально-психологічний стан військовослужбовців. Чи відповідає це дійсності?

Чим конкретно повинен був займатися психолог в армії, тим більше, в воюючій, тоді толком ніхто не знав, та й зараз ситуація не на багато краще. Перш за все тому, що «донбаська» війна за своєю психологічною сутністю для українських бійців виявилася зовсім іншою, ніж це було представлено в зарубіжній літературі. Адже власного військового досвіду у нас практично не було. А імпортні методики, що відображають те, про що Ви говорите, більше підходили арміям, що воювали на чужій території з головним мотивом у бійця - «вбивати» (убий першим, інакше вб'ють

тебе). Ми ж воювали в стані «базального патріотизму» з провідним мотивом - «захищати». А це зовсім різні психологічні змісти і смисли. У нас це були більше етичні і духовні цінності, куди військова психологія поки не добралася.

Ось уявіть, бійцеві, у якого болить душа, пропонують «правильно подихати», зробити якісь вправи, ухиляючись від якихось особистих, «душевних» питань. Або ж коли про бойовий стрес розповідає психолог, який практично не має про цей стрес чіткого уявлення бійцеві, який такий стрес сам переживав і не раз. У такі моменти я читав в очах хлопців - «дівчинко, про що ти хочеш мені розповісти ...»

Про забезпечення «високого морально-психологічного стану» я взагалі не кажу. Він у бійців, які перебувають у стані «базального патріотизму» і так зашкалював. Тут більше було питань до командування, особливо вищого, яке своїми незрозумілими в морально-етичному відношенні рішеннями якраз і знижувало морально-психологічний стан бійців. Я перш за все маю на увазі «суцільну зраду». У подробиці вдаватися не буду ...

От саме з останнім мені, як військовому психологу бойової бригади, найчастіше доводилося стикатися в роботі з бійцями. Їхній аргумент - «нас здають» - коректно відпарирувати було дуже складно. Та ще щоб після цього вони пішли в бій за тих, хто «здає».

Що стосується «замполітів» і підміни ними психолога - це окрема велика тема і проблема. Тут суцільні протиріччя. Наприклад, ВУС «замполіта» в армії відповідає офіцеру-психологу. Але, практично нічого з того, що зазначено в службових обов'язках психолога, він виконувати не в змозі, просто не знає як і не вміє це робити. Я все це робив через «не можу». І це виявилося важче, ніж воювати, оскільки професійна психологічна робота багато в чому суперечить тому, що звик робити замполіт. Якщо грубо, то військовий психолог - це антизамполіт.

Більш докладно про свою роботу військового психолога я написав в своїх «нотатках» і крайній книзі «Психолог на війні і після ...»

3. Якщо узагальнити Ваш військовий досвід. Які складнощі і проблеми чекають психолога, який працює на передовій? В особистісному, професійному плані. Що найскладніше, з чим Вам довелося зіткнутися як фахівцеві? Що довелося переосмислити? Від чого відмовитися? А що навпаки, придбати?

Скажу відразу. Те, як зараз навчають військових психологів (я зараз веду практичні заняття з ними в військовому інституті) і те, з чим їм доведеться стикатися в реальних умовах - це різні світи, які майже не перетинаються. Особливо яскраво це помітно по відношенню до навчання курсантів атовців.

В особистісному плані - головне, мати досвід участі в бойових діях або хоча б мати уявлення про це. Все інше, як то кажуть, додасться. На війні - спочатку дивилися на особистість, яка ти людина, а вже потім на те, який ти фахівець.

У професійному плані - я б радив не стільки захоплюватися імпортними методиками і озиратися на зарубіжний досвід (скажімо прямо, він себе на війні не виправдав), а краще вивчати і напрацьовувати власний. У нашій історії такого більш ніж достатньо, починаючи хоча б з українських козаків.

На війні мені довелося переосмислити практично все і з порога відмовитися від непотрібного вантажу імпортних методик і навіть певних положень етичного кодексу психолога, складеного для кабінетних комфортних умов. На війні все інакше, там кризові умови - а це інша психологія.

Головне, що придбав - досвід виживання в професії військового психолога в умовах бойових дій.

4. Україна воює вже три роки. Як, на Вашу думку, на сьогоднішній день йдуть справи з психологічним супроводом в ЗСУ? А також з психологічною допомогою ветеранам, які повертаються з війни?

Уточнююче запитання: Наприклад, в ЗСУ є Головне управління морально-психологічного забезпечення. Яке повинно займатися комплектацією частин психологами, реабілітацією ветеранів та ін. Як би Ви оцінили б його роботу? А також ефективність інших державних структур.

Черговий парадокс в тому, що офіційно формально існують і структура «Головного управління морально-психологічного забезпечення» в армії і багато всіляких «Гошок» (Громадських організацій), психологічних кризових служб тощо на гражданці, в основному за рахунок держави і різних грантів. Але ..., реальної ефективної психологічної роботи ні з військовослужбовцями в армії ні з ветеранами, які повертаються з війни, я не помітив. Кажу це як військовослужбовець і згодом ветеран війни, який протягом року сам намагався шукати таку допомогу.

Черговий парадокс. Всі пропонують допомогу, але як тільки звертаєшся з конкретним запитом, в кращому випадку просто не розуміють, про що ти говориш або навіть звинувачують незрозуміло в чому. Я кажу, перш за все, про колег-психологів, з якими мені довелося спілкуватися. У підсумку, реальну допомогу отримав від тих же ветеранів, що організувалися для самодопомоги.

Висловлю припущення, що під виглядом «допомоги ветеранам» в держструктурах і в «Гошках» просто за черговими фінансовими схемами витрачаються кошти платників податків і зарубіжних фондів.

5. Зараз в армії офіційно вводять посади військових капеланів. Не всі Ваші колеги з цим згодні. Чи підтримуєте Ви такий крок? Або краще військовий психолог в частині, ніж військовий пастир?

Відверто кажучи, військові капелани в цілому на війні показали себе краще, ніж військові психологи. Саме з ними у мене були найбільш предметні і змістовні професійні бесіди. Навіть був досвід роботи в тандемі, який виявився найбільш продуктивним. Тоді нам вдавалося цілком результативно боротися з «зеленим змієм».

Що стосується окремого інституту військових капеланів, то тут треба підходити більш тонко і професійно з урахуванням реального бойового досвіду. Найкраще я бачу єдиний департамент з двома напрямками - психологічним і етичним (капеланських). При цьому, фахівці-психологи повинні готуватися з урахуванням вивчення духовних, а капелани - психологічних дисциплін.

Для початку краще всього відбирати на навчання у відповідній магістратурі бійців і капеланів з бойовим досвідом і базовою вищою освітою.

6. Як сказав один боєць: «Краще я піду до священика покаятися в гріхах і очистити душу перед боєм, ніж до психолога - який почне «вантажити» мене «лівими методиками». Часто доводиться чути, що військовослужбовці дуже неохоче звертаються до психолога по допомогу. Його уникають з різних причин. Більшість віддадуть перевагу пляшці і «розмові по душам» з друзями-однополчанами, ніж спілкуванню з фахівцем. А до військового психолога підуть хіба що за наказом командира - «з-під палки». Звернення «Ей ти, психолог» у військовому середовищі найчастіше має саркастично-іронічний відтінок. Враження таке, що психологів в армії не дуже поважають.

Все це відповідає дійсності? Як Вам вдавалося знаходити контакт з солдатами і офіцерами? І будувати з ними довірчі відносини. Наскільки Ви вважаєте свою роботу з ними успішної та ефективної?

Сумно, але з усім вищесказаним повністю згоден. Прийшовши до армії яка воює, я відразу заявив, що я психолог, але почав з заробляння реального авторитету як «нормального мужика». І лише після цього, десь через півроку, став чути на свою адресу характеристики бійців типу - «оно пішов реальний психолог».

В армії до мене як психолога зверталися по різному - і самостійно, і за вказівкою командира, і під тиском бойової обстановки, і просто «поговорити по душам». Там цінувалися «вільні вуха», роль яких я і виконував.

Ось наприклад. На початку служби, коли я заходив до намету або бліндажу, сам представлявся військовим психологом, готовим вислухати проблеми бійців. В кінці служби я заходив в намет або бліндаж і питав, хто знає, хто я такий. Як правило, хтось із бійців вітався, нагадував, звідки він мене знає і починалася розмова, оскільки такий обов'язково вже пройшов бойові дії і було про що поговорити по душам. Незабаром навколо збиралися інші, зазвичай новоприбулі. Виявлялося, що часто для них предмет розмови був в новинку, оскільки «бувалі» просто так про війну зазвичай не говорили. А за участю психолога це виходило цілком доречно.

Ось зараз подумав, що було б ще більш ефективно, якби поруч був ще й такий же бойовий капелан.

7. Ви скептично відзиваєтеся про волонтерів-психологів як психологів - «туристів», які приїжджали на короткий час в зону АТО «зробити селфі і відзначитися». Навіть якщо вони це роблять з щирим бажанням допомогти, вони дійсно більше шкодять, ніж допомагають? За Вашими словами, «Від психологів-жінок користь тільки в тому, що вони жінки». А від психологів-чоловіків, очевидно, взагалі користі немає? Оскільки вони не сприймаються бійцями і не є для них авторитетом: «А чому ти, мужик, сам не в армії і не воюєш, якщо ти такий розумний?».

Уточнююче запитання: Чи означає це, що цивільним психологам там взагалі робити нічого? Краще, якщо з особовим складом працюватимуть психологи-військовослужбовці у формі: штатні психологи батальйонів, психологи МО або ГШ? Які постійно «в темі», знаходяться з бійцями «на одній хвилі», мають з ними подібний досвід емоційних переживань? Як ви вважаєте?

Погоджуючись з Вашими (і моїми) зауваженнями, все ж хочу віддати належне жінкам волонтерам-психологам, які будучи реально професійно підготовленими не кращим чином, абсолютно щиро кинулися допомагати нашим бійцям. В їхні візити дійсно найбільш позитивним було привнесення в виснажені багатомісячним перебуванням на передовій душі бійців відсутнього і так бажаного їм «жіночого духу». Цей позитивний «ефект жінки» плюс «ефект новизни» (в сумі «ефект новенької») перекривав всі спроби демонстрації себе як «військового психолога». Я з цікавістю спостерігав, як бійці заради того, щоб поспілкуватися з новою жінкою, терпіли всі їхні «лекції» і «вправи». Хоча, може комусь було цікаво і це.

Щодо присутності цивільних психологів на війні. На початку війни це був вимушений захід, оскільки інших просто не було.

А в штатних бойових умовах, безумовно, повинен працювати тільки військовий психолог. Хоча б тому, що умови мирного життя і бойові дуже

різняться і відповідно різні принципи самої роботи. Якщо в мирному житті психолог керується професійно-етичним кодексом, то в бойових умовах превалює бойовий наказ і виконання бойового завдання.

Щодо психологів-чоловіків. Нормально в армії вони сприймаються в формі і в погонах. В інших варіантах вони свідомо чи несвідомо бачилися як такі, що знайшли спосіб відкосити від служби. Адже їм теж приходили повістки ...

8. Хто взагалі може і повинен (в ідеалі) працювати з бійцями і надавати їм психологічну підтримку? За своїм професійним, особистим і іншим якостям?

Тільки зараз, через понад рік поза армією, але перебуваючи в форматі підготовки військових психологів, можу сказати, що найкращий варіант психологічної роботи в армії - це команда, що складається з чоловіка-психолога, жінки-психолога і капелана (всі звичайно ж військові).

Обов'язково, в ході підготовки мають отримати досвід бойових дій або будь-який інший, який передбачає знаходження в кризових умовах.

9. Ви маєте досвід роботи в діючій армії і на передовій. Які учасники бойових дій, на Вашу думку, найбільше схильні до психологічних проблем? Наприклад, візьмемо дві умовні категорії військовослужбовців: «мобілізовані» і «добровольці». Зараз можна додати ще й «контрактників». Одні пішли воювати «по мобілізації», інші - «за покликом серця». Для третіх війна - «це робота». На перший погляд, високомотивовані пасіонарні добровольці повинні бути менш схильні до стресів і травм. Чи так це насправді?

У цьому контексті я не випинав би «схильність до психологічних проблем». Та й взагалі, кажучи про психологію українських бійців, які воюють на Донбасі, оперувати такими термінами як «мобілізовані», «добровольці», «контрактники» не найкращий варіант. Це не головне в їх психології. І тому, що провідним фактором в цій війні є - етичний і духовний, але не психологічний. Я б усіх розглядав як таких що «активно воювали», «пасивно воювали» і «ухилялися». Так ось, найменше «психологічних проблем» у тих, хто «активно воювали» і повністю виконали свій обов'язок перед Батьківщиною і народом. Їх психологічні проблеми просто «згорали» в стані «базального патріотизму». До речі, щось подібне спостерігалося і на Майдані. У решти психологічні проблеми наростали в міру ухилення від останнього. Подивіться зараз на антимайданівців (наприклад донецьких).

Зовсім інша справа в тому, що ті, які «активно воювали» мають більше проблем при поверненні з війни через так званий «синдром повернення»

в суспільство, в якому «нічого не змінюється». І тут більше слід говорити про психологічні / етичні проблеми самого суспільства, а не ветеранів.

10. Проблема «аватарів». Вона дійсно так поширена, як про це говорять? Що п'ють дуже багато, що абсолютна більшість небойових втрат відбувається на грунті пияцтва і алкоголізму. Які шляхи її вирішення Ви бачите? Виходячи з власного досвіду спілкування з такими військовослужбовцями, як цю проблему вирішують командири в армії? І що б Ви їм порадили як психолог?

Зазвичай бійці пили там, де пив командир. Крім цього, величезний дефіцит кваліфікованої психологічної та духовної допомоги і неможливість іншим способом «заспокоїти душу». - У цьому бачу головні причини проблеми «аватарів».

Рішення просте - нормальні вимогливі командири - контрактники, завантажувати бійця роботою, не залишаючи йому зайвого вільного часу і, звичайно ж, професійна психологічна і духовна підтримка.

11. Одні психологи, психотерапевти більше говорять про травму і посттравматичний синдромі. Інші - про посттравматичне зростання учасників війни. Про її пасіонарний вплив, що очищає, підносить і будить душу. Незважаючи на те, що війна - це аномальне переживання і травматичний досвід. Складається враження, що Ви тяжієте саме до других. Коли описуєте війну в категоріях «справи життя», говорите про життєве самовизначення, про особливий стан - «далі смерті», про прояви вищих морально-етичних якостей бійців. У чомусь це перегукується з ідеями Олега Бахтіярова (див. його «Війна як психотерапевт»). Десь ближче до Віктора Франкла - до його набуття сенсу життя в екстремальних умовах. Або до Фрідріха Ніцше, з його знаменитим «Все, що не вбиває, робить мене сильніше». Це насправді так? Чи справді війна більше лікує, ніж калічить душі людей?

Ви згадали авторську концепцію «справа життя». Дійсно, ця війна стала найсерйознішою емпіричною і практичною її апробацією, після якої, сподіваюся, вона таки почне повноцінно жити.

Війна наочно продемонструвала, що реальний розвиток особистості відбувається через кризу. І чим така криза масштабніша і гостріша, тим ефективніше відбувається такий розвиток. Не можна не бачити, що ця «війна» особлива, не схожа на попередні. Хоча б тому, що безпосередньо стала наслідком такого унікального феномену як Майдан. І в цьому їй («війні») не відмовиш в позитивному «психотерапевтичному ефекті» для українського суспільства.

Але, хотілося б, щоб в подальшому такий радикальний «метод психотерапії» як війна в подальшому трансформувався у щось більш гуманне. Наприклад, в контексті «соціальної психотерапії» Еріха Фромма.

12. Є популярний вислів, що на війну йде одна людина, а повертається з неї зовсім іншою. Ви з ним згодні? Війна повністю і назавжди змінює психологію людей? Або вона просто проявляє їх справжню сутність, їх справжнє «Я», відкидаючи все наносне і другорядне?

Нам всім добре б зрозуміти, що американських ветеранів суспільство сприймає, як загрозу. Тому і намагається їх задовольняти, створюючи комфортні умови існування і лікування.

Наших ветеранів якась частина суспільства, очевидно краща, сприймає їх як надію на майбутнє. Пам'ятаєте, що ще недавно в народі говорили «ось повернуться хлопці з війни, швидко наведуть порядок». Інша частина, очевидно гірша, навпаки, зустрічає їх міліцейськими редутами і, що прикро, масою психологів, які прагнуть «нанести їм допомогу», озброєних ПТСР і імпортними штампами типу «всі ветерани психопати» (останнє чув особисто).

На цій війні дійсно повністю змінювалася психологія людей, дивним чином виявлялася «першопричина» життя їх особистості, відкидаючи все наносне і другорядне. Людина потрапляв в формат реалізації «справи життя». І це дуже жорсткий життєвий формат, який не дозволяє відходити в бік чи піти з цього шляху. Я це кажу упевнено, оскільки перебуваю в ньому вже більше двадцяти років. Очевидно, тепер таким шляхом підуть ветерани, які повернулися, принаймні деякі з них.

13. Ви можете дати пораду рідним і близьким бійця, який воює? Адже у всіх є сім'ї. І часто вони переживають більше самих солдатів. Як їм себе поводити?

Порада така - постарайтеся «воювати» разом з ним. Щоб він відчував, що Ви (наприклад дружина) завжди встигнете «піднести патрони» або «перев'язати рану», якщо що. Він там, на війні, Ви тут, в мирному житті, повинні робити спільну велику «справу», про яку я згадував вище. Але це дуже не просто ...

14. Очевидно, що успішність війни багато в чому залежить від соціальної підтримки армії. Що потрібно робити українцям, щоб наші воїни весь час відчували підтримку суспільства? Знали, що за ними стоїть їхній рідний народ. Що народ і армія єдині. Крім пожертвування грошей і волонтерства (з цим зрозуміло).

Єдність! Саме народ і армія, боєць і його сім'я - якщо така єдність зміцниться і розростеться, не треба буде ніяких психологів і ніяких «реабілітацій». Далі життя все вирішить саме. Але бачите, як все це виявилося не просто.

15. Все-таки, бентежить думка про позитивний і психотерапевтичний вплив війни. Про її духовні властивості як очищення. Подібне часто кажуть комбатанти. Може, це всього лише «симптом того хто воював»? Або якийсь «синдром пошуку глибинного сенсу»? Коли намагаються знайти хороше в свідомо нехороших обставинах? [«Я збанкрутував, розорився, будинок забрали за борги, від мене пішла дружина - але я дуже вдячний долі за цей урок ...». «Я провів 20 років у в'язниці за несправедливим звинуваченням - зате отримав приголомшливий життєвий досвід ...». «Я воював, був поранений, потрапив у полон, пройшов концтабір, катування і знущання - зате ого-го як піднявся духовно, пізнав істину, написав книгу про пошуки сенсу ...»]. Люди просто намагаються примиритися з тим, що з ними сталося. Пережити свої травми за допомогою таких ось когнітивних викривлень, свідомих і несвідомих. Щоб відчути себе краще. І знайти сили жити далі. А насправді у війні немає нічого такого що зцілює, що підносить і облагороджує. Війна - це горе, біль, кров, піт і сльози ...

У війни, як і у медалі, є дві сторони. Одна - це горе, біль, кров, піт і сльози..., чреваті всякими психологічними «синдромами». Інша - це пошук сенсу життя, можливість прояву і набуття вищих цінностей. Але ці сторони проявляються по-різному і в різних пропорціях в залежності від базового мотиву бійця.

Якщо таким є мотив «вбивати» (убий першим інакше вб'ють тебе), тоді домінують тваринні інстинкти, вирощується внутрішній «звір», що в підсумку може призвести до психічних синдромів на кшталт ПТСР. Таке зазвичай спостерігається у бійців, які воювали на чужій території в загарбницьких, несправедливих війнах (наприклад в'єтнамська і афганська з боку відповідно США і СРСР).

Якщо ж таким є мотив «захищати», тоді має місце зворотна картина. Домінують людські, як правило, вищі цінності. Що цікаво, у таких бійців теж пробуджується внутрішній «звір», який здатний вбивати не менш, а часто і більш ефективно. На перше місце виходить не стільки професіоналізм і фізична підготовка, скільки патріотизм і сила духу. Особливо це було помітно в «донбаській» війні, де українці воювали за Батьківщину, за свою землю. Про це я частково вже говорив вище.

У бійців та ветеранів накопичуються в психіці і свідомості масиви і «низького» і «вищого». Я в своїй роботі роблю наголос на «вищому». Напевно тому, що маю про це уявлення завдяки власному військовому

досвіду. Тому для мене війна - це більше ціннісно-смислова (морально-етична) психотерапія і «розвиток». Більшість психологів навпаки, помічають «низьке» і намагаються «лікувати». Тому, для таких, більшість з яких як правило не мають достатнього досвіду військових переживань, війна - це більше пов'язано з «всі ветерани психопати».

16. Отже, солдат повертається з війни. Де все було зрозуміло. Були вороги, які в нього стріляли. І були свої, побратими, які прикривали спину. Повертається в тому стані, яке Ви називаєте «базальним патріотизмом». З загостреним почуттям справедливості, розподілом світу на «чорне» і «біле». І відчуває «шок повернення». Адже ефективної психологічної роботи з ним (майже) ніхто не проводить. Як Ви сказали раніше - система практично відсутня.

[Офіційно він вважається героєм. Але на побутовому рівні він потрапляє в наше суспільство, яке в своїй масі живе так, ніби ніякої війни сьогодні немає і реагує на нього відповідно. Водій маршрутки невдоволено кричить йому: «Я тебе туди не посилав». І відмовляється везти безкоштовно по УБД (під схвальний гул «ватяних» пасажирів). Старі знайомі з «гражданки» (які «відкосили» від армії) говорять йому: «Ти дурень, що пішов захищати свою країну. Це війна олігархів. А у Порошенка Липецька фабрика. І взагалі - ми за мир у всьому світі. Всі люди брати. Не треба воювати з Путіним, тому що ми їздимо в Росію на заробітки... ». Його рідні незадоволені - тому що він сильно змінився. Виникають сімейні конфлікти. А тут ще чиновник в установі вимагає хабар за видачу довідки. І т. ін.]

Питання: що йому робити?

Що йому робити? Я до сих пір не знаю якоїсь узагальненої точної відповіді. Напевно, в кожній конкретній ситуації існує конкретна рекомендація. Особисто мені пощастило. Я відразу з війни потрапив в докторантуру, де отримав можливість завершувати дослідження, розпочате ще два десятки років тому. Так що на таке питання у мене відповідь була очевидна.

Але рекомендації є, засновані і на власному досвіді. Перш за все, треба прийти в себе і спробувати зрозуміти - хто я є. Зрозуміти з урахуванням всього того, що Ви перерахували - «шок повернення», недосконала система реабілітації, нерозуміння в сім'ї, зі старими друзями, в «старому» суспільстві, чиновницьке свавілля, нарешті, необґрунтовані переслідування за «незаконні» дії на війні тощо.

Після цього треба для себе точно вирішити – чи буду я відстоювати до кінця цінності, які набув на війні. І вже тоді приймати рішення про те, чим збираєшся займатися. У мене на це пішов рік. Точкою прийняття рішення стало видання книги «Психолог на війні та після...» з

життєописом на війні. Там я був повністю відвертим і спалив мости до відступу.

17. Чи можна сказати, що до великих проблем у ветеранів призводить не стільки сама війна, скільки те, що з ними відбувається вже «після війни»? (Поки що винесемо за дужки бойові стреси, наслідки поранень, ампутацій та ін.)

Ви маєте рацію. Виявилося, що війна - не найважче для ветерана, який з неї повернувся. Я помітив, що ще там, на війні, багато бійців намагалися потрапити на передову, щоб діяти. Саме дія начебто «розпорошувала» чи «спалювала» психологічні проблеми. До речі, щось подібне спостерігалося і на Майдані, коли туди багато хто намагалися потрапити, відірвавшись від спостереження по ТБ.

Тому, потрапивши в мирне життя і втративши можливість діяти як на війні, відразу починають спливати безліч проблем суто мирного соціального характеру. «Нова» людина потрапляє в «старе» суспільство і неминуче виникає когнітивний дисонанс (одні і ті ж речі вона і суспільство розуміють по-різному). Наприклад, після війни я не можу давати хабарі і брехати. Причому, при одній думці про це у мене виникає мало не соматична реакція дискомфорту. Напевно, тому я зараз живу в сімейному гуртожитку на пташиних правах. Я вже не кажу про майбутнє оприлюднення своїх нових ідей в психології. Уже зараз, перевіряючи їх на «ближніх підступах» на конференціях, круглих столах, інтерв'ю на ТБ тощо, натрапляю на нерозуміння або навіть агресію більшості колег-психологів.

Зараз намагаюся допомагати в цьому плані бійцям і офіцерам, які відновлюються після поранень у військовому санаторії. Відразу ставлю їм запитання, які апробував ще на війні після серйозних боїв: «Ви таке пройшли, бували в стані «далі смерті». Напевно, Ви стали кращим?» Зазвичай після цього починається серйозна розмова про те, як жити далі.

18. Чи не здається Вам, що це не ветеранів треба «реабілітувати» і «адаптувати» до життя в нашому суспільстві? Це українське суспільство сьогодні потребує психологічної реабілітації. Або, скажімо так - переоцінки цінностей. А ветерани можуть (повинні) йому в цьому допомогти.

Не здається. Я в цьому абсолютно впевнений. Ще повторюся з попереднього інтерв'ю. Якщо американські ветерани після повернення представляють для суспільства загрозу, то наші ветерани після «донбаської війни» є надією суспільства на оновлення. «Хворі» не ветерани (вони якраз почали «одужувати»), «хворе» суспільство. І це

треба всім зрозуміти і про це чітко і грамотно сказати. А краще, ще й науково обґрунтувати.

Питання - «Як жити далі?» - стоїть не тільки перед ветеранами, а й перед усією громадою.

19. Що б Ви порадили рідним і близьким демобілізованого бійця? До чого треба бути готовим членам сім'ї, яка чекає повернення солдата з фронту? Які базові правила поведінки?

Перш за все - не приховувати радість повернення живого, і слава Богу, якщо ще і здорового. Не поспішати обурюватися, що йшов «свій», а прийшов «чужий», якщо навіть виникають суперечності в різному розумінні одних і тих самих речей. І взагалі, попервах просто набратися терпіння і спробувати зрозуміти - хто Він новий.

Спробувати своїм жіночим чуттям (адже зазвичай першими зустрічають ветеранів саме жінки - дружини, доньки, матері, сестри) знайти і виділити щось краще (вище, морально-етичне), що він придбав там, захищаючи Батьківщину. Це те, що для нього там було мало не святим і непорушним, за що він воював. Постарайтеся надалі спиратися саме на це. І приготуйтеся до того, що вам доведеться підніматися до його рівня...

Постарайтеся бути (утримуватися) поруч, навіть якщо він пішов до побратимів (у вашій присутності вони будуть бачити того, за кого воювали, тому лаятися і зловживати алкоголем буде негідно). Загалом, десь так...

20. Наприклад, така ситуація. Жінка скаржиться: «Чоловік прийшов з війни зовсім іншою людиною. Ні, він не п'є. Просто сидить в кімнаті цілими днями. І мовчить. Не хоче ні з ким спілкуватися. Відмовляється що-небудь робити по дому, не допомагає по господарству. До дітей байдужий. Я вже вся змучилася. Так чекала його повернення, а тепер його зовсім не впізнаю. Хоч бери і розлучайся ... »

Чи можлива в подібних випадках психологічна допомога «в домашніх умовах», з боку сім'ї, друзів? Чи обов'язково потрібно звертатися до фахівців? А якщо він живе в глибинці, в сільській місцевості, де такої можливості немає?

Ось тут може спрацювати той самий «ефект жінки», який я помітив ще на війні, коли нас відвідували жінки психологи-волонтери. Якщо ветеран так мовчить, значить, є про що. Значить, поки просто не може говорити. Сядьте поряд і мовчіть разом з ним. Мовчіть стільки, скільки знадобиться - день, тиждень, місяць ..., поки не почнеться невербальне спілкування,

яке врешті-решт прорве «нарив» і тоді приготуйтеся прийняти на себе вал ...

Це буде означати, що він вам повірив і прийняв. І не оскверняйте таке праведне мовчання життєвими проблемами. Якщо він вам повірить і прийме, всі ці проблеми вирішаться швидко і найкращим чином.

Якось ще на війні буквально перед самим дембелем я запропонував поговорити про війну старшині, який п'ять разів ходив під Іловайськ для виведення своїх товаришів.

А що говорити- це бруд, кров, смерть, нічого хорошого» - відповів він. Так до цього дня і не заговорив.

21. Через мобілізації, бойові дії пройшли сотні тисяч українців. Разом з їх сім'ями, з біженцями війна торкнулася кілька мільйонів людей. Чи є небезпека, що в результаті ми можемо отримати якщо не конфлікт, то соціальне відчуження і розкол між «воювали» і «не воювали»? До того ж до багатьох інших суперечностей в українському суспільстві.

[У тих хто воювали часто змінюється коло спілкування. Вони вважають за краще спілкуватися з такими ж, як вони - «хто все розуміє». А на інших «цивільних» найчастіше дивляться спідлоба, насторожено, а то й вороже. Мирне «громадянське» середовище саме їх нерідко до цього провокує. Вважаючи всіх хто повернувся «травмованими», «хворими», «психами» яких треба «лікувати». Або ж «дурнями», «лузерами», яким не вистачило розуму або грошей «відкосити». Зрозуміло, що це, багато в чому - психологічний захист, прагнення відгородитися від них. Адже ветеран - це живий ходячий докір всім, хто «відмазався» від мобілізації. Він - подразнювальний чинник. Нагадування всім «втомленим від війни», які витісняють її зі свідомості, не хочуть про неї нічого знати. А хочуть «просто жити», розважатися, заробляти гроші, брати і давати хабарі ...

Доводилося таке спостерігати. Коли з боку «воювали» свідомо чи несвідомо йде демонстрація переваги, образи чи маніпуляція почуттям провини: «Я там був, а ти - ні». «Не воювали», відповідно, починають агресивно захищатися, виправдовуватися або вибачатися. Або ж самі показують перевагу: «Ти дурень, що пішов на війну. А я розумний, я вище цього - нехай син Порошенка воює ... ». Що викликає відповідну агресію вже з боку «воював».]

Так, дійсно, наше суспільство зараз розділилося на тих, кого в тій чи іншій мірі торкнулися «майдани» і «війна» і тих, кому вдалося залишитися поза цих подій. Але в цьому я не бачу трагедії. Швидше навпаки, це свідчить про помітну динаміку розвитку суспільства. Інша справа, наскільки довго такий розвиток може залишатися стихійним і непередбачуваним.

Зрозуміло, що чим більше таке нерозуміння того, що відбувається, буде тривати, тим дорожче воно нам буде обходитися. А це не тільки і не стільки руйнування інфраструктури, знищення великих матеріальних ресурсів, скільки загибель людей і знищення людського ресурсу, причому кращого. Якщо хочете, адекватне розуміння даної ситуації в Україні - це питання «бути чи не бути» цілої нації і народу. Адже зовсім недавно ми мало не втратили країну ..., якби не «майдани» і «війна».

Коли в нашому суспільстві почнеться самоусвідомлення на такому глобальному рівні, всілякі дрібниці типу «воював - не воював», «був - не був», «патріот, значить дурень - відмазався, значить розумний» відійдуть на другий план і вирішаться самі собою.

22. (продовження попереднього) Таку «психологічну напругу», почуття дискомфорту між тими і іншими можна побачити навіть серед психологів, психотерапевтів. Хоча, здавалося б ... Особливо це помітно в онлайн-дискусіях, де обмежень менше і фахове обговорення часто скочується в горезвісний «срач».

Може, самим психологам варто спочатку якось відрефлексувати ці питання в своєму професійному середовищі? А потім вже запропонувати щось суспільству? Як «уживатися» всім разом і ефективно взаємодіяти заради загального блага? Або це - надумана проблема? Як ви вважаєте?

Про психологів і про роль психології взагалі хотілося б поговорити окремо. Але обмежуся лише кількома тезами.

1) «Донбаська війна» виявилася насамперед психологічною. Тому, здавалося б, психологи повинні були відігравати провідну роль. Але цього не сталося. Ця війна виявилася не під силу ні вітчизняній, ні західній ні російської науковій та практичній психології. А все тому, що основна проблематика сконцентрувалася на вищому, етичному і духовному рівнях, куди традиційна психологія ще не доросла.

2) В результаті російське суспільство під впливом тотальної пропаганди і маніпуляцій за допомогою психо- і політтехнологій, на думку професора Олександра Асмолова, «депортувалося в касту знедолених», українське суспільство залишилося один на один з російською «емоційною чумою» (термін психолога Вільгельма Райха як характеристика німецького суспільства в період гітлеризму), за допомогою західної психології з її ПТСР, а також військовими методиками і техніками бодинаміки вдавалося хоч якось вирішувати лише проблеми на рівні тіла і «нижчих» психічних функцій і змістів.

При цьому найбільш актуальні стани «базального патріотизму» залишалися поза полем зору психологів як «нарцисичні фантазії» (оцінка одного з відомих західних психотерапевтів, з яким мені довелося спілкуватися).

3) Пройшовши процес виживання в професії військового психолога в умовах бойових дій і намагаючись бути адекватним реальній ситуації приходжу до того, що в цілому психологія свою задачу ні на війні ні в суспільстві не виконала. Тому назріло її серйозне і кардинальне реформування на всіх рівнях - науковому, освітньому, практичному. Хочу відразу зазначити, що час на це обмежений…, до наступного Майдану.

23. «ПТСР» (посттравматичний стресовий розлад). Він же - «в'єтнамський», «афганський» та ін. синдроми. Сьогодні цей термін дуже популярний. Чи доречно його використовувати в наших умовах? [А також його постійна згадка в медіа? Що весь час роблять українські ЗМІ. Та й багато психологів теж. Хоча, здається, це взагалі не їхня компетенція? ПТСР - клінічний діагноз з певними критеріями (див. DSM 5).

Це медична галузь (завдання лікарів-психотерапевтів, психіатрів, неврологів). Оскільки він вимагає не тільки психотерапії, але і медикаментозного лікування. У нас же «ПТСР» - це улюблене слово усіх фейсбучних «експертів», журналістів, чиновників, психологів та інших соцпрацівників, які говорять про проблеми ветеранів. Навішуючи його, як ярлик, буквально на все і всіх. Хоча далеко не всі ветерани, скажімо, відчувають панічні атаки і ховаються вдома під стіл під час грози. І навіть якщо ветеран «бухає» і б'є дружину - це ще не означає, що у нього ПТСР. Він, як кажуть в Одесі, «просто може бути трошки в житті поц». Що ви думаєте про це? Чи виправданий такий ухил в «посттравму» при роботі з повернулися з війни? Якщо немає, тоді як?

Все це чиста правда і мені навіть нічого додати. Тому, було б добре для початку психологам просто припинити всі неконструктивні дискусії де б то не було (в стилі «срач» між собою) і буквально накласти табу на використання самого терміна «ПТСР» до того моменту, поки не будуть проведені коректні наукові дослідження в нашій країні (а таке можливо не раніше ніж років через п'ять-сім після приходу ветерана з війни).

А тим часом інтенсивно напрацьовувати власний досвід працювати з ветеранами та їхніми родинами. На щастя, позитивні зрушення тут вже є. Що цікаво, це роблять самі ж ветерани, реалізуючи принцип «рівний-рівному». Виявилося, що головна умова успішної роботи - це наявність власного досвіду участі в бойових діях (для чоловіків в роботі з бійцями), а також досвіду дружини ветерана або досвіду проживання в зоні бойових дій (для жінок в роботі з сім'ями ветеранів і тимчасово переміщених).

24. Ви говорите про неефективність «імпортних» підходів, які відображають досвід чужих загарбницьких воєн. А може, не треба

нам так відразу відкидати все іноземне? І заново винаходити велосипеди? Адже є, наприклад, Ізраїль. Який багато років воює і на своїй території. Де за статистикою найменше в світі кількість військових з травматичними розладами. Є балканські країни, теж воювали за свою незалежність від більш сильного сусіда. І ось такий зарубіжний досвід міг би стати в нагоді. Або все ж ні?

Уточню. Я кажу про неефективність як недостатню корисність «імпортних» методик. На рівні тіла і «нижчих» психічних функцій вони досить добре працюють. Але якщо ними захоплюватися, можна прийти до парадоксальних результатів. Наприклад, як це було у мене, коли найкращим виходом у вирішенні економічної проблеми рекомендується - почати брати хабарі.

А що стосується досвіду психологічної роботи з ветеранами, які захищали Батьківщину у В'єтнамі, Афганістані, Чечні, на Балканах, я б сам хотів такої десь побачити або прочитати. Крім, звичайно ж, особистого спілкування, що ми і самі робимо. Про військові синдроми типу ПТСР у такої категорії ветеранів чомусь не пишуть. Швидше за все тому, що такої проблеми просто немає або вона не настільки актуальна. А у нас її використовують, як спосіб прикриття власної професійної неспроможності або гірше того, як пужало на кшталт «бЕндерівців» у росіян.

А щодо ізраїльського досвіду, «де за статистикою найменше в світі кількість військових з травматичними розладами», то тут, швидше за все той самий ефект, тому що Ізраїль «багато років воює і на своїй території». Там війна вже стала буденністю.

25. Ви неодноразово писали про Майдан як морально-етичну терапію суспільства. Оцінювали його як вищий прояв духовних якостей українського народу. Прагнення до особистої і національної гідності, самоорганізації. Як, на Вашу думку, з цим справа зараз? Чи можна казати про фундаментальні психологічні зміни українського соціуму? Про морально-духовний ренесанс після Революції Гідності?

Безумовно, в українському соціумі відбулися фундаментальні психологічні, соціальні, культурні зміни і це очевидно. Українське суспільство 2013 року і 2017-го років зовсім різне. Але про морально-духовний ренесанс поки говорити рано. Проблема в тому, що справа робиться, але вона до кінця не осмислена, а значить, не завершена.

Зараз дуже важливо включити в суспільстві масштабний механізм осмислення і адекватного усвідомлення скоєного, де на перше місце має вийти саме психологія, але психологія «вища», морально-етична. А це значить, що не брати і не давати хабарів, не брехати і не слухати брехню,

керуватися в житті критеріями «совісті» а не «шлунка» - повинні стати нормою. Саме з такими нормами життя повертається багато ветеранів.

Щодо феномена Майдану і його розвитку хочу сказати, що зараз проявилася закономірність його «дорослішання». Це означає, що слід очікувати чергового прояву цього феномена, але вже набагато більш масштабного і енергетично насиченого. Тому я і акцентую увагу на тому, що запас часу на кардинальне реформування психології і всього суспільства обмежений.

Якщо ми не навчимося говорити і слухати замість того, щоб воювати (це і є морально-етична терапія суспільства і це цілком можливо, у мене на війні це виходило) - наслідки можуть бути дуже сумними.

26. Як взагалі змінилися українці за три роки війни? Здається, що не дуже. Як і раніше - 1-2 відсотка воює з ворогом, захищає свою батьківщину. Ще кілька відсотків небайдужих патріотів допомагає першим, займається волонтерством та намагається змінювати країну. Ще може відсотків 15-20 - пасивно підтримують перших і других. А все решта живуть за принципом «моя хата скраю». І звично лають владу. Хоча їм навіть все одно, чия це влада. За великим рахунком. Аби їх не чіпали. А тільки вчасно платили пенсії та зарплати. Або це - оманливе враження? Що Ви скажете як психолог? І просто як людина з великим життєвим досвідом, яка пройшла війну.

Щодо наведених Вами цифр цілком згоден, але ... з дещо іншими коментарями. У нас зараз в результаті «майданів» і «війни» приблизно п'ята частина суспільства воює, активно захищаючи Батьківщину або пасивно цьому сприяє. За статистикою, на Майдани по всій Україні регулярно виходили не більш 2-х відсотків населення, а в найбільш бурхливі періоди таких було до 5-ти відсотків. Але цього вистачило, щоб змінити країну.

На війні жменька «кіборгів» і їм подібних українських бійців-патріотів змогли вистояти проти супротивника, який перевищує в живій силі і всім видам озброєння, багаторазово посиленим «російською міццю», що стоїть за ним, - тільки за рахунок сили духу. Це стало переломним моментом у війні. Остаточно пропав страх перед «супостатом і його військом», зато страх з'явився у останнього і всіх росіян (чего варті лише міфічні «бендерівці» і «правосєки»).

Мені, звісно, важко казати про це беземоційно, оскільки сам тоді знаходився в такому стані. І він залишається дотепер, але вже як основа якоїсь іншої, більш істинної особистості.Але мені здається, що «критина маса», необхідна для зміни суспільства, вже накопичена. Залишається лишень здійснити адекватне самоосмислення і особистісні зміни.

27. Під час військової служби Ви спілкувалися з місцевим населенням (про що неодноразово писали в своїх «Записках ...»). Жителів Донбасу часто називають «ватниками», «сепарами», які покликали війну в свій власний будинок. Всіляко підкреслюєте їх антиукраїнські і проросійські настрої. Напевно, з психологічної точки зору це - неправильні визначення. Бо спонукають «мову ворожнечі» і «соціальну стигматизацію». Але оскільки вони зустрічаються в Ваших текстах, я задам це питання.

Психологічний портрет «ватника»: як би Ви його описали? Чим «ватник» відрізняється від «неватнека»? Що означає «ватяна свідомість»? Адже вони не кричать «Росія! Росія! Путін, прийди!» цілими днями. Особливо в спілкуванні з українськими військовими. У побуті вони - прості звичайні люди, зі звичайними життєвими прагненнями ...

«Ватники», «сепар» і т.ін. - у мене були всього лише робочі (якщо хочете бойові) метафори в роботі з донбасівцями. Адже там добре розуміють тільки силу або ось таке жорстке поводження. Такими метафорами начебто відтінялося наносне у співрозмовника, щоб почати розмову «по душах».

Найбільш ефективно з донбасівцями в тому числі і з суміжної сторони (зазвичай з Донецька) вдавалося спілкуватися в плацкартному вагоні. Це була моя своєрідна поїзна лабораторія. Цікаво, що завдяки такому спілкуванню вони зі мною, офіцером ЗСУ, були більш відверті, ніж між собою. Найбільш актуальні питання намагалися обговорювати наодинці, де-небудь на зупинці або в тамбурі.

Наприклад, один шахтар-пенсіонер, який залишився, щоб вартувати побудовані за свої кровні два будинки собі і синові мені повідав, що якщо прийдуть «конфісковувати на потреби республіки», то спалить чи підірве їх разом з собою. Все необхідне вже запас. Я запропонував дістати кулемет, краще «Дашку», і відстрілюватися до приходу ЗСУ. Далі ми вже говорили «як рідні».

Виявилося, що в спілкуванні з людьми, які формувалися в криміналізованому соціумі (а саме такий за багато років утворився на Донбасі) з вирощеним внутрішнім «звіром» ця манера була досить ефективною.

Наразі стосовно справжніх донбаських патріотів ще більше утвердився в тому, що такими можна однозначно вважати тільки тих, хто воює в ЗСУ, в прямому сенсі звільняючи свій дім від агресора. При цьому, ціною такого патріотизму у них є життя. На свою батьківщину вони можуть прийти тільки зі зброєю як визволителі. Приблизно це я чув у військовому санаторії зовсім недавно від бійців родом з Донецька і Луганська.

28. Чи дійсно «ватяність» і «сепарство» населення Донбасу дуже високі в порівнянні з іншими регіонами України? Або це просто такий стереотип?

Так ні ж. Наприклад, в Харкові чи Одесі «ватників» і «сепарів» не менше, а може навіть і більше, ніж в Донецьку (схоже що там ополченці вже добре «навчили» місцевих любити Україну). Так, ще цікавий ефект. Зазвичай, коли ми заходили в населений пункт, де до цього пару-трійку місяців господарювали ополченці і сепаратисти, до українських військових, особливо армії, ставлення було значно краще, ніж в тих населених пунктах, де таких (ополченців і сепаратистів) не було.

Насправді ні «ватники» ні «сепари» самі по собі особливої сили або небезпеки не представляють. Як на мене, так це просто обдурені нещасні прості люди. Справжня зла сила путінізму йде зі сходу, вміло ховаючись за їх спинами, використовуючи їх, наприклад, як «бовдурів з прапорами» (в акціях) або «гарматне м'ясо» (на війні).

29. Чи пробували Ви, як психолог, працювати там з цивільним населенням? Які висновки зробили для себе? Чи можна «достукатися» до тих, хто сьогодні, м'яко кажучи, недолюблює Україну?

Звичайно ж пробував. Про свою «поїздну лабораторію» я вже згадував, в магазинах і на базарах в населених пунктах, навіть на сепаратистській шахті в сірій зоні. Зараз таких багато і в Києві. Незалежно від місця спілкування, практично всі говорили одне й те саме - загальновідомий текст з «зомбоящика». Достукатися намагався по всякому, але безуспішно.

Тестовим питанням було - «Чи є у Вас Батьківщина?» (Зазвичай відповідали «так») і «А як вона (Батьківщина) називається?» (І ось тут починалися абстрактні апеляції до «союзу», «свого будинку», навіть один раз почув «А у мене дві Батьківщини - Росія і Україна»).

В результаті прийшов до того, що ці люди вчинили смертний гріх - зрадили Батьківщину і навіть намагалися нею торгувати. І поки вони цей гріх не спокутують, ніякого розуміння не буде. Наприклад, ті що воюють за Україну в ЗСУ, спокутують кров'ю.

30. Останнє питання - традиційне. Чим Ви зараз займаєтеся і які Ваші творчі, наукові плани? Чи вдалося Вам повністю реалізувати себе після повернення з війни?

Обставини складаються так, що зараз у мене настав найголовніший етап в житті, коли з'явилася можливість реалізувати напрацьоване протягом останнього двадцятиріччя. Я маю на увазі психологічний підхід «справа

життя». Сподіваюся, що і це інтерв'ю стане певною віхою в цій справі. Адже багато чого з вищевикладеного було сказано вперше. Просто раніше у мене про таке чомусь ніхто не питав. А війна тут лише одна з остьанніх, щоправда доволі значущих віх...

31. Хочеться до кінця прояснити питання з закордонним досвідом. Навіть «загарбницьких воєн».Ті ж США. Так, колись після В'єтнаму американських ветеранів боялися і бачили в них загрозу. Вони потрапляли у вороже середовище. Їх зустрічали антивоєнні демонстрації. Хіппі- «діти квітів» кричали їм: «Ми за мир! Ви кати! Вбивці дітей!». Але в Америці зробили висновки. Сьогодні там людина в формі - герой і захисник країни. До нього максимальна повага. Коли бачать військового з бойовими медалями десь в аеропорту, що повертається з Іраку / Афганістану - люди встають і аплодують йому. На це спрямована політика держави, маскульт, фільми і серіали ...

Я підходжу до думки, що психологічна реабілітація / адаптація ветерана повинна починатися з розуміння і визнання тієї жертви, яку він приніс. З поваги до Армії в суспільстві. Як до соціального інституту. Навіть якщо боєць і не брав участі в боях. А місяцями чергував десь на посту в другій лінії, на ВОПі, в дощ і сніг. Все одно він хоче визнання свого вкладу. Він повинен знати, що все було не дарма. Відчувати вдячність і увагу з боку людей і держави. І це зніме багато потенційних проблем: зараз і в майбутньому. А державі заощадить багато грошей і ресурсів. Які не треба буде потім витрачати на лікування, профілактику самогубств, боротьбу з криміналом, наслідки розпаду сімей ... І ось це нам потрібно запозичувати. Вчитися у США, у того ж Ізраїлю, у інших країн, де поважають свою армію. А не брати «методики», які працюють тільки на «нижчому» фізіологічному рівні. Без цього головного соціального базису ніякі методики ефективними не будуть. Це означає ставити воза попереду коня.

Як Ви вважаєте, це правильний висновок чи він помилковий? Де тут суть і головна проблема?

Ви все описали дуже красиво - «Вчитися у США, у того ж Ізраїлю, у інших країн, де поважають свою армію».

Я мимоволі згадую спілкування з нашими десантниками, яких приїжджали «вчити» американські військові. Оскільки мені на війні з ними (американцями) поспілкуватися не вдалося, я всіляко намагався зрозуміти те, чого вони можуть нас навчити. Загалом, прийшов до висновку, що все, що стосується «військових технологій» у них на вищому рівні. Але якщо в бойову роботу закрадається якась несподіванка ...? Наприклад, в ході показу техніки зачистки будинку наш

спецпризначенець поцікавився у американського, як вони долають паркан ... І той потрапив в ступор. Адже на Близькому сході, де вони воюють, біля будинків парканів немає. Зате у нас такі є, та ще й які. Про біотуалети на ВОПі я вже не кажу. Як мені узагальнили наші бійці - вони (американські військові) добре вміють воювати, але зовсім не вміють виживати на війні.

В принципі, подібна психологічна картина має місце і в мирному суспільстві, куди повертаються ветерани - американські, ізраїльські та інших «країн, де поважають свою армію» і наші. Перші потрапляють в комфортні умови для життя, другі - в умови виживання, найчастіше ще більш жорсткі, ніж на війні. Не випадково багато хто з них повертаються назад на війну, де закони виживання, принаймні, простіші.

І це закони самого життя, які навряд чи можна змінити. У них інше життя й інші закони. Вони живуть. Ми - виживаємо. І ще не відомо, що більш продуктивно.

Тому, навряд чи нам вдасться успішно скопіювати хоч щось з «зарубіжного досвіду» соціалізації ветеранів. І це не найсерйозніша проблема. Проблему я бачу в іншому. Наші ветерани в силу своїх психологічних особливостей орієнтації на етичні цінності можуть, та й за великим рахунком, призначені для зміни самого суспільства. І тут питання не в тому, чи прийме суспільство ветеранів, а навпаки, вони самі не хочуть приймати таке суспільство.

32. Питання про «ватяність» жителів Донбасу виникли, так як дуже часто звучать заклики «відрізати гангрену»: припинити воювати і відмовитися від окупованих територій. Тому, що там нібито живе «неукраїнське населення». А якщо, як Ви сказали, в Харкові чи Одесі «ватників» і «сепарів» не менше - то різати доведеться по Дніпру? [А то і по Збручу. Адже різниця по суті тільки в тому, що на Донбас (і в Крим) зайшли російські танки. А в Харків вони не прийшли. А якби раптом вони дійшли до Києва або навіть до «суперпатріотичного» Львова, то кількість зрадників там, колаборантів і інших перефарбованих на льоту пристосуванців нас би теж сильно здивувало].

Як Ви ставитеся до таких закликів? І чи немає відчуття, що українські психологи тут теж у чомусь «недопрацьовують»? Чи не артикулюють виразно, як бути з такими категоріями населення? Не пропонують жодних рецептів роботи з ними. З налагодженню діалогу, по об'єднанню країни. А віддають все на відкуп політикам-популістам. [На практиці щось іноді намагаються робити між цивільними та військовими адміністрації на місцях. В армії є офіцери по роботі з цивільним населенням. Щось робиться за закордонні гранти, які виділяє Захід на «примирення сторін конфлікту і боротьбу з мовою ненависті» (їх корисність для України

- окреме питання). Але все безсистемно, під цим немає (майже) ніякої наукової, дослідницької бази. І тут наша «псіхологічна спільнота» - академічна і практична - теж могла б допомогти ...]

І знову згадав спілкування з одним з «друзів» на ФБ, яка яскраво позиціонує себе як «донбаська патріотка». Її обурені аргументи були приблизно такі ж - закиди «відрізати гангрену», «неукраїнське населення», «різати доведеться по Дніпру» та ін.

Рік тому вона вкрай обурювалася, але недавно отримав схвальний відгук на честь року «дружби на ФБ» за продуктивне спілкування, яке змушує думати і ставати мудрішими.

Ще подумав, що напевно, Україна вже була нами втрачена, а завдяки «майданам» і «війні» нам вдалося її повернути.

І головна проблема не в «ваті». І вирішення проблеми аж ніяк не в тому, щоб щось «відрізати», від чогось «відмовитися» і т. ін. Та й взагалі, «російська агресія», «захоплення українських територій» тощо - це аж ніяк не мета і смислу в цьому немає. Він зовсім в іншому.

І ось тут величезний «камінь» хочу кинути в «город» психологів. Адже пошук смислу - це їх предмет і пряме завдання, яке вони в упор не бачать, або не хочуть бачити. Адже набагато простіше озиратися на цивілізований Захід і копіювати імпортне ...

І ось тут хотілося б почути наступне, сакраментальне питання.

33. Останнє запитання (за бажанням). Можливо, Ви хотіли, щоб в інтерв'ю Вас запитали про щось важливе. А журналісти про це ніколи не питали. Яке питання Ви самі б поставили собі? І як на нього відповіли?

У чому сенс «донбаської війни»?
У чому сенс «майданів»?
Нарешті - у чому сенс існування СРСР і радянської системи в цілому»?

Відповіді на ці, начебто абстрактні і далекі від звичайної людини питання, зараз можуть пролити світло на те головне.

Як жити далі?

Післямова

Війна нас багато чому навчила. І не лише воювати, а і писати. Не багатьох, але достатньо, щоб розповісти про неї (війну) правду. Ту справжню правду, яку війна зазвичай замовчує. Намагається загнати її подалі в найвіддалені шпарини нашої підсвідомості. Все це для того, щоб через роки чи навіть десятиліття виринути звідти зі звіриним оскалом психологічних синдромів, а ще гірше - ворожою пропагандою і новою війною. Тоді вона накриває своєю «ватяною» ковдрою мізки тих, хто не зміг її зрозуміти раніше і не може втямити дотепер.

Відома істина, що найбільше розповідають про війну ті, хто там не був, а лише десь чув, чи випадково зачепивши краями, вчасно ретирувався, скориставшись якимсь з багатьох приводів. Можливо навіть встиг порішати собі якусь нагороду. І такі зараз залюбки розповідають про «свої» воєнні баталії, нерідко обвішані орденами і медалями. Але на передовій таких не побачиш.

Той, хто війну пройшов, випивши цю чашу сповна, зазвичай про неї мовчить. Але коли вже починає говорити, треба добре подумати, щоб наважитись слухати. А згодом про це ще й написати, повністю зберігаючи її (війни) нерв, який часто буває натягнутим як струна. І щоб ця струна не луснула, таке мовчання спрямовується всередину, випалюючи війну її ж правдою з тих самих, найвіддаленіших шпаринок нашої підсвідомості. І після цього з'являються справжні тексти, наповнені справжньою, перевіреною у боротьбі з самим собою, правдою війни. Саме ці тексти і є тим головним нашим продуктом, який ми разом із собою маємо привнести у нове суспільство.

Війна нас навчила писати ще й для того, щоб спочатку вилити в тексті і потім усвідомити самого себе як людину і особистість, що часто виявляється чимось зовсім іншим, незвичним, раніше небаченим. Така «іншість» почала вихлюпуватись ще там, на війні, коли постійно відчував себе

поряд зі смертю. І тексти, які тоді з’являлись начебто нізвідки, допомагали вижити не лише у здоровому глузді, а і буквально.

Зараз ми з війни начебто повернулись. Але куди? Старе болото? І знову стають у пригоді тексти. Але які? Старе добре суспільство намагається нам «допомогти» писати їх «правильно». А чи може «старе» навчити чомусь правильному «нове», про яке воно (старе) не має гадки?

Маємо колізію, коли спрямоване у майбутнє «нове» толком поки що себе не усвідомлює, тому намагається чомусь навчитись у «старого», яке загрузло у минулому? А може варто вчитись обом?!

Олександр Ткаченко

ПСИХОЛОГ НА ВІЙНІ: СИНДРОМ ПОВЕРНЕННЯ

В авторській редакції

Видавець ФОП Ямчинський О.В.
03150, Київ, вул. Предславинська, 28
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ДК № 6554 від 26.12.2018 р.

Формат 60×84/16. Наклад 100 пр. Ум. друк. арк. 19,8. Зам. № 39.

Виготовлювач ТОВ «ЦП «КОМПРИНТ»
03150, Київ, вул. Предславинська, 28
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ДК № 4131 від 04.08.2011 р.